

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 4, 2020

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ГРЕНЬ Н.М. АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ВІКОМ: НАСЛІДКИ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	5
ПАРУТА О.В. ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ: ДЕПРИВАЦІЯ ЯК СТАН СОЦІАЛЬНОГО ВІДЧУЖЕННЯ ОСОБИ	10
МЕДВІДЬ О.О. ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК КОМПЛЕКСНА ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ.....	16
КОМАРНИЦЬКИЙ О.Л. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУДОВОГО ШТРАФУ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ	21

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

БОРТНИК Н.П., КАПІТАН О.І. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	27
ТИХОМИРОВ Д.О. ГРОМАДСЬКА ТА ПУБЛІЧНА БЕЗПЕКА: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ	34
ТОКАРЄВА К.С. МЕДІАЦІЯ У СПОРАХ ЩОДО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....	39

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

СЛИНЬКО С.В., СЛИНЬКО Д.С., ФИЛИН Д.В., СТРАТОНОВ В.М. КРИМІНАЛЬНА ДЕЛІНКВЕНТНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ГУМАНІТАРНИХ НАУК.....	47
ЛИТВИН Н.А., КРУПНОВА Л.В. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ СКАСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕКЛАРУВАННЯ НЕПРАВДИВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	55

ЛИСЕНКО С.О. ЗАЛУЧЕННЯ КАДРІВ У ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ – ІННОВАЦІЙНІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ.....	63
ФІЛІПЕНКО Н.Є. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ ЩОДО ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ НАСЕЛЕННЯ.....	70
БЕЗГІНСЬКИЙ Ю.С. ЕЛЕМЕНТНИЙ СКЛАД КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ	77
ГОНЧАРУК В.А. ДОХОДИ, ЩО МОЖУТЬ СТАТИ ПРЕДМЕТОМ ПРЕДИКАТНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВПОРУШЕННЯ	83
БУРЛАКА Я.А. ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ СЛІДЧИМ ЗАКОНІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	92
ЛАДАНІВСЬКА Н. МІСЦЕ ВЧЕННЯ ПРО ПОТЕРПІЛОГО ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В СИСТЕМІ НАУК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ	99
САЛМАНОВ О.В. СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК СКЛАДОВА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	105

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ХАТНЮК Н.С., ПОБІЯНСЬКА Н.Б. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СТ.37 ЗУ «ПРО ІПОТЕКУ» ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ІПОТЕКОДЕРЖАТЕЛЯ	111
ЧЕРНЕГА А.П., ОБЛОВАЦЬКА Н.О. РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В КОНТЕКСТІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 2016 РОКУ ТА ВНЕСЕНИХ ЗМІН ДО ОСНОВНОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ	119
ВОЛЕВСЬКИЙ А.В. ОСТАТОЧНІСТЬ РІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ У РЕКОДИФІКОВАНОМУ ГПК УКРАЇНИ.....	125
ПЛЯК Н.І. ЗАХИСТ ПРАВ МАЛОЛІТНІХ І НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА.....	130
КОТУХА О., ЧАБАН О., ЛОЗИНСЬКА Т. ПІДСТАВИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВочИНУ	136

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЗАВІРУХА Ю.О. МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ООН	143
---	-----

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ХРИСТИНЧЕНКО Н.П. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА	148
--	-----

З'ЇЗДИ, НАРАДИ КОНФЕРЕНЦІЇ

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ «ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНИХ НАУК В УМОВАХ РЕГІОНАЛЬНИХ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ» м. Дрогобич, Україна - 30 січня 2021 року.....	153
--	------------

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

БОРТНИК Н.П., МАЛЕЦЬ М.Р. СТАТУС БІЖЕНЦЯ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄС.....	156
ПІЦЬ Л.С., ГАЛЬОВИЧ Г.Б., КУЗІВ І.-М.І., ВАСЬКІВ М.Б. ЗНАЧЕННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПІДГОТОВЦІ СПЕЦІАЛІСТА.....	163
ПАНЬКО М.Є. ОСОБЛИВОСТІ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ЯК СТРУКТУРНОГО ЕЛЕМЕНТА ДОКАЗУВАННЯ ОБСТАВИН, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ.96-3 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	170
СТИРАНКА М.Б. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ СЕПАРАТИЗМУ.....	176
НОС С.П. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСТАНОВЛЕННЯ СУДДЕЮ (СУДДЯМИ) ЗАВІДОМО НЕПРАВСУДНОГО ВИРОКУ, РІШЕННЯ, УХВАЛИ АБО ПОСТАНОВИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ	181
РОМАНЕНКО Р.Р. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЛІСОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ОХОРОНИ ЛІСІВ	187
КОМАРНИЦЬКА І.І. ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ ЗАСОБАМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА	193
КРАМАР Р. АДМІНІСТРАТИЧНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ (АРМА) В СИСТЕМІ БОРОТЬБИ ІЗ ЗЛОЧИННІСТЮ	199
ДМИТРЕНКО О.Д. ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ	207
МЕЛЬНИЧЕНКО А.М. НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....	214
КУШНІР Д.М. МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ	220
ФЕДОРЕНКО І.А. ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ТА ТИПОВІ СЛІДИ ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ.....	226
КАЛУШКА В.М. СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ	232

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ВІКОМ: НАСЛІДКИ ПАНДЕМІЇ COVID-19

ГРЕНЬ Наталія Михайлівна - кандидат юридичних наук

УДК 304.4

DOI 10.32782/NP.2020.4.1

В статті проводиться аналіз проблем дискримінації по віксту в контексте пандемії COVID-19. Глобалізаційні та глокалізаційні фактори, соціально-економічна диспропорція в суспільстві, політичні трансформації викликали актуалізацію проблем забезпечення рівності. Проблеми дискримінації по віксту стосуються певних груп суспільства, особливо вказані характеристики для осіб похилого віку. Складається стереотип, що похилі люди є неможливими, неможливими та часом для суспільства, який призводить до передупрежденню та дискримінації.

В результаті пріоритетності заходів боротьби з пандемією в відповідності з нормативним регулюванням похилі люди, особливо в країнах з низьким та середнім рівнем доходу стикаються з втратою фінансової безпеки та мають обмежені можливості для отримання доходу. Послуги медичного характеру при хронічних захворюваннях були прервані из-за безпеки дистанційних заходів, що для престарілих найбільш необхідно.

Похилі люди почувствовали проблеми пандемії як загрози по наступним соціальним складовим: економічний кризис, загрозу фінансової безпеки, невизначену державну політику, відсутність розумного суспільного пристосування, невідповідну роботу суспільних служб та стигматизації. Державна комплексна програма підтримки похиліх людей може стати належним гаран-

тій протидії віксту дискримінації.

Ключові слова: дискримінація, дискримінація по віксту, похилі люди, пандемія COVID-19.

Постановка проблеми

Пандемічна криза несподівано захопила всю цивілізацію. Її вплив на суспільство є згубним. Першочергово вказане стосується економічної кризи. Однак прояви набагато масштабніші та прямо зачіпають конституційні права людини. Право на охорону здоров'я, право на пересування, на вибори та референдуми, право на освіту тощо – всі вони торкнулися питання проблеми обмеження і навіть дискримінації людини, спричинені загрозами Covid-19.

Стан дослідження

Питання прав людини, їх гарантій та проблем реалізації нині стали особливо актуальними. Видатні науковці у галузі теорії держави та права, конституційного права та галузевих наук неодноразово зверталися до цієї проблематики, серед яких Ю. Бисага, І. Жаровська, В. Ковальчук, Н. Оніщенко, П. Рабінович та інші. Проте проблемне поле дискримінації є дуже широким. Питання дискримінації за віковим критерієм у науковій думці сучасності розглядаються опосередковано, окрім того, пандемічна криза принесла додаткові виклики як для економічного, так і політико-правового життя. Тому по-

требує додаткового аналізу задекларована проблематика.

Метою статті є аналіз проблеми дискримінації за віком у контексті пандемії COVID-19.

Виклад основних положень

Проблема дискримінації нині є помітною як ніколи. Глобалізаційні та глокалізаційні чинники, соціально-економічна диспропорція у суспільстві, політичні трансформації спричинили актуалізацію проблем забезпечення рівності. Як вказує І. Жаровська, все ж таки державна влада залишається тією центральною інституцією, що захищає права та свободи громадян [див.1].

Доволі часто сучасний соціум сприймає проблему дискримінації як другорядну. До речі, дискримінація за віком загалом є суспільною проблемою, проте і в українських реаліях не вважається аморальним порушенням, неприйнятною практикою. Такої ж думки й фахівці у сфері дискримінації, вони вказують, що «помітною причиною проблем у сфері реалізації органами державної влади та місцевого самоврядування своїх повноважень щодо запобігання та протидії дискримінації є їхній низький рівень обізнаності та розуміння положень як антидискримінаційного законодавства та принципів формування державної політики з питань недискримінації зокрема, так і визнання існування самої проблеми дискримінації загалом. Адже поширеною як у суспільстві, так і серед органів державної влади є думка про те, що проблема нерівності та дискримінації взагалі не притаманна Україні» [2, с.5].

Проблеми дискримінації за віком стосуються різних груп суспільства, проте особливо вказане характерне для осіб літнього віку. Складається стереотип, що люди похилого віку є немічними, безпорадними та тягар для суспільства, котрий призводить до упередження та дискримінації.

11 березня 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила COVID-19 пандемією.

Держави матимуть один із найгірших наслідків для здоров'я, що спричинені Covid-19, але природа глобальної економіки така, що мабуть, матимемо один із найгірших економічних результатів серед усіх років. Нині ми переходимо від очевидної кризи охорони здоров'я до прогнозованої економічної кризи, можна також міркувати про соціальні та політичні кризи на віддаленому горизонті.

Літні люди як із захворюваністю, так і без хронічних хвороб були визначені вразливою групою, з високим ризиком важких наслідків та смертності. Зауважимо, що дискримінація не обмежується медичною проблематикою. Знову ж таки ВООЗ констатує, що пріоритети урядів, системи охорони здоров'я та глобальні установи не завжди зосереджуються на тих, кому загрожувала найбільша небезпека, отож на людях похилого віку.

Стурбованість посилюється з приводу згубного впливу на людей похилого віку, спричиненого заходами пом'якшення наслідків передачі вірусу. Самотність вражає людей різного віку і має істотний негативний вплив на фізичний стан людини, когнітивне здоров'я, збільшуючи ризик тривоги, депресії та самогубств.

Проблеми також можна відобразити через категорії стигматизації. Соціальна стигма в контексті здоров'я - це негативна зв'язок між людиною або групою людей, які поділяють певні особливості, і конкретним захворюванням. Під час спалаху це може означати, що людей позначають ярликами, стереотипами, дискримінацією, окремим ставленням. Люди, які не страждають хворобою, але поділяють інші характеристики з цією групою, також можуть страждати від стигми. Нинішній спалах COVID-19 спровокував соціальну стигму та дискримінаційну поведінку щодо людей певного віку, а також усіх, хто, як вважається, контактував з вірусом.

COVID-19 суттєво вплинув на життя всіх людей на планеті Земля, але не пропорційно вплинув на життя та засоби іс-

нування літніх людей. Дискримінація погіршила глобальні кризові явища і перешкоджає необхідним рішенням. Пандемія непропорційно вплинула на людей похилого віку у всьому світі, завдавши нищівних ударів по їх фізичному здоров'ю, психічному здоров'ю та засобах до існування. Особливо страждають люди в закладах тривалого догляду. Проблеми в структурах довгострокового догляду існували до цієї глобальної пандемії, однак нині вони актуалізувалися.

Стереотипи, упередження та дискримінація за віком посилюють наявну нерівність та перешкоджають ефективним протидіям. Припущення, що всі люди похилого віку є немічними або залежними, є не тільки неточним, але й шкідливим [3].

Covid-19 виявив, використав та підкреслив глибокі соціально-економічні та расові диспропорції. Він вразив усіх, проте це велике порушення було особливо руйнівним для людей похилого віку. До того ж науковці виокремлюють групову дискримінацію комплексного характеру, які зумовлені не тільки віком, але й у поєднанні зі статтю, расовими чинниками тощо. У моніторинговому звіті Світового економічного форуму, що проводився у жовтні 2020, вказано, що «люди похилого віку, що належать до певних груп расових та етнічних меншин, особливо в зоні ризику внаслідок неадресованої системної нерівності» [4].

У результаті пріоритетності заходів боротьби з пандемією відповідно до нормативного регулювання літні люди, особливо в країнах з низьким та середнім рівнем доходу стикаються з втратою фінансової безпеки та мають обмежені можливості для отримання доходу. Послуги медичного характеру при хронічних захворюваннях були перервані через безпечні дистанційні заходи, що для літніх людей найбільш потрібні.

Зробимо ще один акцент. Громада, територіальні органи – це та суттєва ланка, котра може забезпечити належну соціально-побутову та правову сферу осіб літнього віку. Децентралізація – це реформа не тільки політико-владного характеру, а по-

кликана усунути проблеми реалізації належного соціально-правового статусу громадян. Як правильно зазначено у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р «система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами та організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях». Вказану проблему найбільше помічають особи старшої вікової групи. Пандемія ще раз продемонструвала потребу оновлення життєво-побутової сфери відповідно до технічних та інформаційних можливостей.

Окрім того, саме пандемія чітко довела, що сімейне опікунство нині є найкращим засобом людської комунікації. Така форма сімейної взаємодії в Україні вже давно перевірена часом, вона притаманна нашим ментальним та історичним традиціям. Тому зміна сімейного співжиття за формою активізації інших форм, наприклад, будинків для людей літнього віку – це можливий, проте не пріоритетний шлях розвитку сімейної політики України.

Добре спроектований район проживання і громадські простори можуть надалі сприяти здоров'ю та добробут літніх людей. Вагомим тут є критерій містобудування. Згідно із Законом України «Про основи містобудування» «(містобудівна діяльність) - це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає прогнозування розвитку населених пунк-

тів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури» [5]. Нині вагомо не просто говорити про розвиток містобудування, а про створення цілісної системи «розумних міст».

Новітні форми проектування громадського простору передбачають інтеграцію інформаційних та комунікаційних технологій, з метою ефективного управління інфраструктурою міста (транспорт, безпека, медицина, комунальна система). Їх основною ціллю є покращення якісних показників життя мешканців, для цього використовують розвиток технологій для задоволення потреб городян. Для більшості людей старшого віку, навіть у розвинених країнах доступні пристосування та відкриті простори - все ще далека перспектива.

І наостанок. Майже 70% світового населення живе в країнах з низьким рівнем доходу. Особи літнього віку не завжди можуть отримувати належне пенсійне забезпечення або доволі часто не отримують його взагалі, тому зобов'язані працювати навіть при небезпеці пандемії. Вони перебувають у вищій категорії ризику зараження (наприклад, через контакт із клієнтами та колегами, використання системи громадського транспорту).

Висновок

Пандемія COVID-19 спровокувала ріст дискримінаційних чинників, серед яких і дискримінацію за віком. Літні люди відчували проблеми пандемії загрозливо через наступні соціальні складові: економічну кризу, загрозу фінансової безпеки, невідзначену державну політику, відсутність розумного громадського пристосування, неналежну роботу громадських служб та стигматизацію. Державна комплексна програма підтримки людей літнього віку

може стати належною гарантією протидії вікової дискримінації.

Література

1. Жаровська І. М. Державна влада: правові категорії : монографія. Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2012. 195 с.
2. Пономарьов С.Ю., Федорович І.Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: Посібник для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. К.: Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. 74 с.
3. ONS, *Coronavirus (Covid-19) Related Deaths by Occupation, England and Wales: Deaths Registered up to and Including 20 April 2020*, 11 May 2020.
4. COVID and Longer Lives: Combating ageism and creating solutions. Community Paper. October 2020. С. 25
5. Про основи містобудування: закон України від 16.11.1992 № 2780-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 52. ст.683.

UPDATING THE PROBLEM OF AGE DISCRIMINATION: CONSEQUENCES OF THE COVID-19 PANDEMIC

The article analyzes the problems of age discrimination in the context of the COVID-19 pandemic. Globalization and glocalization factors, socio-economic disparity in society, political transformations have led to the actualization of equality issues. The problems of age discrimination concern a large group of society, but this is especially true for the elderly. There is a stereotype that the elderly are weak, helpless and a burden on society that leads to prejudice and discrimination.

As a result of the priority of pandemic measures in accordance with regulations, the elderly, especially in low- and middle-income countries, face a loss of financial security and have limited opportunities to earn an income. Medical services for chronic diseases have been interrupted due to the safe remote measures that are most needed for the elderly.

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться аналіз проблем дискримінації за віком у контексті пандемії COVID-19. Глобалізаційні та глокалізаційні чинники, соціально-економічна диспропорція у суспільстві, політичні трансформації спричинили актуалізацію проблем забезпечення рівності. Проблеми дискримінації за віком стосуються різних груп суспільства, проте особливо вказане характерне для осіб літнього віку. Складається стереотип, що люди похилого віку є немічними, безпорадними та тягар для суспільства, котрий призводить до упередження та дискримінації.

У результаті пріоритетності заходів боротьби з пандемією відповідно до нормативного регулювання літні люди, особливо в країнах з низьким та середнім рівнем доходу стикаються з втратою фінансової безпеки та мають обмежені можливості для отримання доходу. Послуги медичного характеру при хронічних захворюваннях були перервані через безпечні дистанційні заходи, що для літніх людей найбільш потрібні.

Літні люди відчули проблеми пандемії загрозово через наступні соціальні складові: економічну кризу, загрозу фінансової безпеки, невизначену державну політику, відсутність розумного громадського пристосування, неналежну роботу громадських служб та стигматизацію. Державна комплексна програма підтримки людей літнього віку може стати належною гарантією протидії вікової дискримінації.

Ключові слова: дискримінація, дискримінація за віком, літні люди, пандемія COVID-19.

Elderly people have experienced the problems of the pandemic threateningly due to the following social components: economic crisis, threat to financial security, uncertain public policy, lack of reasonable public accommodation, improper work of public services and stigma. A comprehensive state program to support the elderly can be an appropriate guarantee against age discrimination.

Key words: discrimination, age discrimination, elderly people, COVID-19 pandemic.

ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ: ДЕПРИВАЦІЯ ЯК СТАН СОЦІАЛЬНОГО ВІДЧУЖЕННЯ ОСОБИ

ПАРУТА Олена Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії, історії та філософії права Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 340.12:316.61
DOI 10.32782/NP.2020.4.2

В статті розглядаємо соціальну депривацію як фактор, який робить неможливим ефективну правову соціалізацію, означає стан відчуження людини від суспільства та держави. Стабільна соціальна депривація викликає деформацію структури самосвідомості людини, в правовій сфері проявляється в її протиправному поведінні. Наслідками соціальної депривації є соціальна дезорієнтація, невикористання громадянських прав, соціальні та політичні конфлікти, громадянські війни, відсутність толерантності до етнічних та релігійних відмінностей, алкоголізм, наркоманія, розпад родини, злочинність та насильство. Соціальна депривація породжує замкнений цикл її асоціальних наслідків на майбутнє, що безсумнівно потребує більшої уваги з боку вчених, так і з боку державних та суспільних інститутів.

Ключові слова: правова соціалізація, соціальна депривація, правове виховання, соціальна ізоляція, особистість, протиправне поведіння.

Постановка проблеми

Наукові дослідження у сфері правової соціалізації неможливі без переосмислення ролі її психосоціальних чинників. Теорія права нині підіймає на поверхню чимало індивідуальних проблем правової соціалізації, з-поміж яких актуалізується проблема соціального відчуження особи. Боротьба з

соціальною депривацією порушує питання необхідності негайного створення системи соціальних інститутів, спрямованих на соціальну інклюзію. У теорії права обмеження загально визнаних прав, дискримінація під час соціально-правової інтеграції, динамічність процесу відторгнення, горизонтально-вертикальний тип соціальної стратифікації нині відносимо до причин соціальної ізоляції особи. Запропоноване нами у статті розуміння феномену соціальної депривації дозволяє краще усвідомити чимало проблем правової соціалізації, окреслити шляхи їхнього вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагоме значення у дослідженнях проблеми соціальної депривації мають праці, що стосуються вивчення загальних питань правосвідомості, правових, соціально-психологічних особливостей правомірної та девіантної поведінки, соціально-правової активності особи. Чимало питань правової соціалізації висвітлено у працях відомих учених, з-поміж яких: С. Бостан, Т. Гарасимів, І. Жаровська, О. Зайчук, О. Іванова, І. Ільїн, Р. Кацавець, М. Кельман, А. Колодій, С. Корсун, М. Козюбра, С. Максименко, Н. Ортинська, О. Тихомирова, Ю. Шемшученко та інші.

Не вирішені раніше проблеми

Огляд наукових джерел дозволяє стверджувати про недостатнє дослідження фено-

мена соціальної депривації. Правова соціалізація є двостороннім процесом взаємодії індивіда і суспільства, в якому обидві сторони є активними та доброзичливо налаштованими. Це актуалізує потребу пошуку шляхів ефективною правовою соціалізацією. Соціальна ексклюзія як передвісник соціальної депривації вже нині потребує негайного реагування з боку української держави і суспільства. Належна соціальна допомога неповним та малозабезпеченим сім'ям, соціально-психологічна підтримка дітей та підлітків, якісне пенсійне забезпечення, розвиток освіти, культури та мистецтва, ефективна ресоціалізація осіб, які раніше вчиняли правопорушення, – кроки, здатні забезпечити тісний зв'язок між громадянином та державою за засадах взаємоповаги та взаємодопомоги.

Мета статті - розкрити зміст поняття соціальної депривації, наголосити на деструктивній ролі соціальної депривації в процесі реалізації програми з правової соціалізації населення в Україні.

Виклад основного матеріалу

Феномен депривації в теорії правової соціалізації набуває значущості позаяк виступає потужним гальмівним чинником для повноцінного соціально-правового розвитку людини.

Соціальна депривація – це відхилення індивідуальних стандартів від реальних соціальних норм суспільства і різних соціальних спільнот, що позначає значний ступінь ізоляції особи від соціуму внаслідок втрати зв'язків із навколишнім соціальним середовищем. Соціальна депривація може бути спричинена відсутністю найнеобхідніших життєвих потреб людини і позбавленням або обмеженням доступу до звичних для неї благ.

О. Красницька розглядає депривацію як бар'єр у засвоєнні людиною соціальних ролей, формуванні властивостей і якостей, необхідних для адекватного сприйняття соціальної реальності, її оцінки та прийняття свідомих рішень у конкретних ситуаціях. Дослідниця наголошує на тому, що не можна недооцінювати вплив депривації на становлення і соціалізацію особистості [2, с. 28].

Соціальна депривація перешкоджає засвоєнню соціокультурних цінностей, чим унеможливує правову соціалізацію особи. Породжуючи соціальну інволюцію (з лат. *involutio* – згортання, регресія) як незворотний розлад цілісності особистості, провокує появу девіантної поведінки.

Соціальна депривація постає перед нами і внаслідок довготривалої соціальної ізоляції як повного чи часткового вилучення індивіда з соціальної структури суспільства чи суспільних процесів, створення об'єктивних умов, за яких особа не може відігравати в суспільстві значущої ролі. До соціально ізольованих слід віднести всіх тих осіб, чие життя на протигагу власному вибору, визначається мірою байдужості та жорсткістю контролю з боку інших індивідів або суспільних груп.

Соціальна депривація особи тісно пов'язана з емоційною депривацією, адже, як слушно вказує Ю. Терлецька: «Емоційна сфера людини відіграє важливу роль в її життєдіяльності. Емоції та почуття впливають на функціонування всіх інших сфер психіки, визначають характер індивідуальних властивостей особистості людини та інтенсивність їх прояву в процесі поведінки і діяльності, штовхають на різні, іноді невиправдані вчинки, дії тощо» [4, с. 68]. Авторка додає, що деструктивний процес функціонування емоційної сфери психіки людини виникає внаслідок накопичення в ній негативного енергетичного потенціалу до критичної величини, з якої той починає домінувати над позитивними емоціями і почуттями, дезорганізуючи, дестабілізуючи функціонування, по-перше, емоційної сфери, по-друге, всієї психіки за допомогою впливу на психічне різних її сфер, що призводить до зміни величини їхнього енергетичного потенціалу (інформації та її значущості). Ми погоджуємося з Ю. Терлецькою щодо того, що питання прояву психоемоційної депривації у людей різного віку та різних професій, її впливу на розвиток, соціалізацію, адаптацію, професійне вигоряння, креативність тощо, а також розроблення інструментарію оцінки рівня розвитку психоемоційної депривації у людей різного віку потребують подальших розвідок [4, с. 73].

Щодо природи соціальної депривації та її зв'язку з іншими явищами, з-поміж науковців поширені різні погляди. Правники шукають причину соціальної ізоляції особи в недосконалості системи законодавства, проблемах правового регулювання та реалізації права, у недосконалій роботі систем правоохоронних та судових органів. Видатні економісти соціальне виключення розглядають як закономірний наслідок тривалої економічної кризи, яка поглинає особу в аспекті її соціального розвитку і виявляється через різні асоціальні конструкції як-от злочинність. Психологи описують явище депривації насамперед через відхилення психічного здоров'я та інші особливості внутрішнього світу людини.

Соціальна депривація – одна з причин конфліктів у суспільстві. Зростання соціальної напруги є наслідком невідповідності між уявленнями особи про належне (визначене культурою, законними правами) і формальним механізмом реалізації потреб, прав, можливості доступу до різного роду ресурсів (через норми законодавства, діяльність влади). Така невідповідність провокує використання альтернативних (поза нормами законодавства) форм досягнення соціальних благ. У такому контексті варто згадати наукову позицію Р. Мертона, який охарактеризував депривацію через бажання «деприваційних груп» змінити сучасну соціальну систему, що обмежує їх права, доступ до ресурсів.

Як слушно зазначає М. Карп'як, міжнародні стандарти в галузі прав людини ґрунтуються на ідеї участі кожної особи в суспільному житті на засадах рівності й без дискримінації. Поряд з цим, сучасний різновекторний глобалізаційний процес із його суперечностями, а також численні трансформації економічних систем різних рівнів призводять до того, що значні верстви населення виявляються відчуженими від результатів суспільного розвитку, фактично «виключеними» або «відлученими» від процесів соціальних взаємовідносин, обмеженими чи позбавленими доступу до основних соціальних інститутів суспільства. Це проявляється у величезних розривах у доходах, дефіцитах участі, зокрема у спо-

живанні, у ринку праці, у певних аспектах соціальної взаємодії і підтримки, що, своєю чергою, зумовлює поширення явища соціальної ексклюзії [1, с. 40-41]. Авторка вважає, що до «ексклюзованих» або «виключених» соціальних груп в основному відносяться: молодь, громадяни похилого віку, люди, котрі протягом довгого часу залишалися безробітними, особи з фізичними або психічними обмеженнями, етнічні меншини, біженці, внутрішньо переміщені особи та мігранти. Соціальна ексклюзія як явище, на думку М. Карп'як, більшого розповсюдження набуває у країнах та регіонах із низьким ступенем розвитку інфраструктурного забезпечення, оскільки за таких умов гостріше проявляється та зростає економічна і соціальна нерівність.

В.Ткачук доводить, що до соціальної ізоляції (соціального виключення) в Україні призводять, насамперед, наслідки кризових явищ розвитку економіки в минулому. З-поміж таких наслідків автор називає бідність, проблеми працевлаштування, особливо серед молодих людей і осіб старших за середній вік. Так само провокують збільшення чисельності соціально ізольованих осіб недоліки соціально-економічного розвитку сучасного суспільства, адже при зростанні добробуту населення виокремлюються індивіди та групи, що є виключеними з певних соціальних інститутів. Соціальна ізоляція, на думку В.Ткачука, прямо пов'язана з бідністю, оскільки бідність - це шлях до втрати громадянських прав. Людині, яка веде щоденну боротьбу за фізичне виживання, ніколи цікавитися громадським, політичним або культурним життям суспільства [5, с. 68].

Подібною, як у В. Ткачука, думки притримується О. Ревнівцева. Авторка наголошує на тому, що у 90-х роках минулого століття в Україні відбулися суттєві зміни у соціальній стратифікації суспільства, яка характеризувалася посиленою поляризацією та поширеністю низхідної мобільності. Такі зміни привертають увагу дослідників до вивчення феномену соціального виключення певних суспільних груп за ознакою матеріального забезпечення [3, с. 98]. Ми погоджуємося з О. Ревінцевою в тому, що 90-ті роки для більшості громадян принесли неспро-

можність підтримки звичного стилю життя. Економічна криза того часу стала джерелом низхідної мобільності і сприяла поширенню соціальної депривації.

Вирішення проблеми соціального відчуження неможливе без розуміння структури сучасного суспільства. Структура нашого суспільства – є системою нерівностей, ієрархією статусів, що є неоднаковими стосовно одне до одного. Зосередження можливості управління суспільством тривалий час в руках невеликої кількості осіб, прогресійне примноження статків так званої «соціальної еліти», поєднане з масовим зубожінням більшої частини населення, посилює соціальне відчуження особи в різних, у тому числі й правовій, сферах життєдіяльності суспільства.

У правосоціалізаційному аспекті соціальної депривації варто розглядати, виокремлюючи два основних її види. Першим різновидом соціальної депривації є соціальне відчуження, пов'язане з вродженими «ярликами» особи чи соціальної групи (національність, расова приналежність, фізичні та розумові вади тощо). Така соціальна депривація фактично сформована внаслідок дискримінації на расовому, національному чи гендерному рівнях. Це ексклюзія особи на макрорівні.

Інший підхід споглядає на соціальне виключення індивіда у вузькому розумінні (на мікрорівні). При цьому аналізується стан носіїв соціального виключення і зосереджується на специфіці прояву життєвої ситуації членів цієї групи щодо інших членів суспільства. Цей вид соціальної депривації пов'язаний з набутими статусами, тими «ярликами», які особа набуває завдяки своїм знанням, навичкам та здібностям чи недолікам упродовж свого життя. Враховуючи те, що в сучасному суспільстві саме набуті статуси відіграють ключову роль у соціально-правовій адаптації людини, причини соціальної депривації, як і шляхи її подолання, теоретикам слід шукати насамперед у цій площині.

За темпоральною ознакою соціальна депривація може бути розділена на короткотривалу, довготривалу і постійну.

Аналіз соціальної депривації як деструктивного явища дозволяє виокремити її рівні: високий, середній та низький.

Високий рівень соціальної депривації наявний, коли соціальне відчуження призводить до повної замкнутості. Характеризується ускладненою взаємодією внутрішнього світу людини із зовнішнім середовищем. Майже завжди призводить до асоціальної поведінки людини, жорстокості та безкомпромісності.

Середній рівень соціальної депривації характеризується слабкою комунікацією індивіда і соціальних систем суспільства. Взаємодія особи із зовнішнім світом за правилами останнього здійснюється неефективно. Зі сторони особи спостерігається соціальна пасивність, страх до зміни способу життя, зміни власного правового становища.

Для низького рівня соціальної депривації хоча й властива систематична взаємодія особи і суспільства, однак чинники, які переводять діяльність особи у позаправову площину, виявляються переважаючими. Соціальна цінність життя у відповідності до вимог загальнообов'язкових правил поведінки, що встановлюються державою, видається для особи недостатньо переконливою. Як наслідок така особа за неможливості реалізації у правовий спосіб базових потреб схиляється до протиправної поведінки.

Висновки

Поняття «соціальна депривація» в теорії права порівняно нове, щодо якого можливе досить широке тлумачення. Першочергово феномен соціальної депривації позначає високий ступінь соціального відчуження особи, відсутність можливості реалізації людиною базових прав і свобод, потерпання нетерпимості щодо себе з боку інших осіб чи соціальних груп.

Найхарактернішими наслідками впливу соціальної депривації, що є значущими на етапі побудови громадянського суспільства в Україні, вважаємо погіршення психологічного здоров'я людини, зупинку соціального розвитку, появу негативних особистісних характеристик, непристосованість особи до соціально визначених норм життя суспільства.

Значимість досліджуваного феномена очевидна, адже соціальна депривація – явище, пов'язане з недовірою особи до інших людей, суспільства в цілому та держави. Рівень розповсюдження та глибини соціальної депривації повинен враховуватися в процесі побудови стратегії та реалізації процесу правової соціалізації.

Література

1. Карп'як М. О. Соціальна ексклюзія в умовах глобалізаційних викликів: тенденції та форми прояву в сучасному світі. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Економіко-управлінські аспекти трансформації та інноваційного розвитку галузевих і регіональних суспільних систем в сучасних умовах»*. 2020. С. 40-43. URL: <http://194.44.112.14/bitstream/123456789/7954/1/7604p.pdf>

2. Красницька О.В. Депривація к соціально-педагогічна проблема. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*. 2013. №1. С. 24-28. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/Nzspp_2013_1_7%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Nzspp_2013_1_7%20(1).pdf)

3. Ревнівцева О. В. Соціальне виключення: проблеми визначення та дослідження. *Людський розвиток*. 2008. С. 98–106. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8940/08-Revnizeva.pdf?sequence=1>

4. Терлецька Ю. М. Психоемоційна депривація людини: основні аспекти. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. №5, Т1. С. 68-74. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/5_2019/part_1/13.pdf

5. Ткачук В. Соціальне забезпечення як передумова подолання бідності та соціальної ізоляції населення. *Економіка, управління та адміністрування*. №3 (89). 2019. С. 66-70. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/185188-411824-1-PB.pdf>

References:

1. Karpiak M. O. Sotsialna eksklyuziia v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv: tendentsii ta formy proiavu v suchasnomu sviti. *Materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Ekonomico-upravlinski aspekty transformatsii ta innovatsiinoho rozvytku haluzevykh i rehionalnykh*

suspilnykh system v suchasnykh umovakh». 2020. S. 40-43.

2. Krasnytska O.V. Depryvatsiia k sotsialno-pedahohichna problema. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Serii: Psykholoho-pedahohichni nauky*. 2013. №1. S. 24-28.

3. Revnvtseva O. V. Sotsialne vyklyuchennia: problemy vyznachennia ta doslidzhennia. *Liudskyi rozvytok*. 2008. S. 98–106.

4. Terletska Yu. M. Psykhoemotsiina depryvatsiia liudyny: osnovni aspekty. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. 2019. №5, Т1. S. 68-74.

5. Tkachuk V. Sotsialne zabezpechennia yak peredumova podolannia bidnosti ta sotsialnoi izoliatsii naseleння. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*. №3 (89). 2019. S. 66-70.

O. Paruta.

TO THE PROBLEM OF LEGAL SOCIALIZATION: DEPRIVATION AS A STATE OF SOCIAL ALIENATION OF THE PERSON

Ukraine is going through difficult times of rethinking values, changing stereotypes, and establishing the legal foundations of civil society. These processes depend on the legal education of the younger generation, the quality of communication between citizens and the state. The new model of national education is entrusted with the reorientation of the educational process to the formation of not only intellectual, but above all pro-social, productive thinking, spiritually healthy and creative personality, able to solve problems of present and future.

The main trend in the development of scientific ideas about the essence of legal socialization is the combination of basic ideas: legal socialization - is the process of entry of the individual into the legal life of society, active assimilation of socio-legal experience, adoption of legal norms, legal values, necessary for successful life in this society; the main institutions of legal socialization are the family, the system of education and upbringing; the process of legal socialization of the individual combines socially controlled purposeful processes that affect the individual with unplanned, spontaneous influences; the formation of legal consciousness of

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаємо соціальну депривацію як фактор, який унеможливорює ефективну правову соціалізацію, позначає стан відчуження особи від суспільства і держави. Стійка соціальна депривація викликає деформацію структури самосвідомості особи, що в правовій сфері виявляється у протиправній поведінці. Наслідками соціальної депривації є соціальна дезорієнтація, нереалізованість громадянських прав, соціальні та політичні конфлікти, громадянські війни, відсутність терпимості до етнічних та релігійних відмінностей, алкоголізм, наркоманія, розпад сім'ї, злочинність та насилля. Соціальна депривація породжує замкнене коло її асоціальних наслідків на майбутнє, що безсумнівно, потребує набагато більшої уваги до цього суспільного явища як з боку науковців, так і з боку урядових та громадських інститутів.

Ключові слова: правова соціалізація, соціальна депривація, правове виховання, соціальна ізоляція, особистість, протиправна поведінка.

the person is associated with the process of self-determination and the formation of the legal identity of the individual, comprehension of one's own social and legal status, assimilation of social roles, formation of a social position,

substantiation of one's own moral choice; legal socialization - is a complex subject process that requires effective communication between the person being socialized and the social institution, which is entrusted with the function of socialization; the lack of close interaction between the individual and society on the terms of parity and mutual respect leads to the alienation of the individual from society and its order.

In the article we consider social deprivation as a factor that prevents effective legal socialization, indicates the state of alienation of a person from society and the state. Persistent social deprivation causes a deformation of the structure of self-consciousness of a person, which in the legal sphere is manifested in illegal behavior. The consequences of social deprivation are social disorientation, unrealized civil rights, social and political conflicts, civil wars, lack of tolerance for ethnic and religious differences, alcoholism, drug addiction, family breakdown, crime and violence. Social deprivation creates a vicious circle of its antisocial consequences for the future, which undoubtedly requires much more attention to this social phenomenon both by scientists and by government and public institutions.

Keywords: legal socialization, social deprivation, legal education, social isolation, personality, illegal behavior.

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК КОМПЛЕКСНА ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

МЕДВІДЬ Олександра Олександрівна - аспірантка кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

**УДК 342.951: 316.61
DOI 10.32782/NP.2020.4.3**

В статті розглядається питання ідентичності людини. Акцентовано на ідентичності як правовій категорії. Категорія «ідентичність» пройшла довгу еволюцію свого змістового наповнення, досягаючи своїх коренів в історію соціогуманітарного знання. Сьогодні поняття ідентичності є міждисциплінарною категорією і набуває все більшого значення і популярності в сучасній соціальній мислі.

Виділено деякі сучасні види розуміння ідентичності людини. Показано, що в даний час актуалізується проблема виділення правової ідентичності, яку розуміють як персоналізоване якість людини, що відображає стан психологічного усвоєння власного правового статусу. Національна ідентичність виникає через національну самоідентифікацію. Встановлено, що актуальність набуває така категорія, як гендерна ідентичність. Показано, що її сутність відображається в статево-статусній свідомості, що проявляється в різних взаємодіях і відносинах до гендеру і статі, і їх взаємозв'язку, протилежності і проявленні. Гендерна ідентичність не обмежується лише двоїстою структурою статі - чоловік, жінка. Вона не статична, існує вздовж часу і може з часом змінюватися.

Постановка проблеми

Антропологічні категорії визначають сучасну правову систему. Цінність гуманістичного устрою суспільства першочесно

проявляється через категорію прав та свобод людини. Усі правові явища, що існують в цивілізованому суспільстві детерміновані для захисту, охорони людини, створення оптимальних умов для життєдіяльності.

Впровадження в соціальну реальність потребують визнані гуманістичні цінності. Серед них однією з найбільш затребуваних юридичних категорій, проте науково недостатньо розробленою є проблема ідентичності людини. Нині немає єдиного погодженого юридичного обґрунтування розуміння ідентичності, її видів, співвідношення цього поняття з іншими, з-поміж яких статус особи, права та свободи особи тощо.

Стан дослідження

Проблеми розуміння внутрішнього «Я» в межах філософсько-правової науки досліджували С.Сливка, Т. Гарасимів, А.Токарська, О.Балинська та інші. Проблеми гендерної ідентичності через виокремлення гендерної рівності також слугували предметом аналізів науковців, зокрема К. Левченко, А. Грибовська, І. Жаровська, І. Андрусак, В. Черняхівська та інші. Проте залишаються невизначеними ряд теоретико-правових питань у сфері ідентичності.

Метою цієї статті є аналіз сутності ідентифікації та ідентичності як родового поняття та виокремлення деяких сучасних видів ідентичності.

Виклад основних положень

Ідентичність є категорією комплексною та комплементарною. Породжене це питання в межах психологічної науки, проте розширило свої межі на ряд інших соціальних наук, у тому числі формується і в межах правової науки. У першу чергу вказане зумовлено гуманізацією, демократизацією правової реальності. Проте, сьогодні вже слід говорити не просто про людиноцентризм, а про його наступні технократичні функції. Часто в науці вказане виокремлюють через поняття «перевідкриття гуманізму».

«Перевідкриття гуманізму» з моменту свого виникнення як філософської проблеми зазнало різних інтерпретацій. «Перевідкриття гуманізму» визначається як новий гуманізм, антигуманізм, постгуманізм, трансгуманізм, технокомунізм тощо. Ці модифікації корелюють із характеристикою сучасної епохи як епохи постевропоцентризму, постнаціоналізму, постколоніалізму, постструктуралізму, постмодернізму, постіндустріалізму. У такому контексті обґрунтовуються положення про постнекласичну науку, постлюдство, постлюдину, кіборга. Ці концепції не можуть приховати вельми важливу обставину: гуманізм і його нові варіанти, нові модифікації у центр своїх роздумів висуває проблему людини, ґрунтуючись на різних світоглядних позиціях [1, 32].

Проблема особистісної ідентичності в сучасних роботах з психології, філософії та психіатрії стає однією з головних. Причиною цьому служить інтерес практиків до питання формування та становлення особистості в нашому суспільстві, що переживає період трансформації політичної, економічної та соціальної систем. Враховуючи факт незмінності закономірностей вікового розвитку, ми не можемо не брати до уваги вплив біологічних і соціально-психологічних умов, що супроводжують дорослішання людини, на дозрівання окремих структур психіки, у тому числі ідентичності.

Категорія «ідентичність» пройшла тривалу еволюцію свого змістовного наповнення, сягаючи своїм корінням в історію соціогуманітарного знання. Сьогодні концепт ідентичності є міждисциплінарною катего-

рією і набуває все більшого значення і популярності в сучасній соціальній думці.

З англійської (identity), французької (identite) та німецької (dentitat) мов перекладається як «тотожність», «автентичність», «особистість», «індивідуальність». Таким чином, категорія «ідентичність» тісно пов'язана не тільки з поняттям «тотожності», але й із становленням поняття «індивідуальне» в різних дисциплінарних контекстах, а також з конституюванням у європейській традиції дискурсів «відмінності», «інакшості», «автентичності» та «іншого» [2].

Ідентичність слід сприймати як стан сформованої особистості, процес формування індивідуальних категорій називається ідентифікацією. На нього впливає низка чинників, що мають як внутрішній аспект, зокрема уподобання, установки, свідомість, знання, вірування тощо суб'єкта, так і зовнішні – у першу чергу, це те середовище, де формується особистість. На первинному етапі ідентифікації це сім'я, згодом соціальне середовище.

Загалом у науці погоджено, що ідентичність характеризує якісне самовизначення особистості, а ідентифікація – процесуальну сторону його розгортання.

Найбільш загальним для всіх соціальних наук є визначення ідентичності як активного процесу, який «відбиває уявлення суб'єкта про себе і супроводжується відчуттям власної безперервності, що дозволяє йому сприймати своє життя як досвід тривалості і єдності свідомості і дає можливість діяти послідовно». Ідентичність у цьому випадку виступає ознакою «входження» індивіда в соціальну позицію [3, с. 109].

У соціології П. Берк виокремлює «опорні пункти» ідентичності. Першим є соціальна роль, яка визначається локалізацією індивіда у соціальній структурі, і пов'язані з нею очікування. Другим виступає групова або категоріальна належність (чоловік, американець, член клубу), третім — специфіка індивіда як особи. Ідентичності рухомі саме тому, що постійно змінюються взаємовідносини між групами, системи обміну ресурсами, соціальні ролі [4].

Роль та значення ідентичності особи є доволі суттєвою. У широкому тлумаченні

вона дозволяє узгодити, встановити умови оптимального «співжиття» зовнішнього та внутрішнього для окремої особистості. Л. Нагорна переконує, що ідентичність є категорією, що здатна «поєднувати соціальне з індивідуальним – внутрішня солідарність людини з груповими ідеалами й стандартами перетворює її саму в соціально-культурний феномен із певними якісними характеристиками» [5, с. 14].

Залежно від сфери виокремити можна різні види ідентичності.

У першу чергу, слід вести мову про соціальну ідентичність особи. Тобто її здатність визначати внутрішнє «Я» та поєднувати, порівнювати, узгоджувати його із соціальною реальністю того середовища, в якому перебуває особа, з тим історичним часом, ментальними та суспільними правилами, цінностями, ідеологічними детермінантами.

Згодом науковий розвиток розширив своє розуміння цієї категорії на інші види ідентичності.

Зокрема, нині актуалізується проблема виокремлення правової ідентичності особи. Вперше на рівні комплексного дисертаційного дослідження це питання виокремила О. Парута. Вона детермінувала правову ідентичність «як персоналізовану якість особи, яка відображає стан психологічного засвоєння власного правового статусу і свідчить про усвідомлення особою своєї ролі у правовій системі» [6, с. 6]. Вхідження людини у правову реальність, її соціалізація та ідентифікація є суттєвою сферою сучасної людини.

Пов'язаною з правовою є національна ідентичність, яка відбувається через національну самоідентифікацію, що «обумовлює вироблення оптимальних моделей соціально-економічного, суспільного й духовно-культурного розвитку в межах конкретної національної держави, що зумовлено культурними цінностями конкретного народу» [7, с.114].

Не меншої актуальності здобуває нині така категорія, як гендерна ідентичність.

Сутність її відображається у статевій свідомості, котра проявляється у різних взаємодіях та ставленнях до гендеру та статі, й їх взаємозв'язку, протилежності та вияві.

Безумовно, саме соціалізація забезпечує культурне входження у зовнішній простір, де вияв статі та гендеру інших сприяє отриманню необхідного досвіду для особистості. Вказане зумовлює потребу розмежування понять гендер та стать.

Суддя Верховного суду США Антоні Скалія у рішенні спробував прояснити використання понять гендер і стать: «Слово гендер набуло нове і корисне додаткове значення культурних або оціночних характеристик у протиставлення фізичних характеристик, на відміну від статі. Іншими словами, гендер стосовно статі – це те ж саме як жіночий, жіночий стосовно жіночої статі і чоловічий, мужній стосовно чоловічої статі» [8].

Стать – це біологічна характеристика особи. Стать належить до набору біологічних ознак у людей і тварин. Це пов'язано, у першу чергу, з фізичними та фізіологічними особливостями, включаючи хромосоми, експресію генів, рівень та функцію гормонів та репродуктивну / статеву анатомію. Зазвичай, стать класифікується як жіночий чи чоловічий, проте існують різні біологічні атрибути, що складають стать, та спосіб вираження цих атрибутів.

Гендер стосується характеристик жінок, чоловіків, дівчат та хлопців, яка мають соціальну характеристику. Це включає норми, поведінку та ролі, пов'язані з тим, щоб бути жінкою, чоловіком, дівчиною чи хлопчиком, а також стосунки між собою. Як соціальна конструкція гендер у різних соціальних групах, може змінюватися з часом.

Гендерна ідентичність не обмежується лише подвійною структурою статі – чоловік, жінка. Вона не статична, існує вздовж континууму і може з часом змінюватися. Можливе значне розмаїття в тому, як люди та групи розуміють, переживають та виражають гендер через ролі, які вони позиціонують себе, реалізують покладені на них очікування, формують стосунки з іншими та складні способи інституціоналізації гендеру в суспільстві.

Зовнішній вигляд гендерної ідентичності людини, як правило, виражається поведінкою, одягом, стрижкою чи голосом і може відповідати соціальній визначеній

поведінці та характеристикам, як правило, пов'язаним із чоловічою чи жіночою статтю.

Особливістю гендерної ідентичності є те, що її не можна ототожнювати із статевою ідентичністю. Гендерна ідентичність належить до глибоко переживаного, внутрішнього та індивідуального досвіду людини, який може відповідати або не відповідати її фізіології або призначеному статі при народженні.

Гендерні ролі в людини розвиваються під впливом виховного процесу, суспільних запитів та можуть різнитися залежно від держави та культурно-релігійних традицій. Становлення та генезис гендерної ідентичності як набір соціально зумовлених варіантів статевої ролі може різнитися в різних осіб. Тому можливий дисонанс між соціальними очікуваннями виконання соціальних ролей та внутрішнім сприйняттям статі.

Транссексуалізм, розлад статевої ідентичності проявляється сильною та стійкою міжстатевою ідентифікацією та прагненням адаптувати організм до бажаної статі шляхом гормональної та хірургічної зміни статі.

Порушення гендерної ідентичності можуть проявлятися різним ступенем тяжкості з раннього дитинства. Постраждали діти виявляють бажання належати до протилежної статі або вважають, що вони насправді належать до неї. Вони демонструють характерну поведінку іншої статі, віддаючи перевагу партнерам по грі з протилежною статтю, а також одягу та іграм (включаючи рольові ігри), які зазвичай відносяться до неї. Вони відкидають усе, що вважається притаманним суспільству до їх біологічної статі. Зовнішній світ з його соціокультурними гендерними стереотипами сприймає їх як невідповідні до статі, з якою вони народились. Навіть маленькі діти інколи категорично відкидають або заперечують власну стать. Таке позиціонування крайнього ступеня може вважатися розладом гендерної ідентичності.

Діагноз базується на психіатричній оцінці та лікуванні на міждисциплінарному підході ендокринологами, хірургами та психіатрами. Проявити себе транссексуалізм може на різних вікових етапах, включаючи і дорослий вік. Вказане суттєво впливає на

правовідносини, оскільки зачіпає медичні, соматичні права та цивільно-правові правовідносини з приводу унормування статусу людини відповідно до оновленої визначеної статі.

Висновок

Ідентичність характеризує якісне самовизначення особистості та як соціальна категорія характеризується комплексністю сфер. На сучасному етапі розмежовують національну ідентичність (процес ідентифікації людини з народом, його культурою та ментальними цінностями);

Література

Дениско Л. М., Пилипенко С. Г., Кулікова І. І. Про перевідкриття гуманізму *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Теорія культури і філософія науки. - 2013. - № 1083, Вип. 49(2). С. 32-35.

1. Пашина Н. П. Когнітивні карти феномену «ідентичність» *Політологічні записки*. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_9

2. Качанов Ю. Л. Опыты о поле политики. М.: Институт экспериментальной социологии, 1994. 159 с.

3. Burke P. Identities and social structure *Social psychology quarterly*. L., 2004. Vol. 67, № 1. P. 5–15

4. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с

5. Парута О. В. Правова ідентичність особи : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 17 с.

6. Кремень В. Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2020. Вип. 1. С. 113-116

7. J.E.V. v. Alabama, 114 S. Ct. 1419, 1994.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається питання ідентичності особи. Акцентовано на ідентичності як правовій категорії. Категорія «ідентичність» пройшла тривалу еволюцію свого змістовного наповнення, сягаючи своїм корінням в історію соціогуманітарного знання. Сьогодні концепт ідентичності є міждисциплінарною категорією і набуває все більшого значення і популярності в сучасній соціальній думці.

Виокремлено деякі сучасні види розуміння ідентичності особи. Вказано, що нині актуалізується проблема виокремлення правової ідентичності, яку розуміють як персоналізовану якість особи, яка відображає стан психологічного засвоєння власного правового статусу. Національна ідентичність відбувається через національну самоідентифікацію. Констатовано, що актуальності здобуває така категорія, як гендерна ідентичність. Вказано, що її сутність відображається у статевій свідомості, котра проявляється у різних взаємодіях та ставленнях до гендеру та статі, і їх взаємозв'язку, протилежності та прояві. Гендерна ідентичність не обмежується лише подвійною структурою статі – чоловік, жінка. Вона не статична, існує вздовж континууму і може з часом змінюватися.

DENTITY AS A COMPLEX LEGAL CATEGORY

The article considers the issue of identity. Emphasis is placed on identity as a legal category. The category of «identity» has undergone a long evolution of its content, reaching its roots in the history of socio-humanitarian knowledge. Today, the concept of identity is an interdisciplinary category and is becoming increasingly important and popular in modern social thought.

Some modern types of understanding of a person's identity are singled out. It is pointed out that now the problem of separation of legal identity, which is understood as a personalized quality of a person that reflects the state of psychological assimilation of one's own legal status, is actualizing. National identity occurs through national self-identification. It is stated that such a category as gender identity becomes relevant. It is stated that its essence is reflected in the sexual consciousness, which is manifested in various interactions and attitudes towards gender and sex, and their relationship, opposition and manifestation. Gender identity is not limited to the dual structure of sex - man, woman. It is not static, exists along a continuum and may change over time.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУДОВОГО ШТРАФУ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

КОМАРНИЦЬКИЙ Олег Леонідович - здобувач кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4038-9906>

УДК: 343.271

DOI 10.32782/NP.2020.4.4:

У статті проаналізовано можливості застосування найбільш прийнятних методів наукового дослідження судового штрафу як заходу юридичної відповідальності. Дослідницьку увагу зосереджено на таких методах наукового дослідження судового штрафу, як діалектичний, аксіологічний, системний, структурно-функціональний метод, методи формальної логіки, історичний, компаративістський методи, психологічні та соціологічні методи.

Обґрунтовується, що дослідження судового штрафу як заходу юридичної відповідальності має диференційовано вирішити низку важливих завдань: пізнати природу і сутність судового штрафу як заходу юридичної відповідальності; визначити цілі, завдання та призначення застосування судового штрафу як заходу юридичної відповідальності, використовуючи наукові положення соціології, психології тощо; сформулювати основні гіпотези про сутність і особливості впливу судового штрафу як заходу юридичної відповідальності на юридично значущу поведінку осіб, звільнених від юридичної відповідальності за допомогою його застосування.

Робиться висновок про те, що вивчення судового штрафу має враховувати специфіку різних соціальних, політичних і правових процесів і явищ. Зазначається, що вирішувати завдання судового штрафу оптимальним шляхом можливо тільки за умови дотримання методологічних принципів, засобів і норм дослідження. Тільки в такому випадку проведення дослідження буде мати теоретичне значення й одночасно дасть змогу наблизитися до ви-

рішення практичних завдань судового штрафу як заходу юридичної відповідальності.

Ключові слова: методологія, метод, юридична відповідальність, захід, судовий штраф, предмет.

Розвиток основ правової демократичної держави, формування національної системи права зумовлюють необхідність поглибленого вивчення теоретичних основ проведення досліджень у правовій сфері.

На шляху пізнання методологічних основ дослідження судового штрафу як іншого заходу кримінально-правового характеру знаходяться певні перепони. Зараз у правовій науці в цілому спостерігається використання вже давно напрацьованого матеріалу, фактично відсутнє накопичення нового наукового знання.

Тривалий час підходи, принципи і методи дослідження правових явищ не були об'єднані на певні рівні, форми і види. З розвитком наукового знання методологія поступово виділилася в специфічний предмет пізнання й утвердилася як багаторівнева система соціально апробованих принципів, правил і засобів теоретичної і праксеологічної діяльності. Тому в сучасній науці найбільш поширеною є концепція про багаторівневий характер методології наукового пізнання. Щодо змісту цього багаторівневого характеру методології в науці існують різні погляди.

Безсумнівним є твердження про те, що чим складніше предмет пізнання, чим багатогранніші форми його прояву в суспільному

житті, тим більшу кількість методів варто застосовувати під час його дослідження. Виникає питання: яке коло і яку рівневу структуру методів вибрати в процесі дослідження судового штрафу? Набір методів і особливо система їх інтерпретації в межах кожного рівня методології матиме свої особливості, свою специфіку, яка залежить від граней, спрямованості та специфіки предмета дослідження. Методику дослідження необхідно вибудувати залежно від предмета пізнання.

Методологія пізнання судового штрафу повинна бути розподілена на такі рівні: філософсько-світоглядний, загальнотеоретичний, спеціально-теоретичний, конкретно-науковий.

Крім зазначених рівнів, важливе значення для наукового дослідження має також використання загальних принципів методології наукового пізнання. Серед них: принцип єдності теорії і практики; принцип об'єктивності; принцип всебічності дослідження; принцип єдності історичного і логічного; принцип системності; принцип детермінізму; принцип діалектичного розвитку; принцип достовірності [1, с. 97].

На філософсько-світоглядному рівні методології формується певне синтетичне знання про судовий штраф, його місце в соціальному бутті і правовій реальності, що є синтезом досягнень філософії і теорії держави і права. На цьому рівні методологія виступає як керівна ідея, система світоглядних принципів.

Специфіка філософсько-світоглядного рівня методології пізнання судового штрафу полягає в тому, що тут використовуються не конкретні методи (у класичному їх розумінні), а цілісні методологічні підходи, що дають змогу дізнатися про різні аспекти судового штрафу в різнопланових його взаємозв'язках з елементами суспільного життя і визначають основний шлях, стратегію вирішення поставленого завдання [2, с. 40].

Методологічною основою загальнотеоретичного рівня пізнання судового штрафу є загальні теоретичні принципи наукового пізнання, дослідницькі підходи, система методів, способів. Загальнонаукова методологія визначає загальні методи і засоби піз-

нання, їх можливості і межі застосування. Серед загальнонаукових методів пізнання можна назвати: аналітико-синтетичний метод, методи абстрагування і конкретизації; методи індукції та дедукції; метод моделювання; спостереження; експеримент тощо. Відповідно, вони поділяються на теоретичні та емпіричні.

Загальнонаукова методологія встановлює відповідні норми, критерії та форми пізнання, покликані виключити упередженість, суб'єктивність і логічну непослідовність самого процесу пізнання і його результатів.

Спеціально-теоретичний рівень методології пізнання судового штрафу охоплює методологію пізнання юридичної відповідальності. Ця методологія не зобов'язує дослідника до використання чітко визначеного переліку методів, оскільки наукове пізнання – це процес творчий. Тому в процесі дослідження певної проблеми юридичної відповідальності дослідник використовує конкретно-наукові методи.

Конкретно-наукова методологія – це комплекс методів, що застосовується в конкретній галузі знань для пізнання властивого тільки їй об'єкта дослідження. Для теорії юридичної відповідальності базовими, головними об'єктами конкретно-наукового дослідження є правопорушення, особа правопорушника та заходи юридичної відповідальності.

Методологічні основи дослідження судового штрафу визначено специфікою останнього як складного правового явища. У цьому контексті необхідним є розуміння значущості змістовної інтерпретації предмета. Адже у теорії права існують різні концептуальні підходи до розуміння поняття судового штрафу, його галузевої приналежності тощо. Тому від змістовної інтерпретації предмета дослідження залежить обрання відповідних методів.

Дослідження судового штрафу як заходу юридичної відповідальності має диференційовано вирішити низку важливих завдань: пізнати природу і сутність судового штрафу як заходу юридичної відповідальності; визначити цілі, завдання та призначення застосування судового штрафу як заходу юридичної відповідальності, використовую-

чи наукові положення соціології, психології тощо; сформулювати основні гіпотези про сутність і особливості впливу судового штрафу як заходу юридичної відповідальності на юридично значущу поведінку осіб, звільнених від юридичної відповідальності за допомогою його застосування.

Певні методологічні проблеми безпосередньо пов'язані з особливостями самого об'єкта дослідження.

Перша проблема, яка утруднює дослідження, – це проблема емпіричних даних. Офіційні показники стану застосування судового штрафу не відображають дійсної картини і, відповідно, не дають повного уявлення про обсяги і характер його впливу. До сих пір немає розробок про методики дослідження судового штрафу як заходу юридичної відповідальності.

Друга проблема наукового дослідження судового штрафу як заходу юридичної відповідальності – це інтеграція емпіричних даних для виявлення певних тенденцій, побудови гіпотез і самостійної теорії. Теоретичні висновки за результатами дослідження судового штрафу не можуть такою мірою, як в емпіричних або експериментальних дослідженнях, відповідати загальним критеріям науковості з погляду методології науки. Судження про судовий штраф не мають дедуктивного характеру і, отже, не можуть бути підтверджені повністю емпіричними, а також експериментальними дослідженнями. Тобто теоретичні положення не можна послідовно вивести одне з одного, як у природничих науках. За таких умов особливо важлива роль у дослідженні судового штрафу належить гіпотезі. Третя проблема, яка також виникає з вимог методології науки, – обов'язковість можливості перевірки гіпотез і, відповідно, підтвердження істинності (науковості) самої теорії й побудова на цій основі обґрунтованих прогнозів. Перевірка гіпотез, природно, є необхідним складником наукового дослідження. Без неї дослідження певною мірою втрачає право претендувати на істинність.

Тому наукові судження про судовий штраф як захід юридичної відповідальності в тій частині, у якій неможлива верифікація гіпотез, вимагає визначення відповідних критеріїв істинності (науковості). До того

ж, необхідно пам'ятати, що більшість теоретичних узагальнень і гіпотез мають лише ймовірнісний характер. У цьому випадку дедуктивного правила перевірки гіпотези не існує, і тому можна відзначити лише часткове підтвердження або верифікацію гіпотези [2, с. 261].

Засобом реалізації всіх цих вимог є створення програми дослідження судового штрафу. За наявності тих методологічних труднощів, про які вже було сказано, у дослідженні важливо чітко визначити завдання, які потребують вирішення, сформулювати коло проблемних питань, уточнити використовувані поняття, а також системно визначити всі використовувані методи. Це буде сприяти «методологічній озброєності» дослідження.

Розглянемо найбільш значущі для нашого дослідження методи.

У юридичній науці діалектичний метод визначає загальні напрямки й підходи до вивчення юридичних явищ, інститутів і норм права. На основі діалектики наука теорії права розробляє свої методи, відповідні її цілям і завданням, а також особливостям досліджуваних явищ.

С. С. Алексєєв, вивчаючи специфіку законодавчих практик, відзначав, що «... своєрідність юридичної матерії, яка характеризується тим, що притаманна їй повинність виражається в юридичних нормах законних прав, представляє дивовижний сплав «належного» і «можливого», точніше – такого «належного», яке для суб'єктів виявляється як суб'єктивні права, тобто юридичні можливості» [3, с. 391]. Він підкреслив діалектичний взаємозв'язок можливого і реального як одну з найважливіших внутрішніх характеристик динамічності права: «Юридичні норми вводяться в дію саме для того, щоб наявні в них положення про належне і можливе ставали, за наявності певних умов, реальністю, фактично втілилися в життя» [3, с. 389]. У системі філософської науки діалектична логіка утворює єдність з діалектикою й теорією пізнання.

Використання законів і категорій діалектики в дослідженні судового штрафу дає змогу з'ясувати походження, сутність і соціальну зумовленість цього явища правової

дійсності, визначити форми впливу судового штрафу на суспільне життя, закономірності функціонування й розвитку й на цій основі сформулювати рекомендації щодо їх удосконалення, спрогнозувати історичні перспективи останніх.

Аксіологічний підхід до розуміння судового штрафу має значення в контексті ціннісного розуміння права, що виходить з розгляду його як частини культури, ціннісно-соціальної реальності. Виходячи з цього, цінності – це свого роду сутнісна основа права. Завдяки їм право отримує власний сенс, формуються дозволи, заборони, зобов'язання. Вони знімають момент байдужості в поведінці суб'єкта права, без них існування феномена права стає неможливим. Ціннісний аспект правової реальності досліджує такий розділ філософії права, як права аксіологія, завданням якої є аналіз правових цінностей та ідеалів [4, с. 12].

Аксіологічне дослідження судового штрафу має важливе наукове, практичне й моральне значення, оскільки дає змогу звернути увагу не тільки на соціокультурні основи його застосування, зв'язок з державою, але й на його духовні аспекти, ідеали, рівень свідомості суспільства. Без ціннісного підходу до розуміння судового штрафу неможливо виявити його призначення в загальнолюдському, соціальному й культурному розвитку, зрозуміти його специфічну природу. До того ж, аксіологічне дослідження судового штрафу дає змогу говорити про дотримання або недотримання загальноприйнятих людських цінностей, ідеалів і стандартів під час його застосування.

Серед загальнонаукових методів пізнання правової реальності одним з найбільш ефективних є системний аналіз. У сучасній правовій доктрині існує стійка тенденція до його використання.

Учені завжди приділяли достатньо уваги вивченню проблематики, пов'язаної з системою законодавства і його системністю. Саме системний підхід досить активно використовували при проведенні правових досліджень [5, с. 27]. Для успішного використання системного аналізу необхідно розглянути поняття «система», «системний аналіз», їх гене-

зис, можливості застосування в дослідженні судового штрафу.

Першим значним кроком у процесі вирішення будь-якої конкретної проблеми системного дослідження є уявлення досліджуваного як системи. Від цього певною мірою залежить успіх дослідження [6, с. 31]. Це безпосередньо стосується й судового штрафу як заходу юридичної відповідальності.

Незважаючи на певну суперечливість і парадоксальність системного аналізу, застосування цього методу пізнання сприяє адекватній постановці проблем у конкретних науках і виробленню ефективної стратегії їх вивчення. Специфіка системного аналізу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта й зведення їх у єдину теоретичну картину [7, с. 39].

Використовуючи системний метод пізнання, необхідно, насамперед, виходити зі специфіки самого об'єкта дослідження (у контексті нашої статті – судового штрафу як заходу юридичної відповідальності). Необхідно розглядати об'єкт як систему, яка поєднує в собі різні підсистеми й сама перебуває в полі- і макросистемній реальності.

Досліджуваний нами елемент юридичної відповідальності є досить складним і багатоаспектним. Він може проявлятися у вигляді одиничного об'єкта суспільного життя – звільнення конкретної особи від юридичної відповідальності з призначенням судового штрафу. Більш системно він проявляється на рівні теорії юридичної відповідальності, механізму правового регулювання суспільних відносин. Комплексно сутність інституту судового штрафу виявляється в міждисциплінарних зв'язках з іншими юридичними науками. Усі правові норми, що утворюють інститут судового штрафу, створюють нерозривну системну нормативну єдність.

Метод структурно-функційного аналізу. У сучасній філософській і правовій літературі є різні підходи до трактування цього поняття. Зокрема, у межах позитивізму поняття «структура» визначають через систему зв'язків між елементами. Таке визначення повністю відповідає методологічному принципу детермінізму. Залежно від змісту детер-

мінувальних зв'язків елементів структури у філософії й правовій науці вказували на різні види детермінації (такі, як причинність, взаємозалежність, кореляційний зв'язок, цільова детермінація тощо). Стверджували, що всі види детермінації так чи інакше пов'язані між собою. А детермінація в правовій сфері значною мірою визначається особливостями соціальної детермінації [8, с. 35].

Необхідність застосування структурно-функціонального методу пізнання судового штрафу як заходу юридичної відповідальності полягає в розробці найбільш адекватної й оптимальної структури правових норм, на основі яких і застосовують судовий штраф.

Досить широко використовуються методи формальної логіки в процесі пізнання судового штрафу як заходу юридичної відповідальності. За допомогою логіко-юридичного методу коментуються положення законодавства. Значення цього методу пояснюється тим, що правові норми є, по суті, системою формалізованих понять, пов'язаних певною логікою, і розкрити їхній зміст неможливо без використання логіко-юридичного аналізу. Широке використання цього методу в праві виробляє особливий стиль мислення, коли будь-яке поняття розкладається на складові частини й кожній дається визначення, оцінка [9, с. 115].

Логіко-юридичний (або догматичний) метод заснований на використанні правил формальної логіки для пізнання права. Його значення в процесі пізнання судового штрафу полягає в з'ясуванні змісту правових норм, що регламентують застосування вказаного заходу кримінально-правового характеру.

Абстрагування – мисленнєвий відхід від деяких властивостей і зв'язків досліджуваного й виділення властивостей і відносин, які цікавлять дослідника. Зазвичай при абстрагуванні другорядні властивості й зв'язки досліджуваного об'єкта відокремлюються від істотних властивостей і зв'язків. Види абстрагування: ототожнення, тобто виділення загальних властивостей і зв'язків предметів, що вивчаються, встановлення тотожного в них, абстрагування від відмінностей між ними, об'єднання предметів в особливу групу; ізолювання, тобто виділення деяких

властивостей і зв'язків, що розглядаються як самостійні предмети дослідження.

Прикладом абстрагування може слугувати процес утворення юридичних понять. Ці поняття є змістовними науковими абстракціями [10, с. 44]. Наприклад, юридичне визначення судового штрафу не відображає всіх його властивостей, а містить найбільш суттєві з них.

Історичний метод пізнання судового штрафу. Дослідження історії зародження, розвитку й еволюції правових явищ є традиційним предметом дослідження юридичної науки. Зміст історичного методу полягає в з'ясуванні сутності досліджуваного об'єкта за допомогою аналізу його історії (розвитку) з урахуванням всієї її багатогранності. Цей метод використовується для ретроспективного вивчення проблем права, закономірностей і тенденцій розвитку вітчизняного законодавства, чинників, що впливають на його розвиток, виявлення впливу зарубіжного законодавства на розвиток вітчизняного.

Для обрання раціональних напрямків подальшого розвитку вітчизняного права особливого значення набувають порівняльні наукові дослідження. І це пов'язано з тим, що юридична наука в жодному разі не повинна обмежувати себе рамками однієї держави. До якої б сфери практичної діяльності ми не звернулися, скрізь очевидна важливість знання зарубіжного права.

У контексті пізнання судового штрафу слід зазначити, що вітчизняне право як наука розвивається, не тільки накопичуючи нові знання про свій предмет, а й формулюючи нові напрямки наукових досліджень, серед яких в останні десятиліття виділяється правова компаративістика. Розвиток методологічної бази вітчизняних правових досліджень сприяє становленню філософії права, формуванню нових наукових підходів, постановці проблем концептуального характеру його актуалізації для сучасної вітчизняної правової науки.

Ідея використання порівняльного методу в дослідженні судового штрафу базується на тому, що праву іманентні часові та просторові відносно стійкі відмінності. Саме тривалість у часі й повторюваність певних правових явищ з можливою їх трансформацією спонукає вчених до пошуку й розробки

найбільш оптимальних моделей правових норм тощо.

Дослідження досвіду інших країн у правовій регламентації судового штрафу є одним із напрямів пошуку оптимальних правових конструкцій, використання яких дасть змогу уникнути певних помилок і скористатися кращим зарубіжним досвідом.

Психологічні та соціологічні методи пізнання судового штрафу. Необхідно розуміти, що, з одного боку, у процесі пізнання судового штрафу, психологічні та соціологічні методи набувають специфічних рис, зумовлені особливостями об'єкта пізнання. З іншого – особливості використання в правових дослідженнях методів психологічної та соціологічної науки зумовлені специфікою предметів зазначених наук.

З огляду на все зазначене, доцільним видається зробити висновок про те, що вивчення судового штрафу має враховувати специфіку різних соціальних, політичних і правових процесів і явищ.

Вирішувати завдання судового штрафу оптимальним шляхом можливо тільки за умови дотримання методологічних принципів, засобів і норм дослідження. Тільки в такому випадку проведення дослідження буде мати теоретичне значення й одночасно дасть змогу наблизитися до вирішення практичних завдань судового штрафу як заходу юридичної відповідальності.

Література

1. Бермус А.Г. Введение в гуманитарную методологию: монография. М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. 336 с.
2. Рузавин Г.И. Методология научного познания: Учебное пособие для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 287 с.
3. Алексеев С.С. Право. Азбука. Теория. Философия: Опыт комплексного использования. М.: Статут, 1999. 712 с.
4. Алексеева Т.А. Справедливость. Морально-политическая философия Джона Ролса. М.: Наука, 1992. 112 с.
5. Коробова А.П. О понятии и природе правовой политики. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2003. № 3. С. 24-32.
6. Гребеньков Г.В. Очерки по философии права: Монография; Донецкий юридиче-

SUMMARY

The article analyzes the possibilities of using the most acceptable methods of scientific research of a court fine as a measure of legal responsibility. Research attention is focused on such methods of scientific research of a judicial fine as dialectical, axiological, systemic, structural-functional method, methods of formal logic, historical, comparative methods, psychological and sociological methods.

It is substantiated that the study of a court fine as a measure of legal responsibility has a differentiated solution to a number of important tasks: to understand the nature and essence of a court fine as a measure of legal responsibility; to determine the goals, objectives and purpose of applying a judicial fine as a measure of legal responsibility, using the scientific provisions of sociology, psychology, etc. to formulate the main hypotheses about the nature and characteristics of the impact of a court fine as a measure of legal responsibility on the legally significant behavior of persons released from legal responsibility through its application.

It is concluded that the study of a court fine should take into account the specifics of various social, political and legal processes and phenomena. It is noted that it is possible to solve the problems of a court fine in an optimal way only if the methodological principles, means and norms of research are observed. Only in this case, the conducted research will be of theoretical significance and at the same time will allow one to approach the solution of the practical problems of a court fine as a measure of legal responsibility.

Key words: methodology, method, legal responsibility, event, court fine, subject.

ский институт Луганского государственного университета им. Э.А. Дидоренко, 2009. 216 с.

7. Ковалев М. И., Воронин Ю. А. Криминология и уголовная политика. Свердловск: Изд-во УрГУ, 1980. 58 с.

8. Овчинников С. И. Принцип детерминизма в методологии правоведения. *Правоведение*. 1984. № 2. С. 35-39.

9. Криминология. Под общ. ред. А.И. Долговой. М.: Узд. Группа Норма-Инфра-М, 2001. 784 с.

10. Сабитов Р. А. Основы научных исследований: Учеб. Пособие. Челябин. гос. ун-т. Челябинск, 2002. 138 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

БОРТНИК Надія Петрівна - завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, професор

КАПІТАН Ольга Ігорівна - асистент кафедри права Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, PhD

**УДК 342.343.8.01(477)
DOI 10.32782/NP.2020.4.5**

В статтє рассмотрены вопросы классификации прав осужденных, отбывающих наказание в виде лишения свободы, в контексте национальных и международных норм реализации прав, на основе современных научных подходов к классификации нормативно-правовых актов в сфере обеспечения прав человека, определения основных составляющих нормативной базы уголовно-исполнительного права в контексте регулирования и защиты прав граждан, осужденных к лишению свободы в Украине. Рассмотрены основные положения уголовно-правового законодательства, определяющие содержание правового статуса осужденных и составляющие его структуру. Осуществлен анализ правовых основ статуса осужденных к лишению свободы в Украине, определены общегражданские и специальные права осужденных к лишению свободы.

Ключевые слова: права, осужденный, лишение свободы, правовой статус, учреждение исполнения наказаний, международные стандарты, иностранцы.

Постановка проблеми

Правовий статус засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, є складним поняттям. Вихідні положення правового статусу засуджених до позбавлення волі визначаються в приписах міжнародних правових актів, базуються на загальному правовому статусі громадян України (зазначеному в Кон-

ституції), встановлені кримінально-виконавчим законодавством України. З огляду на це, вивчення прав осіб, засуджених до покарання, пов'язаного з позбавленням волі, є одним з основних питань адміністративного і кримінально-виконавчого права. Закріплення прав і свобод людини в Конституції України стосуються кожного громадянина, в тому числі засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі на території України.

Аналіз останніх публікацій

Дослідженням класифікації прав засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі у юридичній науці займаються науковці: О. М. Литвинов, І. Г. Богатирьов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець, К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб, Н. В. Коломієць та ін. Європейська інтеграція України ставить завдання щодо приведення національного законодавства до вимог Європейського Союзу у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема й у сфері, що досліджується.

Мета статті – дослідження класифікації прав засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу

Правовий статус засуджених до позбавлення волі, будучи спеціальним і похідним від загального правового статусу особи, є сукупністю суб'єктивних прав, свобод, за-

конних інтересів і юридичних обов'язків, встановлених кримінально-виконавчим законодавством України, іншими законами та гарантованих державою під час відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. В основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус, реальний стан засудженого, а право як соціальний регулятор закріплює це положення, вводить його в законодавчі рамки. Сутність правового статусу засуджених до позбавлення волі виражається у вилученні та обмеженні деяких прав і свобод, наділенні спеціальними правами, властивими покаранню у вигляді позбавлення волі.

На думку А. С. Колоса, елементами змісту правового статусу є суб'єктивні права, законні інтереси та обов'язки засуджених, а зміст суб'єктивних прав становлять можливість: засудженого вільно користуватися соціальними благами у межах, встановлених правом; вимагати виконання відповідних обов'язків адміністрацією органів і установ виконання покарань, іншими суб'єктами кримінально-виконавчих та інших правовідносин; звернутися за захистом суб'єктивного права [1, с. 107].

Учені виділяють такі види правового статусу засудженого: загальний, або конституційний; спеціальний, або родовий; особливий, або видовий; індивідуальний. Ю. В. Корнякевич-Танасійчук зазначає, що зазначені статуси співвідносяться як загальне, окреме та одиночне [2, с. 144].

Правовий статус засуджених є спеціальним статусом, властивим тільки цій групі громадян. Встановлюючи його, держава бере обов'язок не тільки виконати покарання, а й забезпечувати права засуджених. Принципове значення в теоретичному визначенні поняття «правовий статус» засуджених набуває питання про включення в нього поняття «права».

Права людини – це поняття, що характеризує правовий статус людини щодо держави, його можливості та домагання в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах. Особливістю прав людини є те, що вони носять природний і невідчужуваний характер, виступають відобра-

женням невід'ємних властивостей кожної людини й істотних ознак її буття.

Проблема встановлення конституційних обмежень є проблемою меж свободи людини в суспільстві. Обмеження прав і свобод людини є необхідною складовою правової системи будь-якої держави та сучасного суспільства, що об'єктивно зумовлює його законодавче врегулювання і створення окремого інституту права міжгалузевого характеру [3, с. 45].

Позбавлення волі, будучи покаранням за вчинений злочин і формою державного примусу, посягає на сферу прав засудженого, обмежує в правах і свободах і покладає додаткові обов'язки. Характер і кількість обмежень прав і свобод засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі (далі – засуджені), не можуть довільно визначатися законодавством, а безпосередньо повинні співвідноситися з положеннями Конституції України, міжнародних норм і стандартів поводження з ув'язненими. Міжнародні стандарти визнають право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їхньої людської гідності основоположним правом, яке створює підґрунтя для реалізації усіх інших прав, передусім з правом на соціальну адаптацію після відбування покарання [4, с. 122].

О. В. Краснокутський зазначає, що міжнародні механізми забезпечують не всі права засудженого, а лише ті з них, які мають ознаки статусоутворюючих, тобто права, що властиві особам, які набули статусу засудженого, відповідно, формують цей специфічний статус [5, с. 176].

Права засуджених до позбавлення волі в законодавстві України формулюються, виходячи із загальних принципів положення людини і громадянина в суспільстві та державі.

Особливості правового статусу засуджених визначаються тим, що останні відповідно до закону зобов'язані зазнати низки правових обмежень, наділяються специфічними правами. Особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, можуть бути обмежені в реалізації конституційних прав відповідно до Кон-

ституції України, згідно з якою права і свободи людини та громадянина можуть бути обмежені законом тільки в тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони і безпеки держави.

Норми кримінально-виконавчого права відносно кримінального права є процесуальними, оскільки вони забезпечують реалізацію кримінально-правових обмежень. Процесуальний характер виражається в організаційному забезпеченні реалізації прав суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин. Засуджені не виключаються в повному обсязі зі сфери правовідносин. Частина загальногромадянських прав засуджені можуть реалізувати в повному обсязі, інші в обмеженому, виходячи із специфіки призначеного покарання і умов відбування в певних видах виправної установи. Специфічні суб'єктивні права та обов'язки засуджених, які одночасно виступають формами обмежень прав, що є елементами загального правового статусу, є тими індикаторами, що визначають спеціальний правовий статус засудженого і складають основне «ядро» його змісту [6, с. 26].

Права засуджених діляться на загальногромадянські та спеціальні. Загальногромадянські права можна розділити на дві групи: права, що не обмежуються; права, які порушуються частково.

Врахування специфіки відбування покарання у вигляді позбавлення волі показує, що засуджені наділені загальногромадянськими правами не в повному обсязі. У деяких загальногромадянських правах засуджені обмежені повністю (політичні права, право на свободу пересування, на вибір місця перебування та проживання).

Під спеціальними правами засуджених до позбавлення волі необхідно розуміти сукупність прав, обумовлених статусом засудженого та сутністю позбавлення волі як ізоляції від суспільства, режимом і умовами відбування покарання. Серед них варто виділяти загальні і особливі права. Загальні, властиві всім засудженим до по-

збавлення волі, а особливі – засудженим до позбавлення волі певної категорії.

Загальногромадянські права, що не обмежуються. До цих прав відноситься сукупність невідчужуваних прав, що належать людині від народження та не залежать від належності до конкретної держави. До них зараховують: право на життя; право не піддаватися жорстокому, такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню, а також тортурам; право на судовий захист і правосуддя; право на гідність особи; право на звернення; право на соціальне забезпечення; право на охорону здоров'я та отримання медичної допомоги.

Право на життя – це основне природне, невід'ємне приватне право, людини. Цим правом наділені всі громадяни, в тому числі й засуджені. Воно не піддається обмеженню з боку законодавства, а, навпаки, охороняється на всіх рівнях – національному, регіональному.

Право на особисту безпеку засуджених під час виконання кримінальних покарань є базисним правом, гарантованим законодавством, що забезпечує відсутність небезпек. Гарантування безпеки особи у виправних установах обумовлено об'єктивною необхідністю захисту не тільки від потенційних, а й реальних загроз, що виходять від кримінального оточення небезпечних для засуджених, які постійно перебувають у злочинному середовищі.

Право не наражатися на жорстоке, таке, що принижує людську гідність, поводження чи покарання, а також тортури. Для держави людська гідність засуджених виступає певною духовною основою конструктивного «діалогу» щодо застосування засобів виправлення.

Засуджені мають право на загальних підставах на державне пенсійне забезпечення в старості, при інвалідності, втраті годувальника та в інших випадках, передбачених законодавством України.

Загальногромадянські права, в яких засуджені до позбавлення волі ущемляються частково.

Право засуджених на недоторканність особи. Обмеження права недоторканності

допускається тільки на підставі закону [7]. До елементів права недоторканості особи відносяться таємниця листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень, особиста таємниця. Це право обмежується обов'язковим проведенням: особистих обшуків; обшуків житлових приміщень і особистих речей; цензури одержуваних листів, що відправляються, прослуховуванням телефонних переговорів.

Право на свободу совісті та свободу віросповідання. Законодавець дуже тонко підійшов до вирішення проблеми свободи віросповідання в місцях ізоляції засуджених, закріпивши положення про те, що засудженим гарантуються свобода совісті та свобода віросповідання.

Право на свободу думки та слова є єдиним політичним правом, якого засуджені до позбавлення волі не позбавлені повністю. Засуджені можуть вільно висловити свої думки, судження, жодними правовими актами не встановлено будь-яких обмежень.

Сімейні права. Сам факт утримання в місцях позбавлення волі не тягне припинення цих прав. У зв'язку зі специфікою покарання позбавлення волі засуджені обмежені в підтримці шлюбно-сімейних відносин.

Право на свободу творчості для засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, обмежується технічними можливостями виправних установ і вимогами режиму, заборонами на користування спеціальними видами інвентарю, техніки та технології, необхідними при здійсненні такої діяльності.

Право на працю. Що стосується особи засуджених, це право спрямоване на створення умов, що забезпечують гідне життя в умовах ізоляції від суспільства та після звільнення. Засуджені мають конституційне право на працю та мають право вимагати від адміністрації виправних установ працевлаштування, щоб набути необхідну спеціальність і заробляти кошти перед звільненням.

І. Б. Мацієвська зазначає, що необхідність залучення засудженого до праці,

передусім, є намаганням досягти таких позитивних змін у його особистості, які б сприяли свідомому відновленню соціального статусу засудженого, поверненню до самостійного життя в суспільстві [8, с. 217].

Забезпечення права на відпочинок засуджених до позбавлення волі, на відміну від законослухняних громадян, має певні обмеження, що носять каральний характер. Крім права на відпочинок, працюючим засудженим встановлюються й інші умови, наприклад, щорічна відпустка.

Право засуджених на захист від безробіття. Чинні кримінально-виконавчі законодавства України не містять з цього приводу жодної норми, яка хоча б побічно обмежувала осіб, які відбувають покарання, в цьому праві.

Право на освіту. Право на освіту засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, в тому числі набуття теоретичних знань і практичних умінь вважається їхнім обов'язком.

Загальногромадянські права, у яких засуджені до позбавлення волі повністю обмежені.

Політичні права. Кримінально-виконавче законодавство України не містить прямої вказівки на політичні права засуджених.

Право на участь в управлінні справами держави. У період відбування покарання засуджені піддаються суттєвому обмеженню права на участь в управлінні справами держави.

Право на об'єднання. Режим у виправних установах виключає можливість реалізації цього права.

Право на свободу пересування, право на вибір місця перебування та місця проживання. Відповідно до кримінально-виконавчого законодавства засудженим забороняється порушувати лінію охорони об'єктів або межі території виправних установ, виходити без дозволу адміністрації за межі ізольованих ділянок.

Загальні спеціальні права засуджених до позбавлення волі. Важливим компонентом прав засуджених до позбавлення волі, що надає особливий статус, є спеціальні права засуджених. Специфікою спеціальних прав є те, що вони не мають аналога в за-

гальногромадянських правах, носять самостійний характер, не дублюють права законослухняних громадян і обумовлені фактом перебування особи у виправній установі.

Інша особливість спеціальних прав полягає в тому, що зміст не залежить від галузевих прав громадян. Зміна змісту не тягне перетворення прав інших законослухняних громадян і навпаки. Суб'єктами спеціальних прав можуть бути тільки засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

В узагальненому вигляді до загальних спеціальних прав засуджених до позбавлення волі відповідно до кримінально-виконавчого законодавства можна віднести: право на придбання засудженими продуктів харчування та предметів першої необхідності; право на короткострокові та тривалі побачення; право на отримання посилок, передач; право на листування, право отримувати перекази грошових коштів і за рахунок коштів, що знаходяться на особових рахунках, здійснювати перекази грошових коштів близьким родичам; право на телефонні розмови; право на перегляд кінофільмів і телепередач, прослуховування радіопередач; право на придбання і зберігання літератури та письмового приладдя, право на матеріально-побутове забезпечення, право звертатися з клопотанням про помилування.

Особливі спеціальні права засуджених до позбавлення волі. Певні категорії засуджених наділяються такими правами залежно від виду виправної установи, де відбувають покарання, статі, соціального стану, поведінки, стану здоров'я, відбуття певної частини строку позбавлення волі, громадянства. У деяких випадках особливі спеціальні права виникають, коли засуджених обмежують у деяких загальних спеціальних правах.

До особливих спеціальних прав засуджених до позбавлення волі відповідно до кримінально-виконавчого законодавства можна віднести: право на проживання з сім'єю; право на спільне проживання з дітьми; право мати при собі грошові кошти; право на прогулянку; право на пересуван-

ня без конвою; право на виїзди за межі виправних установ; право на звернення з клопотанням про відстрочку відбування покарання, звільнення від відбування покарання або про заміну, не відбутої частини покарання більш м'яким видом покарання; право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами та консульськими установами своїх держав в Україні.

До цієї категорії прав належать: відстрочка відбування покарання; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; звільнення засудженого від подальшого відбування покарання. Засуджений, у якого є психічний розлад, що перешкоджає відбуванню покарання, засуджений, який захворів на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, мають право звернутися до суду з клопотанням про звільнення від подальшого відбування покарання.

Право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами та консульськими установами своїх держав в Україні. Перелік прав засуджених іноземців і осіб без громадянства має свої особливості. Вони користуються правами, які встановлені міжнародними договорами, законодавством про правове становище іноземних громадян і осіб без громадянства, з вилученнями і обмеженнями, передбаченими кримінальним, кримінально-виконавчим законодавством [9]. Це означає, що іноземним громадянам та особам без громадянства під час відбування покарання у вигляді позбавлення свободи гарантуються природні права людини, забезпечуються рівні умови утримання, передбачаються додаткові права. Зокрема, це право на користування рідною мовою; право давати пояснення та вести листування, звертатися з пропозиціями, заявами та скаргами рідною мовою, якою вони володіють, а в необхідних випадках користуватися послугами перекладача.

Засуджені до позбавлення волі мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами та консульськими установами своїх держав, а громадяни держав, що не мають дипломатичних

представництв і консульських установ, з дипломатичними представництвами держав, що взяли охорону їхніх інтересів, або з міжнародними органами, що займаються захистом засуджених.

Висновки

Засуджені до позбавлення волі, ставши суб'єктом пенітенціарних правовідносин, володіють деякими загальногромадянськими правами в повному обсязі (право на життя, право на особисту безпеку), ущемляються в реалізації загальногромадянських прав певною мірою (право на недоторканість особи, право на творчість), позбавляються деяких загальногромадянських прав (політичні права), але наділяються спеціальними правами, які не впливають на загальний цивільний статус законслухняних громадян.

Спеціальні права засуджених до позбавлення волі визначають специфіку відбування такого виду покарання. Серед них виділяються загальні, якими наділені всі засуджені до позбавлення волі, та особливі, якими наділяються певні категорії засуджених. Права засуджених мають певну специфіку, що вимагають індивідуального підходу до їх реалізації.

Література

1. Колос А. С. Правовий статус засуджених у національному кримінально-виконавчому законодавстві. Право та державне управління. 2019. № 4. С. 106-110.
2. Корнякевич-Танасійчук В. Ю. Спеціальний правовий статус засуджених. Право і суспільство. 2019. № 1. С. 143-147.
3. Мерник А. М., Кузьміна В. О., Бурлаков Б. М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 2. С. 42-46.
4. Журавська З. В. Міжнародні стандарти реалізації права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їхньої людської гідності. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2019. Випуск 14. С. 117-125.

5. Краснокутський О. В. Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.08. Харків, 2019. 201 с.

6. Корнякевич-Танасійчук В. Ю. Кримінально-виконавча політика України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.08. Київ, 2019. 39 с.

7. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р.- № 1129-IV / Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3-4. Ст. 21.

8. Мацієвська І. Б. Особливості залучення до праці засуджених до позбавлення волі на контрагентських об'єкта. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 2. С. 214-218.

9. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI / Відомості Верховної Ради України. 2012. № 19-20. Ст. 179/

References

1. Kolos A. S. Pravovyy status zasudzhenykh u natsional'nomu kryminal'no-vykonavchomu zakonodavstvi. Pravo ta derzhavne upravlinnya. 2019. № 4. S. 106-110.
2. Kornyakevych-Tanasiychuk V. YU. Spetsial'nyy pravovyy status zasudzhenykh. Pravo i suspil'stvo. 2019. № 1. S. 143-147.
3. Mernyk A. M., Kuz'mina V. O., Burlakov B. M. Obmezhennya prav i svobod lyudyny v suchasnykh umovakh: teoretichnyy i praktychnyy aspekty. Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. 2020. № 2. S. 42-46.
4. Zhuravs'ka Z. V. Mizhnarodni standarty realizatsiyi prava zasudzhenykh do pozbavlennya voli na humanne stavlennya ta povahu yikhnoyi lyuds'koyi hidnosti. Mizhnarodnyy yurydychnyy visnyk: aktual'ni problemy suchasnosti (teoriya ta praktyka). 2019. Vypusk 14. S. 117-125.
5. Krasnokut's'kyu O. V. Mizhnarodno-pravovi mekhanizmy zabezpechennya prav zasudzhenykh do pozbavlennya voli: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets.: 12.00.08. Kharkiv, 2019. 201 s.
6. Kornyakevych-Tanasiychuk V. YU. Kryminal'no-vykonavcha polityka Ukrayiny:

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто питання класифікації прав засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі у контексті національних і міжнародних норм реалізації прав на основі сучасних наукових підходів до класифікації нормативно-правових актів у сфері забезпечення прав людини, визначенню основних складників нормативної бази кримінально-виконавчого права щодо регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Розглянуто основні положення кримінально-правового законодавства, що визначають зміст правового статусу засуджених і становлять його структуру. Здійснено аналіз правових засад статусу засуджених до позбавлення волі в Україні, окреслено загальногромадянські та спеціальні права засуджених до позбавлення волі.

Ключові слова: права, засуджених, позбавлення волі, правовий статус, установа виконання покарань, міжнародні стандарти, іноземці.

SUMMARY

The article considers the classification of the rights of convicts serving sentences in the context of national and international norms of rights on the basis of modern scientific approaches to the classification of legal acts in the field of human rights, determining the main components of the regulatory framework of criminal executive law. regulation and protection of the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine. The main provisions of criminal law that determine the content of the legal status of convicts and constitute its structure are considered. The analysis of the legal bases of the status of convicts in Ukraine is carried out, the general civil and special rights of convicts are outlined.

Key words: rights, convict, imprisonment, legal status, penitentiary institution, international standards, foreigners.

avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: spets.: 12.00.08. Kyiv, 2019. 39 s.

7. Kryminal'no-vykonavchyy kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 11.07.2003 r. № 1129-IV / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 2004. № 3-4. St. 21.

8. Matsiyevs'ka I. B. Osoblyvosti zaluchennya do pratsi zasudzhenykh do pozbavlennya voli na kontrahent-s'kykh ob'yekta. Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. 2019. № 2. S. 214-218.

9. Pro pravovyy status inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva : Zakon Ukrainy vid 22.09.2011 r. № 3773-VI / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 2012. № 19-20. St. 179.

ГРОМАДСЬКА ТА ПУБЛІЧНА БЕЗПЕКА: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

ТИХОМИРОВ Денис Олександрович - кандидат юридичних наук,
докторант докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8366-8564>

УДК 340.1

DOI 10.32782/NP.2020.4.6

Метою статті є аналіз нормативного визначення термінів «громадська безпека», «публічна безпека» та висвітлення їх співвідношення. Методологічну основу дослідження склали методи, що дозволили отримати обґрунтовані та логічно вивірені висновки, зокрема, метод герменевтики, що надав можливість опрацювати тексти нормативно-правових актів України, метод порівняння, за допомогою якого було виявлено особливості інтерпретації громадської та публічної безпеки, спеціально-юридичний метод, завдяки якому сформовано висновки щодо вирішення проблемних питань співвідношення громадської та публічної безпеки. Наукова новизна. У статті окреслено проблематику співвідношення змісту термінів «громадська безпека» та «публічна безпека» у нормативно-правових актах України. Висновки. Наукові терміни «громадська безпека» та «публічна безпека» розрізняються, проте їх співвідношення і зміст не розкриваються у текстах нормативно-правових актів. У юридичній літературі запропоновано можливе розв'язання зазначеної проблеми двома шляхами: внесення змін і доповнень до вже прийнятого Закону України «Про Національну поліцію» і заміни невживаного в юридичній термінології терміну «публічна безпека» на термін «громадська безпека» шляхом внесення змін і доповнень у наявний масив нормативно-правових актів (більше 5000), а також визначення цього поняття в Законі України «Про Національну поліцію».

Ключові слова: безпека, громадська безпека, публічна безпека, громадський порядок.

Вступ

Актуалізація наукових дискусій щодо співвідношення громадянської та публічної безпеки, змісту останньої та доцільності застосування терміна «публічна безпека» у законодавстві була зумовлена фактом прийняття Закону України «Про Національну поліцію».

Одна група вчених вважає недоцільним застосування в законодавстві терміна «публічна безпека», оскільки цей термін, на відміну від поняття «громадська безпека», майже не використовується у текстах нормативно-правових актів, а його вжиття вносить дисбаланс у законодавство про безпеку, оскільки потребує внесення змін у понад 5 тисяч нормативно-правових актів (В. Г. Фатхутдінов [1], А. Є. Крищенко [2]).

Інші вчені ототожнюють терміни «публічна безпека і порядок» та «громадська безпека і громадський порядок» (О. В. Когут [3]), або прагнуть поєднати ці підходи визнанням необхідності законодавчого визначення понять «публічна безпека» і «громадська безпека» (Н. С. Піх [4]).

Відмінності у ставленні вчених до розв'язання цієї проблеми та обґрунтовані власної наукової позиції зумовлені традиційністю розуміння понять «громадська безпека» і «громадський порядок» і новаційністю понять «публічна безпека» і «публічний порядок» для вітчизняної науки і практики, які є водночас традиційними для зарубіжної науки і практики.

Огляд літератури

Питання громадської безпеки та публічної безпеки є предметом дослідження науковців як в Україні, так і в інших державах. Найбільш активно у цьому напрямі науковий пошук здійснювали: Когут О. В., Крищенко А. Є., Мельник В. І., Піх Н. С., Фатхутдінов В. Г. та інші.

Постановка завдання

У зв'язку з цим **метою** статті є характеристика співвідношення понять «громадська» та «публічна» безпека.

Для досягнення поставленої мети підлягають вирішенню наступні **завдання**:

- проаналізувати тексти нормативно-правових актів на предмет особливостей використання термінів «громадська безпека» та «публічна безпека»;

- сформулювати проблемні питання у розумінні співвідношення понять «громадська безпека» та «публічна безпека»;

- запропонувати можливі варіанти вирішення проблемних питань.

Методологічну основу дослідження склали методи, що дозволили отримати обґрунтовані та логічно вивірені висновки, зокрема, метод герменевтики, що надав можливість опрацювати тексти нормативно-правових актів України; метод порівняння, за допомогою якого було виявлено особливості інтерпретації громадської та публічної безпеки; спеціально-юридичний метод, завдяки якому сформовано висновки щодо вирішення проблемних питань співвідношення понять громадська безпека та публічна безпека.

Основний текст

Різноманіття інтерпретацій громадської і публічної безпеки та їх співвідношення спостерігається як у наукових дискусіях так і в нормативно-правових визначеннях.

Незважаючи на всі розбіжності, які виявляються в змісті елементів, що визначають громадський порядок держави, на думку В. І. Мельника, загальним є те, що порядок держави (суспільства) будується

на основному обов'язку держави – здійснювати захист, який об'єктивно є найважливішим державним завданням, що гарантує права людини [5].

Доктринальне розуміння громадської безпеки можна поділити на декілька груп. Перша базується на традиційному сприйнятті громадської безпеки і громадського порядку та їх нормативно-правовому визначенні та обґрунтовується тим, що терміни «громадський порядок» та «громадська безпека» зафіксовано у комплексі нормативно-правових актів [6], а саме: Конституції України (ст. 34, 35, 39 тощо), Кримінально-виконавчому кодексі України (ст. 68), Кодексі цивільного захисту України (ст. ст. 25, 79), Кримінальному процесуальному кодексі України (ст. ст. 289, 557) Кодексі України про адміністративні правопорушення (ст. ст. 6, 9, 14, 18-19, 1483), главі XIV «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку» (ст. ст. 173-185, 187, 222, 259, 262-263) та інших.

Окрім того, у Конституції України використовуються такі терміни: «безпека людини», «екологічна безпека», «національна безпека», «державна безпека», «громадський порядок», «правопорядок», «громадська безпека», тоді як термін «публічний» застосовано для встановлення обсягів компетенції адміністративних судів, метою яких є захист прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин (ст. 125) та повноважень прокуратури, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення (ст. 131-1) [4].

У зв'язку з цим вживання терміну «публічна безпека» обмежено лише сферою наукових інтересів і не має свого аналогу і вживаності в законодавчому обігу, оскільки функціонування його у чинних нормативно-правових актах України не зафіксовано, що призводить «до виникнення розбіжностей в розумінні, застосуванні й використанні цієї термінології, значною мірою ускладнює процеси як правотворчості, так й правозастосування, реалізацію повноважень національною поліцією та іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони України» [1].

Друга група науковців свою позицію обґрунтовує тим, що у Законі України «Про Національну поліцію» [7] словосполучення «публічна безпека», «публічний порядок», «публічна безпека і порядок» використовується в різних контекстах, про що свідчить аналіз нормативного тексту:

1. Стаття 1 Закону України «про Національну поліцію» містить термін «публічна безпека і порядок», що використовується з метою визначення національної поліції як органу державної влади.

2. Пов'язаною за змістом є і використання терміну публічна безпека і порядок для формулювання одного із основних завдань національної поліції, що передбачає стаття 2 цього ж Закону.

3. Використання вказаного терміну міститься і при розкритті принципів діяльності національної поліції, зокрема відкритості та прозорості, що підтверджується змістом статті 9 Закону.

4. Термін «публічна безпека» має місце і при формулювання повноважень Міністра внутрішніх справ України у відносинах з поліцією, п. 1 ч. 1 ст. 16 «забезпечення формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг та контролю її реалізації поліцією», а також повноваження керівника поліції, щодо забезпечення формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки порядку, про що свідчить зміст ст. 21.

5. Стаття 18, що стосується основних обов'язків поліцейського, зокрема, ч. 2 визначає, що «на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції», що не тільки актуалізує важливість терміну публічна безпека для Закону, проте і частково розкриває її зміст в частині рятування людей та надання допомоги особам, що її потребують, проте вказаної частини вважається недостатньо для повного роз-

криття змісту терміна «публічна безпека». Відповідно до обов'язку визначається і повноваження поліцейського, так стаття 23 передбачає, що поліцейський «вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях».

6. Використання терміна публічна безпека здійснюється і в інших статтях прикінцевих та перехідних положеннях (ст. ст. 26, 30, 36, 40, 45, 86), проте розкриття в повному обсязі цього терміна не здійснюється.

Як свідчить аналіз зазначених джерел, використання цих словосполучень не можна визнати беззаперечно виваженими та таким, що відповідає правилам законодавчої техніки, оскільки ці терміни є новими для вітчизняного законодавства, то у загальних положеннях Закону необхідно було визначити, в якому значенні вживаються ці терміни.

Звертає на себе особливу увагу те, що в Законі України «Про Національну поліцію» поряд з термінами «публічна безпека і порядок», а також терміну «публічне місце» використано і терміни «громадська безпека і громадський порядок», зокрема у п. 27 ч. 1 ст. 23 – як «громадська безпека і порядок», а у ч. 3 ст. 39 та п. 1 ч. 1 ст. 40 – «громадська безпека», у пп. 2, 7, 9, 10 ч. 3 ст. 45 – «громадський порядок», а також у прикінцевих та перехідних положеннях Закону. Загалом слово «громадське (і)» використано у 31 випадку у словосполученнях «громадські об'єднання», «громадськість», «громадське обговорення», «громадський транспорт», «громадський контроль» та інших.

Виходячи з наведеного вище, можна стверджувати, що в Законі України «Про Національну поліцію» терміни «публічна безпека» і «публічний порядок» використано в контексті «широкого розуміння» громадської безпеки і громадського порядку, а терміни «громадська безпека» і «громадський порядок» – при їх «вузькому» розумінні.

Такий підхід до використання цих термінів у нормативно-правових актах не є

розповсюдженим, оскільки для більшості з них вони є тотожними, або їх вузьке розуміння не використовується. Проте для нормативно-правового регулювання діяльності Національної поліції таке розрізнення має значення.

Висновок

Таким чином, можна зробити висновок, що громадська безпека та громадський порядок розрізняються, проте їх співвідношення і зміст не розкриваються в текстах нормативно-правових актів.

У юридичній літературі запропоновано способи розв'язання зазначеної проблеми. По-перше, шляхом внесення змін і доповнень та здійснення відповідних змін до вже прийнятого Закону України «Про Національну поліцію» і заміни невживаного в юридичній термінології для означення державної політики у сфері громадської безпеки терміна «публічна безпека» на термін «громадська безпека». По-друге, внесенням змін і доповнень у наявний масив нормативно-правових актів, а також визначення поняття публічна безпека через доповнення Закону України «Про Національну поліцію» відповідною статтею щодо визначення термінів».

Література

1. Фатхутдінов В. Г. Частотність операціоналізації та контекстуальність використання терміну «публічна безпека» в Законі України «Про національну поліцію України». URL: <http://goal-int.org/chastotnistoperacionalizacii-ta-kontekstualnist-vikoristannya-terminu-publichna-bezpeka-v-zakoni-ukraini-pro-nacionalnupoliciyu-ukraini/>

2. Крищенко А. Є. Особливості визначення терміна «публічна безпека і порядок». Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1. С. 206–214.

3. Когут О. В. Категорія «публічна безпека та порядок» вітчизняний і зарубіжний досвід. URL: <http://jlsouk.donnu.edu.ua>

4. Піх Н. С. Особливості нормативно-правового застосування терміна «громадська (публічна) безпека і порядок» в Україні на сучасному етапі. Вчені записки ТНУ

імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2019. Т. 30 (69). № 5. С. 96–104.

5. Мельник В. І. Правове та організаційне забезпечення громадського порядку в сільській місцевості: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2018. 273 с.

6. Фатхутдінов В. Г. Громадський VS публічний у дзеркалі правничої герменевтики. URL: <http://goal-int.org/gromadskij-vs-publichnej-u-dzerkali-pravnichoi-germenevтики/>.

7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

1. Fatkhutdinov V. H. *Chastotnist operatsionalizatsii ta konstektualnist vykorystannia terminu «publichna bezpeka» v Zakoni Ukrainy «Pro natsionalnu politsiiu Ukrainy»*. [Frequency of operationalization and contextuality of the use of the term “public safety” in the Law of Ukraine “On the National Police of Ukraine”]. – Retrieved from <http://goal-int.org/chastotnistoperacionalizacii-ta-kontekstualnist-vikoristannya-terminu-publichna-bezpeka-v-zakoni-ukraini-pro-nacionalnupoliciyu-ukraini/> [in Ukrainian].

2. Kryshchenko A. (2017) *Ye. Osoblyvosti vyznachennia termina «publichna bezpeka i poriadok»*. [Features of the definition of the term “public safety and order”]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1. P. 206–214.

3. Kohut O. V. *Katehoriia «publichna bezpeka ta poriadok» vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid*. [Category “public safety and order” domestic and foreign experience.]. – Retrieved from <http://jlsouk.donnu.edu.ua> [in Ukrainian].

4. Pikh N. S. (2019) *Osoblyvosti normatyvno-pravovoho zastosuvannia termina «hromadska (publichna) bezpeka i poriadok» v Ukraini na suchasnomu etapi*. [Peculiarities of normative-legal application of the term “public (public) security and order” in Ukraine at the present stage] *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. Serii: Derzhavne upravlinnia. T. 30 (69). № 5. P. 96–104. [in Ukrainian].

5. Melnyk V. I. (2018) *Pravove ta orhanizatsiine zabezpechennia hromadskoho*

poriadku v silskii mistsevosti [Legal and organizational support of public order in rural areas]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. K., 273 p. [in Ukrainian].

6. Fatkhutdinov V. H. *[Public VS is public in the mirror of legal hermeneutics.] Hromadskiy VS publichnyi u dzerkali pravnychoi hermenevtyky.* – Retrieved from <http://goal-int.org/gromadskij-vs-publichnyj-u-dzerkali-pravnychoi-germenevtiki/>. [in Ukrainian].

7. *Pro Natsionalnu politsiiu [About the National Police]: Zakon Ukrainy vid 2 lyp. 2015 r. № 580-VIII* – Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. [in Ukrainian].

SUMMARY

The purpose of the article is to analyze the normative definition of the terms «public safety», «public safety» and highlight their relationship. The methodological basis of the study were methods that allowed to obtain sound and logically verified conclusions, in particular, the method of hermeneutics, which provided an opportunity to process the texts of regulations of Ukraine, the method of comparison, which revealed the peculiarities of interpretation of public and public safety, special legal method, thanks to which conclusions were formed on solving problematic issues of the relationship between public and public safety. Scientific novelty. The article outlines the relationship between the content of the terms “public safety” and “public safety” in the regulations of Ukraine. Conclusions. The scientific terms “public safety” and “public safety” differ, but their relationship and content are not disclosed in the text of regulations. The legal literature suggests a possible solution to this problem in two ways: making changes and additions to the already adopted Law of Ukraine “On the National Police” and replacing the term “public safety” not used in legal terminology with the term “public safety” by making changes and additions. there is an array of regulations (more than 5,000), as well as the definition of this concept in the Law of Ukraine “On the National Police”.

Key words: security, public safety, public safety, public order.

МЕДІАЦІЯ У СПОРАХ ЩОДО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

ТОКАРЄВА Ксенія Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права, Національний авіаційний університет
<https://orcid.org/0000-0001-5705-5211>
DOI 10.32782/NP.2020.4.7

Стаття посвячена медіації в спорах, которые возникают в сфере здравоохранения между пациентом и врачом, учреждением здравоохранения. В исследовании использованы системно-структурный, сравнительно-правовой методы, метод прогнозирования, анализа и синтеза. Анализ научной периодики и публикаций в средствах массовой информации позволил определить современное состояние и перспективы использования медиации в медицинских спорах. Проанализированы особенности врачебной ошибки и споров в сфере здравоохранения в целом. Проведенное исследование позволяет утверждать о наличии двух способов защиты прав субъектов медицинского спора: судебного и внесудебного. Установлен перечень основных внесудебных альтернативных способов разрешения споров, используемых в спорах в сфере медицины: обращение в вышестоящий орган, переговоры, медиация и арбитраж. Охарактеризованы альтернативные способы разрешения споров и проанализирован опыт их применения в медицинских спорах зарубежными странами. Установлено, что медиация является наиболее распространенным и эффективным способом урегулирования конфликтов в отношениях «врач-пациент». Определены преимущества посредничества в таких спорах. Отмечено актуальность медиации для сферы охраны здоровья, учитывая ее конфиденциальность. Сделан вывод, что соглашение по результатам медиации между пациентом и врачом будет иметь высокий

уровень исполнения, учитывая взаимный интерес сторон.

Ключевые слова: медиация, здравоохранение, врачебная ошибка, медицинский спор, альтернативное разрешение споров.

Постановка проблеми

Недосконалість підготовки медичного персоналу, недостатне матеріально-технічне забезпечення закладів охорони здоров'я, «людський фактор» – усе це зумовлює зростання рівня поширення такого негативного явища як «лікарська помилка». У світі спостерігається тенденція зростання кількості спорів між пацієнтами та лікарями і медичними закладами. Сучасний виклик, пандемія COVID-19, вимагає від лікарів не лише виконання своїх обов'язків, а й намагання знизити рівень соціального напруження. Судовий розгляд діє за принципом «переможець-переможений», тому суд не в змозі задовольнити інтереси обох сторін одночасно. Натомість альтернативні способи вирішення спорів як нові способи врегулювання конфліктів у суспільстві демонструють високу ефективність як у приватно-правовій, так і публічно-правовій сфері суспільних відносин. З огляду на актуальність пошуку шляхів налагодження діалогу між пацієнтами та медичними працівниками, варто дослідити медіацію як універсальний інструмент вирішення спорів.

Стан дослідження

Проблеми застосування медіації як засобу ефективного регулювання спорів досліджували у своїх працях вітчизняні науковці, зокрема Сидельников О.Д., Грень Н.М., Шинкар Т.І., Корінний С.О., Крестовська Н.М., Мазаракі Н.А. та інші, але вказаними вченими залишилось не розглянуте питання особливостей врегулювання конфлікту внаслідок лікарської помилки та спорів вирішення спорів за допомогою медіації у сфері охорони здоров'я в цілому.

Метою дослідження є особливості застосування медіації до спорів, які виникають у сфері охорони здоров'я.

Для досягнення поставленої мети дослідження було використано сукупність сучасних загальних та спеціальних методів наукового пізнання. За допомогою методів класифікації, групування, синтезу та системно-структурного методу було визначено оптимальний перелік альтернативних способів вирішення спорів у відносинах «лікар-пацієнт». Порівняльно-правовий метод сприяв дослідженню зарубіжного досвіду використання медіації та арбітражу щодо спорів у сфері охорони здоров'я. Метод прогнозування використовувався для аналізу особливостей та перспектив використання медіації у спорах щодо лікарської помилки. Аналіз наукової періодики та публікацій засобів масової інформації дозволив визначити сучасний стан та перспективи використання медіації у медичних спорах.

Виклад основних положень

Спори у сфері охорони здоров'я виникають переважно з приводу надання медичної допомоги, а сторонами таких спорів є лікар та пацієнт. Пацієнт – людина, що одержує медичну допомогу, піддається медичному нагляду та (або) лікуванню з приводу певного захворювання, патологічного стану чи іншого порушення здоров'я та життєдіяльності, або користується медичними послугами незалежно від наявності захворювання [1, с. 61].

Медичні спори виникають внаслідок неконструктивної комунікації між лікарем та пацієнтом, що спричинено негативним досвідом пацієнта або упередженим ставленням сторін один до одного. Однак найбільшу увагу привертають спори, що виникають у випадку вчинення лікарської помилки.

Лікарська помилка – це подія, яка сталася або могла статися за певних умов, викликана невинними діями, бездіяльністю або несвоєчасними діями лікаря (або молодшого медичного персоналу) при наданні пацієнту медичної допомоги або медичних послуг, що в результаті спричинила хоча б одну несприятливу для пацієнта подію: смерть; заподіяння істотної шкоди здоров'ю пацієнта (наприклад, поява нового патологічного процесу); виникнення нестерпних больових відчуттів або інших страждань; підвищення рівня ризику смерті; відсутність очікуваного потенційно досяжного результату тощо [2, с. 59].

Серед ознак, притаманних лікарській помилці, які не кримінуються як службова недбалість, Р. І. Лемеха визначає такі:

- дії лікаря відповідають чинному законодавству та професійним нормам у сфері медицини;
- добросовісна омана;
- існування об'єктивних причин добровільної омани (наприклад, відсутність необхідних технічних засобів);
- важкі об'єктивні умови праці (наприклад, перевтома лікаря);
- неможливість лікаря передбачити негативні наслідки [3, с. 106].

З огляду на поширення спорів між лікарями та пацієнтами, особливо актуальним стає питання захисту прав суб'єктів у сфері охорони здоров'я. Основними способами захисту прав пацієнтів та лікарів слід визначити судовий та досудовий. Для українського суспільства традиційним способом є відновлення порушених прав шляхом звернення до суду, однак судовий розгляд зрідка задовольняє справжні інтереси сторін. У зв'язку з неефективністю судової системи поширюються відносно нові альтернативні способи вирішення спорів, у тому числі медичних.

Найбільш активний розвиток альтернативні способи вирішення спорів отримали у США. Щороку внаслідок лікарських помилок у державі помирає близько 150 тис. пацієнтів, тоді як 30 тис. отримують серйозні травмування [4, с. 495]. Позасудовими способами вирішення медичних спорів у США є: програма раннього відкриття інформації та вибачень (early apology and disclosure programs), за допомогою якої вдається уникнути до 67% звернень до суду; медіація, яка дозволяє мирно вирішити медичний спір у 90% випадків; арбітраж, який вважається менш ефективним способом, ніж медіація, однак більш дієвий, ніж традиційний суд, за швидкістю розгляду та витратами [5].

Тож, окрім звернення до суду загальної юрисдикції та Європейського суду з прав людини, способами захисту прав пацієнта визначають: звернення до органу з захисту прав споживачів, звернення до омбудсмена, звернення до громадських організацій, залучення медіатора, звернення до третейського суду, подання скарги у адміністративному порядку [6, с. 110].

Найпростішим та найдоступнішим вирішенням конфліктів з приводу надання медичних послуг вважається звернення до керівника медичного закладу, яке відбувається без оформлення будь-яких процесуальних документів, без залучення третіх осіб та не дотримуючись ніяких процедур. За процесуальними ознаками таке звернення відповідає ознакам альтернативного способу врегулювання конфліктів – переговорів. Під час розв'язання конфлікту між лікарем та пацієнтом важливо врахувати умови та причини виникнення такого конфлікту, а саме: чи залучено особисті відносини, чи може мати місце конкретне порушення прав людини. Переговори можуть бути проведені пацієнтом із головним лікарем, завідуючим відділенням або іншим законним представником. На думку В. О. Галай, фактично будь-яка проблема, яка виникає у пацієнта протягом перебування в медичному закладі, може бути врегульована головним лікарем [7, с. 70].

На нашу думку, переговори у спорах з приводу надання медичних послуг є ефек-

тивним механізмом лише у випадках нескладних особистісних конфліктів, наприклад, у випадку неповаги з боку медичного персоналу. Однак, якщо спір стосується лікарської помилки, яка спричинила значні негативні наслідки, потребує матеріального та морального відшкодування, вирішення такого спору без залучення додаткових способів захисту та відновлення порушених прав лише посилить напругу між сторонами та призведе до затяжкого судового розгляду.

Якщо переговори не надали бажаного результату на сьогодні в Україні наступним кроком для пацієнта є оскарження неправомірного рішення, дії або бездіяльності лікаря шляхом звернення усно або письмово до Інспекції з питань захисту прав споживачів, регіональних управлінь Міністерства охорони здоров'я України, Національної служби здоров'я України та подання заяви про проведення клініко-експертної комісії [8]. Механізм оскарження неправомірних рішень або дій медичних працівників є досить розвиненим. Але такий спосіб не передбачає контролю сторонами процесу вирішення спору, тому не гарантує задоволення потреб пацієнта та не виключає можливість звернення до суду.

Звернення до омбудсмена використовується у тих державах, де повноваження у сфері медіації надано посадовим особам, які контролюють дотримання прав та інтересів громадян. Арбітраж, який широко використовується щодо спорів між лікарем та пацієнтом у США, є більш формальною формою альтернативного вирішення. Зазвичай, сторони залучають адвокатів, які спілкуються з арбітром та арбітражною комісією, після чого арбітр виносить обов'язкове рішення у справі. Найбільш популярною формою використання арбітражу у сфері охорони здоров'я є арбітражне застереження. Пацієнти та лікар укладають угоду, відповідно до якої у випадку виникнення спору він буде вирішуватися у арбітражному порядку. Таким чином, лікарі захищають себе від судових розглядів [5].

Як справедливо відзначають В. Поліщук та О. Седашова, для більшості людей відносини «лікар-пацієнт» є досить особис-

тісними та прирівнюються до сімейних. Це пов'язано із емоційним забарвленням таких відносин, хвилюванням пацієнта щодо результатів лікування, вартість лікування тощо. Тобто лікар сприймає спілкування з пацієнтом об'єктивно, маючи методи лікування. Тоді як пацієнт має переживання щодо хвороби та суб'єктивне ставлення до відносин із лікарем, що в подальшому виліваються у конфлікти між ними [9].

Зважаючи на таку емоційну забарвленість спорів у відносинах «лікар-пацієнт», найбільш доцільним вбачається застосування до таких спорів медіації.

Медіація у перекладі з лат. *mediare* означає бути посередником. У сучасному розумінні це спосіб вирішення спорів із залученням медіатора, що допомагає проаналізувати конфліктну ситуацію, аби зацікавлені сторони самостійно мали можливість обрати варіант рішення спору, який задовольнив би інтереси і потреби всіх учасників спору [10, с. 12].

Неформальний процес медіації дозволяє обом сторонам безпосередньо брати участь у врегулюванні конфлікту. Лікарі, зокрема, мають можливість висловити розчарування в зв'язку з судовим переслідуванням, коли вони не винні, і описати, як це позначається на їх здатності надавати допомогу іншим пацієнтам. Медіаційні справи надзвичайно ефективні за часом. Відповідно до міжнародної практики, середня тривалість посередництва становить від 1 до 3 днів, а закриття справ від початку до кінця становить від 85 до 165 днів. Для порівняння, вирішення судової справи щодо лікарської помилки нерідко потребує 5 років. Також різко знизилася гонорари адвокатів. Вони відзначили, що їх середній час підготовки до судових розглядів становив 36 годин в порівнянні з 2,5 годинами для посередництва [5].

Головними засадами, на основі яких здійснюється процедури медіації, як визначає О. І. Гузеєв, є:

1) принципи, які характеризують процедуру та особливий статус її учасників – принципи нейтральності та добровільності;

2) принципи, які визначають правила проведення медіації – принципи самостійності, конфіденційності, рівності та співробітництва сторін [11, с. 148].

Кожен із наведених принципів матиме особливе значення у медіації, яка застосовується до спорів у сфері медицини. Щодо принципу нейтральності, то за загальним правилом медіатор повинен бути неупередженим, нейтральним та незалежним. Інакше кажучи, посередник не може бути залежним від сторін спору, органів влади чи третіх осіб, не повинен бути прихильним до однієї зі сторін та не використовує свої суб'єктивні судження. У випадку виникнення спору між лікарем та пацієнтом нерідко функції посередництва між ними виконує інший лікар або працівник того ж медичного закладу, що збільшує ризики зловживань та суперечить принципу нейтральності медіації. Тому медіатором повинна бути третя особа, яка має відповідну освіту, професійну підготовку з медіації та знання у сфері медицини, що забезпечує надання якісних послуг з посередництва.

Принцип добровільності у медіації полягає у забороні будь-якого тиску на жодну зі сторін спору; прийняття рішення щодо початку та припинення проведення процедури за взаємною згодою сторін; самостійність сторін у виборі медіатора, розпорядженні своїми правами, визначенні обсягу вимог; заборона порушення конституційних прав, свобод та законних інтересів сторін спору та третіх осіб [12, с. 25]. Тож лікар та пацієнт повинні добросовісно домовитися про проведення медіації, маючи щирі наміри на мирне врегулювання конфлікту. Кваліфікований посередник повинен контролювати баланс інтересів протягом процесу медіації. Наприклад, у випадку сильного тиску з боку лікаря та медичного закладу на пацієнта, аби останній пішов на необґрунтовані поступки, медіатор може прийняти рішення про проведення окремих закритих зустрічей зі сторонами або припинити процедуру медіації.

Слід зазначити, що позитивним аспектом є залучення адвокатів сторін до процесу медіації, аби домовленості між лікарем та пацієнтом не виходили за межі права.

Представники сторін можуть допомогти уникнути будь-яких зловживань у процесі здійснення процедури. Крім цього, навіть невдала медіація, тобто така, що не закінчилась підписанням угоди за результатами медіації, дає сторонам хоча б мінімальне розуміння ризиків та перспектив судового розгляду спору.

Конфіденційність є перевагою для медіації у спорах між лікарем та пацієнтом. По-перше, медіація сприяє вирішенню спору та дотримання лікарської таємниці, тобто нерозголошення відомостей про наявну та перенесену хворобу, результати медичного обстеження тощо, водночас. По-друге, актуальним залишається питання репутації лікаря та медичного закладу. Будь-яка конфліктна ситуація сприяє становленню негативного іміджу. Тому, порівняно з публічним судовим розглядом, посередництво допомагає зберегти багаторічну роботу колективу над репутацією закладу.

Зарубіжний досвід використання медіації у медичних спорах свідчить про її високу ефективність. Наприклад, в Іспанії цьому сприяє професійна підготовка майбутніх медіаторів: вивчення медіації учнями, бакалаврами, магістрами у навчальних закладах, навчання у соціальних центрах, спеціалізації з медіації у закладах вищої освіти, вимога державного ліцензування та стажування у відповідних закладах. Медіатори у сфері медицини здобувають додаткову підготовку, опановуючи ключові медичні поняття та законодавство у сфері охорони здоров'я. Медичні заклади освіти в Іспанії пропонують майбутнім лікарям відвідувати курси посередництва, де студенти навчаються мирно врегульовувати конфлікти, запобігати їхній ескаляції та спілкуватися з пацієнтами [13, с. 16].

У свою чергу, в Італії законодавці з метою поширення медіації встановили певні категорії справ, щодо яких проведення позасудової медіації є обов'язковим. До цих категорій віднесено спори, зумовлені медичною халатністю та з приводу лікарських помилок. Тобто перед зверненням до суду, сторони медичного спору повинні обов'язково звернутися до медіатора для

спроби мирного врегулювання конфлікту [14, с. 79].

Особливий успіх демонструє медіація у сфері охорони здоров'я Китаю. Лише в одній провінції у період 2013-2015 років було проведено майже 5 тис. медіацій у спорах «лікар-пацієнт». З них успішним укладенням угоди за результатами медіації завершилося 41%, тоді як до суду було передано лише 11% спорів. В інших випадках сторони відмовлялися від своїх претензій. Китайська модель медіації у сфері медицини включає 4 основних етапи: 1) усі сторони спору роблять заяви; 2) експерти з права та медицини аналізують обставини спору; 3) експерти запрошуються на зустрічі, наприклад, до відділення лікарні; 4) медіатор веде переговори з обома сторонами спору, рунтуючись на думках експертів [15].

Кожна сфера суспільних відносин має специфічні особливості, які вирізняють її з-поміж інших та значно впливають на шляхи вирішення конфліктних ситуацій, які виникають у відповідній сфері. Щодо сфери охорони здоров'я, такою особливістю є «асиметричність ролей», оскільки пацієнт виконує призначення лікаря-фахівця. Крім цього, характерними для спору між пацієнтом та лікарем є високе емоційне напруження, недостатність інформації для медіатора щодо стану здоров'я пацієнта, доведення факту наявності або відсутності лікарської помилки та високі ризики для ділової репутації [16].

З урахуванням вищевикладеного можемо визначити етапи проведення медіації у спірних відносинах «лікар-пацієнт»:- 1) ініціювання медіації однією зі сторін спору; 2) вибір сторонами медіатора зі списку незалежних осіб, які мають дозвіл на надання послуг посередництва; 3) укладення договору про проведення медіації між пацієнтом і лікарем (медичним закладом); 4) проведення медіації у вигляді спільних або закритих нарад (залежно від ступеня емоційної напруги між пацієнтом та лікарем, особистих побажань сторін); 5) завершення медіації – укладення медіаційної угоди або відмова від медіації будь-кого з учасників процедури; 6) виконання медіаційної угоди у випадку успішності медіації.

Процес медіації виходить за межі традиційного способів винесення рішення у спорах конфліктуючих сторін. Медіація дає можливість використовувати креативні рішення у складних спорах у сфері охорони здоров'я. Для повної ефективності медіації у сфері медицини повинна досягати кількох цілей: компенсувати пацієнтам завдану шкоду внаслідок необережності лікаря; мотивувати медичні заклади та лікарів покращувати якість своїх послуг та зменшувати кількість лікарських помилок; намагатися зберегти нормальні стосунки між лікарем та пацієнтом; оптимізувати витрати на вирішення спорів [4, с. 516].

На нашу думку, результатом медіації у спорах з приводу лікарської помилки може стати відшкодування матеріальної та моральної компенсації пацієнту, повернення коштів за ті медичні послуги, які не задовольнили пацієнта. Крім цього, доцільним буде усунення лікарської помилки, у тих випадках, де це є можливим. З метою усунення лікарської помилки та досягнення угоди з пацієнтом медичний заклад може запропонувати пацієнту залучення досвідчених експертів у сфері медицини та безкоштовні медичні огляди.

Позови від пацієнтів щодо компенсації матеріальних та моральних збитків з'являються все частіше. І хоча законодавство щодо правового захисту лікарів та медичних працівників в Україні існує, однак воно не має системного підґрунтя. Тому не лише пацієнт потребує захисту своїх прав, а й лікарі. Якщо лікар працює у державному або комунальному медичному закладі, він не завжди може розраховувати на повноцінний юридичний супровід у розгляді скарг та претензій пацієнтів [1, с. 61]. Тому доступна медіація дозволить у повній мірі висловити свою позицію та відстоювати свої інтереси як пацієнту, так і лікарю, уникаючи бюрократичної тяганини, втрати часу та значних витрат на судовий розгляд.

Висновок

Таким чином, лікарська помилка є поширеним негативним явищем, яке характеризується нанесення лікарем значної шкоди пацієнту за умови відсутності свідо-

мої недбалості. Відносини між пацієнтами та лікарями мають особистісний характер, оскільки стосуються найбільшої цінності людини – її здоров'я. Спори, які виникають у сфері охорони здоров'я, мають підвищену психологічну напруженість та тісно пов'язані із переживаннями пацієнта про свій стан здоров'я. Запобігти та попередити лікарські помилки можливо за допомогою: налагодження практики конструктивного спілкування пацієнта та лікаря; вміння лікарів слухати, розуміти та інформувати пацієнтів; постійного вдосконалення ними професійних та комунікаційних навичок.

Серед можливих варіантів вирішення спорів у відносинах «лікар-пацієнт» виділяють судовий розгляд та альтернативні способи вирішення спорів. У зв'язку із неефективністю та великою завантаженістю суддів, актуальним є застосування медіації у медичних спорах.

Медіація дає можливість лікарю та пацієнту спілкуватися безпосередньо та самостійно шукати шляхи врегулювання конфлікту та відновлення порушених прав. Медіатор, окрім вищої освіти та підготовки у сфері медіації, повинен володіти знаннями та навичками у сфері охорони здоров'я, щоб розуміти сутність спору та контролювати, аби домовленості сторін не суперечили законодавству у даній сфері. Перевагами медіації над іншими альтернативними та традиційними способами вирішення спорів між лікарем та пацієнтом є добровільність учасників процесу, рівність, самостійність сторін у прийнятті оптимального рішення, нейтральність медіатора та конфіденційність. Конфіденційність допомагає зберегти лікарську таємницю та ділову репутацію лікаря і медичного закладу.

Угода, досягнута за результатами медіації, може включати положення щодо матеріальної, моральної компенсацій, повернення коштів пацієнту та ліквідації лікарської помилки. Існує висока вірогідність виконання домовленостей сторонами, оскільки угода є консенсусом учасників конфлікту.

Література

1. Іпатов А. В., Гула І. С., Кузьміна Л. В., Коробкін Ю. І. Основи правового захисту лікаря і пацієнта. *Український вісник медико-соціальної експертизи*. 2018. №. 3-4. С. 60-66.
2. Понкина А.А. Врачебная ошибка в контексте защиты прав пациентов. Москва: Консорциум специалистов по защите прав пациентов, 2012. 200 с.
3. Лемеха Р. І. Кримінально-правове значення лікарської помилки. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2019. №. 8.- С. 102-108.
4. Sybblis S. Mediation in the health care system: Creative problem solving. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*. 2006. Vol. 6. Iss. 3. С. 493-517.
5. David H. S., Sonny B. Medical Malpractice Reform: The Role of Alternative Dispute Resolution. *Clin Orthop Relat Res*. 2012.- Vol. 470(5). DOI: 10.1007/s11999-011-2206-2.
6. Дроздова О. В. Диференціація способів і засобів захисту прав пацієнта. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. №. 1 (1). С. 109-113.
7. Галай В. О. Переговори «пацієнт-лікар» як можливість добровільної співпраці для урегулювання конфлікту. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 17-18 квітня 2008, м. Львів*. С. 70-73.
8. Пацієнт має право: як оскаржити неправомірне рішення і отримати відшкодування. Міністерство охорони здоров'я України: офіційний веб-сайт. URL: <https://moz.gov.ua/article/health/patient-mae-pravo-jak-oskarzhiti-nepravomirne-rishennja-i-otrimati-vidshkoduvannja>
9. Поліщук В., Сєдашова О. Медіація для медичного бізнесу: менеджмент конфліктних ситуацій. *Приватний лікар*. 2019. № 5 (38). С. 10.
10. Карташов М. Медіація як форма вирішення корпоративних спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №10. С. 11-15.
11. Гусев А. И. Принципы медиации. *Актуальные проблемы современного права и государства*. 2015. С. 148-150.
12. Кармаза О. Інститут медіації: основні концепції розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №. 2. С. 24-28.
13. Демидович О. М. Популяризація медіації як альтернативного способу вирішення медичних спорів: досвід Іспанії. *Конфліктологічна експертиза: теорія та методика: XVII міжнародна науково-практична конференція від 16 лютого 2018 р., Київ, НаУКМА*. 2018. С. 15-18
14. Silvestri E. Too much of a good thing: Alternative Dispute Resolution in Italy. *Nederlands-Vlaams tijdschrift voor Mediation en conflictmanagement*. 2017. No. 21. DOI: 10.5553/TMD/138638782017021004007.
15. Wang M., Liu G.G., Zhao H. The role of mediation in solving medical disputes in China. *BMC Health Serv Res*. 2020. 20(225). DOI: 10.1186/s12913-020-5044-7.
16. Радучич О. В. Legal Medical Forum: як жити лікарю в «післяреформових» умовах. *Український медичний часопис*. 2019. №3(1). URL: <https://www.umj.com.ua/article/157768/legal-medical-forum-yak-zhiti-likaryu-v-pislyareformovih-umovah>.

Tokarieva K.S.

*Candidate of Science of Law, Associate Professor of Constitutional and Administrative Law
National Aviation University*

MEDIATION IN HEALTH DISPUTES

The article is devoted to mediation in disputes that arise in the field of health care between a patient and a doctor or health care institution. The study uses system-structural, comparative legal methods, methods of forecasting, analysis and synthesis. The analysis of scientific periodicals and publications of mass media allowed to determine the current state and prospects of using mediation in medical disputes. The peculiarities of medical error and disputes in the field of health care in general are analyzed. The study suggests that there are two ways to protect the rights of subjects of medical dispute: judicial and extrajudicial. A list of the main out-of-court alternative dispute resolution methods used in disputes in the field of medicine is established: appeal to a higher body, negotiations,

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено медіації у спорах, які виникають у сфері охорони здоров'я між пацієнтом та лікарем, закладом охорони здоров'я. У дослідженні використано системно-структурний, порівняльно-правовий методи, метод прогнозування, аналізу та синтезу. Аналіз наукової періодики та публікацій засобів масової інформації дозволив визначити сучасний стан та перспективи використання медіації у медичних спорах. Проаналізовано особливості лікарської помилки та спорів у сфері охорони здоров'я в цілому. Проведене дослідження дозволяє стверджувати про наявність двох способів захисту прав суб'єктів медичного спору: судового та позасудового. Встановлено перелік основних позасудових альтернативних способів вирішення спорів, які використовуються щодо спорів у сфері медицини: звернення до органу вищого рівня, переговори, медіація та арбітраж. Надано характеристику альтернативних способів вирішення спорів та проаналізовано досвід їх застосування у медичних спорах зарубіжними країнами. Встановлено, що медіація є найбільш поширеним та ефективним способом врегулювання конфліктів у відносинах «лікар-пацієнт». Визначено переваги посередництва у таких спорах. Наголошено на актуальності медіації для сфери охорони здоров'я з огляду на її конфіденційність. Зроблено висновок, що угода за результатами медіації між пацієнтом та лікарем матиме високий рівень виконання, враховуючи взаємний інтерес сторін.

Ключові слова: медіація, охорона здоров'я, лікарська помилка, медичний спір, альтернативне вирішення спорів.

mediation and arbitration. The characteristics of alternative methods of dispute resolution are described and the experience of their application in medical disputes by foreign countries is analyzed. Mediation has been found to be the most common and effective way to resolve doctor-patient conflicts. The advantages of mediation in such disputes are determined. Emphasis is placed on the relevance of mediation to health care given its confidentiality. It is concluded that the agreement on the results of mediation between the patient and the doctor will have a high level of implementation, taking into account the mutual interest of the parties.

Keywords: mediation, health care, medical error, medical dispute, alternative dispute resolution.

КРИМІНАЛЬНА ДЕЛІНКВЕНТНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

СЛИНЬКО Сергій Вікторович - доктор юридичних наук, професор
Харківського національного університету внутрішніх справ

orcid.org/0000-0002-2182-1436

СЛИНЬКО Дмитро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

ФИЛИН Дмитро Віталійович - кандидат юридичних наук, доцент
Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого

СТРАТОНОВ Василь Миколайович - доктор юридичних наук, професор
Херсонського державного університету

УДК 341.131

DOI 10.32782/NP.2020.4.8

Законодательство Украины постоянно совершенствуется. На основе проведения уголовно-правовой реформы теоретические и практические изменения уголовного, административного, процессуального законодательства было введено новые положения, которые должны соединить конструкцию общей и специальной теории уголовного права и процесса в единое научное обозначение и дать теоретическое определение новым положениям диспозиции норм права. Только теория имеет возможность раскрыть не только правовое содержание норм права, а также оказать практическое содействие по использованию законодательной базы органами уголовной юстиции в ее точном, неуклонном, объективном выполнении. Теоретические конструкции уголовного, административного права и процесса имеют существенные противоречия в определении отдельных юридических терминологий, которые в нормах материального права определяются как преступление. Нормы уголовного процесса указывают на совершение уголовного правонарушения, однако не предоставляют теоретического обоснования данной категории. Административное право дает понятие проступка, но законодательством данное определение введено в уголовное право и процесс. Досудебное производство проводится в форме досудебного расследования, где следователь, прокурор должны установить факт совершения уголовного правонарушения. Вторая форма досудебного производства указывает, что при производстве дознания устанавливается виновное

лицо, совершившее уголовный проступок. Наука поставила новые задачи по теоретическому определению уголовного преступления и проступка. На основании общих положений уголовного, административного права и процесса обосновывается существование новой теоретической конструкции уголовной делинквентности, которая объединяет юридические формы преступления, уголовного правонарушения и проступка. Раскрываются теоретические подходы к определению делинквентности. Вносится предложение по установлению единой терминологии, обосновываются данная категория, которая включает в себя не только личность правонарушителя, а указывает на социальные условия совершения уголовного преступления, правонарушения, проступка.

Ключевые слова: право, философия, социология, закон, делинквентность, преступление, уголовное правонарушение, проступок, органы уголовной юстиции.

Актуальність статті

Зміни чинного законодавства України встановили нові положення, які повинні поєднати конструкцію загальної та спеціальної теорії кримінального права та процесу у єдине термінологічне визначення, надати елементи диспозиції статі, що розкривають не тільки правовий зміст, а також практичне значення для користування органів кримінальної юстиції. Загальні теорії кримінального права та процесу мають суттєві протиріччя у визначенні юридичної термінології, які в

нормах матеріального права визначаються як злочин. Норми кримінального процесу вказують на кримінальне правопорушення, однак не надають теоретичного обґрунтування цієї категорії. Адміністративне право надає поняття проступку. Цю категорію введено до кримінального права та процесу.

Кримінальний процес України встановив, що досудове провадження проводиться у формі досудового розслідування та дізнання. Досудове розслідування повинно встановити обставини вчинення кримінального правопорушення та визначити вину підозрюваного. У цьому разі закон визначає як синоніми кримінальний злочин та правопорушення.

Досудове розслідування у формі дізнання здійснює дізнавач. Він повинен встановити обставини кримінального проступку. Теоретичні положення кримінального права та процесу визначають, що проступок є не тяжкий злочин.

Адміністративне право визначає проступок як протиправну дію або бездіяльність, що порушує встановлений законом правовий порядок. Кримінальний процес не надає визначення кримінального проступку та його протиріччя з адміністративним правом.

Перед наукою практика поставила завдання щодо визначення, розмежування та місця кримінального злочину, правопорушення та проступку і не лише в кримінальному праві.

Мета статті полягає у визначенні поняття соціального явища як кримінальна делінквентність. Виходячи з комплексного підходу до цієї проблеми, на основі застосування окремих положень психології, соціології, кримінології, кримінального права і процесу, криміналістики дається аналіз причин і умов існування кримінальної делінквентності як соціально-юридичного феномену. Окреслені перспективи вдосконалення окремих напрямків науки і практики для усунення та попередження протиправних явищ. На підставі загальних положень кримінального, адміністративного права та процесу надається нова теоретична конструкція кримінального злочину, правопорушення, проступку у єдиній термінології. На підставі теоретичного обґрунтування структурних елементів кримінальної делінквентності визначається її сутність, що поєднує

юридичні феномени злочину, кримінального правопорушення та кримінального проступку. Визначити теоретичні і практичні елементи кримінальної делінквентності, які надають основні аспекти боротьби зі злочинністю у державі, допомагають забезпечити правопорядок у суспільстві, надають підстави захисту особи від кримінальних проявів.

Новизна статті складається з теоретичних положень фундаментальних наук, перш за все, кримінального циклу, які використовуються для розкриття суті кримінальної делінквентності. Взято до уваги, загальний напрямок філософської думки, соціології, психології, логіки та окремих аспектів кримінально-правових положень щодо скорочення зростання кримінальної делінквентності в суспільстві. Визначаються перспективи правових напрямків діяльності держави щодо запобігання кримінальних правопорушень. На підставі чинного кримінального, адміністративного, процесуального законодавства, яке має за мету боротьбу з кримінальними деліктами визначається, що держава, її правоохоронні органи, суспільство повинні забезпечити захист особи, охорону прав, свобод та законних інтересів усіх учасників кримінального провадження, щодо яких було вчинено кримінальний злочин, кримінальне правопорушення, кримінальний проступок. Пропонується поєднати важливі структурні елементи кримінально-протиправного явища у єдине правове визначення, яку встановити у формі делінквентності.

Теоретичне обґрунтування загальних положень статті можна визначити на підставі наукових підходів, які встановлені в кримінальному праві та процесі, адміністративному праві та процесі.

Не можна перерахувати всіх авторів у галузі кримінального права які надали теоретичне обґрунтування кримінального злочину. Ю.В. Баулін, М.О. Панов, В.Я. Тацій та ін. розкрили зміст злочину, надали його структуру та запропонували його теоретичну структуру. Ці наукові публікації є основою для застосування норм кримінального права.

Ю.П. Аленін, Ю.М. Грошевой, М.М. Міхеєнко та інші автори в галузі кримінального процесу розкрили процесуальні положення розслідування кримінального злочину, надали елементи кримінального правопорушення та обставин, що вказують на вину підозрюваного у його вчиненні.

Ю.П. Битяк, В.Я. Настюк, С.В. Ківалов та ін. розкрили зміст проступку та надали його структурні, правові елементи, а також визначили адміністративну відповідальність за їх вчинення.

Правова наука, окремі її галузі вивчають та розкривають поняття, класифікацію, види злочинів і кримінальних проступків. Науковий підхід дозволив розширити визначення цих категорій як протиправного, соціально небезпечного явища.

Автори наукових публікацій та їх опоненти мають єдиний теоретичний підхід до основних соціальних завдань, що стоять перед суспільством. Вони вважають, що необхідно обмежити кримінальну делінквентність, скоротити її не тільки в кількісному визначенні, а також у якісному аспекті. Теоретичні положення визначають межі кримінальної делінквентності на підставі політичних, економічних, соціальних процесів, що встановлені у суспільстві. Ретроспективний аналіз генезу, рівня кримінальних проявів, а також засоби, що встановлені для обмежування протиправного впливу щодо осіб постійно знаходиться в центрі уваги гуманітарних наук. Теоретичні конструкції кримінальної делінквентності є об'єктом пізнання не тільки юридичних наук, а сьогодні до боротьби з протиправними явищами приєдналися філософія, логіка, психологія та низка інших гуманітарних наук. Кожне положення її сторони досліджується правовими та гуманітарними науками та виступає як предмет, об'єкт дослідження. Теоретичні положення сформульовані на підставі точок зору вчених, які вказували на складність і багатогранність проблем злочинності, яка впливає на економічну, соціальну, кримінальну, кримінологічну політику держави та суспільства. Позиції, які висловлені у літературі, дозволяють створити надійний фундамент для подальшого, більш ретельного дослідження такої проблеми, як кримінальна делінквентність.

Виклад загального матеріалу можна розпочати на підставі визначення вчених, які звертали увагу на складність протиправної дії або бездіяльності під час вчинення кримінального злочину.

Б.М. Кедров один з перших писав: «Може здатися, що проблема злочинності суто юридична. Тим часом для свого вивчення вона вимагає участі не тільки правової науки, а й цілого ряду інших суспільних наук, починаючи з економічних і закінчуючи філософськими, в тому числі наукою про мораль. Чимале значення мають тут вивчення сімейних відносин, постановки справи виховання, загальної освіти, питання використання вільного часу тощо» [1, с.25].

Аналіз цього висловлювання надає підстави для висновку, зокрема кримінальна делінквентність не охоплює повністю об'єкт гуманітарних наук, але є його частиною. Об'єкт гуманітарних наук є життя, економічні, соціальні, побутові умови суспільства. Учені матеріального права вказують, що однією зі сторін суспільства є злочинність. Ця теоретична, матеріальна проблема присутня у всіх галузях наук, тим паче у гуманітарних дослідженнях. При цьому необхідно зазначити, що правові процеси у суспільстві можуть мати значення в різних правових відносинах. Кожна сторона суспільства може включатися в предмет окремої гуманітарної науки.

Послідовно переходячи від абстрактного до конкретного, від гуманітарних наук до прикладних, можна встановити ієрархію наук, предметом яких є злочинність.

Перший рівень складають філософські науки, а саме філософія, філософія права, соціологія, етика, соціальна психологія та ін. Другий рівень можна визначити на підставі юридичних наук. Основою юридичних наук є теорія держави і права. Далі можна запропонувати юридичну (правову) соціологію, антропологію, кримінологію, кримінальне право, процес, криміналістику. На першому рівні кримінальна делінквентність встановлена з позиції властивості людини. У такому випадку проблема кримінальної делінквентності для філософії – це проблема правової поведінки, а саме соціальної.

Ә.А. Поздняков визнав злочинність негативним явищем людини. Філософія не запе-

речує і не схвалює її, а вивчає як об'єктивну реальність [2, с.230].

Новий імпульс розвитку отримала філософія права. З одного боку, наука намагається підняти деякі юридичні проблеми до рівня філософського визначення, з іншого, надає спробу філософствування в юридичних термінах з метою отримання високого ступеня абстрактності у юридичних науках. Якщо предметом філософії є об'єктивна реальність, то філософія права займається дослідженням змісту права, його сутності. Тим часом органічну єдність предмета філософії права не виключає відмінності в підходах до філософських проблем права.

В.С. Нерсесянц розглядає сутність права, його поняття, правову онтологію, правову аксіологію, правову гносеологію з точки зору філософських проблем права [3, с.27].

С.С. Алексеєв, Ю.В. Тихонравов акцентували увагу на логічному та історичному аспекті права, позитивному і природному [4; 5].

Аналіз їх наукових публікацій надає підстави для визначення, що вчені, які займаються філософією права, не приділили належної уваги філософським аспектам кримінальної делінквентності.

В.А. Бачинін одним з перших у філософії права розкрив проблеми злочинності. Він зазначав, що мнемотичний (від імені грецької богині Мнемозіни) простір деструктивного кримінального досвіду існує реально. Більше того, під час історичного розвитку це поняття було розширено. Подібно до того, як разом з навичками виготовлення отруту вчені отримують навички виготовлення ліків протиотруту, так людський дух не тільки знаходить кримінальний досвід, а й виробляє досвід з подолання, нейтралізації, знешкодження деструктивного потенціалу. Злочин є матеріалом для пізнання, вивчення людської природи, його психологічних, соціологічних, філософських та інших елементів. Будучи винятковою, екстремальною, «пороговою» ситуацією, злочин має властивість відчувати людину, змушує його проявитися і розкритися повністю, виявити ті якості, які за інших обставин залишалися б прихованими [6, с.444-445].

С.В. Бородин, Д.А. Керімов, В.Н. Кудрявцев, Ю.В. Кудрявцев, В.С. Нерсесянц та ін. вказували, що предметом філософії злочину

є не особа злочинця, не соціальні, природні причини злочину, а першопричини [7, с.448; 8, с.131].

Н. Smelzer вказував, що для соціології злочин є наслідком нездатності соціальних суб'єктів знайти цивілізовані форми вирішення протиріччя. Якщо для філософії злочин є однією формою суспільного життя, то для соціології злочин – це соціально неправова поведінка. Він надав розгорнутий аналіз щодо того, як поведінка окремої категорії соціальних суб'єктів відхиляється від загальної поведінки, що встановлена суспільством. Ці положення визначені як девіантність. У житті соціальні очікування носять цілком стабільний характер, хоча змінюються протягом часу під впливом економічних, політичних та інших чинників. Найбільш істотним відхиленням від соціальних очікувань (норм) є злочин (делікт) [9, с.194].

Н. Kristi вказував, що соціологічному визначенню злочинності (сучасної кримінальної делінквентності) відповідають соціальні засоби впливу на неї. Засобами соціального впливу є формальний і неформальний соціальний контроль. Неформальний соціальний контроль здійснює суспільство. Формальний контроль забезпечується державними органами. З точки зору соціологічного підходу, як до формального, так і неформального контролю є неможливість в повній мірі оцінити і виміряти реально існуючий негативний вплив на делінквентну поведінку суб'єкта. Ослаблення правоохоронних органів, з одного боку, а з іншого, безкарність злочинних угруповань створило криміналізовану субкультуру [10, с. 142 – 171].

Майерс Д., досліджуючи проблему співвідношення добра і зла, констатував, що вони поєднані в цій якості кожного. Ні добро, ні зло не знаходять обґрунтування і виправдання. Суб'єкт здійснює добрі або злі вчинки, виходячи не тільки з миттєвої ситуації, а також з власного розуміння добра і зла. Теоретичні положення соціальної психології дозволяють усунути фактори, що впливають на формування кримінальних установок, запобігати кримінальним правопорушенням. Сутність фундаментальної помилки атрибуції є в тому, що вчинення кримінального правопорушення слідчий приписує негативним рисам підозрю-

ваного, обвинуваченого. Однак, підозрюваний, обвинувачений, як правило, посилається на несприятливі зовнішні фактори вчинення кримінального правопорушення (злочину) [11, с. 31].

Методами соціальної психології можна назвати низку заходів, спрямованих на оздоровлення суспільної свідомості, попередження кримінальних деліктів, вдосконалення способів виявлення, розкриття, розслідування, судового розгляду кримінальних проступків, а також підвищення ефективності виконання кримінального покарання.

Друга конструкція кримінальної делінквентності включає в себе юридичні науки, які поділяються фундаментальні та прикладні.

Б.М. Кедров визначав, що класифікація системи наук будується на основі відповідей на три питання: що пізнається? як пізнається? для чого пізнається? Науки, які відповідають на перші два питання; належать до фундаментальних. Науки, що відповідають на третє питання: «для чого пізнається?», належать, як правило, до прикладних [12, с. 50 – 52].

В.С. Нерсесянц звертає увагу не тільки на єдність і взаємозв'язок держави та права, а також на різну порядкову їх природу. Він вважає, що саме понятійна правове розуміння і визначення відповідного кола емпіричних явищ (об'єктів) як діюче право є результатами пізнавальних, системно утворюючих та структурно утворюючих функцій юридичного методу, за допомогою якого здійснюються конкретизація і перетворення загального поняття права стосовно пізнання особливостей цих об'єктів. Звідси предмет загальної теорії права і держави - це формулювання, розробка і конкретизація єдиного загального поняття права і держави як предмета і методу системи юридичних наук. Предметом загальної теорії права та держави є формулювання, розробка та конкретизація єдиного загального поняття права і держави, як предмета і методу системи юридичних наук [3, с.73].

Необхідно зазначити, що теоретичні положення держави і права не визначають проблеми кримінальної делінквентності. Ці конструкції зачіпають окремі її елементи та надають характеристику заборонених норм права, санкцій, аспектів юридичної відповідальності. Дослідження окремих елементів криміналь-

ної делінквентності не можуть задовольнити потреби прикладних юридичних наук, мета яких включає до себе розробку засобів і методів обмеження кримінальних проступків. Поряд з розподілом усіх юридичних наук на фундаментальні та прикладні, доцільно виділяти науки, окремих, відносно автономних, циклів. До цих наук слід віднести науки предметом яких є суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються в певній сфері суспільства. Такий підхід дозволяє виділити науки конституційного, кримінального, цивільного та інших циклів.

До наук кримінального циклу, що безпосередньо займаються проблемами кримінальної делінквентності та впливу на неї, відносяться криминологія, кримінальне право, кримінальний процес, кримінально-виконавче право та криминологістика. Необхідно вказати, що значна роль у науках кримінального циклу належить криминології. Вона є комплексною наукою про закономірності кримінальної делінквентності у її конкретних проявах, викриває особливості цього соціального юридичного явища, вказує на фактори, причини, умови, що породжують та обумовлюють кримінальну делінквентність. Її призначення полягає в аналізі окремої категорії кримінальних правопорушень, злочинів, кримінальних проступків, а також визначенні форм, методів, методики нормативного та соціального впливу з метою контролю за визначеними негативними явищами

На підставі розподілу юридичних наук на фундаментальні і прикладні доцільно виділити окремі галузі автономних циклів. До кримінального циклу, на підставі якого розкриваються проблеми кримінальної делінквентності, відносяться кримінальне право та процес, криминологістика, криминологія та ін. Криминологія є наукою про закономірності кримінальної делінквентності у конкретних проявах, причинах та умовах, що породжують кримінальну делінквентність.

І.М. Даньшин визначив серцевину предмета криминології, а саме: кримінальну делінквентність; кримінальні правопорушення; особу, яка вчинила злочин; фактори, які впливають на кримінальну делінквентність; аспекти попередження кримінальної делінквентності та її проявів. До числа головних

проблем, що утворюють серцевину предмета кримінології, відносяться. По-перше, кримінальна делінквентність. По-друге, окремі види кримінальних правопорушень, злочинів, кримінальних проступків, як конкретні прояви. По-третє, фактори, які впливають на кримінальну делінквентність, підстави для їх можливого попередження та визначення окремих її проявів. Особливу увагу приділяється визначення обставин вчинення кримінального злочину особою, яка мала підстави для його вчинення. Визначаються всі обставини, які впливають на тяжкість вчинення кримінального злочину, соціальні, психологічні, моральні та інші структурні елементи. Усе викладене вказує, що кримінологія є базовою наукою для наук кримінального права, процесу, криміналістики, кримінально-виконавчого права. Взаємозв'язок кримінології з іншими науками кримінального циклу різноманітний. Кримінальному праву вона надає відомості про рівень кримінальної делінквентності, що дозволяє судити про сукупну суспільну небезпеку тих чи інших кримінальних проступків. На підставі цих даних визначається необхідність криміналізації або декриміналізації суспільно небезпечних діянь [15, с. 10].

Результати кримінологічних досліджень надають умови для законодавця щодо диференціації кримінальної процесуальної форми досудового розслідування та судового розгляду злочину, кримінальних правопорушень, та кримінальних проступків.

Зазначимо, що між окремими науками кримінального циклу існує взаємозв'язок і взаємодія. Протягом років було прийнято вважати, що кримінальне матеріальне право є основою і правовим фундаментом кримінального процесуального права. Прихильники цієї концепції виходили з того, що саме кримінальним законодавством встановлюються діяння, визнані державою та суспільством кримінальними деліктами. Кримінальне процесуальне право було покликане забезпечити об'єктивне, всебічне і повне встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, осіб, які його вчинили, а також гарантувати законність, неупередженість, обгрунтованого, об'єктивного, справедливого судового рішення. Тільки суддя має процесуальні повноваження щодо постанови вироку,

за яким визнає обвинуваченого засудженим та встановлює всі обставини кримінального правопорушення.

Однак, як було підкреслено фахівцями в галузі методології, завдання формулюється тільки тоді, коли вже є у наявності засоби їх вирішення. Таким чином, кримінальне процесуальне право прямо і безпосередньо не залежить від кримінального права. На формування цих двох галузей права істотно впливає кримінологія. Зі сказаного можна зробити висновок, що кримінологія є базовою, фундаментальною наукою кримінального циклу.

На характер і якість засобів обмеження кримінальної делінквентності істотно впливають консолідуючі наукові теорії, тобто теорії, що формуються в зонах перетину предметів двох і більше наук, але вони самі не є науками. До таких теорій відносяться юридична психологія, юридична конфліктологія, загальна теорія прав людини, теорія доказів і деякі інші. Ці теорії, у період свого становлення, були визначені як «територія» конкурентної боротьби декількох наук.

Наприклад, теорія доказів була предметом дослідження з боку кримінального процесу та криміналістики. Вчені постійно вели наукові дебати щодо належності цих теоретичних положень до предмету тільки «своїї» науки. У міру визначення єдиної термінології наукового предмета вчені прийшли до порозуміння необхідності спільної розробки теоретичних положень галузевих наук. Під час міждисциплінарних наукових дискусій окремі теорії права, процесу, криміналістики набувають інтегративної сутності та об'єднуються у єдиний комплекс.

У міру більш поглибленого наукового осмислення предмета згаданих теорій приходить розуміння необхідності спільної їх розробки представниками конкуруючих спочатку наук. У ході міждисциплінарних наукових досліджень ці теорії набувають інтегративну сутність і об'єднують науки автономного циклу в єдиний комплекс.

Визначення предмета кожної юридичної науки кримінального циклу дозволяє сформулювати досить повне розуміння кримінальної делінквентності як специфічної людської діяльності та атрибуту суспільства. Зміст, якість засобів обмеження кримінальної делінквент-

ності істотно впливає на консолідуючі наукові теорії, на такі, що формуються в зонах перехрестя предметів двох або більшої кількості наук, але вони самі не є науками. До таких теорій відносяться юридична психологія, конфліктологія, загальна теорія прав людини та ін. Теоретичний підхід до визначення цих наукових положень, у період свого становлення, є «територією» конкурентної боротьби декількох наук.

Висновок. Кримінальна делінквентність є єдиним об'єктом наук кримінального циклу, предметом кожної з яких є окрема сторона цього феномена. Найбільш перспективними представляються міждисциплінарні дослідження з метою формулювання інтеграційних (консолідуючих) теорій, що дозволяють не тільки зрозуміти і пояснити кримінальну делінквентність як атрибут соціального життя, а визначити шляхи найбільш ефективного впливу на неї з метою обмеження і скорочення до соціально прийнятних меж.

Література

1. Кедров Б.М. Классификация наук. Книга 3. Прогноз К. Маркса о науке будущего. М. 1985. - 520с.
2. Поздняков Э.А. Философия преступления.- М. 2001. – 576с.
3. Нерсесянц В.С. Философия права. - М. Норма. 1997. – 848с.
4. Тихонравов Ю.В. Основы философии права. - М. Вестник. 1996. – 608с.
5. Алексеев С.С. Философия права. История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы. – М. Норма. 1998. – 608с.
6. Бачинин В.А. Философия права и преступления. – Харьков, Фолио. 1999. – 607с.
7. Бородин С.В., В.Н. Кудрявцев, - Ю.В. Кудрявцев, В.С. Нерсесянц Социальные отклонения. - М.: Юрид. Лит. 1989. - 368 с.
8. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права): монография. — М. Аванта. 2001. — 560 с.
9. Смелзер Н. Социология. – М. Феникс. 1998. – 688с.
10. Нильс Кристи. Удобное количество преступлений.– СПб. Алетейя. 2006. – 184 с.

11. Майерс Д. Социальная психология. – СПб. 2002. -1325с. [электронный ресурс]: режим доступа: http://vdushe.narod.ru/D_Majers_part1_.pdf

12. Кедров Б.М. Соотношение фундаментальных и прикладных наук. *Вопросы философии*. 1971. № 9. – С. 50 - 52.

13. Алешина И.А., Наумова С.Ю., Мордовца А.С., Касаевой Т.В.. Общая теория государства и права: учебник.– Саратов. 2018. – 392 с. [электронный ресурс]: режим доступа: http://www.seun.ru/content/learning/4/science/1/doc/Naumov_Obsha_teorgos_2018.pdf

14. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. Саратов. Юристь. 2004. - 245с. [электронный ресурс]: режим доступа: http://pravo-olymp.ru/wp-content/uploads/2013/04/TGP_Matuzov_Malko.pdf

15. Даньшин И.Н. Введение в криминологическую науку. – Харьков. 1998. – 144с.

16. Дворкин Р. Империя права. – М. 2020. – 592 с.

17. Белов В.А. Ценностное измерение науки. М.: Идея-пресс, 2001. – 279с.

Literature

1. Kedrov B.M. Classification of Sciences. Book 3. K. Marx's forecast about the science of the future. M. 1985 .-- 520s.
2. Pozdnyakov E.A. Philosophy of crime. - M. 2001. - 576s.
3. Nersesyants V.S. Philosophy of Law. - M. Norma. 1997 .-- 848s.
4. Tikhonravov Yu.V. Foundations of the philosophy of law. - M. Bulletin. 1996 .-- 608s.
5. Alekseev S.S. Philosophy of Law. History and modernity. Problems. Trends. Perspectives. - M. Norma. 1998 .-- 608s.
6. Bachinin V.A. Philosophy of law and crime. - Kharkiv, Folio. 1999 .-- 607s.
7. Borodin S.V., V.N. Kudryavtsev, Yu.V. Kudryavtsev, V.S. Nersesyants Social deviations. -- M. : Jurid. Lit. 1989 .-- 368 s.
8. Kerimov D.A. Methodology of law (subject, functions, problems of philosophy of law): monograph. - M. Avanta. 2001 .-- 560 p.
9. Smelzer N. Sociology. - M. Phoenix. 1998 -- 688s.
10. Nils Christie. Convenient number of crimes. - St. Petersburg. Alethea. 2006 .-- 184 p.

АНОТАЦІЯ

Зміни чинного законодавства України встановили нові положення, які повинні поєднати конструкцію загальної та спеціальної теорії кримінального права та процесу в єдине термінологічне визначення, надати елементи диспозиції статті, що розкривають не тільки правовий зміст, а також практичне значення для користування органів кримінальної юстиції. Загальні теорії кримінального права та процесу мають суттєві протиріччя у визначенні юридичної термінології, які в нормах матеріального права визначаються як злочин, надається структура такого виду. Норми кримінального процесу вказують на кримінальне правопорушення, однак не надають теоретичного обґрунтування цієї категорії. Адміністративне право надає поняття проступку. Ця конструкція була введена до кримінального права та процесу. Досудове провадження у формі дізнання кримінальних правопорушень проводить дізнавач. Наука поставила нові завдання щодо визначення кримінального правопорушення та кримінального проступку. На підставі загальних положень кримінального, адміністративного права та процесу обґрунтовується існування нової теоретичної конструкції – кримінальної делінквентності, яка об'єднує юридичні феномени злочину, кримінального правопорушення та кримінального проступку. Розкриваються теоретичні підходи дослідження кримінальної делінквентності. Вноситься пропозиція щодо визначення єдиної термінології та обґрунтовуються положення, що включають до себе не тільки особу правопорушника, а викриває соціальні, правові умови вчинення кримінального злочину, правопорушення, проступку.

Ключові слова: право, філософія, соціологія, закон, делінквентність, кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний проступок, органи кримінальної юстиції.

SUMMARY

Amendments to the current legislation of Ukraine have established new provisions that should combine the construction of general and special theory of criminal law and process into a single terminological definition, provide elements of gender disposition that should reveal not only legal content, but also provide practical significance for criminal justice. General theories of criminal law and process have significant contradictions in the definition of legal terminology, which in substantive law are defined as a crime, given the structure of this type. The rules of criminal procedure indicate a criminal offense, but do not provide a theoretical justification for this category. Administrative law introduces the concept of offense and introduces it into criminal law and procedure. A pre-trial investigation in the form of an inquiry into criminal offenses must be conducted by an investigator. Science has set new tasks for determining criminal offenses and criminal offenses. Based on the general provisions of criminal, administrative law and process, the existence of a new theoretical construction is substantiated - criminal delinquency, which combines non-legal phenomena of crime, criminal offense and criminal offense. Theoretical approaches to the study of criminal delinquency are revealed. A proposal is made to define a single terminology and the provisions of this category are substantiated, which includes not only the identity of the offender, but also exposes the social conditions of committing a criminal offense, offense, misdemeanor.

Key words: law, philosophy, sociology, law, delinquency, criminal offense, crime, criminal offense, criminal justice bodies.

tent/learning/4/science/1/doc/Naumov_Obsha_torgos_2018.pdf

14. Matuzov N.I., Malko A.V. Theory of state and law: textbook. Saratov. Lawyer. 2004. -- 245s. [electronic resource]: access mode: http://pravoolymp.ru/wp-content/uploads/2013/04/TGP_Matuzov_Malko.pdf

15. Danshin I.N. Introduction to Criminological Science. - Kharkiv. 1998. -- 144s.

16. Dvorkin R. Empire of Law. - M. 2020. -- 592 p.

17. Belov V.A. The value dimension of science. M.: Idea-press, 2001. -- 279s.

11. Myers D. Social psychology. - SPb. 2002.- 1325s. [electronic resource]: access mode: http://vdushe.narod.ru/D._Majers_part1_.pdf

12. Kedrov B.M. The ratio of fundamental and applied sciences. Philosophy questions. 1971. No 9. - P. 50 - 52.

13. Aleshina I.A., Naumova S.Yu., Mordovets A.S., Kasaeva T.V. .. General theory of state and law: textbook.- Saratov. 2018. -- 392 p. [electronic resource]: access mode: <http://www.seun.ru/con>

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ СКАСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕКЛАРУВАННЯ НЕПРАВДИВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

ЛИТВИН Наталія Анатоліївна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки, Університет державної фіскальної служби України

<https://orcid.org/0000-0003-4199-1413>

КРУПНОВА Любов Василівна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і правосуддя, Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука

<https://orcid.org/0000-0003-1789-0647>

DOI 10.32782/NP.2020.4.9

Стаття посвячена дослідженню проблемних питань по ухиленню від кримінальної відповідальності за декларування ложної інформації особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також порівняльними з ними особами.

Установлено, що визнання неконституційними окремих норм антикорупційного законодавства судами Конституційного суду України викликало широкий резонанс у всій світовій суспільності і поставило під загрозу імідж нашої країни, котра в останнє часи активно впроваджує заходи по подоланню корупції, в тому числі і в вищих ешелонах влади.

Зроблено висновок про те, що з метою регулювання складеної ситуації необхідно проведення ряду заходів: 1) внесення змін і доповнень в Кримінальний кодекс України і Кодекс України об адміністративних правопорушеннях в частині повернення і посилення відповідальності за недостовірне декларування; 2) внесення змін в антикорупційне законодавство України з метою відновлення повноважень Національного агентства по запобіганню корупції як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, котрий забезпечує формування і реалізацію державної антикорупційної політики в державі; 3) відновлення електронного декларування; 4) «перезагрузка» Конституційного Суду України і залучення нових кадрів з

безупречної репутацією і високим рівнем професійної компетенції по питаннях конституційного права (через жорсткого конкурсного відбору, котрий буде відповідати конституційним вимогам); 5) збільшення меж нижнього порога застосування кримінальної відповідальності за ложне декларування.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, податкова декларація, податкове навантаження, ухилення від сплати податків, корупція, судопроизводство.

Постановка проблеми

На сьогодні в Україні сформульовано й закріплено законодавчо основні принципи, завдання та стратегічні напрями державної інформаційної політики, сформовано державні інституції відповідної компетенції, ухвалено цілу низку концепцій, програм та планів дій. Водночас на рівні практичної реалізації інформаційна політика держави в сучасній Україні відзначається різноспрямованістю та нескордированістю діяльності різних відомств, непослідовністю та непрозорістю в реалізації намічених заходів [1, с. 80]. Прикладом цього є питання електронного декларування доходів, яке завжди перебуває у центрі уваги як контролюючих органів, так і громадян багатьох країн світу, й Україна не є винятком. Це пов'язано, зокрема, з тим, що декларування є невід'ємною складовою протидії корупції. Адже у країнах з розвиненою економікою декларування є осно-

вною доказовою базою для притягнення до відповідальності за корупційні дії. Україна впродовж багатьох років вживає заходів щодо запровадження світових трендів у декларуванні доходів, розвитку електронних сервісів для платників податків, обміну податковою інформацією на підставі укладених міждержавних договорів про уникнення подвійного оподаткування, у тому числі, в частині декларування іноземних доходів, розробці механізмів легалізації доходів тощо [2, с. 5]. Невід'ємною складовою антикорупційного механізму є електронне декларування, запровадження якого дозволяє оперативно аналізувати дані декларантів щодо їх доходів та вживати заходів щодо притягнення до відповідальності за неправдиву інформацію в деклараціях. Електронні декларації, відповідно до законодавства про очищення влади, розміщені на сайтах державних органів. Дані електронних декларацій є у вільному доступі в мережі Інтернет, тож можуть використовуватися для отримання інформації про доходи та майновий стан осіб, які їх заповнювали, у тому числі й членів їх сімей, зокрема, щодо претендентів на працевлаштування на державну службу, на виборні посади тощо.

Останнім часом в Україні відбулися скандальні зміни в частині відповідальності за декларування неправдивої інформації, тож це питання потребує додаткового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням теорії та практики декларування доходів, зокрема в частині легалізації доходів і капіталів, правового регулювання оподаткування доходів фізичних осіб, інституту податкової таємниці та податкової амністії приділяли увагу у своїх наукових дослідженнях О. Барановський, О. Головашевич, П. Дуравкін, Є. Збінський, Л. Касьяненко, Н. Костенко, Н. Краус, І. Криницький, А. Новицький, Д. Стародуб та інші вітчизняні й зарубіжні вчені. Правовим засадам відповідальності за умисне подання неправдивої інформації в процесі декларування доходів, а також протидії корупційним проявам в органах влади різного рівня присвячені наукові доробки М. Кучерявенка, О. Литвина, Є. Невмержицького, Д. Никифорчука,

М. Погорецького та інших дослідників. Віддаючи належне вагомим напрацюванням науковців з досліджуваної проблематики, все ще потребують подальшого вивчення та аналізу правові наслідки скасування в Україні кримінальної відповідальності за декларування неправдивої інформації про майно та доходи, що й обумовлює актуальність цього дослідження.

Мета і завдання дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу правових засад регулювання декларування доходів в Україні дослідити правові наслідки від скасування в Україні кримінальної відповідальності за декларування неправдивої інформації особами, що уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також прирівняних до них осіб.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до вітчизняного законодавства, за порушення порядку декларування передбачено такі види відповідальності, як дисциплінарна, адміністративна та кримінальна. Тож у жовтні 2020 року суспільство сколихнула новина про відміну кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації, а також про те, що віднічні декларації державних службовців будуть закритими від громадськості. Таке рішення ухвалено Конституційним судом України, котрим було визнано низку правових норм вітчизняного антикорупційного законодавства неконституційними. Ухвалення такого рішення тягне за собою й суттєве скорочення повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), яке згідно з положенням частини першої ст. 4 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII є «центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики» [3]. Відповідно, зазначене вище спричинило широкий резонанс не лише в Україні, але й в усій світовій спільноті та поставило під загрозу імідж нашої країни, котра впродовж останнього часу активно впроваджувала заходи щодо подолання корупції, у тому числі, й у вищих ешелонах влади. Крім того,

відміна кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації негативним чином вплине й на євроінтеграційні процеси України.

Причини для занепокоєння не були безпідставними, адже своїм рішенням від 27.10.2020 № 3-р/2020 Конституційний суд України визнав неконституційними положення ст. 366¹ Кримінального кодексу України, відповідно до якої за декларування недостовірної інформації передбачалося покарання [4]. Також визнано неконституційними низку норм Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII зі змінами, а саме: пункти 6, 8 част. 1 ст. 11 (повноваження Національного агентства); пункти 1, 2, 6-10¹, 12, 12¹ част. 1, част. 2-5 ст. 12 (права Національного агентства); част. 2 ст. 13 (уповноважені особи Національного агентства); част. 2 ст. 13¹ (уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції); ст. 35 (особливості врегулювання конфлікту інтересів, що виник у діяльності окремих категорій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування); абзаци 2 і 3 част. 1 ст. 47 (облік та оприлюднення декларацій); ст. 48 (контроль та перевірка декларацій); ст. 49 (встановлення своєчасності подання декларацій); ст. 50 (повна перевірка декларацій); ст. 51 (моніторинг способу життя суб'єктів декларування); част. 2 і 3 ст. 52 (додаткові заходи здійснення фінансового контролю); ст. 65 (відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення) [5].

Як бачимо, неконституційними визнано саме ті норми законодавства, що регулюють питання щодо суб'єктів декларування, які є службовими особами, що займають відповідальне та особливо відповідальне становище, а також суб'єктів декларування, які обіймають посади, пов'язані з високим рівнем корупційних ризиків [3]. Таким чином, Конституційним судом України спричинено прецедент щодо ліквідації відповідальності за умисне неподання або подання декларантами недостовірної інформації у декларації.

Зазначеним вище рішенням Конституційного суду України від 27.10.2020 № 3-р/2020 запроваджено й суттєві обмеження в частині

контролю НАЗК судової гілки влади та скасовано основні його повноваження, зокрема, щодо [5]:

- обліку та оприлюднення декларацій, здійснення контролю та перевірки декларацій, встановлення своєчасності їх подання, а також повної перевірки задекларованої інформації;

- моніторингу способу життя суб'єктів декларування, додаткових заходів здійснення фінансового контролю, відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення;

- перевірки та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, що уповноважені на виконання функцій держави, або місцевого самоврядування (привіряних до них осіб);

- складання протоколів про адміністративні порушення.

Інформація щодо статків чиновників не лише викликає зацікавлення з боку суспільства, але є й красномовним свідченням щодо того, чи відповідають їхні доходи тому способу життя, який ведуть вони та їхні родичі. Адже загальновідомо, що службові особи, котрі займають відповідальне та особливо відповідальне становище можуть обіймати посади, що пов'язані з високим рівнем корупційних ризиків.

Як зазначають експерти, ухвалення такого рішення спричиняє руйнування логіки електронного декларування, а також перетворює НАЗК на консультативний орган [6]. У свою чергу, ігноруються норми Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003, що ратифікована Верховною Радою України Законом України від 18.10.2006 № 251-V (зі змінами від 28.04.2020) [7], відповідно до ст. 9 част. 1 Конституції України та негативно позначається на національній безпеці держави. Адже саме у п. 5 ст. 8 згаданої вище Конвенції ООН вказано про обов'язок кожної з держав налагодити реалізацію внутрішнього законодавчого поля таким чином, аби забезпечити подання державними службовцями декларацій із зазначенням правдивої інформації про доходи, майнові права, ак-

тиви, інші об'єкти декларування, що знаходяться у власності суб'єкта декларування або членів його сім'ї.

На виконання вимог Конвенції ООН проти корупції відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» особи, що уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також прирівняні до них особи зобов'язані були подавати щорічні декларації. Крім того, відповідно до положень ст. 3 та ст. 52 цього закону ці посадові особи повинні були повідомляти НАЗК про суттєві зміни майнового стану [3]. Таким чином, НАЗК в Україні було визнано основним суб'єктом, на який відповідно до законодавства, а саме ст.ст. 11–12 Закону України «Про запобігання корупції», покладено зобов'язання щодо організації та проведення фінансового контролю, а також перевірки способу життя суб'єктів декларування.

Як свідчать дані, що оприлюднені НАЗК у Національній доповіді щодо реалізації заasad антикорупційної політики, у 2019 році його підрозділами опрацьовано понад 23 тис. повідомлень щодо фактів неподання, чи несвоєчасного подання податкових декларацій суб'єктами декларування, за результатами перевірки зазначених фактів складено та направлено до суду понад 370 протоколів про адміністративні правопорушення, що пов'язані з корупцією, за ст. 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення. При цьому, у порівнянні з 2018 роком зазначений вище показник збільшився у 1,2 рази [8, с. 122]. Досягнення високих результатів забезпечувалося, в тому числі, за рахунок упровадження електронного декларування й ефективного обміну електронною інформацією з компетентними органами.

Щодо виявлених ознак кримінального правопорушення за ст. 366¹ Кримінального кодексу України, то у 2018 році НАЗК було складено 163 обґрунтованих висновки щодо цього діяння, а у 2019 році – 269, тобто у 1,6 рази більше [8, с. 122]. За вчинення корупційних злочинів упродовж 2019 року засуджено 766 осіб, серед них, зокрема: 134 державних службовця; 148 посадових осіб органів місцевого самоврядування; 115 службових осіб та працівників органів Національної поліції України;

46 працівників органів ДФС; 6 суддів. За вчинення адміністративних правопорушень, що пов'язані з корупцією, у 2019 році за рішенням суду до адміністративної відповідальності притягнуто 5 тис. 759 осіб, зокрема, з числа державних службовців – 345 осіб; депутатів обласних рад – 96 осіб; депутатів сільських, селищних, міських, районних рад – понад 2 тис. осіб; суддів – 6 осіб та інших службовців судової гілки влади – 18 осіб, а також інших посадових осіб різних органів влади [8, с. 191–192]. Зазначені вище дані красномовно свідчать про високий рівень корумпованості в нашій державі, зокрема, серед осіб, що уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також прирівняних до них осіб.

Оскільки рішення Конституційного суду України відповідно до законодавства є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскарженим, перед Урядом держави постало завдання щодо якомога швидшого вжиття заходів з виправлення ситуації, що склалася. Як зазначають фахівці, частково врегулювати ситуацію можливо шляхом внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення з метою посилення відповідальності за недостовірне декларування, а також до антикорупційного законодавства України за для відновлення повноважень НАЗК як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики в державі [6]. Це питання потребує врегулювання у короткі часові проміжки, можливо, навіть шляхом радикальних змін у судовій гілці влади. Адже до ухвалення сумнозвісного рішення від 27.10.2020 № 3-р/2020 долучилися й ті судді Конституційного суду України, щодо яких НАЗК складено адміністративні протоколи стосовно недостовірності відомостей у поданих ними деклараціях, тобто має місце конфлікт інтересів.

За даними, що оприлюднені Національним агентством з запобігання корупції, упродовж 2017–2020 років проблемі боротьби з корупцією в Україні приділяється особлива увага. Зокрема, за даними опитування, що

проводилося НАЗК на початку 2020 року, близько 49 % опитаних громадян вважають корупцію однією з найбільших загроз для національної безпеки держави [8, с. 27].

За індексом сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), що розраховується міжнародною організацією Transparency International за 100-бальною шкалою, Україна у 2019 році набрала лише 30 балів (червоний сектор, що інтерпретується у цьому дослідженні як «корупція замість держави») і посідала 126 місце зі 180 країн, що потрапили до вибірки. При цьому наша держава залишається далеко позаду від найближчих сусідів, зокрема, Польщі (ця країна посідає 41 місце (58 балів)), Словаччини (59 місце (50 балів)) та Білорусі (66 місце (45 балів)) [9]. Тож якими будуть показники України за індексом сприйняття корупції у 2020 році можемо лише здогадуватися, проте вони напевно чи стануть кращими порівняно з минулорічними, у зв'язку із ситуацією, що склалася.

Як зазначається у згаданому вище дослідженні, «спільним для країн, які успішно долають корупцію, є дотримання верховенства права, незалежність органів контролю та негативне ставлення суспільства до зловживання владою, та публічними коштами заради особистої вигоди». При цьому наголошується на тому, що «баланс між законодавчою, виконавчою, судовою владою та повноваженнями президента має бути збережено незалежно від політичних потреб та інтересів окремих особистостей» [9].

Для ефективного подолання корупційних явищ в Україні, а також збільшення довіри громадян та бізнесу до Уряду держави у 2020 році, що відповідно сприятиме й покращенню позиції останньої серед світової спільноти, експерти міжнародної організації Transparency International запропонували ряд заходів рекомендаційного характеру (див. рис. 1) [9]:

- формування незалежної та професійної судової влади;
- забезпечення незалежності та спроможності органів антикорупційної сфери;
- позбавлення Служби безпеки України повноважень у сфері протидії економічним і корупційним злочинам;
- підвищення ефективності систем запобігання політичної корупції;

- запуск відкритого та підзвітного процесу приватизації державного майна.

Відповідно, варто прислухатися до зазначених вище рекомендацій та прискорити впровадження заходів, спрямованих на покращення показників України за індексом сприйняття корупції.

З метою врегулювання ситуації, спричиненої ухваленням Конституційним Судом України рішення від 27.10.2020 № 3-р/2020 на розгляд Верховної Ради України подано проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо криміналізації ухилення від декларування достовірної інформації особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування)» від 02.11.2020 № 4301. Цим законом ініціюється доповнення розділу XVII Кримінального кодексу України новою ст. 366⁻² (Ухилення від декларування достовірної інформації), замість визнаної неконституційною ст. 366⁻¹. Відповідно до нової ст. 366⁻² «умисне подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», або умисне неподання суб'єктом декларування зазначеної декларації, караються штрафом від 2 тис. 500 до 3 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від 150 до 240 годин, або позбавленням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років» [10].

Таким чином, уряд держави намагається ліквідувати прогалину у правовому полі щодо відсутності законодавчо врегульованої відповідальності за свідоме декларування недостовірних відомостей щодо майна (іншого об'єкта декларування, що має вартість), якщо такі відомості різняться від достовірних на суму в понад 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам у частині декларування доходів, майнових прав, активів та інших об'єктів декларування, що знаходяться у власності суб'єкта декларування або членів його сім'ї.

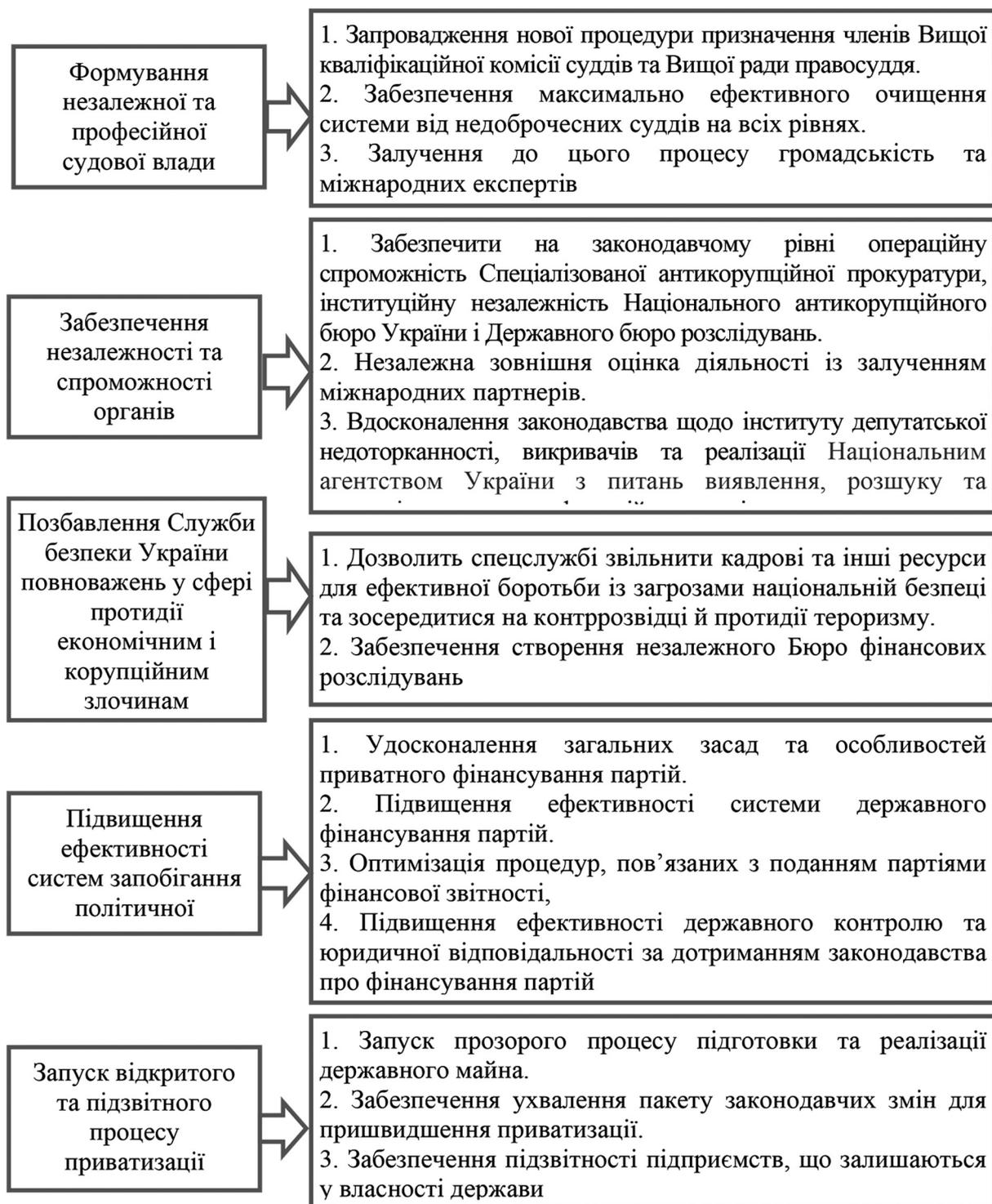

Рис. 1. Рекомендації міжнародної організації Transparency International щодо подолання корупції в Україні*

*Джерело: складено за даними [9]

Висновки

Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що ухвалення Конституційним Судом України рішення від 27.10.2020 № 3-р/2020 спричинило загострення конституційної кризи в країні, що загрожує підризу національної безпеки. Досягнення України у сфері запобігання корупції опинилися під загрозою. Це вимагає від Уряду держави вжиття невідкладних заходів, серед яких повинно бути: 1) внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині повернення та посилення відповідальності за недостовірне декларування; 2) внесення змін до антикорупційного законодавства України за для відновлення повноважень НАЗК, як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, котрий забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики в державі; 3) відновлення електронного декларування; 4) вжиття заходів щодо «перезавантаження» Конституційного Суду України та залучення нових кадрів з бездоганною репутацією та високим рівнем професійної компетенції з питань конституційного права (шляхом жорсткого конкурсного відбору, що відповідатиме конституційним вимогам); 5) збільшення межі нижнього порогу застосування кримінальної відповідальності за неправдиве декларування.

Література

1. Литвин О.В., Литвин Н.А. Правове забезпечення інформаційної політики України в сучасних умовах. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. Ірпінь, 2015. № 1(68). С. 74-80.

2. Стародуб Д. М. Правове регулювання декларування доходів фізичних осіб: порівняльна характеристика України та країн СНД: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ун-т держ. фіскальної служби України.- Ірпінь, 2017. 204 с. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jsrui/handle/doc/1621>(дата звернення: 29.12.2020).

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 27.10.2020. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n43>

(дата звернення: 29.12.2020).

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.12.2020).

5. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27.10.20 № 3-р/2020, судова справа № 1-24/2020(393/20) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> (дата звернення: 29.12.2020).

6. Серета С. Закриті декларації і непокарані корупціонери: які наслідки матиме рішення Конституційного суду для України? Жовтень 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rishennia-ksu-i-borotba-z-korupcijeju/30917567.html> (дата звернення: 29.12.2020).

7. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Закон України від 18.10.2006 № 251-V (зі змінами від 28.04.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-16#Text> (дата звернення: 29.12.2020).

8. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році (проект). Національне агентство з питань запобігання корупції. 2020. 266 с. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovid-2019.pdf> (дата звернення: 29.12.2020).

9. Індекс сприйняття корупції-2019. Transparency International. URL:<http://cpi.ti-ukraine.org/#/>(дата звернення: 29.12.2020).

10. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо криміналізації ухилення від декларування достовірної інформації особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування): від 02.11.2020№4301. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70297(дата звернення: 29.12.2020).

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню проблемних питань щодо уникнення кримінальної відповідальності за декларування неправдивої інформації особами, що уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також прирівняними до них особами.

З'ясовано, що визнання неконституційними окремих норм антикорупційного законодавства судьями Конституційного суду України спричинило широкий резонанс в усій світовій спільноті та поставило під загрозу імідж нашої країни, котра упродовж останнього часу активно впроваджувала заходи щодо подолання корупції, у тому числі, й у вищих ешелонах влади.

Зроблено висновок про те, що з метою врегулювання ситуації, що склалася, необхідним є вжиття ряду наступних заходів: 1) внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині повернення та посилення відповідальності за недостовірне декларування; 2) внесення змін до антикорупційного законодавства України за для відновлення повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, котрий забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики в державі; 3) відновлення електронного декларування; 4) «перезавантаження» Конституційного Суду України та залучення нових кадрів з бездоганною репутацією і високим рівнем професійної компетенції з питань конституційного права (шляхом жорсткого конкурсного відбору, що відповідатиме конституційним вимогам); 5) збільшення межі нижнього порогу застосування кримінальної відповідальності за неправдиве декларування.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, податкова декларація, оподаткування, ухилення від сплати податків, корупція, судочинство.

LEGAL CONSEQUENCES OF CANCELLATION CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR DECLARING FALSE INFORMATION

The article is devoted to the study of problematic issues regarding the avoidance of criminal liability for declaring false information to persons authorized to perform the functions of

state or local self-government, as well as persons equated to them.

It was found out that the judges of the Constitutional Court of Ukraine declared certain norms of anti-corruption legislation unconstitutional. This caused a wide resonance not only in Ukraine, but also in the whole world community and endangered the image of our country, which has recently been actively implementing measures to combat corruption, including in the highest echelons of power.

Recognition by the Constitutional Court of Ukraine of unconstitutional precisely those norms of the legislation that regulate the issues concerning the subjects of declaration, which are officials holding a responsible and especially responsible position, as well as declaring subjects who hold positions associated with a high level of corruption risks have set a precedent for the elimination of liability for intentional non-submission, or the submission by declarants of inaccurate information in the declaration. Significant restrictions have also been introduced in terms of control by the National Agency for the Prevention of Corruption (NAPC) judicial branch of power and abolished its main powers, which essentially turns it into an advisory body.

It is concluded that in order to resolve the situation it is necessary to take the following measures: 1) making changes and additions to the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses in terms of return and strengthening of liability for false declaration; 2) amendments to the anti-corruption legislation of Ukraine to restore the powers of the NAPC as a central executive body with a special status, which ensures the formation and implementation of state anti-corruption policy in the state; 3) restoration of electronic declaration; 4) «resetting» of the Constitutional Court of Ukraine and attracting new staff with an impeccable reputation and a high level of professional competence in matters of constitutional law (through strict competitive selection that will meet the constitutional requirements); 5) increasing the limit of the lower threshold of application criminal liability for false declaration.

Key words: administrative liability, criminal liability, tax return, taxation, tax evasion, corruption, litigation.

ЗАЛУЧЕННЯ КАДРІВ У ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ – ІННОВАЦІЙНІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

**ЛИСЕНКО Сергій Олексійович - доктор юридичних наук, професор, ПрАТ
«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
завідувач кафедри правознавства Сєвєродонецького інституту**

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7050-5536>.

DOI 10.32782/NP.2020.4.10

Стаття посвячена аналізу сучасних підходів к привлечению кадрів в області безпеки посредством формирования соответствующих административно-правовых основ.

Рассмотрены наиболее распространенные подходы к подбору персонала, среди которых можно выделить организации, которые осуществляют набор кадров самостоятельно, а также те, которые пользуются услугами специализированных кадровых агентств. Выявлено, что оба подхода пока ориентированы преимущественно на набор персонала из среды пенсионеров и отставников правоохранительных органов и вооруженных сил, что обусловлено рядом обстоятельств.

В процессе исследования внимание акцентировано на современных тенденциях активизации использования информационно-компьютерных технологий, дистанционной коммуникации и дистанционной работы. В то же время, констатируется возрастание роли личностного подхода к общению с кандидатами на должности, необходимости разработки таких административно-правовых мер управления процессом отбора кадров, которые будут оптимизировать его с учетом реалий сегодняшнего дня.

Обосновано, что в современном мире все большую роль играют специалисты женского пола, которые, несмотря на вездесущую пропаганду гендерного равенства, остаются менее востребованными, особенно – в сфере безопасности. При этом, факторы, которые ранее обуславливали скептическое отноше-

ние к рекрутингу женщин в сфере безопасности – необходимость согласования работы с личной жизнью, формирование пакета социальной защиты, необходимость повышения комфортности рабочего процесса, нынче уже не являются определяющими, поскольку в современных условиях все сотрудники ожидают внедрения именно таких условий труда. Таким образом, компании, недостаточно активно привлекающие специалистов женского пола, автоматически ставят себя в проигрышные условия по сравнению с теми компаниями в сфере безопасности, которые стремятся придерживаться гендерного паритета.

Отдельное внимание посвящено особенностям проведения собеседования, как ключевого этапа отбора персонала. Правильно организованное собеседование позволяет не только повысить эффективность рекрутинга, но и способствует формированию бренда компании.

Ключевые слова: безопасность, кадровая политика, административно-правовые основы, подбор кадров, корпоративная культура, гендерный паритет, информационные технологии, квалификация.

**Постановка проблеми та її зв'язок
за найважливішими науковими та
практичними завданнями**

Високі темпи інформатизації суспільних відносин, обумовлені розвитком інформаційних технологій, впливають і на сферу безпеки. Усе більше елементів системи безпеки

вплітають у себе досягнення комп'ютерних технологій, стає буденністю використання інтелектуальних програм, набувають масового поширення системи відеоспостереження тощо. Водночас, незважаючи на поширення сучасних технологій, а подеколи – й саме з огляду на це, дедалі більше зростає значення та роль добору персоналу, здатного ефективно працювати в нових умовах. Дефіцит якісних кадрів для сфери безпеки організацій – це складне явище, причини і рішення якого часто суперечать не лише одне одному, а почасти навіть сучасній економіці. Питання щодо набору і збереження лояльності людського капіталу у цій сфері є гострою проблемою, яка посилюється численними психологічними проблемами сучасних громадян, гендерною нерівністю та сегрегацією в оплаті праці.

Все це дає нам впевненість у своєчасності розгляду питання, про необхідність формування раціональної політики адміністрування найму співробітників у сфері безпеки організації. При цьому окремої уваги заслуговує проблематика не лише добору кращих фахівців у цій сфері, але й збереження їх лояльності у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У вітчизняній науці управління персоналом наявні численні розробки, орієнтовані на проблематику добору персоналу, а фахівці ряду галузей юридичної науки пропонують чимало робіт, присвячених правовому регулюванню роботи з кадрами. У ході дослідження знайшли своє застосування окремі ідеї, напрацювання таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як Л. О. Воронько, Г. М. Захарчин, А. Маккарті, А. В. Яцишин, Т. С. Шульгіна, які розглядали особливості добору персоналу в сучасних умовах, у тому числі – у контексті гендерної політики.

Виділення не вирішених раніше питань загальної проблеми

Незважаючи на те, що останніми роками увага до проблематики кадрового забезпечення з урахуванням необхідності дотримання гендерного паритету зростає, досі малодослідженими лишаються такі питання саме у безпековій сфері.

Формулювання цілей статті

Метою публікації є аналіз сучасних підходів до оптимізації процесу добору персоналу, з огляду на необхідність дотримання гендерного паритету та високу конкуренцію між роботодавцями за висококваліфікованих фахівців.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Наразі, як безпекові підрозділи організацій, так і окремі фірми, послуговуються різними підходами до процесу добору персоналу. У той час, коли традиційні канали пошуку кандидатів усе ще лишаються дієвими, дедалі більшої популярності набуває набір персоналу з використанням комунікаційних технологій, гнучкі методи проведення співбесід і нетрадиційна реклама. Особливо гостро цей тренд зарекомендував себе протягом останнього року, що можна пояснити поширенням дистанційної роботи та комунікації, обумовленим комплексом заходів, орієнтованих на протидію COVID-19.

Немає одностайності й у виборі каналу добору персоналу. У той час, як одні, власноруч влаштовуючи зустрічі та співбесіди, констатують загальну нестачу у кандидатів навичок і талантів, характерну неосвіченість у сфері сучасних технологій, інші звертаються за допомогою до спеціалізованих організацій. При цьому, обидві категорії безпекових роботодавців найчастіше покладаються на джерело кадрів, якими є пенсіонери та відставники правоохоронних органів і збройних сил. Такий підхід обумовлено рядом факторів, ключовими з яких, ймовірно, можна вважати наявність пропозиції на ринку праці, що обумовлює схильність таких осіб працювати за меншу платню, звичність до дисципліни, належна фізична підготовка, навички у сфері володіння зброєю. Для кожного з наведених підходів характерні недоліки, що впливають з одностороннього погляду на безпеку. З огляду на те, що для такого підходу не характерні чіткі адміністративно-правові засади, які повинні регламентувати відносини роботодавця й фахівця та якість виконання завдань, рішення про працевлаштування, як і подальші кадрові

рішення, базуються на суб`єктивних вподобаннях кількох осіб.

Таким чином, можна констатувати загальну потребу формування універсальних адміністративно-правових засад підбору, залучення та вдосконалення кадрів у сфері безпеки. Більше того, для впровадження цих засад не потрібні фундаментальні законодавчі зміни, оскільки вони запроваджуються на рівні корпоративних норм певної організації або затверджуються договорами про співпрацю [1]. Більш докладно алгоритм будови адміністративно-правових засад підбору кадрів у сфері безпеки пропонуємо розглянути далі.

Першим кроком у стратегії найму співробітників організації є ознайомлення з сучасною культурою ставлення до працівників служби безпеки. Вкрай важливим є аналіз наявної кадрової політики організації. Які особливості взаємовідносин співробітників практикуються корпоративною культурою? Чи домінує в організації одна стаття над іншою? Чи є акцент на збільшенні сегрегації та загостренні гендерних відмінностей? Саме знання сучасної корпоративної культури дозволяє планувати дії та прогнозувати їх наслідки, і є необхідним у випадку впровадження політики активнішого залучення і просування по службі жінок. Як доволі слушно зазначає з цього приводу Г. М. Захарчин, «надзвичайно важливо, щоб кожен працівник розумів напрям розвитку й свою роль у процесі змін. Це повинно стати складником кадрової політики, особливо щодо раціонального використання жіночого потенціалу» [2, с. 88]. Якщо організація прагне до встановлення гендерного паритету в галузі безпеки, то у процесі добору кращих фахівців, доречно буде враховувати наступні міркування.

Наріжним каменем кадрової політики завжди має виступати знання сильних і слабких сторін як організації, так і окремих співробітників. Саме від цих показників слід відштовхуватися, виявляючи уразливі місця всередині організації (в контексті безпеки). І це слід робити, перш ніж наймати співробітників, щоб заповнити наявні прогалини. Тобто вкрай важливо оцінити свою оптимальну концепцію безпеки, наявний стан

справ і відмінність між ними, сформувавши рекрутингову стратегію таким чином, щоб не брати на роботу фахівців тільки з однієї спеціалізації, залишаючи інші зони повністю або частково незахищеними.

Звісно ж, у процесі добору кадрів досвід може вважатися пріоритетнішим за кваліфікацію. Під час розміщення оголошень з вакансіями розумно деталізувати необхідну кількість навичок, які повинен мати кандидат, для виконання поставлених завдань. Адже якщо навіть у кандидатів є необхідний досвід, але вони не бачать переліку формальних посадових обов`язків і не можуть порівняти свої навички з колом потенційних завдань, вони можуть не захотіти подавати заяву. Таким чином, недостатньо деталізоване оголошення сприяє втраті частини перспективних співробітників уже на первинному етапі рекрутингу, ще до співбесіди з ними.

Під час призначення нових співробітників у службу безпеки слід попереджувати їх про майбутнє отримання кваліфікації та відповідних сертифікатів, що матиме велике значення і буде гарною відправною точкою. Навчання та постійне підвищення кваліфікації повинно бути окремою адміністративною нормою у відповідному корпоративному документі. Оскільки працівники, при прийомі на роботу, можуть не мати бажаної спеціальності, підвищення кваліфікації пропонує конкретну спрямованість, з якої слід відштовхуватися тим, хто не знає з чого почати свій фаховий розвиток [3].

Окремою невід`ємною складовою сучасної організації праці є міжособистісні та комунікаційні здібності. Вміння вирішувати проблеми, працювати в командах, співпрацювати і спілкуватися про колег набуває дедалі більшої ваги. Ці навички, з високою ймовірністю, допоможуть виявити потенційні загрози і реалізувати ефективні заходи щодо протидії їм.

Безпека традиційно є сферою діяльності, у якій домінують чоловіки. Однак, ряд науковців сьогодні ставить питання щодо неефективності та архаїчності такого підходу. Так, на думку Л. О. Воронько, яка досліджувала проблеми гендерної політики в системі державної служби, «унаслідок існування стереотипів у державному управлінні потерпає

не тільки жінка, а й державна служба, суспільство, оскільки недостатньо використовується жіночий інтелектуальний потенціал з огляду на не рівне представництво жінок і чоловіків на вищих керівних посадах в органах державної влади» [4]. Визнаючи конструктивність такого підходу в цілому, хотіли б зазначити, що не надто доречно акцентувати увагу суто на керівних посадах. Дуже часто жінки є організованими, висококваліфікованими фахівцями, наприклад – у сфері психології, IT-технологій. У цьому контексті, недооцінка потенціалу жінок може призвести до нижчої ефективності діяльності організації в цілому.

Ще одним, без перебільшення революційним фактором у рекрутинговому секторі, можна вважати нові адміністративно-правові підходи до перевірки резюме. Використання штучного інтелекту для обробки великих баз даних дозволить з високою ймовірністю прогнозувати успіх тих чи інших кандидатів. При цьому, у ході розвитку етики та технологій штучного інтелекту, фахівці у галузі управління персоналом можуть застосовувати ці підходи на професійному і етичному рівні, закріпивши їх відповідним адміністративно-правовим шляхом. Особливої уваги заслуговують і перспективи використання віртуальної та доповненої реальності – як у ході добору персоналу, так і в процесі його подальшої підготовки та перепідготовки [5]. З адміністративної ж точки зору, роль штучного інтелекту, на переконання автора, полягатиме в інформуванні осіб, які ухвалюють рішення про прийом на роботу, але не в ухваленні цих рішень.

Водночас, у деяких галузях безпеки практика найму фахівців переходить до нового адміністративно-правового регулювання взаємовідносин з кандидатами, відходячи від старих систем знеособленого відбору кандидатів та роблячи більший акцент на досвід у проведенні особистих співбесід.

Проведене у 2017 році Ларі Маккарті (директором потужної кадрової агенції «The Eastmark Group, Inc.») і його колегами дослідження реакцій кандидатів продемонструвало, що коли кандидати негативно реагують на сам процес відбору, вони в подальшому охоче поширюють інформацію про низьку професійну привабливість організації, що призводить до

зниження намірів рекомендувати компанію іншим і відповідно – погіршення попиту на роботу в такій компанії. Організації, орієнтовані на забезпечення високої якості досвіду роботи з кандидатами, з більшою ймовірністю будуть залучати і підтримувати зв'язок з найталановитішими фахівцями. Крім того, вони можуть підвищити популярність свого бренду. Це пов'язано з тим, що коли адміністративно-правовим шляхом люди пов'язують себе з організацією, їх ставлення буває більш позитивним. Важливо переконатися, що процес відбору кандидатів є практично-орієнтованим та добре продуманим [6, 7, 8].

Великий досвід роботи з кандидатами не тільки збільшує рівень кадрового резерву, а й сприяє залученню нових клієнтів і підтримує лояльність сучасних, зазначається в «Ultimate Guide to Candidate Experience» HireVue. Робота служби підбору персоналу по розміщенню інформації про зміст вакансій, питань для співбесід і прихильності в процесі найму дуже корисна з усіх боків. Не менш корисно дізнаватися про інші компанії, які досягли успіху в процесі співбесід по відбору кадрів, і адаптувати їх виграшні адміністративно-правові заходи у власній організації. Компанії, які випускають те, що гарно працює, є величезними джерелами інформації [9].

В опитуванні HireVue за 2018 рік 1,5 мільйони кандидатів вказали, які саме адміністративно-правові заходи слід застосувати організаціям. До таких вони віднесли:

- скорочення терміну прийому на роботу;
- гнучкість інтерв'ю;
- вступні відеоматеріали;
- м'який старт для відповіді на прості запитання;
- відеоінтерв'ю;
- питання, сформульовані на основі сценаріїв;
- тісну співпрацю з рекрутерами і менеджерами по найму;
- короткі терміни подачі заяв (до 15 хвилин);
- інтерв'ю за запитом;
- активне використання відео та мобільних пристроїв протягом усього процесу – від подачі заяв до співбесіди [9].

Таким чином, можна вести мову про необхідність, прискорення процедури відбору, за рахунок підвищення інформаційної насиченості цього процесу, причому бажано – правильно підбраною інформацією. Кандидати на зайняття посади цінують свій час, і зацікавлені або в отриманні роботи, або, у випадку невідповідності висунутим вимогам, скоріше – у швидкій відмові, аніж тривалому очікуванню результату. Демонстрація бренду компанії також справляє дедалі більший вплив на кандидатів. Завдяки новим технологіям, відеоінтерв'ю стає одним зі способів, за допомогою якого роботодавці можуть презентувати свій бізнес у потрібній цільовій аудиторії, що дозволяє краще окреслити коло кандидатів і персоніфікувати отриманий досвід. Організації, які створюють персоналізоване послання від керівництва, або демонструють фрагмент робочого дня забезпечують інтерес і розуміння того, що традиційна практика рекрутингової роботи просто не здатна передати [9].

Дослідження свідчать, що нестача різноманітності справляє негативний вплив на команду співробітників, заважає повністю розкрити весь потенціал фахівців. Якщо мета керівництва організації – створити різнопланову команду, важливо докласти зусиль для впровадження ефективних адміністративно-правових засад по їх підбору та найму. Талановиті кандидати на ринку праці завжди є, але потрібно постаратися, щоб їх знайти. Наразі реклама в соціальних мережах і нетрадиційні процеси інтерв'ю можуть допомогти організаціям залучити потенційних фахівців і урізноманітнити свій кадровий резерв.

У цьому контексті ми знову повертаємося до необхідності активізації залучення до роботи жінок. Адже середньостатистично, кожен другий потенційний співробітник – жінка. Організаційна культура, лідерство і справедливість – це кілька елементів для створення сприятливого та привабливого для жінок робочого середовища. Якщо підрозділ безпеки потребує більшої кількості жінок, слід розглянути ініціативу нових адміністративно-правових засад організації щодо їх захисту.

Як гарний приклад можна навести авіаційну галузь в США, де з метою ширшого залучення жінок запровадили договори про рівну оплату праці, а інші організаційні питання вирішили шляхом перегляду адміністративно-правових процедур найму і просування по службі. До початку 2000-х років в авіаційній промисловості США переважали чоловіки, що обумовлювало дефіцит кваліфікованих кадрів. І для збільшення представництва жінок кадровики опублікували сім слоганів, що стосуються розширення прав, можливостей і створення рівних робочих умов. Вони виступили з такими красномовними заявами: «Жінок захищають!»; «Жінки займають місця за будь-яким столом!»; «Жінки озброєні!»; «Жінки почуті!»; «Жінки цінуються в рівній мірі з чоловіками!» «Жінки гідні!»; «Жінки закликають інших «йти далі!» Така гнучка адміністративно-правова політика організації в перспективі допоможе залучити ширше коло талановитих фахівців у сфері безпеки. Раніше чимало роботодавців ставилися до найму жінок упереджено, з огляду на високу пріоритетність для жінки саме сім'ї та особистого життя, а не роботи. Однак сучасні дослідження свідчать про те, що компанії, які розуміють важливість балансу між роботою та особистим життям, тепер приваблюють потенційних співробітників поряд з винагородами та пільгами, яких потенційні співробітники шукають на новій роботі [10]. Тобто наразі перспективним є більш гнучкий, «людяний» підхід до управління персоналом. У сучасних розвинених країнах ніхто не хоче працювати в тоталітарних умовах «за ідею».

Ми переконані, що вже у 20-х роках XXI століття штат організацій буде включати п'ять поколінь співробітників які працюють в єдиному адміністративному просторі. Незважаючи на відмінності, як у старшого, так і у самого молодого покоління, завжди існують проблеми, пов'язані з роботою та особистим життям, і адміністративно-правова культура повинна враховувати потреби всіх п'яти генерацій. Характер роботи, умови праці, політика та доброзичливе ставлення до працівників – усе це не лише можна, але й потрібно регулювати адміністративно-правовим шляхом, задля впливу на баланс між

роботою та особистим життям [11]. Політика, що враховує інтереси сім'ї, зручний графік роботи, а також догляд за утриманнями, знижує плинність кадрів і впливає на лояльність до організації значно ефективніше, ніж засоби контролю та нагляду.

Висновки

Впровадження адміністративних заходів, що сприяють знаходженню балансу між роботою та особистим життям, пов'язане з підвищенням продуктивності праці, зменшенням загроз від прогулів, скороченням накладних витрат і поліпшенням процесів набору та мотивації персоналу. Організації, які впроваджують стратегічні адміністративно-правові засади забезпечення гнучкості між роботою та особистим життям, підвищують загальну ефективність робітників організації, за рахунок залучення до праці більш кваліфікованих кандидатів і скорочення числа протиріч між роботою та особистим життям.

Формування та впровадження зазначених адміністративно-правових засад вимагає адміністративних зусиль, формування інституту лідерства, справедливості у відносинах, спрямованих на заохочення до розмаїття та згуртованості. Незалежно від сфери діяльності, розміру і складності організації, запропоноване робоче місце може стати важливим фактором для залучення кращих фахівців з безпеки. Організації, для оновлення своєї культури безпеки, можуть брати приклад у компаній, які виступають за інновації в підборі і утриманні персоналу, а також за інтеграцію та гендерну рівність. Забезпечення балансу між роботою та особистим життям на відповідному рівні приносить користь як співробітникам, так і роботодавцю.

Побудова майбутніх адміністративно-правових засад для забезпечення робочого простору фахівця з безпеки є справжнім викликом для керівництва, вимогою до певної майстерності, яку слід опанувати якомога швидше.

Література

1. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971р. № 322-VIII (Зі змінами та доповненнями)

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

2. Захарчин Г. М. Гендерна політика у стратегії управління персоналом. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Випуск 23, частина 1. с. 87-90.

3. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991р. № 1576-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>

4. Воронько Л. О. Гендерна політика в системі державної служби: поняття і сутність / Л. О. Воронько. // Державне управління: теорія та практика. - 2012. -- № 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_10

5. Iatsyshyn, A. V., Kovach, V. O., Romanenko, Y. O., Deinega, I. I., Iatsyshyn, A. V., Popov, O. O., . . . Lytvynova, S. H. (2020). Application of augmented reality technologies for preparation of specialists of new technological era. Paper presented at the CEUR Workshop Proceedings, 2547, 181-200.

6. Шульгіна Т.С., Сучасні технології підбору персоналу. Науковий вісник Херсонського державного університету, Випуск 23. Частина 3. 2017. 30-33 с.

7. Renovating Your Cybersecurity Hiring. ISSA Journal. September 2019 Volume 17 Issue 9. 5-6 p.

8. The Eastmark Group, Inc. URL: <http://www.eastmarkgroup.com/resources/index.html>

9. Executive Grapevine International Ltd, 2020. The Ultimate Guide to Candidate Experience. Download Resource <https://www.hrgrapevine.com/resources/register/the-ultimate-guide-to-a-candidate-experience>.

10. Авіаційна промисловість США. Український мілітарний портал. URL: <https://mil.in.ua/uk/aviatsiina-promyslovisst-ssha/>

11. Shvets, V. Y., Rozdobudko, E. V., & Solomina, G. V. (2013). Aggregated methodology of multicriterion economic and ecological examination of the ecologically oriented investment projects. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 3, 139-144.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналізу сучасних підходів до залучення кадрів у галузі безпеки за допомогою формування відповідних адміністративно-правових засад.

Розглянуто найбільш поширені підходи до добору персоналу, серед яких можна виокремити організації, які здійснюють набір кадрів самотужки, а також ті, які користуються послугами спеціалізованих кадрових агенцій. Виявлено, що обидва підходи наразі орієнтовані переважно на набір персоналу з середовища пенсіонерів та відставників правоохоронних органів і збройних сил, що обумовлено рядом обставин.

У процесі дослідження увагу акцентовано на сучасних тенденціях усе більш активного використання інформаційно-комп'ютерних технологій, дистанційної комунікації та дистанційної роботи. Водночас, констатовано зростання ролі особистісного підходу до спілкування з кандидатами на посади, необхідності розробки таких адміністративно-правових заходів управління процесом добору кадрів, який оптимізуватиме його з огляду на реалії сьогодення.

Обґрунтовано, що в сучасному світі дедалі більшу роль відіграють фахівці жіночої статі, які, незважаючи на всюдисущу пропаганду гендерної рівності, лишаються менш затребуваними, особливо – у сфері безпеки. При цьому, фактори, які раніше обумовлювали скептичне ставлення до рекрутингу в безпекову сферу жінок – необхідність узгодження роботи з особистим життям, формування пакету соціального захисту, необхідність підвищення комфортності робочого процесу, наразі не є визначальними, оскільки в сучасних умовах усі співробітники очікують впровадження саме таких умов праці. Таким чином, компанії, що недостатньо активно залучають фахівців жіночої статі, автоматично ставлять себе в програвані умови, порівняно з тими безпековими компаніями, які прагнуть дотримуватися гендерного паритету.

Окрему увагу присвячено особливостям проведення співбесіди, як ключового етапу добору персоналу. Правильно організована співбесіда дозволяє не лише підвищити ефективність рекрутингу, але й сприяє формуванню бренду компанії.

Ключові слова: безпека, кадрова політика, адміністративно-правові засади, добір кадрів, корпоративна культура, гендерний паритет, інформаційні технології, кваліфікація.

Serhii Lysenko

**ATTRACTING HUMAN RESOURCES
IN THE FIELD OF SECURITY -
INNOVATIVE ADMINISTRATIVE AND
LEGAL FRAMEWORK**

The article is devoted to the analysis of modern approaches to the recruitment of personnel in the field of security through the formation of appropriate administrative and legal bases.

The most common approaches to recruitment are considered, among which we can single out organizations that recruit on their own, as well as those that use the services of specialized recruitment agencies. It was found that both approaches are currently focused, mainly on the recruitment of staff from among retirees of law enforcement agencies and the armed forces, due to a number of circumstances.

In the process of research the attention is focused on modern tendencies of more and more active use of information and computer technologies, remote communication and remote work. At the same time, the growing role of personal approach to communication with candidates for positions, the need to develop such administrative and legal measures to manage the recruitment process, which will optimize it in view of today's realities.

It is argued that in today's world, female professionals are playing an increasingly important role, but they, despite the ubiquitous promotion of gender equality, remain less in demand, especially in the field of security. At the same time, some of the factors that previously led to skepticism about recruiting in the security sphere of women - the need to reconcile work with personal life, the formation of a social protection package, the need to increase the comfort of the work process, are decisive working conditions now. Thus, companies that do not actively engage female professionals automatically put themselves at a disadvantage compared to those security companies that seek to adhere to gender parity.

Particular attention is paid to the peculiarities of the interview as a key stage of personnel selection. Properly organized interview not only increases the efficiency of recruitment, but also contributes to the formation of the company's brand.

Key words: security, personnel policy, administrative and legal principles, personnel selection, corporate culture, gender parity, information technologies, qualification.

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ ЩОДО ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ НАСЕЛЕННЯ

ФІЛІПЕНКО Наталія Євгенівна - кандидат юридичних наук, доцент (доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»)

Orcid:<https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>

УДК 343.9

DOI 10.32782/NP.2020.4.11

В статті досліджується проблема правового виховання населення як одного з напрямків кримінологічної діяльності експертних установ в Україні. Незважаючи на головну задачу експертних установ в процесі проведення експертизи, відзначається на самостійності та важливості виховного напрямку діяльності експерта. Установлено відсутність на національному рівні системної нормативної бази по привертанню експертних установ в процес правового виховання населення по питаннях попередження злочинності. Проаналізовані нормативні акти центральних органів влади та органів місцевого самоврядування стосовно повноважень експертних установ в сфері підвищення правового виховання населення та правової пропаганди.

Ключові слова: експерт, експертна профілактика, правове виховання, злочинність, девіктимізація.

Постановка проблеми

Кримінологічна діяльність експертних установ не обмежується процесуальною діяльністю експерта. Ще у XVIII ст. Ч. Беккарія зазначав, що найбільш правильним, хоча й найбільш складним засобом попередження злочинів є виховання [1, с. 241]. На сьогодні ідея важливості здійснення виховного впливу як дієвого засобу протидії злочинності на загальносоціальному, груповому й індивідуальному рівні є за-

гальноприйнятною та використовується кримінологами як під час розробки теорій протидії злочинності в цілому, так і для обґрунтування пропозицій щодо протидії окремим видам злочинів [2, с. 251]. Так, Г. С. Саркісов, досліджуючи проблему соціальної системи попередження злочинності, зазначав, «що усунення загальних причин злочинів і умов, які сприяли їх скоєнню, є основним напрямом соціальної системи попередження злочинів, але разом з тим, ця система повинна вирішувати і деякі «підлеглі завдання». До останніх він відносить виправлення та перевиховання осіб, що здійснили злочини; викорінення із свідомості людей пережитків минулого, антисупільних поглядів, прагнень, спонукань збочених потреб тощо [3, с. 136].

Водночас значним недоліком сучасної правовиховної діяльності в системі протидії злочинності є відсутність збалансованої державної політики в цьому питанні. Становлення України як демократичної, правової держави, формування засад громадянського суспільства вимагають підвищення рівня правової культури населення. Потребують вирішення на державному рівні питання подальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян у одержанні знань про право. Це може бути забезпечено, насамперед, шляхом удосконалення правової освіти населення, в тому числі за допомогою правових діяльності експертних установ.

**Аналіз публікацій, у яких
започатковано розв'язання цієї
проблеми**

Питанням розробки теорії судової експертології та експертної профілактики були присвячені роботи багатьох вчених радянської доби, сучасних вітчизняних науковців та фахівців закордонних шкіл. Серед них: Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, Ф. Г. Амієв, М. І. Бажанов, В. С. Батиргарєєва, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, В. В. Голіна, Д. П. Гуріна, Ф. Е. Давудов, І. М. Даньшин, О. М. Джу́жа, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Ю. Кваши́с, О. М. Ключев, В. П. Колмаков, В. Г. Лукашевич, В. В. Лук'яненко, Г. А. Матусовський, Г. М. Міньковський, О. Г. Михайля́нц, П. П. Михайленко, О. М. Моїсеєв, Е. Б. Сімакова-Єфре́мян, О. П. Снігер'єв, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, О. В. Шеслер, В. М. Шерстюк, М. Г. Щербаковський, О. П. Угровецький, М. П. Яблоков та інші. Труди названих учених, беззаперечно, слугують основою нашого дослідження, але сьогодення потребує подальшого теоретичного аналізу та розкриття окресленої проблематики. Адже сформульовані у цих трудах норми і постулати потребують не лише вдосконалення та уточнення, а й формування, на підставі концептуальних змін чинного законодавства, нового погляду на особливості кримінологічної діяльності експертних установ.

Мета дослідження: дослідити правові засади кримінологічної діяльності експертних установ у сфері правового виховання та запропонувати шляхи її вдосконалення.

Завдання дослідження обумовлене метою роботи та полягає в необхідності юридичного аналізу нормативної бази чинного законодавства щодо профілактичної діяльності експертних установ з правового виховання населення, повноважень експерта з зазначеного напрямку та способів їх реалізації.

Основний текст

Слід зазначити, що значна частина заходів, які розробляються на національному та регіональному рівнях у питаннях правової освіти громадян [4], ґрунтуються на Указі Президента № 992/2001 від 18 жовтня 2001 року «Про Національну програму правової освіти населення», якому вже виповнилося 19 років і який приймався в зовсім інших умовах розвитку держави [5]. Вбачається, що більшість запропонованих напрямків із забезпечення програми залишаються нереалізованими, зокрема, такі як:

- здійснення місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в межах своєї компетенції заходів до розширення мережі спеціалізованих навчальних закладів, бібліотек, збільшення кількості друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації правового спрямування;

- систематичного інформування державними засобами масової інформації населення про національне законодавство, діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, а також про стан правопорядку, боротьбу з правопорушеннями, особливо серед неповнолітніх, профілактику їх вчинення тощо;

- створення загальних і навчальних телевізійних та радіомовних каналів, а також запровадження сторінки, рубрики та інших популярних форм надання правової інформації для подальшого вдосконалення правової освіти населення в межах державного замовлення;

- проведення відповідної правоосвітньої та правовиховної діяльності державними закладами, підприємствами та організаціями культури;

- створення лекторіїв, кінолекторіїв, проведення виставок друкованої продукції правового спрямування, зустрічей з фахівцями-юристами, читацьких конференцій та інших заходів за участю органів виконавчої влади, відповідних управлінь юстиції, навчальних закладів і наукових установ на громадських або договірних засадах.

До того ж, залишаються поза увагою такі актуальні питання українського сьогодення, як тероризм, сепаратизм, військові загрози тощо. За відсутності загальнонаціональних актуальних програм правовиховної діяльності в системі протидії злочинності, посилена увага зазначеному питанню повинна бути приділена на регіональному рівні. Так, силами обласних державних адміністрацій розроблені Програму правової освіти населення відповідних областей на наступні 3-4 роки, зокрема Сумської, Полтавської, Харківської, Івано-Франківської, Волинської, у яких не останнє місце займають заходи з проведення систематичного інформування населення в засобах масової інформації, із застосуванням інших форм і методів інформування про державну правову політику, стан законності та правопорядку в області, забезпечення прав, свобод та інтересів громадян, про зміни в законодавстві, діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, органів місцевого самоврядування, а також щодо проведення профілактики правопорушень [4; 6; 7; 8].

На підставі аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду реалізації правовиховної діяльності всі зазначені заходи традиційно можна розділити за наступними критеріями: за об'єктами правовиховного впливу, за змістом, за способом та за формами реалізації.

За *об'єктами* правовиховного впливу можна виділити такі види правовиховних заходів експертних установ у системі протидії злочинності: 1) спрямовані на населення країни, регіону в цілому; 2) спрямовані на певні групи населення. Виділення зазначених груп населення може здійснюватися за ознакою віку, професії або фахової належності, віктимологічної уразливості.

Заходи першої групи спрямування мають загальний характер і пов'язані з інформуванням населення щодо положень чинного законодавства та змін до нього, інформування щодо криміногенних ризиків та шляхів їх уникнення, здійснення правовиховного впливу з метою усунен-

ня причин та умов злочинності. У той же час друга група зазначених заходів спрямовується на конкретні групи населення, що дозволяє максимально врахувати їх соціально-психологічні й культурні особливості, які можуть вплинути на процес здійснення та кінцевий результат виховного впливу, зокрема вік, фах, професійну діяльність, схильність до правопорушень, віктимологічних груп.

Особливе значення для діяльності експертних установ має напрямок правовиховної роботи, пов'язаний із підвищенням кваліфікації працівників правоохоронних органів. Так, п. 2.13 заходів Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2020-2022 роки [9] передбачає проведення в установленому законодавством порядку навчання для працівників підрозділів поліції, служби пробачії та посадових осіб органів місцевого самоврядування з питань забезпечення спільного контролю за правомірністю поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, здійснення заходів щодо їх ресоціалізації. Актуальним у таких випадках є саме залучення експертних служб з метою посилення профілактичної діяльності підрозділами ОВС. Так, у Наказі МВС РФ № 261 від 1.06.1993 р. «Про підвищення ефективності експертно-криміналістичного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ Російської Федерації» у розділі 4 розкривалися пункти, за якими повинна здійснюватися профілактична робота, зокрема: «визначення можливих способів скоєння злочинів з урахуванням використання злочинцями технічних засобів та конструктивних недоліків місць зберігання матеріальних цінностей та грошових коштів; участь у навчанні посадових осіб відповідних міністерств і відомств способам розпізнавання фактів злочинних проявів, пов'язаних з підrobкою документів, цінних паперів, злому пломб, запірних приладів і т.п.....» [10, с. 162].

Особливої уваги заслуговує також віктимологічна профілактика населення або його окремих груп. Концепція вікти-

мологічної профілактики базується на інформуванні правоохоронними органами населення про сучасні форми прояву злочинності та можливості ефективного попередження злочинів; забезпечення захисту потенційних жертв; створення умов для активного співробітництва населення й поліції. Так, підрозділ V Превентивних заходів щодо протидії правопорушенням проти власності у п. 5.2 передбачає організацію інформування населення, у тому числі через засоби масової інформації, про необхідність вжиття заходів щодо посилення охорони власного майна, встановлення охоронної сигналізації, домофонів, укріплення входних дверей, встановлення кодових замків на під'їздах житлових будинків тощо з метою попередження квартирних крадіжок та інших крадіжок майна з житла громадян [9].

Планувати слід й інші форми профілактичної роботи. В експертній установі повинні бути узгоджені плани надання допомоги окремим організаціям, установам, відомствам у роботі щодо виявлення різних недоліків, упущень та інших обставин, що сприяють різним правопорушенням, тексти лекцій з питань профілактики (як для визначених категорій посадових осіб, так і для населення), плани проведення цих лекцій.

За змістом можна виділити такі види правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності:

1) інформаційно-просвітницькі (проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів щодо різних аспектів протидії злочинності);

2) профілактичні (проведення практичних тренувань, консультацій щодо питань забезпечення публічної безпеки, уникнення криміногенних ризиків, недопущення вчинення правопорушень);

3) агітаційні.

Беззаперечно, необхідною в такого роду заходах є участь експерта, в тому числі пов'язаних зі здійсненням контролю за обігом небезпечних предметів. Так п. 3.4 вже згаданої регіональної програми передбачає організацію проведення контрольних перевірок та інших форм запо-

біжної роботи щодо забезпечення належного обліку та безпеки зберігання зброї, боєприпасів, вибухових речовин, інших засобів ураження, що перебувають у розпорядженні підприємств, організацій та установ. Участь експерта щодо зазначеної профілактичної діяльності є не тільки бажаною, але й обов'язковою [9].

За способами реалізації можна виділити такі види правовиховних заходів: участь у заходах з використанням ЗМІ, мережі Інтернет, залучення й використання налагоджених відносин взаємодії з державними та недержавними суб'єктами протидії злочинності, використання взаємодії з освітніми установами, закладами охорони здоров'я, громадськими організаціями, міжнародними установами тощо. Так, План заходів на 2019-2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, затверджений розпорядженням КМ України № 56-р від 6 лютого 2019 р., передбачає залучення експертів у галузі психічних розладів внаслідок вживання психоактивних речовин з метою сприяння висвітленню у засобах масової інформації відомостей про небезпеки, пов'язані із вживанням психоактивних речовин, а також про методи профілактики психічних розладів, пов'язаних з таким вживанням. Індикатором досягнення зазначеної мети визначено розміщення публікацій у засобах масової інформації, проведення тематичних зустрічей та здійснення інших форм інформування населення про небезпеки, пов'язані із вживанням психоактивних речовин, а також про методи профілактики психічних розладів, пов'язаних з таким вживанням [11].

За формами реалізації можна виділити такі види правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності:

- проведення інформаційних кампаній, акцій;

- проведення конференцій, круглих столів та обговорень;

- проведення практичного навчання, тренінгів;

- випуск друкованих й цифрових інформаційних матеріалів.

Відповідно до ст. 8 закону України «Про судову експертизу» для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при Міністерстві юстиції України створюється Координаційна рада з проблем судової експертизи, яка діє відповідно до Положення [12] про неї, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Згідно із зазначеним Положенням Науково-консультативна та методична рада з проблем судової експертизи (НКМР) бере участь в організації та підготовці «круглих столів», семінарів, науково-практичних конференцій з актуальних проблем судової експертизи, організовує обмін досвідом; сприяння підвищенню кваліфікації наукових і експертних кадрів судово-експертних установ; бере участь у розробці програм підготовки експертних кадрів та розгляді пропозицій до планів стажування працівників судово-експертних установ Мін'юсту; сприяє міжнародному співробітництву в галузі криміналістики й судової експертизи; надає пропозиції судово-експертним установам з удосконалення науково-методичного, організаційно-управлінського та інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності.

До основних повноважень НКМР відносять підготовку пропозицій до програм навчання судових експертів та планів стажування працівників судово-експертних установ; розгляд спірних питань експертної практики, непідтверджених повторних експертиз та обговорення інших питань з удосконалення та розвитку судової експертизи.

Згідно з уже згадуваним планом заходів на 2019-2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року заплановано проведення наукових досліджень проблем, пов'язаних з психоактивними речовинами, яке передбачає розроблення за активної участі судово-психіатричних експертів алгоритму застосування примусових заходів медичного характеру та альтернативного позбавленню волі лікування осіб з психічними та поведінковими розладами

внаслідок вживання психоактивних речовин.

Важливим залишається і напрямок інформаційної пропаганди, шляхом видання відповідних друкованих та інформаційних матеріалів. Так, на Міністерство юстиції України покладається обов'язок видання міжвідомчого науково-методичного збірника «Криміналістика та судово експертиза», у якому приділяється увага і профілактичній діяльності експертних установ.

Висновки

Таким чином, слід визнати, що, незважаючи на головне завдання експертних установ у процесі проведення експертиз, виховний напрямок діяльності експерта є самостійною та важливою складовою кримінологічної діяльності експертних установ. Проведення правовиховного заходу із залученням експерта потребує ретельної підготовки, визначення мети та його змісту, особи, на яких спрямовано правовиховний вплив, а за необхідності – співвиконавці заходу, конкретні способи й форми його реалізації, очікувані результати та індикатори досягнення поставленої мети.

Сучасна нормативна база щодо правового виховання населення потребує удосконалення з врахуванням особливостей злочинності на нинішньому етапі розвитку нашої держави. До того ж, для підвищення ефективності правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності обов'язковим є одночасне поєднання декількох форм їх реалізації, зокрема, за результати конференцій, круглих столів, обговорень можуть публікуватися друковані матеріали, повідомлення в Інтернет тощо.

Література

1. Беккариа Ч. О преступлении и наказании. М., 1995. 304 с.
2. Шайтуро О. П. Органи місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності: монографія. Харків : Панов А. М., 2019. 409 с.

3. Саркисов Г. С. Социальная система предупреждения преступности. Ереван, 1975. 159 с.

4. Рішення Івано-Франківської обласної ради № 818-20/2018 від 02.03.2018 «Про Програму правової освіти населення області на 2018-2022 роки». URL: <https://orada.if.ua/decision/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD/> (дата звернення: 15.11.2020).

5. Указ Президента України № 992/2001 від 18.10.2001 «Про Національну програму правової освіти населення». URL: <https://minjust.gov.ua/m/ukaz-prezidenta-ukraini-vid-18-jovtnya-2001roku-9922001-pro-natsionalnu-programu-pravovoi-osviti-naselennya> (дата звернення: 15.11.2020).

6. Рішення Сумської обласної ради від 28.04.2017 «Про обласну програму правової освіти населення області на 2017-2020 роки». URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/7-sklykannja/category/159-13-session.html?download=5476%3A13-session-30> (дата звернення: 15.11.2020).

7. Рішення Волинської обласної ради № 228 від 17.04.2018 «Про обласну програму правової освіти населення області на 2018-2022 роки». URL: <https://voladm.gov.ua/new/nacionalna-programa-pravovoi-osviti-naselennya-v-oblasti-zatverdzeno-plan-zahodiv/> (дата звернення: 15.11.2020).

8. Рішення Полтавської обласної ради № 91 від 29.04.2016 «Про обласну програму правової освіти населення області на 2016 - 2020 роки». URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/ses/7/31/1293.pdf> (дата звернення: 15.11.2020).

9. Про затвердження Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2020-2022 роки. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/public-information/oblasni-programi/323-rehionalna-prohrama-zabezpechennia-publichnoi-bezpeky-i-poriadku-ta-protydii-zlochynnosti-na-terytorii-kharkivskoi-oblasti-na-2018-2019-roku> (дата звернення: 15.11.2020).

publichnoi-bezpeky-i-poriadku-ta-protydii-zlochynnosti-na-terytorii-kharkivskoi-oblasti-na-2018-2019-roku (дата звернення: 15.11.2020).

10. Кисилевич И. В. Экспертно-профилактическая деятельность на современном этапе // Вестник экономической безопасности. No 2. 2020. С. 161-164.

11. Розпорядженням КМ України № 56-р від 6.02.2019 «Про затвердження плану заходів на 2019-2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2020).

12. Наказ Міністерства юстиції України № 470/5 від 27.03.2012 «Про затвердження Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#n16> (дата звернення: 15.11.2020).

PREVENTIVE ACTIVITY OF EXPERT INSTITUTIONS OF UKRAINE ON LEGAL EDUCATION OF THE POPULATION

The article examines the problem of legal education of the population as one of the areas of criminological activities of expert institutions in Ukraine. Despite the main task of expert institutions in the process of conducting examinations, the independence and importance of the educational direction of the expert is emphasized. It is noted that at the national level there is no systemic regulatory framework for the decision of expert institutions in the process of legal education of the population on crime prevention. The normative acts of central authorities and local self-government bodies on the powers of expert institutions in the field of improving the legal education of the population and legal propaganda are analyzed. Identified deficiencies and lack in some cases due to the realities of present national programs for legal education of the population. The distribution of legal education activities by objects

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується проблема правового виховання населення як одного з напрямків кримінологічної діяльності експертних установ в Україні. Незважаючи на головне завдання експертних установ у процесі проведення експертиз, наголошується на самостійності та важливості виховного напрямку діяльності експерта. Зазначається відсутність на національному рівні системної нормативної бази щодо залучення експертних установ у процес правового виховання населення з питань попередження злочинності. Проаналізовано нормативні акти центральних органів влади та органів місцевого самоврядування щодо повноважень експертних установ у сфері підвищення правової освіти населення та правової пропаганди. Виявлені недоліки та відсутність в окремих випадках зв'язку з реаліями сьогодення національних програм правової освіти населення. Проведено розподіл правовиховних заходів за об'єктами правовиховного впливу, за змістом, за способом та за формами реалізації. Особливої уваги приділено правовиховним заходам із залучення експерта до навчання працівників правоохоронних органів та проблемам віктимологічної профілактики населення. Доведено, що проведення правовиховних заходів за участю експерта потребують ретельної підготовки, визначення мети та їх змісту, осіб, на яких спрямовано заходи правовиховного впливу, а за необхідності – співвиконавців заходу, конкретні способи й форми його реалізації, очікувані результати та індикатори досягнення поставленої мети. Запропоновані шляхи вдосконалення нормативної бази з питань залучення експертних установ щодо заходів з правового виховання населення.

Ключові слова: експерт, експертна профілактика, правове виховання, злочинність, девіктимізація.

of legal education, by content, by method and by forms of implementation. Particular attention is paid to legal education measures to involve an expert in the training of law enforcement officers and the problems of victim prevention. It is proved that conducting legal education activities with the participation of an expert requires careful preparation, definition of the purpose and its content, persons targeted by legal education measures, and if necessary - co-executors of the event, specific ways and forms of its implementation, expected results and indicators. Ways to improve the regulatory framework for the involvement of expert institutions on measures for legal education of the population are proposed.

Keywords: expert, expert prevention, legal education, crime, devictimization.

ЕЛЕМЕНТНИЙ СКЛАД КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

БЕЗГИНСЬКИЙ Юрій Сергійович - адвокат, здобувач Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

<https://orcid.org/0000-0002-9502-1714>

УДК 343.98

DOI 10.32782/НР.2020.4.12

В статті досліджується проблема правового виховання населення як одного з напрямків кримінологічної діяльності експертних установ в Україні. Незважаючи на головну задачу експертних установ в процесі проведення експертизи, відзначається на самостійності та важливості виховального напрямку діяльності експерта. Встановлено відсутність на національному рівні системної нормативної бази по залученню експертних установ в процес правового виховання населення по питанням попередження злочинності. Проаналізовані нормативні акти центральних органів влади та органів місцевого самоврядування стосовно повноважень експертних установ в сфері підвищення правового виховання населення та правової пропаганди.

Ключові слова: експерт, експертна профілактика, правове виховання, злочинність, девіктимізація.

Постановка проблеми

За статистичними даними Офісу Генерального прокурора, щороку в Україні вчиняється біля однієї тисячі кримінально каранних порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (відповідно до даних за 2018 та 2019 роки [1]). Суттєва частка таких кримінальних порушень учиняються на підприємствах вугільної промисловості, яка є однією із ключових галузей виробництва нашої

країни. Згадані порушення мають власну специфіку, а діяльність з їх розкриття та розслідування на жаль, не забезпечена методичними рекомендаціями на достатньому рівні. Основоположним елементом методики розслідування кримінальних порушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, має стати їх криміналістична характеристика.

Стан дослідження проблеми

Теоретичні питання криміналістичної характеристики злочинів у своїх роботах висвітлювали Р. С. Белкін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, В. Л. Синчук, А. В. Старушкевич, Р. Л. Степанюк, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, А. В. Шмонін, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та інші науковці. Окремі аспекти побудови криміналістичної характеристики кримінальних порушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, досліджували О. В. Таран (2013 р.), К. О. Спасенко (2016 р.) та М. Я. Панчишин (2016 р.). Втім, роботи названих авторів лише частково фокусувалися на розробці криміналістичної характеристики порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, були підготовлені достатньо давно та не враховують сучасних новел кримінального та кримінального процесуального законодавства,

що підтверджує актуальність нашого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є обґрунтування та формулювання елементного складу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Наукова новизна дослідження

У пропонованій статті вперше визначено та обґрунтовано елементний склад криміналістичної характеристики як базової складової внутрішньовидової методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Виклад основного матеріалу

Криміналістична характеристика є базовим елементом будь-якої методики розслідування кримінальних правопорушень. Не вдаючись до наукових дискусій щодо сутності та значення криміналістичної характеристики, констатуємо, що класичним вважається запропоноване О. Н. Колесніченком та В. О. Коноваловою визначення названої криміналістичної категорії [2, с. 16]. У реаліях чинного кримінального процесуального законодавства згадане визначення можна переформулювати наступним чином: криміналістична характеристика кримінального правопорушення – це система відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки кримінальних правопорушень певного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень.

На нашу думку, актуальними є питання щодо джерел формування, елементного складу та напрямків використання криміналістичних характеристик окремих кримінальних правопорушень під час їх розслідування, зокрема, це стосується і кримінальних порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Безсумнівно, одним із орієнтирів для побудови криміналістичної характеристики

досліджуваних кримінальних правопорушень мають стати вже розроблені криміналістичні характеристики схожих деліктів та груп правопорушень більш високого рівня узагальнення.

О. В. Таран, у рамках розробки родової методики розслідування до елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці віднесла узагальнені відомості про спосіб вчинення злочину, особу злочинця, особу потерпілого, обстановку вчинення злочину, сліди та ознаки злочинів [3, с. 27].

К. О. Спасенко до елементів криміналістичної характеристики кримінально караних порушень правил безпеки відносить способи (форми) порушення правил безпеки; обстановку, час і місце порушення правил безпеки; особу потерпілого; особу злочинця; наслідки порушення правил безпеки; типові сліди злочину [4, с. 76]. На думку М. Я. Панчишина, суттєвими елементами криміналістичної характеристики порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою є типові дані і відомості про обстановку та спосіб учинення цих злочинів, особу злочинця, особу потерпілого [5, с. 33]. В. М. Федченко найбільш суттєвими елементами вважає типові способи вчинення та приховування, обстановку (час, місце, умови), слідову картину [6, с. 17]

Оскільки досліджувані нами делікти є підвидом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України, вищевказані переліки елементів криміналістичних характеристик підлягають перегляду з урахуванням специфіки порушень правил безпеки саме на підприємствах вугільної промисловості.

Популярною в наукових колах є думка про те, що одним із основних джерел формування криміналістичної характеристики кримінального правопорушення є його кримінально-правова характеристика. А. В. Старушкевич називає кримінально-правову характеристику злочинів несучим каркасом по відношенню до криміналістичної [7, с. 6]. В. А. Журавель піддає сумніву позиції науковців про переважаність криміналістичних характеристик кримі-

нально-правовими та кримінологічними даними, і навпаки, підтримує ідею про комплексне використання трьох названих видів характеристик [8, с. 144-145]. Досягнення наук кримінального права та кримінології науковці відносять до ключових джерел криміналістичної методики в цілому [9, с. 8].

Підтримуючи цю позицію, зазначимо, що кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення має не лише виступати основою його криміналістичної характеристики, а й разом з останньою стати базою для визначення обставин, що підлягають встановленню під час досудового розслідування. Тому з метою визначення елементного складу та сутнісного наповнення криміналістичної характеристики злочинних порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості вважаємо за доцільне врахувати зміст кримінально-правової характеристики таких правопорушень.

Ст. 272 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві особою, яка зобов'язана їх дотримувати. Ч. 1 зазначеної статті застосовується у випадках, коли такі діяння призводять до створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, заподіяють шкоду здоров'ю потерпілого. Ч. 2 застосовується у випадках, коли такі діяння спричиняє загибель людей чи настання інших тяжких наслідків [10].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [11], ч. 1 ст. 272 КК України було віднесено до категорії кримінальних проступків, які розслідуються у формі дізнання за специфічною, визначеною КПК України процедурою. Вважаємо, що така специфіка має бути врахована під час розробки криміналістичної характеристики та методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України, є безпека виконання робіт з підвищеною небезпекою, додатковим обов'язковим об'єктом – життя та здоров'я особи. Потерпілим від такого правопорушення може бути як учасник відповідного виробничого процесу, так і будь-яка інша особа, яка постраждала від порушення правил безпеки [12, с. 914]. Названі елементи кримінально-правової характеристики вказують на особу потерпілого, способи вчинення та сліди-наслідки (зокрема пошкодження на тілі особи) як елементи криміналістичної характеристики порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

З точки зору об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України склад включає 1) діяння – порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві; 2) наслідки у виді загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння реальної шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 272) або у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 272); 3) причинно наслідковий зв'язок між діяннями та наслідками [12, с. 914].

Обстановка і місце вчинення порушення правил безпеки також є обов'язковими елементами складу правопорушення. М. П. Куцевич звертає увагу на своєрідність визначення особливостей об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України. У цій нормі міститься вказівка не на певне місце вчинення, а на специфіку діяльності: «Порушення ... на виробництві або будь-якому підприємстві» [13, с. 296]. Відповідно, уточнення потребує ознака вчинення кримінального правопорушення саме на підприємствах вугільної промисловості.

Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників до розділу «Вугільна промисловість» включені професії працівників, специфічні для підприємств і організацій з видобування та перероблення вугілля, будівництва вугільних шахт і розрізів, а також гірничорятувальної служби [14].

Відповідно до наказу Держнаглядохоронпраці України від 26.01.2005 № 15, до робіт з підвищеною небезпекою віднесено: будь-які підземні роботи на шахтах та рудниках (п. 60); проведення розкривних робіт, виїмка і навантаження корисних копалин при відкритих гірничих роботах (п. 73); роботи верхолазні та на висоті (наприклад на вуглезбагачувальних виробництвах) (п. 94); робота на конструкціях мостових, баштових та козлових кранів (п. 100); вантажно-розвантажувальні роботи за допомогою машин і механізмів (п. 101); обслуговування механічних та автоматичних ліній (п. 113) тощо [15].

Попередній аналіз слідчої практики показав, що підприємства вугільної промисловості, на яких найчастіше відбуваються порушення правил безпеки, можна поділити на вуглевидобувні, гірничо-будівельні, вуглезбагачувальні та підприємства з виробництва гірничо-шахтного обладнання. Спірним є питання щодо кваліфікації заст. 272 КК України порушень правил безпеки під час несення гірничо-рятувальної служби. Вважаємо, що тип підприємства вугільної промисловості, на якому було допущено кримінально-каране порушення безпеки виробництва, є суттєвою ознакою обстановки вчинення кримінального правопорушення. З особливостями організації виробництва на підприємствах того чи іншого різновиду будуть пов'язані й типові способи вчинення правопорушення, ознаки місця та часу його вчинення, ознаки особи потерпілого та правопорушника.

Як уже зазначалося, однією із обов'язкових складових об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України, є суспільно небезпечні наслідки, які мають знаходитися у безпосередньому причинно-наслідковому зв'язку із діянням. К. О. Спасенко розглядає наслідки порушення правил безпеки виконання робіт як окремий елемент криміналістичної характеристики [4, с. 72], що є досить нетиповим. На нашу ж думку, такі наслідки цілком покриваються поняттям слідів кримінального правопорушення у широкому розумінні цього терміна (в інтерпретації М. В. Салтєвського це будь-які зміни в навколишньому середовищі, причинно пов'язані з подією

злочину [16, с. 112]), а відтак не потребують виокремлення. Натомість вважаємо більш ефективним дослідження комплексної слідчої картини правопорушення, яка включатиме як типові сліди-відображення, так і сліди-наслідки.

Суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка зобов'язана дотримуватися правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою у зв'язку із обійманою посадою чи виходячи з характеру виконуваної роботи. З суб'єктивного боку, порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою можуть характеризуватися або необережною [12, с. 914], або змішаною (прямої умисел щодо діяння, необережне ставлення до наслідків) формою вини. Відтак вважаємо за доцільне в рамках криміналістичної характеристики порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості досліджувати типові ознаки особи злочинця, зокрема й особливості стану психіки такої особи.

Науковці наполягають на тому, що криміналістична характеристика кримінального правопорушення має містити ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень, апробованих слідчою практикою [17, с. 241].- Погоджуючись із цією тезою зазначимо, що попередній аналіз судово-слідчої практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, виявив різницю в якісних та кількісних показниках окремих елементів криміналістичної характеристики ч. 1 (проступку) та ч. 2 (злочину) ст. 272 КК України. Так, відмінності було виявлено в типовій характеристиці слідчої картини правопорушень, типових ознаках особи потерпілого та характеристиці зав'язків між потерпілим та порушником. Описане ще раз підтверджує потребу диференційованого дослідження специфіки розслідування кримінальних проступків та злочинів, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Висновки

Враховуючи викладене, специфіку кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, попередні результати аналізу практики їх розслідування, до елементного складу криміналістичної характеристики таких правопорушень нами було віднесено: типову обстановку, способи та слідову картину, ознаки особи потерпілого та особи правопорушника. Свій розвиток пропоноване дослідження знайде у розробці змістовного наповнення відповідної криміналістичної характеристики.

Література

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистична інформація. Офіс генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/lstat>
2. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учебное пособие. Харьков : Юрид. Ин-т, 1985. 93 с.
3. Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці : автореф. лис. ... докт. юрид. наук; 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2013. 34 с.
4. Спасенко К. О. Методика розслідування порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2016. 214 с.
5. Панчишин М. Я. Розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2016. 239 с.
6. Порядок та особливості досудового розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України): метод. рекомендації / Кол. авт. Дніпро: Дніп-роп. держ. ун-т. внутр. справ, 2017. 72 с.
7. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : Навчальний посібник. Київ, 1997. 41 с.
8. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції. Харків : Вил. Агенція «Апостіль». 2012. 304 с.
9. Криміналістика : підручник у 2 т. Т. 2. За заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2017. 302 с.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11 вид., переробл. Та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
13. Куцевич М.П. Проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05, 12.00.08. Одеса, 2018. 445 с
14. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 5. Добувна промисловість. Частина І. Розділ «Вугільна промисловість». Керівники. [...] Мінпаливенерго України, Інші; Довідник, Перелік від 14.01.2000 № 62 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0062558-00>.
15. Перелік робіт з підвищеною небезпекою (НПАОП 0.00-4.12-2005) Держнаглядохоронпраці України; Перелік від 26.01.2005 № 15 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0232-05>
16. Салтєвський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Ч.1. Харків, 1999. 416 с.
17. Криміналістика: питання і відповіді. Навч. посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін. Київ. 2011. 280 с.

АНОТАЦІЯ

Статья посвящена обоснованию и формулировке элементного состава криминалистической характеристики уголовных правонарушений, связанных с нарушением правил безопасности на предприятиях угольной промышленности. Определено, что источниками формирования криминалистической характеристики названных правонарушений является их уголовно-правовая характеристика и судебно-следственная практика их расследования. Отмечена необходимость дифференцированной разработки криминалистической характеристики уголовного проступка, предусмотренного ч. 1 ст. 172 УК Украины и преступления, предусмотренного ч. 2 ст. 172 УК Украины. К элементному составу криминалистической характеристики отнесены обстановка, типичные способы и следовая картина, личность преступника и личность потерпевшего.

Ключевые слова: нарушение правил безопасности, угольная промышленность, досудебное расследование, уголовный проступок, преступление, криминалистическая характеристика.

Bezghynskiy Yuriy Serhiiovych

ELEMENTAL COMPOSITION OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO VIOLATION OF SECURITY RULES AT THE COAL INDUSTRY ENTERPRISES

The article is devoted to the substantiation and formulation of the elemental composition of the forensic characteristics of criminal offenses related to the violation of safety rules at

the coal industry enterprises. It is determined that the sources of formation of the forensic characteristic of the named offenses are their criminal-legal characteristic, judicial-investigative practice of their investigation. Emphasis is placed on the need for differentiated development of forensic characteristics of the criminal offense under Part 1 of Art. 172 of the Criminal Code of Ukraine and the crime under Part 2 of Art. 172 of the Criminal Code of Ukraine. The list of elements of the forensic characteristic should be formed considering specificity of violations of safety rules at the enterprises of the coal industry.

The object of the offense and the victim as elements of the criminal law characterization indicate the identity of the victim, methods of commission and traces-consequences (including injuries on the body) as elements of the forensic characteristic of safety violations during high-risk work. The type of coal industry enterprise in which a criminal violation of production safety was committed is also an essential feature of the situation of a criminal offense. Most commonly safety violations are committed at coal mining, mine construction, coal beneficiation enterprises and enterprises for the production of mining equipment. Instead of studying the consequences as a separate element, it is proposed to study a complex trace picture of the offense, which will include both typical traces-reflections and traces-consequences.

The elemental composition of the forensic characteristics includes the situation, typical methods and trace picture, the identity of the offender and the identity of the victim.

Key words: violation of safety rules, coal industry, pre-trial investigation, criminal offense, crime, forensic characteristics.

ДОХОДИ, ЩО МОЖУТЬ СТАТИ ПРЕДМЕТОМ ПРЕДИКАТНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВПОРУШЕННЯ

ГОНЧАРУК Владислав Леонідович - Національна академія Служби безпеки України, старший науковий співробітник наукової лабораторії науково-організаційного центру

УДК 343.2/.7
DOI 10.32782/NP.2020.4.13

Недоліки кримінального законодавства щодо притягнення до відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом, у достатній мірі ускладнюють можливості кримінально-правової протидії таким негативним суспільним явищам. Необхідність забезпечення правильної кваліфікації злочинних дій, у результаті вчинення яких набувається майно, потребує формування концептуального підходу до закріплених у ст. 209 КК України категорій, якими узагальнюються сучасні предмети матеріального світу, одержані в такий незаконний спосіб.

Ключові слова: предикатний злочин, легалізація (відмивання) майна, доходи, майно, активи.

Метою статті є вироблення наукового обґрунтування до визначення складових категорій «доходи, одержані злочинним шляхом» та надання конкретних пропозицій для вдосконалення законодавства в цій сфері.

Наукова новизна дослідження пов'язана із подальшим розвитком наукової думки щодо дефініцій «майно», «доходи», а також «активи, одержані злочинним шляхом». З'ясовано значення та співвідношення категорій «кошти» та «валютні цінності».

На підставі критичного аналізу норм вітчизняного кримінального законодавства, а також Закону України від 06.12.2019 № 361-ІХ «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», набули розвитку нормативно-правові положення щодо предметів матеріального світу, які відносяться до категорій майно та доходи, одержані внаслідок вчинення кримінального

правопорушення. На підставі теоретичного узагальнення сформовано авторське бачення до вдосконалення норм законодавства в цій сфері.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що із набуттям чинності Закону України від 06.12.2019 № 361-ІХ «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», а також нової редакції ст. 209 КК України, набули змін підходи до формулювання фізичної ознаки предмету предикатних злочинних дій. Однак закріплені в нормах зазначених законодавчих актів категорій мають невідповідності та потребують узгодження.

Категорія доходи, одержані злочинним шляхом, є родовою категорією та поєднує у собі предмети матеріального світу, які мають вартісну оцінку та набулі внаслідок вчинення суспільнонебезпечного діяння, за яке передбачена кримінальна відповідальність.

Авторський підхід до вдосконалення норм Закону України від 06.12.2019 № 361-ІХ, а також ч. 1 ст. 209 КК України передбачає, що з точки зору кримінального права, деталізація в зазначеній нормі кримінального законодавства видів або груп майна має відносний характер та для кваліфікації значення не має, однак з метою уникнення розбіжностей при тлумаченні норм вітчизняного кримінального закону, а також базового закону з питань запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, має бути забезпечений однаковий підхід до визначень основних категорій, якими охоплюються предмети матеріального світу, які можуть стати предметом предикатного кримінального правопорушення.

Постановка проблеми

Законодавство про кримінальну відповідальність формує дієвий механізм охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Для реалізації такої мети законодавчими положеннями визначаються, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Саме тому ефективність функціонування такого механізму, а також ступінь реалізації мети кримінального законодавства залежать від правильності закріплених ознак тих чи інших складів кримінальних правопорушень, відповідно до яких буде здійснюватися кваліфікація дій.

У зв'язку із систематичним виконанням Україною Рекомендації FATF та 4-ї і 5-ї Директиви Європейського Союзу проти відмивання коштів та фінансування тероризму, які вже впроваджені в усіх країнах-членах ЄС та є обов'язковою для країн, що мають намір на членство, достатньо важливим питанням є усунення недоліків та вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства щодо кримінально-правової протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, у т.ч. й предикатним злочинним діянням.

Саме у зв'язку із набранням чинності Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон від 06.12.2019 № 361-IX) редакція статті 209 КК України зазнала змін та була викладена в іншій редакції, зокрема щодо предмета кримінального правопорушення, що й вплинуло на можливість кваліфікацій дій, пов'язаних із злочинним способом одержання певних активів та дій, направлених на імітацію законності джерел їх походження.

Аналіз останніх наукових публікацій

Проблеми кримінально-правової протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, традиційно привертають увагу науковців, оскільки зазначена тематика є важливою як на національному, так і міжнародному рівнях. Також такий інтерес зумовлений необхідністю адаптації національного законодавства до світових стандартів у цій сфері, а також наявністю прогалин у чинному Кримінальному кодексі України та неузгодженістю окремих норм законодавства в цій сфері.

Загальні положення проблематики кримінально-правової характеристики таких діянь висвітлювалась у наукових працях таких учених, як: Ашина Д.А., Бадзана М.І., Бажанова М.І., Бауліна Ю.В., Борисова В.І., Будзана М.І., Галочки Г.В., Киричко В.М., Кухаря В.В., Мельника М.І., Сташиса В.В., Тація В.Я., Чаричанського О.О., Тулякова В.О., Тютюгіна В.І., Ховранюка М.І. та багатьох інших. Науковий доробок учених створює належне підґрунтя для подальших наукових досліджень, однак, у зв'язку із набранням чинності у 2019 році законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, окремі положення, зокрема щодо фізичних ознак предмета кримінального правопорушення, від чинення яких було одержано дохід, потребують переосмислення.

Метою статті є дослідження складових категорії «доходи, одержані злочинним шляхом» та надання конкретних пропозицій для вдосконалення законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу

Питання економічної вигоди від вчиненого кримінального правопорушення лежить у площині проблематики предмета суспільно небезпечного діяння, за яке передбачена кримінальна відповідальність, у т.ч. його значення та місця в структурі складу злочину.

У теорії кримінального права значення цієї категорії прийнято розглядати як *будь-які речі матеріального світу, із певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину* [1].

Саме пряме посилення вітчизняного закону про кримінальну відповідальність на певні ознаки чи властивості певної речі призводить до того, що предмет, який, як правило, не є самостійною ознакою загального поняття складу злочину, набуває обов'язкового характеру для кваліфікації кримінального правопорушення. Те ж саме стосується і тих випадків, коли предмет злочину однозначно впливає зі змісту кримінального правопорушення. На нашу думку, фахівці у галузі кримінального права цілком правильно виокремлюють такі склади кримінальних правопорушень в окрему групу, які ще називають як предмети [2, с. 52].

Вважаємо, що такий підхід дозволяє правильно кваліфікувати фактичні обставини вчиненого кримінального правопорушення, та, як слушно зазначив Тацій В.Я., саме через предмет можливо визначити об'єкт, з'ясувати його зміст, характер посягання, а також спосіб впливу на нього [3, с. 56].

Чаричанський О.О. у своєму дисертаційному дослідженні, аналізуючи підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, дійшов цілком справедливого висновку про те, що злочин, передбачений ст. 209 КК України, є предметним [2, с. 53].

Якщо ж порівнювати положення статті 209 КК України в редакції від 2003 року, саме на підставі аналізу диспозиції якої Чаричанський О.О. й висловив вищевказану сентенцію, з чинною редакцією норми, зазначене ним вище не втрачає своєї ваги.

Ретроспективний аналіз розвитку положень значеної статті Кримінального кодексу України дає підстави говорити, що вони були похідними саме від змін вітчизняного законодавства, орієнтованого на реалізацію взятих Україною на себе міжнародних зобов'язань щодо впровадження світових

стандартів у сфері боротьби з відмиванням «брудних» доходів та фінансування тероризму. Саме так норма статті 209 КК України набула чинності у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 № 361-IX [4].

Відчутним результатом цього стало впровадження нових стандартів FATF, які у порівнянні з попередніми Рекомендаціями [5] посилили вимоги до національних систем протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму та, відповідно, уточнили зміст категорії «предикатний злочин», знявши будь-які обмеження в підходах до кваліфікації злочинних діянь, внаслідок вчинення яких виникли доходи, що можуть стати предметом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 209 КК України.

Чинна редакція диспозиції даної статті так само містить пряму вказівку на конкретний предмет злочину, а відтак, вважаємо, що розвиток вітчизняного кримінального законодавства направлений на вдосконалення змісту закріпленої, в нормах права конструкції предикатного злочину, згідно з якою кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак складу кримінального правопорушення із певними властивостями речей матеріального світу.

Слід зазначити, що як у назві, так і в диспозиції ст. 209 КК України законодавець достатньо чітко сформулював положення про предмет злочину, вказавши на *«майно, одержане злочинним шляхом»*. Інакше кажучи, зазначеним вище закріплена редакція норми сформулювала легальне визначення фізичних (*майно*) та юридичних ознак (*злочинний шлях його одержання*) предмета легалізації, які також є визначальними для розуміння конструкції предикатного злочину, саме яка і є зовнішнім проявом останньої з ознак.

Можемо констатувати, що вітчизняний закон про кримінальну відповідальність закріплював не однакові підходи до формулювання саме фізичної ознаки предмета

кримінального правопорушення, передбаченого статтею 209 КК України. Так, у першій редакції норми предмет легалізації був визначений як «грошові кошти та інше майно, здобуті злочинним шляхом», у подальшому – «доходи, одержані злочинним шляхом» [6], пізніше у 2019 році як легальне його визначення була закріплена категорія «майно, одержане злочинним шляхом» [7]. Неоднозначність у підходах до визначення цієї фізичної ознаки предмета легалізації вплинула на розвиток наукової думки щодо речей матеріального світу, отриманих злочинним шляхом, як обов'язкової складової ознак для правильної кваліфікації дій за статтею 209 КК України.

Характеризуючи названу ознаку слід зазначити, що у парадигмі кримінального права під предметом злочину розуміють «будь-які речі матеріального світу, із певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи конкретного злочину» [8]. У чинних положеннях вітчизняного Кримінального кодексу про предмет легалізації термін «майно» не розкривається, а конкретизується лише посиланням на спосіб одержання означеного майна злочинним шляхом, а також його частку. Разом з тим, чинний Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [7] у визначеннях термінів використовує термін не «майно», а йдеться вже про «доходи» та розкриває його значення як *будь-які активи, одержані прямо чи опосередковано внаслідок вчинення злочину, зокрема валютні цінності, рухоме та нерухоме майно, майнові та немайнові права, незалежно від їх вартості*.

До набрання чинності вищевказаного положення як у Кримінальному кодексі України, так і в Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [9] був закріплений інший підхід, згідно з яким категорія «доходи, одержані злочинним шляхом» визначались як *будь-*

яка економічна вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, яка може складатися з матеріальної власності чи власності, що виражена в правах, а також включати рухоме чи нерухоме майно та документи, які підтверджують право на таку власність або частку в ній.

На підставі порівняльного аналізу вищевказаних законодавчих підходів до визначення поняття «доходів, одержаних злочинним шляхом», вважаємо, що за фізичними ознаками предмета кримінального правопорушення вони співпадають, однак за юридичними ознаками чинна редакція норми є більш вдалою, оскільки нею враховано положення саме про злочинний характер походження таких активів, а не вчинення будь-якого іншого протиправного діяння, наприклад адміністративного правопорушення.

Слід зазначити, що нормативне визначення категорії «доходи» не містить прямого посилання на термін «кошти», який, по суті, є достатньо поширеним прикладом економічної вигоди від вчиненого певного кримінального правопорушення. Саме тому такий підхід вже мав місце у першій редакції норми, де предмет легалізації так і визначався як «грошові кошти та інше майно, здобуті злочинним шляхом», про що вже зазначалося вище. Проте, тоді як у теорії, так і на практиці поняття «гроші» розглядалося як родове поняття, тобто як таке, що вбирало в себе й інші види економічної вигоди. Подібного висновку дійшов Чаричанський О.О., зазначивши, що термін «кошти», використаний законодавцем при характеристиці предмета злочину, є узагальненим і включає не тільки грошові кошти, а й інше майно [2, с. 54]. Підтримуємо зазначену позицію науковця.

Разом з тим, системний аналіз визначень основних термінів у Законі України від 06.12.2019 № 361-IX дає можливість виділити кілька понять, які дозволяють окреслити законодавчий підхід до визначення змісту дефініції «доходи», а також сформулювати уяву про категорії речей матеріального світу, саме із певними властивостями яких кримінальний закон і пов'язує наявність у діях особи конкретного злочину.

Оскільки значення терміна «доходи» розкривається саме через поняття «активи», слід звернути увагу на те, що його зміст визначається через «кошти, у тому числі електронні гроші, інше майно, майнові та немайнові права». Вважаємо, що запропонована редакція норми дозволила закріпити саме узагальнений підхід до тлумачення цієї категорії.

Варто зазначити, що як у Кримінальному кодексу України, так і Законі України від 06.12.2019 № 361-IX як прямої, так і відсилочної норми-тлумачення категорії «кошти» не міститься. Згадана категорія безпосередньо закріплена у Законі України «Про банки та банківську діяльність» [10], зокрема у ст. 2 зазначено, що *кошти – це гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент*.

Іншими нормативно-правовими актами у сфері регулювання кредитно-фінансової системи, наприклад, Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [11] у ст. 3 вказується, що *кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або безготівковій формі (формі записів на рахунках банків)*, відповідно до п. 1.4. Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Національного банку України від 21.01.2004 № 22 [12], це *грошова одиниця України, яка виконує функцію засобів платежу та обліковується на рахунках у банках*, а згідно із п. 3 Національного стандарту бухгалтерського обліку, це *готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання* [13]. Щодо останнього слід зазначити: вчений-економіст Губарик О.М., досліджуючи сучасні вітчизняні підходи до визначення поняття «грошові кошти та їх еквіваленти» в національному та міжнародному обліку, дійшов висновку, що в цілому вони відповідають міжнародним стандартам бухгалтерського обліку [14].

Етимологічно грошові кошти (*англ. monetary assets*) розкриваються як *доходи і надходження, що акумулюються в грошовій формі на рахунках підприємств, організацій, установ і домашніх господарств у банках і використовуються для забезпечення їхніх власних потреб або розміщення у вигляді ресурсів банків*

[15, с. 60]. У довідникових джерелах визначені як *готівкова валюта України і готівкова іноземна валюта у вигляді банкнот і монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної держави, банкноти та монети, вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінюваності на грошові знаки, які перебувають в обігу (крім монет, що належать до банківських металів), і дорожні чеки* [16, с. 48].

На підставі аналізу зазначених вище положень, вважаємо, що норми чинного законодавства такі поняття, як «кошти», «гроші» або «грошові кошти», не передбачають використання їх як узагальнених або ж, як ще можна сказати, родових категорій при аналізі фізичних властивостей предмета легалізації. Інакше кажучи, зазначені дефініції слід тлумачити як видові поняття, тобто окремі сукупності предметів, що мають власні специфічні властивості.

Системний аналіз вищевказаних визначень та понять інших дає можливість вказати на недоліки юридичної техніки в Законі України від 06.12.2019 № 361-IX, зокрема в частині визначення змісту поняття «активи». Законодавець у межах однієї і тієї ж норми закону (ст. 1), вказавши, що *активи – це кошти, у тому числі електронні гроші, інше майно, майнові та немайнові права* (п. 2), розкриваючи далі по тексту значення категорії «доходи, одержані злочинним шляхом» (п. 23) поклав в основу його визначення вже згадану дефініцію «активи», однак застосував інші словосполучення для розкриття його змісту, а саме: *валютні цінності, рухоме та нерухоме майно, майнові та немайнові права, незалежно від їх вартості*.

Вирішуючи це питання, слід сказати, що згадка про таку категорію як «валютні цінності» міститься в Цивільному кодексі України, однак у статті 193 міститься лише відсилочна норма до іншого законодавства для визначення видів майна, що вважаються валютними цінностями, та порядку вчинення правочинів з ними [17]. Нормами спеціального законодавства з цього приводу є положення Закону України «Про валюту і валютні операції» [18], де власне і закріплено поняття «валютні цінності» (ст. 1), під якими слід розуміти *національну валю-*

ту (гривню), іноземну валюту та банківські метали. Базуючись на положеннях цього закону, можна констатувати, що поняттям валютні цінності як у цивільному, так і кримінальному вітчизняному законодавстві фактично охоплені:

а) *іноземна валюта*, яка включає, *по-перше*, грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу; *по-друге*, кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті; *по-третє*, електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металлах;

б) *національна валюта* (гривня), яка, у свою чергу, також включає, *по-перше*, грошові знаки грошової одиниці України - гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу; *по-друге*, кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні; *по-третє*, електронні гроші, номіновані у гривні (ст. 1) [18]. Підтримуємо такий підхід законодавця, зважаючи на те, що він спирається на сучасний науковий доробок у цій сфері [2, с. 55-56].

Зважаючи на викладене, вважаємо що поняття «гроші (грошові кошти)» є вужчим та поглинається категорією «валютні цінності», інакше кажучи є його складовою.

Що стосується визначення змісту дефініції «майно», то це одне з фундаментальних понять вітчизняної цивілістики, котре відіграє достатньо важливу роль у категоріальному апараті інших галузей права [19], у т.ч. і кримінального права. За цивільним

законодавством це поняття охоплює *окрему річ, сукупність речей, а також майнові права й обов'язки* (ст. 190 ЦКУ) [17]. У цілому, як у теорії цивільного законодавства, так і інших галузей законодавства існують різні підходи до визначення цієї категорії. Щодо цього Гузь Є.В. дійшов такого ж висновку та вважає, що юридичний зміст поняття «майно» чітко не визначений та припускає багатоваріантність тлумачення, а проведений аналіз сучасного наукового доробку з цього питання дозволив йому сформулювати узагальнений підхід до його визначення, згідно з яким «майно» означає *будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, які є предметом цивільного обороту і правового захисту* [19, с. 184-185]. Вважаємо, що такий підхід прийнятний та як такий, що чинному законодавству не суперечить.

У кримінальному судочинстві термін на підставі узагальненої практики застосування судами законодавства про відповідальність за злочини проти власності «майно» розглядається як *категорія, що має певну вартість та охоплює речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія* [20].

Розглядаючи це питання тільки в межах предмета нашого дослідження, зазначимо, що аналіз наведених вище положень дає нам підстави розглядати категорію «майно» у розширеному значенні, тобто як родове поняття, котре, у свою чергу, охоплює всі предмети матеріального світу, що мають певну вартість або можуть бути піддані вартісній оцінці. З точки зору кримінального права, деталізація видів або груп майна має відносний характер, оскільки чинна норма ст. 209 КК України вживає цей термін у розширеному значенні. Такий підхід вважаємо вдалим, оскільки він дозволяє враховувати можливі зміни форми матеріального вираження майна, яке може стати предметом будь-якого кримінального правопорушення.

Відповідно, в умовах незавершеного характеру формулювання усталеного підходу саме до юридичного змісту поняття «майно», а також достатньо швидкого розвитку

цивільних та господарських правовідносин, надмірна деталізація його різновидів у ст. 209 КК України, на нашу думку, негативно вплине на можливості кримінально-правової протидії такому злочинному діянню, як легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, адже невраховані кримінальною нормою різновиди такого майна не дозволять правильно кваліфікувати відповідні суспільнонебезпечні дії за цією нормою.

Характеризуючи співвідношення категорій *майно* та *доходи, одержані злочинним шляхом*, вважаємо, що вони є взаємодоповнюючими та в сукупності складають зміст особливостей фізичної ознаки предмета предикатних злочинних дій. Разом з тим, за результатами порівняльно-правового аналізу положень Закону України від 06.12.2019 № 361-IX та чинної редакції ст. 209 КК України, зазначені дефініції саме у розумінні використаного законодавчого підходу для узагальнення сучасних предметів матеріального світу, отриманих злочинним шляхом, на нашу думку, вжиті у синонімічному значенні.

З метою уникнення розбіжностей при тлумаченні норм вітчизняного кримінального закону, а також базового закону з питань запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [8], вбачаємо за доцільне, поперше, уніфікувати законодавчі підходи до використання основних категорій та викласти норму частини 1 статті 209 КК України у наступній редакції: *«Стаття 209. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. 1. Набуття, володіння, використання, розпорядження доходами, щодо якого фактичні обставини свідчать про їх одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з такими активами, або переміщення, зміна форми (перетворення) таких активів, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження таких активів або володіння ними, права на такі активи, джерела їх походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що такі доходи прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержані*

злочинним шляхом,»; по-друге, доповнити положення ч. 2 ст. 1 Закону України від 06.12.2019 № 361-IX відсилочною нормою наступного змісту *«термін «майно» вживається у значенні, неведеному у Цивільному кодексі України»*; по-третє, у п. 2 ч. 1 ст. 1 названого Закону конкретизувати термін *«активи»*, виклавши норму у наступній редакції *«активи – валютні цінності, інше майно, майнові та немайнові права»*; по-четверте, у п. 23 ч. 1 ст. 1 цього ж Закону у визначенні терміну *«доходи»* слово *«зокрема»*, замінити на *«у тому числі»* та викласти норму у наступній редакції *«доходи, одержані злочинним шляхом - будь-які активи, одержані прямо чи опосередковано внаслідок вчинення злочину, у тому числі валютні цінності, рухоме та нерухоме майно, майнові та немайнові права, незалежно від їх вартості»*.

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що впровадження сучасних світових підходів щодо регулювання суспільних відносин з притягнення до кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, у зв'язку із внесенням відповідних змін до вітчизняного законодавства в цій сфері, вплинули на зміну визначення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, у т.ч. давні підходи до формулювання фізичної ознаки предмета предикатних злочинних дій.

Положення Закону України від 06.12.2019 № 361-IX та чинної редакції ст. 209 КК України в частині визначення основних категорій мають невідповідності та потребують застосування уніфікованого підходу для усунення протиріч.

Категорії *майно* та *доходи, одержані злочинним шляхом*, є взаємодоповнюючими та в сукупності складають зміст особливостей фізичної ознаки предмета предикатних злочинних дій. Разом з тим, у розумінні законодавчого підходу для узагальнення сучасних предметів матеріального світу, отриманих злочинним шляхом, оптимальним є застосування в нормах кримінального законодавства терміна саме *доходи, одержані злочинним шляхом*.

Література

1. Кримінальне право України: Заг. частина: Підручник / За заг. ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Харків: Право, 1998 – С. 73.
2. Чаричанський О.О. Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за Кримінальним кодексом України : дис. канд. юр. наук : 12.00.08. Харків, 2004. – 205 с.
3. Тацій В.Я. Об'єкт та предмет злочину за радянським кримінальним правом. – Харків: Вища школа, 1988. – 197 с.
4. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдженню зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n880>.
5. Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) : Постанова Кабінету Міністрів України і Національного Банку України від 28.08.2011 № 1124. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1124-2001-%D0%BF#Text>.
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України : Закон України від 16.01.2003 № 430 -IV – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-15#Text>.
7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдженню зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n880>.
8. Кримінальне право України: Загальна частина : Підручник / За заг. ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Харків: 1998. – С. 78.
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдженню зброї масового знищення : Закон України від 28.11.2002 № 249-IV – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249-15#Text>.
10. Про банки та банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
11. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2346-III – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text>.
12. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті : Постанова Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04#Text>.
13. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства Фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>.
14. Губарик О.М. Інтерпретація поняття «Грошові кошти та їх еквіваленти» за національними та міжнародними стандартами бухгалтерського обліку /О.М. Губарик, І.С. Приходько // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/20-2017/192.pdf>.
15. Економічний словник / упоряд. Й.С. Завадський, Т.В. Осовська, О.О. Юшкевич. Київ : Кондор, 2006. 355 с.
16. Фінансово-економічний словник: словник-довідник / кол. авт. : Юнін О. С., Круглова О. О., Савельєва М. О. та ін. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. – 164 с.
17. Цивільний кодекс України : Кодекс України від від 16.01.2003 № 435-IV – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1099>.
18. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII –

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>.

19. Гузь Є. В. “Майно” як цивілістична категорія [Текст] / Є. В. Гузь // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Гельветика, 2013. – Вип. 21. Т1 Ч.2. – С. 182–185.

20. Про судову практики у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 10 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.

INCOME WHICH MAY BE THE SUBJECT OF A PREDICATE CRIMINAL OFFENSE

The shortcomings of the criminal legislation on bringing to justice for committing socially dangerous acts related to the legalization (laundering) of property obtained by criminal means sufficiently complicate the possibilities of criminal law counteraction to such negative social phenomena. The need to ensure the correct qualification of criminal acts, as a result of which property is acquired, requires the formation of a conceptual approach to those enshrined in Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine of categories which generalize the existing objects of the material world, received in such illegal way.

The purpose of the article is to develop a scientific basis for determining the components of the category «proceeds of crime» and provide specific proposals for improving legislation in this area.

The scientific novelty of the study is related to the further development of scientific thought on the definitions of «property», «income», as well as «criminally obtained assets». The meaning and ratio of the categories «funds» and «currency values» are clarified.

Based on a critical analysis of domestic criminal law, as well as the Law of Ukraine of 06.12.2019 № 361-IX «On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing and financing the proliferation of weapons

of mass destruction», developed regulatory legal provisions on objects of the material world, which belong to the category of property and income received as a result of committing a criminal offense. On the basis of theoretical generalization the author's vision to improvement of norms of the legislation in this sphere is formed.

Conclusions. Summing up, we note that with the entry into force of the Law of Ukraine of 06.12.2019 № 361-IX «On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing and financing of proliferation of weapons of mass destruction», as well as a new version of Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine, the approaches to the formulation of the physical feature of the subject of predicate criminal acts have changed. However, the categories enshrined in the norms of these legislative acts have inconsistencies and need to be harmonized.

The category of proceeds of crime is a generic category and combines items of the material world that are valued and acquired as a result of committing a socially dangerous act for which criminal liability is provided.

Author's approach to improving the provisions of the Law of Ukraine dated 06.12.2019 № 361-IX, as well as Part 1 of Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine provides that from the point of view of criminal law, detailing in the specified norm of the criminal legislation of types or groups of property has relative character and has no value for qualification, however for the purpose of avoidance of differences at interpretation of norms prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, the same approach should be provided to the definitions of the main categories that cover the objects of the material world, which may become the subject of a predicate criminal offense.

Key words: predicate crime, legalization (laundering) of property, income, property, assets.

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ СЛІДЧИМ ЗАКОНІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

БУРЛАКА Ярослав Анатолійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0003-4977-3074>

УДК 343.132 (477)

DOI 10.32782/NP.2020.4.14

Стаття присвячена вивченню особливостей прокурорського нагляду за додержанням слідчим законів під час проведення досудового розслідування. Аналізується чинне кримінальне процесуальне законодавство, наукові позиції вчених і правозастосовна практика. Аргументується, що в сучасних умовах правозастосування положень КПК України процесуальна самостійність слідчого доволі обмежена процесуальним керівництвом прокурора за досудовим розслідуванням. Наведені законодавчі положення, що стосуються допущень та вказівок прокурора, які можуть надаватися слідчому в кримінальному провадженні. За результатами дослідження робиться висновок про те, що виключно збалансованість повноважень прокурора і слідчого у кримінальному провадженні дасть змогу досягнути повноти і неупередженості проведення досудового розслідування, а отже й якнайкраще реалізувати завдання кримінального провадження.

Ключові слова: прокурор, процесуальний керівник, слідчий, процесуальна самостійність.

Постановка питання

Процес реформування прокуратури зумовлений виконанням Україною зобов'язань, пов'язаних зі вступом до Ради Європи. Так, у висновку від 26.09.1995 №190 (1995) Парламентської асамблеї щодо заявки України на вступ до Ради Європи зазначається, що роль та функції прокуратури будуть змінені шляхом перетворення цієї

інституції в орган, який відповідатиме європейським стандартам [1]. Крім того, у пункті 22 Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя від 06.10.2000 № 19 вказується про необхідність вживання державою заходів щодо забезпечення прокуратури можливістю надавати поліції інструкції для ефективного застосування пріоритетів політики стосовно запобігання злочинності [2]. Зазначені положення зобов'язують прокуратуру забезпечувати законність діяльності поліції щодо виявлення ознак кримінального правопорушення безпосередньо під час досудового розслідування. В цьому аспекті важливе значення має і Рекомендація ПАРЄ «Про роль служби публічних обвинувачів у демократичному суспільстві, основаному на верховенстві прав» від 27.05.2003 № 1604, в якій наголошується на ролі прокурора як процесуального керівника під час досудового розслідування [3]. В цьому контексті виникає необхідність розглянути зміст і сутність такого інституту кримінального процесу як прокурорський нагляд за додержанням слідчим законів під час проведення досудового розслідування та його вплив на процесуальну самостійність слідчого.

Стан наукової розробленості проблеми

Різновекторні питання, пов'язані з прокурорським наглядом за додержанням слідчим законів під час проведення досудового розслідування, досліджувалися у наукових

працях багатьох учених. Серед них варто відмітити таких, як В. Бабкова, О. Баулін, Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Михайлюк, Мілько В., А. Орлеан, А. Палюх, В. Сущенко, С. Шейфер, В. Юрчишин, В. Яворська та ін. Тим часом, практичне застосування положень КПК України свідчить про необхідність переосмислення цього питання, напрацювання рекомендацій з удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу

Аналіз визначених у КПК України повноважень прокурора дозволяє стверджувати, що вони є не тільки владними, а й владно-розпорядчими і за своїм змістом спрямовані на утвердження міжнародної практики щодо активної ролі прокурора у кримінальному процесі [4, с. 27; 5, с. 282]. Усі вказівки, доручення, вимоги та процесуальні рішення прокурора мають для органів досудового розслідування обов'язковий характер і за своєю сутністю є процесуально-керівними [6, с. 71-72]. Відповідно до вимог законодавства така діяльність прокурора на стадії досудового розслідування пов'язана зі здійсненням функції процесуального керівництва.

Із системного аналізу КПК України можна побачити, що два процесуально самостійних учасника, які, до речі, є представниками сторони обвинувачення, не є рівноправними між собою за обсягом своїх повноважень. І це пояснюється завданнями кримінального провадження, що передбачені для кожного з них. Природньо, що прокурор, як процесуальний керівник, має можливість впливати на процесуальну діяльність слідчого. Питання залишається відкритим тільки щодо меж такого впливу, адже все частіше з боку прокурора можемо спостерігати надмірне «опікування» за діяльністю слідчого. Про негативні результати зловживання впливом на слідчого з боку прокурора свідчить і судова практика. Натомість, ще свого часу С. А. Шейфер наголошував на необхідності обмежити процесуальне керівництво лише функцією нагляду за слідством. Тобто контролем за законністю та своєчасністю здійснення процесуальних дій і рішень, зокрема, без права втручатися

у сферу організації слідчої роботи, за кінцеві результати якої прокурор не може відповідати [7, с. 137]. Водночас саме прокурор зобов'язаний визначати під час досудового розслідування такі ознаки зібраних доказів як достовірність та допустимість задля обґрунтування підозри та доведення в суді винуватості обвинуваченої особи. Відтак саме прокурор має визначати напрям досудового розслідування з можливістю особистої участі в проведенні процесуальних дій для отримання доказів.

Як вважає К. Сляднева, процесуальна самостійність прокурора реалізується під час всього досудового розслідування кримінального провадження, наприклад, шляхом надання доручень, вказівок, особистої участі в проведенні процесуальних дій, самостійного подання клопотань. Такі повноваження прокурора, визначені у ч. 2 ст. 36 КПК України, як, наприклад, погодження клопотань слідчого, скасування незаконних та необґрунтованих постанов слідчих, пред'явлення цивільного позову тощо, дещо обмежують самостійність прокурора, оскільки впливають з уже вчинених дій, бездіяльності або прийнятих рішень уповноважених осіб [8, с. 177]. Цілком аргументованою видається критика зазначеної позиції О. В. Бауліна, який зазначив, що вона не враховує як «універсальний характер цих повноважень», так і правову природу процесуальної самостійності учасника кримінального провадження, основу якої завжди становить наявність у суб'єкта повноважень самостійно проводити процесуальні дії й ухвалювати рішення на підставі власної оцінки доказів [9]. У свою чергу, В. М. Юрчишин наполягає на тому, що функції нагляду і процесуального керівництва є взаємопов'язаними, але не замінюють одна одну. Їх наявність зумовлюється специфікою досудового провадження, необхідністю забезпечення неухильного додержання законності в ньому та якість розслідування кримінальної справи [4, с. 28]. Як бачимо, більшість учених припускає можливість суміщення в повноваженнях прокурора функцій прокурорського нагляду і процесуального керівництва, що протирічить положенням приведеної вище Концепції, де функція процесуального керівництва від-

окремлена від інших функцій, покладених на прокурора у кримінальному провадженні. На наше переконання, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням є самостійною функцією прокурора, спрямованою на визначення напрямів досудового розслідування, координацію процесуальних дій та створення умов для належного функціонування слідчих з метою забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування.

Окремо зупинимось на такій законодавчій вимозі, як незмінність прокурора у кримінальному провадженні. Така гарантія є запорукою єдності між слідчим та процесуальним керівником у напрямі здійснення ефективного розслідування.

У положенні ст. 37 КПК України визначено вичерпний перелік випадків здійснення повноважень прокурора в цьому самому кримінальному провадженні іншим прокурором. За таких обставин подальший рух та його наслідки для кримінального провадження залежить від особи, необізнаної в особливостях уже проведеного досудового розслідування.

Однією з таких підстав є неефективне досудове розслідування або неефективне здійснення прокурором нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування. При цьому ні в КПК України, ні в інших джерелах кримінального процесуального законодавства не визначені критерії оцінки ефективності досудового розслідування. Лише наказом Генеральної прокуратури від 28.03.2019 р. № 51 вказано на критерії, що враховуються під час вирішення питання про відсторонення слідчого від досудового розслідування та призначення іншого слідчого, доручення здійснення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування в разі неефективного його проведення [10]. До них відносяться: незабезпечення виконання завдань кримінального провадження; порушення загальних засад кримінального провадження, що негативно може вплинути на всебічність та повноту розслідування; низька якість процесуальної діяльності слідчого (слідчої групи), унаслідок чого отримані результати такої діяльності не відповіда-

ють обґрунтовано допустимим результатам, які об'єктивно могли бути досягнуті за цей час з огляду на складність і специфіку розслідування кримінального правопорушення. Відсутність встановленої на рівні закону процедури оцінювання ефективності роботи прокурора під час здійснення процесуального керівництва посилює інколи не виправданий суб'єктивний підхід з боку керівника органу прокуратури, а також підвищує рівень загрози прийняття упередженого й необ'єктивного рішення про заміну процесуального керівника на цій підставі. Вбачається, що за наявності подібних критеріїв повинно вирішуватись питання про визначення ефективності здійснення прокурором нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування.

Наступною підставою для заміни прокурора у кримінальному провадженні є задоволення заяви про його відвід, тяжка хвороба, звільнення з органу прокуратури або інша поважна причина, що унеможливує його участь. Також існують й інші, не передбачені законом причини, наприклад, заміна процесуального керівника через надмірну завантаженість прокурорів. Протягом 2016-2017 років за ініціативи Міжнародного фонду «Відродження» дослідники з Експертного центру з прав людини в межах дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу» вивчили реальну практику прокурорів, її ефективність та відповідність законодавству і міжнародним стандартам на основі внутрішніх даних правоохоронної системи. Було встановлено, що переважно у 70 % випадків погоджує (складає) повідомлення про підозру та клопотання про обрання запобіжного заходу той самий прокурор, який потім є присутнім на судовому засіданні під час розгляду такого клопотання. В 11% досліджених випадків під час розгляду в суді клопотання про обрання запобіжного заходу був присутній прокурор, який не погоджував повідомлення про підозру. Майже у кожному п'ятому випадку (18%) на судовому засіданні був присутній прокурор, який не погоджував ані повідомлення про підозру, ані навіть саме клопотання про обрання запобіжного заходу. Серед причин частого заміни проку-

рорів у межах одного кримінального провадження зазначено надмірне навантаження, через яке прокурор фізично не встигає бути присутнім на всіх судових засіданнях. На цю причину також впливає фактор віддаленості судів від обласного центру, що змушує витратити багато часу на проїзд та участь у судовому засіданні. Задля формального забезпечення принципу незмінності прокурора набула значного поширення практика створення груп прокурорів у кожному кримінальному провадженні, за умови, що створення груп процесуальних керівників у ч. 1 ст. 37 КПК України передбачено як виняток із загального правила індивідуального керівництва досудовим розслідуванням. За даними дослідження цей механізм є недостатньо ефективним, адже у будь-якому разі вся відповідальність покладена на старшого групи прокурорів, а всі інші члени групи виявляються необізнаними з матеріалами конкретного кримінального провадження та ходом досудового розслідування [11].

Нагляд прокурора за законністю виконання слідчим будь-якої процесуальної дії або прийняття будь-якого процесуального рішення відбувається постійно й безперервно. Безперервність прокурорського нагляду забезпечена його включенням (нагляду) у безперервну динамічну кримінальну процесуальну діяльність. Це надає прокурору реальну можливість для своєчасного (негайного) виявлення будь-яких порушень закону, від яких би учасників досудового розслідування вони не виходили [12, с. 110]. Реалізація прокурором повноважень на стадії досудового розслідування (п. 4, 5 ч. 2 ст. 36 КПК) унеможливується, якщо останній безпосередньо не бере участь у досудовому розслідуванні. Тож, як відзначив свого часу М.І. Мичко, «... прокурор в даній сфері (кримінальна процесуальна діяльність – авт.) не пасивний наблюдатель за деятельностью следователя и дознавателя, а активный участник предварительного следствия. Он не только следит за тем, чтобы следователь и дознаватель при выполнении следственных мероприятий действовали в рамках дозволенного, хотя это является его важнейшей задачей, но одновременно присущими ему средствами прокурор содействует раскры-

тию преступления, исполнению требований закона о всестороннем, полном и объективном исследовании всех обстоятельств дела. С этой целью он может участвовать в проведении следственных действий, давать следователю и дознавателю обязательные для них указания, проверять их исполнение и т. п.» [13, с. 104-105]. Тільки за безпосередньої участі в провадженні важливих слідчих (розшукових) дій, своєчасного виправлення помилок, допущених при розслідуванні, прокурор може забезпечити його об'єктивність, повноту і всебічність, а отже, і як державний обвинувач твердо і послідовно відстоювати в суді винуватість підсудного.

Труднощі процесуального характеру, що мають місце сьогодні, на практиці свідчать про поверхнєве ставлення до своїх обов'язків як слідчими, так, на жаль, і прокурорами. Причинами, що пояснюють таке явище, є недостатній рівень правової та службової обізнаності цих учасників. Розуміючи керівну роль прокурора у кримінальному провадженні, законодавець наділив його владно-розпорядчими повноваженнями, без яких процесуальне керівництво не може бути ефективним, при цьому залишивши без уваги таку складову компоненту правового статусу прокурора, як його досвід та компетентність.

Аналіз положень ч. 2 ст. 36 та ч. 2 ст. 40 КПК України, а також результати опитування слідчих Національної поліції дозволяє стверджувати, що співвідношення повноважень прокурора як процесуального керівника з процесуальною самостійністю слідчого проявляються у випадках тотожності їх повноважень. Зокрема, п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України та п. 2 ч. 2 ст. 40 КПК України співвідносяться між собою в частині проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій слідчим самостійно, за вказівкою або дорученням прокурора та особисто прокурором.

Повноваження щодо доручення слідчому проведенню у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або надання вказівок щодо їх проведення чи брати участь у них, а в не-

обхідних випадках особисто проводити їх прокурор може використовувати при реалізації будь-якої своєї основної чи додаткової функції. Відповідно, слідчий зобов'язаний виконувати письмові доручення та вказівки прокурора, наслідком невиконання яких є передбачена законом відповідальність (ч. 4 ст. 40 КПК України). Шляхом надання письмових вказівок та доручень слідчому прокурор здійснює опосередковане процесуальне керівництвом розслідуванням. Втручання прокурора у процесуальну діяльність слідчого повинно бути доцільним і здійснюватися саме під час досудового розслідування, а не тільки у зв'язку з порушенням закону, про що свого часу зазначала А. І. Долгова [14, с. 54]. Звідси можемо констатувати, що процесуальне керівництво полягає в тому, що прокурор і організовує, і контролює діяльність слідчого для встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, у тому числі, шляхом надання доручень. Відображенням вказаного є зміст пункту 3 Розділу IV наказу Генеральної прокуратури України від 28.04.2019 р. № 51, яким зобов'язано прокурора у кримінальному провадженні при здійсненні ним процесуального керівництва досудовим розслідуванням контролювати виконання доручень і вказівок, наданих слідчому щодо проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій [10].

Аналіз положень КПК України, в яких йдеться про надання прокурором доручень слідчому, свідчить про те, що таке повноваження передбачено у випадках: 1) п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України (письмові вказівки щодо доручення слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій; 2) ч. 1 ст. 253 КПК України (доручення слідчому про письмове повідомлення осіб, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваного, його захисника);- 3) ст. 259 КПК України (доручення слідчому про забезпечення збереження інформації, отриманої внаслідок втручання у приват-

не спілкування, або певного її фрагменту);- 4) ч. 1 ст. 290 КПК України (доручення слідчому повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування); 5) ч. 7 ст. 290 КПК України (доручення слідчому повідомити потерпілого про відкриття матеріалів кримінального провадження). Як бачимо, прокурор уповноважений делегувати частину власних повноважень слідчому без зазначення підстав для цього, обмежуючи останнього оскаржити такі доручення. Така ситуація, на нашу думку, має ознаки необґрунтованого впливу на процесуальну самостійність слідчого, внаслідок чого на практиці прокурор майже не здійснює перераховані вище повноваження самостійно.

Таким чином, письмове доручення прокурора – це процесуальне рішення, яким прокурор зобов'язує слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, оперативні підрозділи провести у встановлений ним строк певні слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії. Принципова різниця між дорученням і вказівками в тому, що дії, вчинення яких вимагає прокурор від слідчого у вказівках, можуть вчинятись слідчим і без вказівки прокурора.

З приводу вказівок прокурора слідчому зазначимо, що в КПК України конкретних підстав для їх надання також не передбачено. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень призвело до висновку, що вказівки прокурора стосуються: обрання, зміни або скасування заходів забезпечення кримінального провадження; кваліфікації кримінальних правопорушень; проведення окремих слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій, тощо.

Відмітимо, що процесуальна самостійність слідчого передбачає певну свободу у виборі, послідовності та тактиці проведення процесуальних дій. Однак, надання прокурором слідчому вказівок щодо проведення процесуальних дій зобов'язує останнього їх виконувати. І хоча у КПК України не пе-

редбачено оскарження вказівок прокурора, слідчий має можливість діяти у спосіб, визначений у ст. 311 КПК України і, вважаючи вказівки процесуальним рішенням прокурора, оскаржувати їх прокурору вищого рівня. Тим часом, законодавець передбачив положення, згідно з яким оскарження вказівок прокурора не зупиняє їх виконання, що суттєво обмежує процесуальну самостійність слідчого. З іншого боку, неналежне виконання вимог прокурора може призвести до неповноти досудового розслідування, істотних порушень закону, що в подальшому негативно вплине на підтримання державного обвинувачення в суді.

Вважаємо, що тільки збалансована і заснована на дотриманні вимог КПК України взаємодія слідчого і прокурора дозволить пропорційне забезпечення їх процесуальної самостійності, при цьому із залишенням керівної ролі прокурора, що пояснюється його незмінністю у кримінальному провадженні і необхідністю підтримання державного обвинувачення у суді.

Щодо особистої участі прокурора у проведенні процесуальних дій, то це є складовою процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Безумовно, швидкість, повнота і неупередженість розслідування, а також дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників провадження не можуть бути забезпечені прокурором, якщо він обмежується перевіркою кримінальних проваджень лише під час їх надходження з підсумковим процесуальним рішенням. Практика вимагає від прокурора уваги до якості слідства вже під час розслідування, орієнтує його на активне керівництво доказовою діяльністю [15, с. 479]. Тобто «необхідний випадок» особистої участі прокурора в кримінальному провадженні настає під час такого стану досудового розслідування, коли слідчий мав можливість або був зобов'язаний, але не провів необхідну процесуальну дію, про що було зазначено у вказівці прокурора, направлений слідчому.

Висновки

З урахуванням законодавчих положень алгоритм дій прокурора щодо його особистої участі в проведенні процесуальних

дій: розпочато кримінальне провадження, у якому слідчому доручено проведення досудового розслідування; визнання прокурором зібраних у кримінальному провадженні доказів недостатніми та надання вказівок слідчому щодо проведення у встановлений строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій; визнання досудового розслідування неефективним у разі ігнорування слідчим таких вказівок; з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування особисте проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій.

На наш погляд, такий алгоритм забезпечить реалізацію процесуальної самостійності прокурора без зайвого впливу на процесуальну самостійність слідчого. Пояснюється це тим, що за результатом проведеного досудового розслідування саме прокурор звертається до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, відповідно, відповідальність за якість проведеного досудового розслідування покладається не на слідчого, а тільки на прокурора. Таким чином, брати участь у проведенні досудового розслідування шляхом особистого здійснення процесуальних дій прокуророві необхідно тільки у випадку, коли він не в змозі іншими засобами забезпечити вирішення завдань розслідування.

Література

1. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи : Страсбург, 26 вересня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text.
2. Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя від 06.10.2000. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf
3. Рекомендації ПАРЕ «Про роль служби публічних обвинувачів у демократичному суспільстві, основаному на верховенстві праві» від 27.05.2003 № 11. URL: [https://www.coe.int/T/r/Parliamentary Assembly/\[Russian documents\]/ \[2003\]/Rec1604.asp](https://www.coe.int/T/r/Parliamentary%20Assembly/[Russian%20documents]/[2003]/Rec1604.asp)

4. Юрчишин В.М. Прокурор як керівник досудового розслідування. *Адвокат*. 2012.- № 7(142). С. 26-30.

5. Михайлюк А. Організаційно-правові засади процесуального нагляду за дотриманням законності на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 281-286.

6. Бабкова В.О. Проблеми здійснення прокурором наглядових повноважень у формі процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 71-72.

7. Шейфер С. А. О формах осуществления прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. *Прокуратура в системе политических и правовых институтов общества*. М.: ВНИИПП, 1994. 137 с

8. Сляднева К.А. Самостійність та незмінність як диспозитивні засади діяльності прокурора у кримінальному провадженні *Jurnalul juridic național: teorie și practică Publicație științifi co-practică de drept*. (2018) 2-1(30). URL: www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_1/39.pdf

9. Баулін О.В. Правові санкції, примус і відповідальність як гарантії процесуальної самостійності прокурора у досудовому кримінальному провадженні. *Вісник національної академії прокуратури України*. № 3 (2019). С. 79-94.

10. Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури від 28.03.2019 № 51 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19#Text>

11. Белоусов Ю., Венгер В., Мілько В., Орлеан А., Сущенко В., Яворська В. Прокурор: керує? наглядає? розслідує?: звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу» /

SUMMARY

The article is devoted to the study of the peculiarities of prosecutorial supervision over the observance of laws by investigators during the pre-trial investigation. The current criminal procedural legislation, scientific positions of scientists and law enforcement practice are analyzed. It is argued that in the current conditions of law enforcement of the provisions of the CPC of Ukraine, the procedural independence of the investigator is quite limited by the procedural guidance of the prosecutor in the pre-trial investigation. The legislative provisions concerning the instructions and instructions of the prosecutor which can be given to the investigator in criminal proceedings are resulted. According to the results of the study, it is concluded that only a balanced balance of powers between the prosecutor and the investigator in criminal proceedings will allow to achieve completeness and impartiality of the pre-trial investigation, and thus best implement the tasks of criminal proceedings.

Key words: prosecutor, procedural manager, investigator, procedural independence.

за заг. ред. Белоусова Ю. К.: СТ-Друк, 2017. 268 с.

12. Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: поняття, призначення, система: навчальний посібник. Чернівці: Технодрук, 2014. 276 с.

13. Мычко Н. И. Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти Донецк: Донеччина, 1999. 256 с.

14. Долгова А. И. Формы прокурорского надзора. Вопросы прокурорского надзора: сб. науч. тр. М., 1972. С. 51–54.

15. Палюх А. Процесуальне керівництво як основа доказової діяльності прокурора під час досудового розслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 474-482.

МІСЦЕ ВЧЕННЯ ПРО ПОТЕРПІЛОГО ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В СИСТЕМІ НАУК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ

**ЛАДАНІВСЬКА Наталія - Донецький юридичний інститут МВС України
здобувачка кафедри кримінально-правових дисциплін**

ORSID. org/0000-0002-8517-2842

УДК 343.2:211.3

DOI 10.32782/NP.2020.4.15

У статті автор робить спробу з'ясувати ставлення представників наук кримінально-правового циклу до дефініції та ролі потерпілого від кримінального правопорушення. Доводиться, що у більшості випадків потерпілий цікавить учених з точки зору процесу розслідування та доказування або як антипод кримінального правопорушника. Акцентовується увага на тому, що лише кримінальне право розглядає особу, яка постраждала від суспільно небезпечного діяння як об'єкт захисту конституційно закріплених прав, свобод, цінностей та відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Підсумовується, що наразі існує необхідність у законодавчому закріпленні в чинному Кримінальному кодексі України статусу потерпілого від кримінального правопорушення, котре вдало б корелювалось із суміжними галузями наукового знання.

Ключові слова: потерпілий, кримінальне правопорушення, кримінальне законодавство, кримінальне процесуальне законодавство, кримінологія, криміналістика, науки кримінально-правового циклу.

На сьогодні науки кримінально-правового циклу стрімко розвиваються, що можна пояснити творчими пошуками причин, умов та шляхів подолання кримінально-протиправної діяльності. Однак, незважаючи на плідну працю вчених та законотворців, низка проблемних питань залишається актуальною. Однією з таких проблем є визначення місця та ролі потерпілого від кри-

мінального правопорушення. Варто зауважити, що доктринальні підходи спеціалістів-теоретиків у різних галузях юридичних наук до феномену потерпілого якісно відрізняються, а у деяких науках (наприклад, у кримінальному праві) взагалі до сьогодні відсутні майже будь-які згадування. Такий стан справ є несприятливим у контексті боротьби із суспільно небезпечними діяннями та гальмує розвиток вітчизняного законодавства. Отже, враховуючи вказане, вважаємо за доцільне зупинитись більш детально на визначенні місця вчення про потерпілого від кримінального правопорушення в системі наук кримінально-правового циклу.

Відтак, однією з наук, яка приділила повноцінну увагу потерпілому від кримінального правопорушення є, звичайно, кримінальне процесуальне право. Це не є дивним, оскільки саме для останнього протилежна сторона суспільно небезпечного діяння визначає курс майбутньої процедури досудового та судового розслідування. «У ст. 3 КПК термін «потерпілий» віднесено до основних термінів, який позначає учасника кримінального провадження як однієї із сторін кримінального провадження з боку обвинувачення. Разом з тим, уже тут можна відзначити суперечливість визначень. Так, у п. 19 ст. 3 потерпілого названо в складі *сторони* кримінального провадження на боці обвинувачення, а у п. 25 «потерпілий» визначений як *окремий* «учасник кримінального провадження» *поряд* із сторонами; так само у п. 26 «потерпілий» визна-

чений як «учасник судового провадження» *поряд* із сторонами, а не в складі сторони. Це свідчить про недостатньо визначений процесуальний статус потерпілого» [1, с. 107].- У цьому контексті хочемо зазначити, що нам більш близька думка про те, що потерпілий – це самостійна сторона кримінального провадження, оскільки віднесення його до позиції обвинувачення дещо звужує межі самого поняття такої особи. Ми вважаємо, що особа, котра постраждала від суспільно небезпечного діяння та безпосередньо суб'єкт останнього не повинні відноситись до сторін провадження, оскільки воно все ж таки є процедурою юридичною, а отже, саме юристи мають його представляти.

На думку П.А. Слободянюка, «у п. 3 ст. 19 потерпілий помилково вказаний у *складі сторони* обвинувачення, оскільки він не є суб'єктом *кримінально-правового* відношення, як основного матеріального правовідношення щодо кримінального процесу... Але ця суперечність виявляє себе у непослідовності інших статей КПК, зокрема, у ст. 22, присвяченій *змагальності сторін* у судовому провадженні. Хоча п. 26 ст. 3 КПК потерпілий не віднесений до «сторони», він може підтримувати обвинувачення в окремих випадках, передбачених КПК. Так само, *поряд* із сторонами вказано потерпілого у частині третій ст. 89 КПК. Тому виникає питання про справжній процесуальний статус потерпілого: потерпілий є «стороною» судового провадження чи іншим його «учасником», можливо, «заінтересованою особою» з особливим статусом?» [1, с. 107]. Що стосується визначених ученим дефініцій, хочемо дещо зупинитись з метою висловлювання власної думки. Відтак, розгляд потерпілого як зацікавленої особи з особливим статусом є, як здається, не зовсім правильним. Зацікавленою особою в межах кримінального провадження може вважатись майже кожен його учасник, оскільки слідчий зацікавлений у позитивному завершенні розслідування, адвокат – у сприятливій для захисту обстановці, правопорушник – у тому, щоб усе завершилось на його користь тощо. У всіх цих осіб є також свій «особливий» статус. Віднесення до сторони обвинувачення, як ми вище вказали, також є помилковим. Тому,

на нашу думку, у межах кримінального процесу потерпілий є учасником кримінального провадження, зацікавленим у відновленні справедливості та його порушених прав і свобод, а також відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Зокрема, «за ст. 25 КПК кримінальне провадження має публічно-правовий характер і передбачає *обов'язок* прокурора, слідчого розпочати його. Але разом з тим воно не може бути розпочате в окремих випадках без заяви потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення), а відмова потерпілого від обвинувачення у випадках, передбачених КПК, є безумовною підставою для його закриття (ст. 26 КПК). Процесуальні права потерпілого на захист його майнових прав не залежать від участі його представника в кримінальному провадженні (ст. 20 КПК). Потерпілий, нарівні з підозрюваним, обвинуваченим, іншими особами, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, має право звернутися до прокурора, слідчого судді, суду з клопотанням стосовно скорочення строків провадження або окремих процесуальних дій порівняно з визначеними Кодексом (ст. 28 КПК). Так само, нарівні з обвинуваченим і прокурором, потерпілий може заявляти клопотання про направлення кримінального провадження до іншого суду (ст. 34 КПК). Слід підкреслити, що у ст. 55 КПК закріплено нормативне визначення не *потерпілого* «взагалі», а «**потерпілого у кримінальному провадженні**»; ним визнається «фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди». При цьому права і обов'язки потерпілого виникають в особи «з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого» [1, с. 108]. Таким чином, можемо підсумувати, що в межах кримінального процесуального права потерпіла особа розглядається у вузькому розумінні, саме як учасник кримінального провадження. При цьому варто зауважити, що така особа наділена аналогічними пра-

вами, як і правопорушник та інші сторони. Поряд із кримінальним процесом достатньо цікаву позицію з точки зору вчення про потерпілого займає криміналістика, котра, на нашу думку, є своєрідною «дочірньою» наукою.

Так, для криміналістики знання про потерпілу особу дозволяє правильно сформулювати алгоритм процесу розслідування та встановлення фактів, необхідних для завершення картини кримінального правопорушення. На відміну від того самого кримінального процесу, криміналістів цікавлять не порушені права людини і не обсяг шкоди, яка була їй завдана, а саме ті факти, котрі здатні пояснити мотивацію правопорушення. Учені правильно вказують, що «... для того, щоб розроблена теоретиками криміналістична характеристика злочину змогла допомогти практикам у розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень, до її складу слід включати не всі, а лише значущі елементи. Одним із таких елементів, безспірно, є особа потерпілого, адже відомості про нього або ж інформація, надана ним, можуть бути використані під час висунення слідчих версій, планування початкового та подальшого етапів розслідування, розроблення заходів криміналістичної профілактики тощо. Загалом, актуальність та практична корисність дослідження особи потерпілого детермінували появу віктимологічного підходу у криміналістиці, відповідно до якого збирання інформації про злочинця розпочинається саме з дослідження особи та поведінки потерпілого» [2, с. 46]. Отже, у цьому контексті ми можемо сказати, що в межах знання про особу потерпілого, криміналістика використовує знання, котрі є надбанням віктимологічної науки, котру цікавлять фізіологічні, соціальні та психологічні поведінкові особливості людини, які обумовлюють обрання саме її як жертви кримінального правопорушення.

Саме тому, вивчаючи особу потерпілого, криміналісти, як і віктимологи «виділяють дві групи відомостей: 1) відомості про власні якості, притаманні потерпілому як особистості, яка наділена певною сукупністю фізичних та соціально-психологічних рис; 2) відомості про особливості поведінки,

зв'язки та взаємини потерпілого зі злочинцем та іншими особами, його місце в системі найближчого соціального оточення, що може зумовити специфіку вчинення злочину (спосіб, час, місце, знаряддя та засоби, інші обставини його вчинення) [3, с. 52]. Такими відомостями, на думку Ю. В. Гавриліна та М. Г. Шурухнова, є демографічні дані (стать, вік, місце проживання, професія тощо), інформація про характер та розмір завданої потерпілому шкоди, фізичні, біологічні та психологічні особливості потерпілого, його спосіб життя, захворювання, віктимність поведінки, рівень культури, ціннісні орієнтації, взаємозв'язки з іншими людьми» [4, с. 56]. «Також у результаті криміналістичного дослідження особи жертви злочину (потерпілого) мають бути з'ясовані: дані, які характеризують таку особу як особистість; дані про спосіб життя, зв'язки та стосунки з оточенням; дані про взаємини зі злочинцем; особливості поведінки потерпілого до й під час вчинення злочину; характер шкоди, наслідки злочину; позиція потерпілого у кримінальному провадженні» [5, с. 21]. Таким чином, можна сказати, що вчених-криміналістів цікавить саме біологічна та соціальна позиція потерпілого від кримінального правопорушення, його взаємозв'язки, матеріальне становище тощо. У межах досліджуваної нами науки сама людина сприймається як рушійна сила протиправного діяння. Саме тому, розпочинаючи розгляд криміналістики, ми вказали, що вона є «дочірньою» наукою, оскільки допомагає кримінальному процесу. При цьому мова йде взагалі про розділ, присвячений криміналістичній тактиці та методиці розслідування, оскільки криміналістична техніка взагалі далека від потерпілого та його інтересів.

В.Ю. Шепітько розширює вищевказаний перелік та зазначає, що «вивчення особи потерпілого повинно включати в себе: 1) відомості анкетного характеру (стать, вік, місце народження, роботи або навчання, стаж, професія (фах), сімейний стан, наявність родичів); 2) соціально-психологічні дані (тип темпераменту, риси характеру, емоційні прояви, особливості взаємодії (спілкування) в колективі); 3) особливості поведінки – до злочинної події, у момент вчинення злочи-

ну, після його вчинення; 4) незалежні характеристики (за місцем роботи чи навчання, за місцем проживання, за показаннями рідних, близьких чи найближчого оточення); 5) соціальні зв'язки (коло спілкування, найближчі знайомі, особливості проведення вільного часу, наявність або відсутність спільного бізнесу, комерційна діяльність, специфіка групової поведінки, бажання вступити в певні мікрогрупи); 6) дані про суспільнокорисну діяльність, її особливості; 7) матеріальне становище (наявність майна, в тому числі і нерухомості, грошових вкладів, джерело збагачення, наявність або відсутність боргових зобов'язань, отримання кредитів і можливість їх погашення); 8) злочинний досвід (наявність або відсутність судимостей, зв'язки з кримінальними угрупованнями, дружні стосунки з особами, які притягувалися до кримінальної відповідальності); 9) причини віктимної поведінки (виконання певних професійних функцій; соціальна деформація особистості) тощо» [6, с. 164-165]. Таким чином, для криміналістики, як, до речі, і для кримінології, вчення про потерпілого має факультативне значення, котре допомагає теоретикам та практикам досліджувати кримінальне правопорушення з усіх боків у тісній взаємодії його елементів. Варто вказати, що вчення про потерпілого в науках кримінально-правового циклу не є в повній мірі популярним, оскільки останній, здебільшого, присвячений особі кримінального правопорушника. Це стосується і такої науки, як кримінально-виконавче право, котре розглядає особливості призначення тих чи інших заходів кримінально-правового впливу та виправлення особи, яка вчинила протиправне діяння. Взагалі, більш прикладні кримінально-правові науки, такі як кримінальне процесуальне, кримінально-виконавче та, навіть, безпосередньо – кримінальне право майже не приділяє увагу дефініції та ролі потерпілого в кримінальному правопорушенні. Такий стан справ, на нашу думку, можна пояснити тим фактом, що ці науки напряду пов'язані із процесом виявлення, перевиховання та ресоціалізації кримінального правопорушника, виконання основного завдання, котре поставлене перед сучасним кримінальним

правом. Саме тому сьогодні максимум уваги жертві приділяється виключно віктимологами. Однак, ми впевнені, що якщо відсутність теоретичних положень щодо потерпілого в криміналістиці, кримінальному процесуальному та кримінально-виконавчому праві не є фатальною прогалиною, то що стосується кримінального права – ситуація потребує нагального вирішення.

«Аналіз статей чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) [7] свідчить про те, що в ньому поняття «потерпілий» використовується не так у процесуальному значенні, як у більш широкому розумінні соціального статусу потерпілого від злочину (кримінологічному значенні). Так, наприклад, у ст. 37 КК надано визначення уявної оборони, якою визнаються «дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії *потерпілого*, лише помилково припускала наявність такого посягання». У цьому випадку термін «потерпілий» означає особу, дії якої помилково сприйняті іншою особою як злочинні і у відповідь на які вказаній особі заподіяно шкоди. Так само згідно зі ст. 38 КК не визнаються злочинними дії *потерпілого* та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи. Тут термін «потерпілий» позначає не процесуальний, а соціальний статус особи, оскільки йдеться про дії *безпосередньо* після вчинення посягання на права цієї особи, коли ще не розпочато кримінального провадження і особу формально не визнано потерпілою від злочину» [1, с. 115]. Отже, в контексті зазначених статей кримінального законодавства потерпілий розглядається з точки зору людини, якій завдається шкода, тобто потерпілий – об'єкт захисту кримінального законодавства.

«Кримінальне законодавство передбачає і такі випадки, коли потерпілий може зазнати шкоди від злочину, за який особа, що його скоїла, не нестиме кримінальної відповідальності. Зокрема, згідно зі ст. 43 КК осо-

ба, яка виконувала спецзавдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, несе кримінальну відповідальність тільки за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєданого з насильством над *потерпілим*, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження *потерпілому* або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків. Тобто за шкоду, завдану іншими злочинами потерпілому, така особа не відповідає, і необхідно було б вказати про відповідальність *держави* за завдану людині шкоду у цих випадках» [1, с. 115]. Цікавим, на нашу думку, є той факт, що окремі норми Загальної частини кримінального законодавства під потерпілим апріорі розуміють фізичну особу, тобто людину.

«Також не виключно у процесуальному значенні використовується термін «потерпілий» у ст. 46 КК. Згідно з цією статтею особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з *потерпілим* та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Наприклад, ситуація, коли сталася ДТП і винна в ній особа на місці розрахувалася за завдані збитки та примирилася з потерпілим. У такому випадку вказана особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї буде розпочате кримінальне провадження за заявою якоїсь іншої особи, а потерпілий не дає згоди на залучення його в це провадження і, отже, не отримує процесуального статусу потерпілого. У кримінологічному, а не процесуальному значенні використано термін «потерпілий» у ст. 67 КК, згідно з якою однією з обставин, які обтяжують покарання, є вчинення злочину у зв'язку з виконанням *потерпілим* службового або громадського обов'язку. Відповідно до КПК процесуальний статус усіх потерпілих не залежить від виконання ними службових тощо обов'язків. Оскільки вказані норми вміщені у Загальній частині КК, можна вважати, що

і в його Особливій частині при встановленні кримінальної відповідальності в конкретних статтях, пов'язаної з потерпілим, термін «потерпілий» вживається у кримінологічному, а не процесуальному значенні» [1, с. 116]. Отже, наведені приклади свідчать про те, що в кримінальному законодавстві підхід до потерпілого носить, здебільшого, кримінологічний характер, тобто як до особи, яка протиставляється кримінальному правопорушнику.

Таким чином, на сьогодні вчення про потерпілого не є актуальним для представників наук кримінально-правового циклу. Звичайно, в кожній із розглянутих доктрин так чи інакше приділяється увага особі, яка постраждала від кримінального правопорушення, однак у тих межах, котрі допустимі та мають для неї значення. Нами було встановлено наступне: 1) у кримінальному процесуальному праві потерпілий наразі сприймається як одна із сторін обвинувачення. При цьому спеціалісти розглядають досліджуваний нами феномен у вузькому розумінні, виключно в межах кримінального провадження; 2) криміналістика в контексті вчення про особу потерпілого межує із віктимологією та кримінологією (особливо, якщо розглядати віктимологію як науку, штучно вилучену із кримінології). Криміналістів особа, яка потерпіла від кримінального правопорушення, цікавить тільки як відправна точка самого протиправного діяння, скоріше – як доказова база, котра допомагає в розслідуванні; 3) кримінальне право згадує потерпілого лише в окремих нормах Загальної та Особливої частини Кодексу, не маючи жодного універсального підходу до дефініції та його ролі в законодавстві. Саме кримінальне законодавство, на відміну від інших, потерпілий має цікавити з точки зору захисту його прав, свобод і цінностей як матеріальних, так і моральних.

Література

1. Слободянюк П.Л. Судовий захист потерпілих як юридична гарантія прав людини в Україні: дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. НАН України, Ін-т

держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2019. 233 с.

2. Журавель В. А. Допрос потерпевшего при виктимном поведении. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Вып. 26. К. : Вища шк., 1983. С. 46–51.

3. Сокол Е. В. Особенности личности несовершеннолетнего, вовлеченного в совершение преступления. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2009. № 4.- С. 50–55

4. Гаврилин Ю. В. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений : курс лекций / Ю. В. Гаврилин, Н. Г. Шурухов. М., 2004. 471 с.

5. Бурданова В. С. Виктимологические аспекты криминалистики : учеб. пособ. / В. С. Бурданова, В. М. Быков. Ташкент : Изд-во Ташк. ВШ МВД СССР, 1981. 79 с.

6. Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. Проблеми законності : республік. між від. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 93.- С. 168–174.

7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (редакція від 10.11.2018 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20181110> (дата звернення: 20.12.2018).

THE PLACE OF STUDY ABOUT THE VICTIM OF CRIMINAL OFFENSE IN THE SYSTEM OF SCIENCES OF THE CRIMINAL LAW CYCLE

In the article, the author tries to find out the attitude of the representatives of the science of the criminal law cycle to the definition and role of the victim of a criminal offense. It turns out that in most cases, the victim is of interest to scientists in terms of the process of investigation and evidence or as the antithesis of a criminal offender. Emphasis is placed on the fact that only criminal law considers a person who has suffered from a socially dangerous act as an object of protection of constitutionally enshrined rights, freedoms, values and compensation for material and moral damage. It is concluded that at present there is a need to legislate in the current Criminal Code of Ukraine the status of a victim of a criminal offense, which would be successfully correlated with related fields of scientific knowledge.

Key words: victim, criminal offense, criminal legislation, criminal procedural legislation, criminology, criminology, sciences of the criminal law cycle.

СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК СКЛАДОВА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

САЛМАНОВ Олексій Валерійович - викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0001-9421-5085>

УДК 343.14

DOI 10.32782/NP.2020.4.16

У статті охарактеризовано наукові та нормативно-правові джерела, що регламентують здійснення досудового розслідування взагалі та слідчих (розшукових) дій зокрема. З'ясовано, що слідчі (розшукові) дії є основним засобом доказування, інструментом пізнавальної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Встановлено, що законодавче визначення слідчої (розшукової) дії є недосконалим і не повністю відображає її сутність як засобу отримання доказів під час здійснення досудового розслідування. Проаналізовано наукові підходи до визначення основних ознак і поняття слідчих (розшукових) дій у фаховій літературі й на їх основі запропоновано більш деталізоване тлумачення терміну «слідча (розшукова) дія». Встановлено, що основними рисами слідчої (розшукової) дії є чітка регламентація підстав, порядку та уповноважених її проводити суб'єктів нормами кримінального процесуального законодавства; спрямованість на пошук, отримання та перевірку доказів і відомостей про них. Слідчу (розшукову) дію визначено як сукупність пізнавальних і пошукових дій, що здійснюються уповноваженими суб'єктами на підставах та в порядку, визначених кримінальним процесуальним законом, з метою формування доказової бази.

Ключові слова: слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, досудове розслідування, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне законодавство.

Постановка проблеми

Важливим способом збирання та перевірки доказів у кримінальному провадженні є слідчі (розшукові) дії. Від того, наскільки точно будуть дотримані вимоги кримінального процесуального закону та криміналістичні рекомендації під час їх проведення, залежить можливість усебічного, повного й неупередженого встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження та відповідно виконання його завдань. Саме тому законодавець приділяє значну увагу регламентації цього процесуального інституту [1, с. 135]. Доцільність же більш поглибленого вивчення питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями, як слушно відзначає О.В. Іванцова, посилюється тим, що за своєю правовою суттю вони містять найбільш імовірні ризики протизаконного та необґрунтованого обмеження прав і свобод людини в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування, а під час їх проведення мають бути обов'язково дотримані як загальні засади кримінального провадження, так і встановлена Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) відповідна процесуальна форма, порушення якої впливає на ефективність досягнення завдань кримінального провадження [2, с. 97]. У зв'язку з цим актуальним є питання про визначення ознак і поняття слідчих (розшукових) дій як складової досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень

Питання про доказування в кримінальному провадженні та слідчі (розшукові) дії як засіб такого доказування зокрема неодноразово досліджували у своїх працях такі вчені, як: О.Я. Баєв, Р.С. Белкін, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, А.Я. Дубинський, А.П. Лазарєв, О.М. Ларін, І.М. Лузгін, Б.Є. Лук'янчиков, Є.Д. Лук'янчиков, С.Б. Мелешев, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, О.А. Осауленко, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, О.С. Старенький, С.М. Стахівський, І.І. Цилюрик, С.А. Шейфер, В.П. Шибіко, А.О. Шульга, М.Є. Шумило й інші. Проте, незважаючи на вагомий внесок указаних науковців у вирішенні окресленої проблематики, чимало питань і досі залишається дискусійними. Зокрема, відсутня узгодженість наукових позицій щодо визначення поняття та ознак слідчих (розшукових) дій як складової досудового розслідування. Тому **метою** представлено дослідження є здійснення аналізу наукових поглядів стосовно тлумачення терміну «слідча (розшукова) дія», виокремлення властивостей слідчих (розшукових) дій, з'ясування їх значення в досудовому розслідуванні та формулювання авторського визначення поняття слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу

Як зазначають Б.Є. Лук'янчиков, Є.Д. Лук'янчиков, основним інструментом пізнавальної діяльності з розкриття та розслідування злочинів є слідчі (розшукові) дії. Дослідженню цього інституту кримінального процесуального права науковці приділяють увагу на всіх етапах розвитку кримінального процесуального законодавства [3, с. 69]. А.О. Шульга уточнює, що слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії – це не тільки засоби (інструментарій) встановлення обставин кримінального правопорушення, але і засоби забезпечення кримінального провадження у цілому [4, с. 160].

В.І. Галаган правильно підмічає, що кожна слідча дія є дією процесуальною, яка не лише зазначається, але й детально регулюється у чинному КПК. Разом з тим, при віднесенні процесуальних дій до слідчих залишилися суперечливі і невизначені

положення [5, с. 1]. Саме тому вважаємо за необхідне розпочати висвітлення вказаного питання зі з'ясування законодавчого трактування слідчих (розшукових) дій і їх ролі в кримінальному провадженні.

У ч. 1 ст. 223 КПК України закріплено, що слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. При цьому законодавець зазначає, що підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети [6]. З наведеного помітно, що слідчі (розшукові) дії є нічим іншим як засобом доказування. Останнє згідно з ч. 2 ст. 91 КПК України полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [6]. Більше того, в ст. 93 зазначеного нормативно-правового акта вказується, що збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом. При цьому сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України, а сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, – шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих

доказів [6]. Тобто сторона обвинувачення з метою доказування з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження використовує такий засіб збирання доказів, як проведення слідчих (розшукових), у тому числі негласних, дій. Що ж стосується сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, то вони не є суб'єктами проведення слідчих (розшукових) дій. Проте вони вправі ініціювати їх проведення шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК України [6].

На думку Д.Б. Сергєєвої та О.С. Старенького, законодавче визнання слідчих (розшукових) дій є недосконалим і таким, що не повною мірою відповідає сутності слідчих (розшукових) дій як засобам отримання доказів у кримінальних провадженнях [7, с. 82]. З наведеним твердженням погоджуємося, оскільки дійсно запропонована законодавцем дефініція не відображає ані розшукового характеру таких дій, ані суб'єктів і процедури їх проведення. У зв'язку з цим вбачається за необхідне ретельно проаналізувати наукові підходи до визначення основних ознак і поняття слідчих (розшукових) дій у фаховій літературі й на їх основі запропонувати більш деталізоване трактування терміну «слідча (розшукова) дія».

У кримінальній процесуальній правовій науці сформувався два підходи до визначення поняття слідчих (розшукових) дій (слідчих дій за Кримінально-процесуальним кодексом України від 1960 року) – у широкому та вузькому розуміннях. Представники першого підходу відносять до таких дій будь-які процесуальні дії слідчого, як спосіб здійснення норм кримінального процесуального законодавства [8, с. 58; 5, с. 70; 7, с. 82–83], а другого – визначають слідчі (розшукові) дії як самостійний елемент регламентованої кримінальним процесуальним законом діяльності слідчого з отримання, дослідження й оцінки доказів [9, с. 234]; передбачені процесуальним кодексом заходи, які застосовуються компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів (інформації) під час конкретного кримінального провадження [10, с. 482].

І.І. Циліурік, досліджуючи гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій, сформулювала авторське визначення поняття «слідчі (розшукові) дії» у вузькому розумінні, а саме – це передбачена КПК України процесуальна діяльність, яка є основним способом збирання доказів у кримінальному провадженні, здійснювана уповноваженими на те законом службовими особами і безпосередньо спрямована на виявлення, отримання, закріплення і перевірку (оцінку) відомостей, що відносяться до справи. Характеризуються слідчі (розшукові) дії сукупністю пошукових, пізнавальних і посвідчувальних процесуальних процедур, визначеним колом учасників, детальною регламентацією всього порядку їх проведення, оформлення, а також забезпеченістю опосередком легітимного процесуального примусу [11, с. 5]. Також досить розгорнуте визначення слідчих (розшукових) дій запропонував В.В. Вапнярчук, а саме – це регламентовані кримінальним процесуальним законом дії, спрямовані на формування або дослідження доказової основи правової позиції певного суб'єкта доказування, які суттєво зачіпають права і законні інтереси людини, здійснюються компетентною посадовою особою і пов'язані з можливістю застосування заходів державного процесуального примусу у забезпеченні їх проведення або безпосередньо під час проведення [12, с. 74].

Проте, на превеликий жаль, єдиного підходу до використання термінології для визначення поняття слідчих (розшукових) дій немає. Тому для правильного визначення поняття слідчих (розшукових) дій як засобів отримання доказів у кримінальних провадженнях Д.Б. Сергєєва й О.С. Старенький пропонують визначити їх сутнісні ознаки. Зокрема, такими, на їх думку, є: вони є заходами, тобто діями або засобами для досягнення чогось, що мають активний діяльнісний характер; передбачені та регламентовані нормами КПК України; є частиною процесуальних дій, що мають пошуково-пізнавальний та посвідчувальний характер; можуть здійснюватися лише уповноваженими суб'єктами [7, с. 84–85]. При

цьому під слідчими (розшуковими) діями вчені пропонують розуміти заходи, що складаються з сукупності пошуково-пізнавальних, розшукових та посвідчувальних прийомів, проводяться спеціально уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у визначеному для кожного з них порядку з метою виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальних провадженнях [7, с. 87].

А.Я. Дубинський серед ознак слідчих (розшукових) дій пропонує виокремлювати те, що вони здійснюються відповідно до визначених процедурних вимог [13, с. 215]. Визначаючи поняття слідчих (розшукових) дій, окремі з учених також акцентують увагу на таких її рисах, як забезпечення державним примусом і поєднання прийомів і операцій задля досягнення єдиної цілі – виявлення, фіксації та перевірки фактичних даних, які мають значення доказів у кримінальному провадженні [14, с. 106]; комплексний характер пізнавальних і засвідчувальних операцій, що відповідають особливостям певних слідів і пристосовані для ефективного відшукування, сприйняття та закріплення доказової інформації, що в них міститься [15, с. 23–24]. С.М. Стахівський як важливу ознаку слідчої (розшукової) дії виокремлює силу процесуального примусу [16, с. 7]. М.А. Погорецький також відзначає, що однією з відмінних ознак слідчої (розшукової) дії є те, що їх здійснюють особи, які наділені владними повноваженнями примусового характеру [17, с. 392–393].

В.В. Вапнярчук зазначає, що в юридичній літературі виділяють низку особливостей слідчих (розшукових) дій, які дозволяють відмежувати їх від інших дій. Зокрема, серед них найбільш уживаними є регламентований кримінальним процесуальним законом порядок проведення; пізнавальна спрямованість; забезпечення державним примусом; суттєве зачіпання прав і законних інтересів людини, у зв'язку з чим деякі зі слідчих (розшукових) дій можуть бути проведені тільки на підставі рішення слідчого судді або прокурора [12, с. 73–74].

З вищенаведеного помітно, що ознаки, які притаманні слідчим (розшуковим) діям,

визначають їх сутність і значення в кримінальному провадженні. На нашу думку, основною рисою слідчих (розшукових) дій є те, що вони чітко регламентовані нормами кримінального процесуального законодавства, а значить, є процесуальними діями з визначеними законодавством підставами та порядком проведення. Однак варто зазначити, що вказані категорії – «слідча (розшукова) дія» та «процесуальна дія» – хоча й є взаємопов'язаними, але жодним чином не є тотожними, взаємозамінними поняттями. Процесуальні дії за своїм змістом є досить широким поняттям, яке включає в себе й слідчі (розшукові) дії. Тобто вони співвідносяться як загальне й окреме. Це означає, що слідча (розшукова) дія є різновидом процесуальних дій, а значить, їй притаманна така її риса, як чітка регламентованість нормами кримінального процесуального законодавства підстав, порядку та уповноважених суб'єктів їх проведення. Зокрема, фактично підставою для проведення слідчих (розшукових) дій визнаються конкретні обставини, що зумовлюють необхідність проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, а правовою підставою – наявність в уповноваженої особи повноважень на проведення слідчих (розшукових) дій у межах відповідного кримінального провадження та дотримання визначеного законом порядку прийняття рішення на проведення конкретної слідчої (розшукової) дії [2, с. 98]. Щодо порядку проведення слідчих (розшукових) дій, то законодавець його визначив залежно від конкретного різновиду такої дії.

Ще однією невід'ємною рисою, яка характеризує слідчі (розшукові) дії як складову досудового розслідування та визначає їх правову природу, є їх призначення. Останнє частково визначив законодавець, указавши мету проведення слідчих (розшукових) дій у ч. 1 ст. 223 КПК України. Мета проведення слідчої (розшукової) дії визначається її спрямованістю на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [4, с. 161]. Разом з тим, як указує В.П. Сердюк, кожна зі слідчих дій є розшуковою, тому всі вони спрямовані на пошук доказу: деякі з них їх прямо закріплюють, а

інші мають це своїм завданням, але виконуються вони офіційно і лише у рамках єдиного закону – КПК України [18, с. 258]. Тому, на його думку, термін «слідча (розшукова) дія» в повній мірі передає її сутність і функціональне призначення. Тобто ототожнення законодавцем понять слідчих і розшукових дій слідчого свідчить про те, що слідчим діям притаманний активний пошуковий характер [19, с. 280].

Щодо значення слідчих (розшукових) дій у досудовому розслідуванні також вдалим убачається твердження А.П. Лазарєва. На його думку, слідчі (розшукові) дії є одним із основних інструментів зі встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Це виражається в тому, що на підставі проведення названих дій слідчий повинен визначити межі предмета доказування з урахуванням норм матеріального права, встановити факт кримінального правопорушення, фактичні дані, відомості про факти та процесуально закріплені докази, що вказують на вину підозрюваного. Він повинен встановити обставини кримінального правопорушення, ступінь тяжкості його вчинення та/або підстави для звільнення від кримінальної відповідальності [20, с. 10]. Більше того, як зазначає науковець, кожна слідча (розшукова) дія містить у собі комплекс пізнавальних моментів, що забезпечується встановленням певних слідів та істини [21, с. 118].

Висновки

Отже, слідча (розшукова) дія є правовою категорією, яка виступає як основний інструмент доказування в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Їй притаманна ціла низка ознак, які визначають її правову природу. Зокрема, основними рисами слідчої (розшукової) дії як складової досудового розслідування, основними з яких є чітка регламентація підстав, порядку та уповноважених її проводити суб'єктів нормами кримінального процесуального законодавства; спрямованість на пошук, отримання та перевірку доказів і відомостей про них. Під слідчою (розшуковою) дією пропонуємо розуміти сукупність пізнавальних і пошукових дій, що

здійснюються уповноваженими суб'єктами на підставах та в порядку, визначених кримінальним процесуальним законом, з метою формування доказової бази.

Література

1. Карпушин С.Ю. Повторні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 17. Том 2. С. 135–138.
2. Іванцова О.В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у ході розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Том 1. С. 97–101.
3. Лук'янчиков Б.Є., Лук'янчиков Є.Д. Слідчі (розшукові) дії, як засоби інформаційного забезпечення кримінального провадження. *Інформація і право*. 2016. № 3 (18). С. 68–72.
4. Шульга А.О. Невідкладність слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2 (63). С. 160–163.
5. Галаган В.І. Слідчі дії: проблеми визначення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2010. № 1. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10hvidpv.pdf>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Стор. 474. Стаття 88.
7. Сергєєва Д.Б., Старенький О.С. Слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: до визначення поняття. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 81–89.
8. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания: учеб. пособ. М.: Высш. шк. МВД СССР, 1969. 178 с.
9. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Частные криминалистические теории: в 3-х т. М.: Юристъ, 1997. Т. 2. 464 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар; за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

11. Циліорик І.І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2020. 19 с.

12. Вапнярчук В.В. Поняття і система слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2018. Випуск 2. Том 2. С. 73–77.

13. Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел. *Вибрані праці*. К.: Центр учбової літератури, 2014. С. 169–257.

14. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Негласні слідчі (розшукові) дії – засоби процесуального доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 106–115.

15. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара: Самарский ун-т, 2004. 225 с.

16. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: наук.-практ. посіб. К.: Атіка, 2009. 64 с.

17. Погорєцький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.

18. Сердюк В.П. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні України: процесуальні проблеми. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Частина 2. С. 255–259.

19. Кіпрач І.С. Визначення поняття слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 275–283.

20. Лазарєв А.П. Механізм проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному

SUMMARY

The article describes the scientific and regulatory sources governing the implementation of pre-trial investigation in general and investigative (investigative) actions in particular. It was found that investigative (search) actions are the main means of proof, a tool of cognitive activity in the investigation of criminal offenses. It is established that the legislative definition of investigative (investigative) action is imperfect and does not fully reflect its essence as a means of obtaining evidence during the pre-trial investigation. Scientific approaches to the definition of the main features and concepts of investigative (investigative) actions in the professional literature are analyzed and on their basis a more detailed interpretation of the term "investigative (investigative) action" is proposed. It is established that the main features of the investigative (search) action are a clear regulation of the grounds, procedure and its authorized subjects by the rules of criminal procedure legislation; focus on finding, obtaining and verifying evidence and information about them. Investigative (search) action is defined as a set of cognitive and search actions carried out by authorized subjects on the grounds and in the manner prescribed by the criminal procedure law, in order to form the evidence base.

Key words: investigative (investigative) action, covert investigative (investigative) action, pre-trial investigation, criminal proceedings, criminal procedural legislation.

провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2018. 19 с.

21. Лазарєв А.П. Механізм проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 231 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СТ.37 ЗУ «ПРО ІПОТЕКУ» ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ІПОТЕКО ДЕРЖАТЕЛЯ

ХАТНЮК Наталія Сергіївна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Київського університету імені Бориса Грінченка

<https://orcid.org/0000-0003-3064-7510>

ПОБІЯНСЬКА Неллі Борисівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри приватно-правових дисциплін Університет сучасних знань

<https://orcid.org/0000-0001-5872-9281>

DOI 10.32782/NP.2020.4.17

У статті розглянуто нормативно-правове регулювання та судову практику реалізації договору про задоволення прав іпотекодержателя та іпотечного застереження, як захисту прав та законних інтересів іпотекодержателя. Автор визначає законодавчі гарантії, особливості та передумови переходу права власності на предмет іпотеки до іпотекодержателя.

Ключові слова: іпотека, задоволення вимог іпотекодержателя, іпотечне застереження, захист цивільних прав, забезпечення виконання зобов'язань, іпотекодержатель, нерухоме майно.

Постановка проблеми: вирішуючи питання про стягнення коштів за порушеннями зобов'язаннями, які були забезпечені іпотекою, іпотекодержатель намагається обрати найефективніший і оптимальний, з точки зору витраченого на нього часу і зусиль та матеріальних ресурсів, спосіб захисту своїх прав та законних інтересів. Законодавець надав кредитору можливість вибору способів захисту. Один з них, який виглядає найшвидшим, фінансово привабливим і ефективнішим, - іпотечне застереження або договір про задоволення вимог іпотекодержателя. І ще на стадії укладення договору іпотеки сторони передбачають відповідні умови. Проте, незважаючи на всі зусилля корпоративних юристів, іпотекодержатель, у разі необхідності звернення стягнення на майно, яке було передане на забезпечення зобов'язань, стикається з певними моментами, які частково нівелю-

ють позитивний задум законодавця, який був закладений ним у відповідні законодавчі норми. Оскільки все частіше зустрічаються випадки, коли боржники починають зловживати наданими їм законодавцем правами.

Метою цієї статті є висвітлення особливостей застосування іпотечного застереження та виконання договору про задоволення вимог іпотекодержателя як способу захисту його прав та законних інтересів.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор

Ця проблематика була предметом досліджень таких науковців, як Ч.Н. Азімов, А.С. Довгерт, М.М. Дякович, О.С. Йоффе, А.В. Журавель, В.М. Коссака, Л.С. Леонова, О.С. Кізлова, Ю.І. Корнієнко, Р.А. Майда-ник, Х.В. Майкут, І.Б. Новицький, І.І. Пучковська, В.А. Рибачок, Г.Ф. Шершеневич та інші.

Але зміна нормативно-правової бази та судової практики ставить перед дослідницької спільнотою нові завдання, вирішення яких є нагальною потребою часу.

Виклад основного матеріалу

Лише повне та всебічне забезпечення прав та свобод людини є запорукою стабільного економічного розвитку. Право кожного захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами

є одним з основних прав людини і громадянина, передбачене Конституцією України [1, ст. 55].

З метою реалізації положень основного закону, Цивільний кодекс України передбачив, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання [2, ст. 15].

Але економічний розвиток не можливий без залучення коштів, зокрема, у формі грошових позик. Найпоширенішою формою гарантування таких позик, станом на сьогодні, є застава. Під час виділення коштів для потреб фізичних осіб або малого та середнього бізнесу кредитори віддають перевагу такому правовому інституту, як «іпотека». І однією з переваг такого інституту є «іпотечне застереження» або «договір про задоволення вимог «іпотекодержателя», яке Закон України «Про іпотеку» визначає як договір або відповідне застереження в іпотечному договорі, як можливий спосіб звернення стягнення на предмет іпотеки відповідно до цього закону. Договір про задоволення вимог іпотекодержателя або відповідне застереження в іпотечному договорі, яке прирівнюється до такого договору за своїми правовими наслідками, може передбачати:

- передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання у порядку, встановленому статтею цього Закону;

- право іпотекодержателя від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу у порядку, встановленому статтею цього Закону[3].

- Такий договір укладається в письмовій формі і підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню. Закон дозволяє укладення такого договору, як і в момент підписання договору іпотеки, так і передбачає можливість його укладення у будь-який час до моменту вступу в законну силу відповідного рішення суду про звернення стягнення на предмет іпотеки, що можна визнати як додаткову можливість для іпотекодержателя мінімізувати ймовірні ризи-

ки під час виконання кредитного договору, забезпеченого іпотекою.

С.В. Нижний відзначає: «Якщо, аналізуючи правову природу застави тільки крізь призму правовідносин, що виникають між заставодержателем та заставодавцем, то її зобов'язальний характер не викликає сумніву: між сторонами існує правовий зв'язок, який виражається у взаємних правах та обов'язках» [6 с. 106].

У правовій науці розрізняють дві основні форми захисту – юрисдикційну і неюрисдикційну. Про юрисдикційну форму захисту йдеться у разі здійснення захисту цивільних прав державними чи уповноваженими державою органами, тобто у судовому чи адміністративному порядку. Неюрисдикційна форма захисту полягає у самостійних діях уповноваженої особи, спрямованих на захист своїх прав та законних інтересів, тобто без звернення до державних чи інших уповноважених органів [4, с. 331].

Згідно із статтею 33 Закону України „Про іпотеку» у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель вправі задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки. Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі:

- рішення суду;
- виконавчого напису нотаріуса;
- згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя[3].

Захист іпотекодержателем своїх прав та законних інтересів через реалізацію інституту «іпотечного застереження» ми відносимо до неюрисдикційної форми захисту.

Автор погоджується з позицією А.Д. Буханевич, про що держава відіграє «значну роль у забезпеченні передумов, необхідних для нормального функціонування іпотеки та підтримання належного рівня її безпеки, через нормативно-правове регламентування правовідносин іпотеки. Лише державні інститути дозволяють створити ефективну національну систему реєстрації нерухомого майна та прав на нього» [5 , с. 2].

З моменту прийняття Закону України «Про іпотеку» 05.06.2003 року по сьогодні редакція його статей 36 «Позасудове врегулювання» та 37 «Передача іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки» неодноразово змінювалась.

Ось їх редакція станом на 14 січня 2006 року:

Стаття 36. Позасудове врегулювання

Сторони іпотечного договору можуть вирішити питання про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору.

Позасудове врегулювання здійснюється згідно із застереженням про задоволення вимог іпотекодержателя, що міститься в іпотечному договорі, або згідно з окремим договором між іпотекодавцем і іпотекодержателем про задоволення вимог іпотекодержателя, який підлягає нотаріальному посвідченню і може бути укладений у будь-який час до набрання законної сили рішенням суду про звернення стягнення на предмет іпотеки.

Договір про задоволення вимог іпотекодержателя, яким також вважається відповідне застереження в іпотечному договорі, визначає можливий спосіб звернення стягнення на предмет іпотеки відповідно до цього Закону. Визначений договором спосіб задоволення вимог іпотекодержателя не перешкоджає іпотекодержателю застосувати інші встановлені цим Законом способи звернення стягнення на предмет іпотеки.

Договір про задоволення вимог іпотекодержателя може передбачати:

передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання у порядку, встановленому статтею 37 цього Закону;

право іпотекодержателя від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу у порядку, встановленому статтею 38 цього Закону.

Після завершення позасудового врегулювання будь-які наступні вимоги іпотекодержателя щодо виконання боржником основного зобов'язання є недійсними.

Стаття 37. Передача іпотекодержателю права власності на іпотеку

Договір про задоволення вимог іпотекодержателя, який передбачає передачу

іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання, є правовою підставою для реєстрації права власності іпотекодержателя на нерухоме майно, що є предметом іпотеки.

Рішення про реєстрацію права власності іпотекодержателя на нерухоме майно, що є предметом іпотеки, може бути оскаржене іпотекодавцем в суді, якщо він доведе, що основне зобов'язання і умови іпотечного договору не були порушені.

У разі переходу до іпотекодержателя права власності на передане в іпотеку нерухоме майно, права і вимоги інших осіб на це нерухоме майно, зареєстровані у встановленому законом порядку, залишаються дійсними. Іпотекодержатель несе відповідальність за задоволення прав чи вимог інших осіб на предмет іпотеки, які мають вищий пріоритет. Задоволення прав чи вимог осіб з нижчим пріоритетом здійснюється у межах перевищення вартості нерухомого майна, визначеної шляхом його оцінки, після задоволення прав чи вимог, які мають вищий пріоритет, над розміром забезпеченої іпотекою вимоги іпотекодержателя [3].

На сьогодні чинною є така редакція: «**Стаття 36. Позасудове врегулювання**

Сторони іпотечного договору можуть вирішити питання про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору. Позасудове врегулювання здійснюється згідно із застереженням про задоволення вимог іпотекодержателя, що міститься в іпотечному договорі, або згідно з окремим договором між іпотекодавцем і іпотекодержателем про задоволення вимог іпотекодержателя, що підлягає нотаріальному посвідченню, який може бути укладений одночасно з іпотечним договором або в будь-який час до набрання законної сили рішенням суду про звернення стягнення на предмет іпотеки.

{Частина перша статті 36 із змінами, внесеними згідно із Законом № 800-VI від 25.12.2008}

Договір про задоволення вимог іпотекодержателя, яким також вважається відповідне застереження в іпотечному договорі, визначає можливий спосіб звернення

стягнення на предмет іпотеки відповідно до цього Закону. Визначений договором спосіб задоволення вимог іпотекодержателя не перешкоджає іпотекодержателю застосувати інші встановлені цим Законом способи звернення стягнення на предмет іпотеки.

Договір про задоволення вимог іпотекодержателя або відповідне застереження в іпотечному договорі, яке прирівнюється до такого договору за своїми правовими наслідками, може передбачати:

{Абзац перший частини третьої статті 36 в редакції Закону № 800-VI від 25.12.2008}

передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання у порядку, встановленому статтею 37 цього Закону;

право іпотекодержателя від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу у порядку, встановленому статтею 38 цього Закону.

У договорі про задоволення вимог іпотекодержателя або у відповідному застереженні в іпотечному договорі зазначаються:

умови, у разі настання яких іпотекодержатель може використати своє право на позасудове стягнення;

порядок визначення вартості, за якою іпотекодержатель набуває право власності на предмет іпотеки;

прийнятні та належні способи обміну повідомленнями між сторонами договору.

{Частина четверта статті 36 в редакції Закону № 2478-VIII від 03.07.2018}

Після завершення позасудового врегулювання будь-які наступні вимоги іпотекодержателя щодо виконання основного зобов'язання:

боржником - фізичною особою є недійсними, якщо інше не визначено договором іпотеки чи договором про надання кредиту, чи договором про задоволення вимог іпотекодержателя;

боржником - юридичною особою або фізичною особою - підприємцем є дійсними, якщо інше не визначено договором іпотеки чи договором про надання кредиту, чи договором про задоволення вимог іпотекодержателя.

{Частина статті 36 в редакції Закону № 2478-VIII від 03.07.2018}

У разі якщо вимоги іпотекодержателя забезпечені декількома предметами іпотеки (у тому числі за декількома договорами іпотеки), а позасудове звернення стягнення здійснюється за рахунок окремого предмета іпотеки, іпотекодержатель має право вимагати (у тому числі шляхом позасудового врегулювання) виконання зобов'язання боржником та/або іпотекодавцем в частині, що залишилася невиконаною після завершення позасудового врегулювання за таким окремим предметом іпотеки.

{Частина статті 36 в редакції Закону № 2478-VIII від 03.07.2018}

Завершенням позасудового врегулювання є державна реєстрація прав власності на всі предмети іпотеки, що виступають забезпеченням за основним зобов'язанням:

за іпотекодержателем (якщо звернено стягнення на предмет іпотеки шляхом набуття його у власність іпотекодержателем);

за покупцем (якщо звернено стягнення на предмет іпотеки шляхом його продажу іпотекодержателем третій особі).

{Частина статті 36 в редакції Закону № 2478-VIII від 03.07.2018}

Стаття 37. Передача іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки

Іпотекодержатель може задовольнити забезпечену іпотекою вимогу шляхом набуття права власності на предмет іпотеки. Правовою підставою для реєстрації права власності іпотекодержателя на нерухоме майно, яке є предметом іпотеки, є договір про задоволення вимог іпотекодержателя або відповідне застереження в іпотечному договорі, яке прирівнюється до такого договору за своїми правовими наслідками та передбачає передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання.

{Частина перша статті 37 в редакції Закону № 800-VI від 25.12.2008}

Договір про задоволення вимог іпотекодержателя чи іпотечний договір, який містить застереження про задоволення вимог іпотекодержателя, є документами, що підтверджують перехід права власності на предмет іпотеки до іпотекодержателя та є

підставою для внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

{Статтю 37 доповнено новою частиною згідно із Законом № 2478-VIII від 03.07.2018}

Право власності іпотекодержателя на предмет іпотеки виникає з моменту державної реєстрації права власності іпотекодержателя на предмет іпотеки на підставі договору про задоволення вимог іпотекодержателя чи відповідного застереження в іпотечному договорі.

{Статтю 37 доповнено новою частиною згідно із Законом № 2478-VIII від 03.07.2018}

Рішення про реєстрацію права власності іпотекодержателя на нерухоме майно, що є предметом іпотеки, може бути оскаржено іпотекодавцем у суді.

Іпотекодержатель набуває предмет іпотеки у власність за вартістю, визначеною на момент такого набуття на підставі оцінки предмета іпотеки суб'єктом оціночної діяльності. У разі набуття права власності на предмет іпотеки іпотекодержатель зобов'язаний відшкодувати іпотекодавцю перевищення 90 відсотків вартості предмета іпотеки над розміром забезпечених іпотекою вимог іпотекодержателя.

Право іншої особи з вищим пріоритетом щодо строкового користування нерухомим майном, набутим у власність іпотекодержателем, зберігає чинність відповідно до умов договору, яким обумовлено таке користування. Права та вимоги третіх осіб на предмет іпотеки, набутий у власність іпотекодержателем, які мають нижчий пріоритет, ніж вимога іпотекодержателя, втрачають чинність.

До особи, яка на підставі договору про задоволення вимог іпотекодержателя або застереження про задоволення вимог іпотекодержателя, включеного до іпотечного договору, набула право власності на предмет іпотеки (об'єкт нерухомого майна, об'єкт незавершеного будівництва та майнові права на них), розміщений на земельній ділянці, яка перебуває в оренді іпотекодавця, переходить право оренди на таку земельну ділянку, а зазначений договір

про задоволення вимог іпотекодержателя або застереження про задоволення вимог іпотекодержателя, включене до іпотечного договору, є документом, що посвідчує перехід права оренди земельної ділянки до нового власника предмета іпотеки і заміну особи орендаря у договорі оренди землі та підлягає державній реєстрації у встановленому законодавством порядку.

{Статтю 37 доповнено частиною згідно із Законом № 5059-VI від 05.07.2012}

{Стаття 37 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3273-IV від 22.12.2005}[3].

Станом на сьогодні більшість діючих договорів іпотеки не відповідають чинній редакції Закону України «Про іпотеку», оскільки були укладені за попередніх редакцій вище вказаних норм. Сторони цих договорів не завжди мають спільне волевиявлення і можливість викласти ці договори у новій редакції. Що відповідно вже породжує судові спори. Але логіку і позицію законодавця вже підтримано відповідною судовою практикою:

- в постанові Великої Палати Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі № 760/14438/15-ц (провадження № 14-38цс18) зазначено, що передача іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки відповідно до статей 36, 37 Закону України «Про іпотеку» є способом позасудового врегулювання, який здійснюється за згодою сторін без звернення до суду. Застереження в договорі про задоволення вимог іпотекодержателя шляхом визнання права власності на предмет іпотеки - це виключно позасудовий спосіб урегулювання спору, який сторони встановлюють самостійно у договорі. З урахуванням вимог статей 328, 335, 392 ЦК України у контексті статей 36, 37 Закону України «Про іпотеку» *суди не наділені повноваженнями звертати стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання право власності на нього за іпотекодержателем [7];*

- в ухвалі Великої Палати Верховного Суду від 17 березня 2020 року у справі № 916/3146/17 (провадження № 12-15гс20) та у постанові від 13 лютого 2019 року у справі № 759/6703/16-ц Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду зазначено, що згідно зі змістом статей 1, 33, 36 Закону

Україні «Про іпотеку» використання поза-судового врегулювання способу звернення стягнення на предмет іпотеки відповідно до умови іпотечного договору, яка містить застереження про задоволення вимог іпотекодержателя, незалежно від наявності інших предметів іпотеки по інших іпотечним договорам, призводить до задоволення вимог кредитора за основним зобов'язанням, а тому, Ураховуючи, що іпотекодержатель сам обрав такий спосіб захисту і зареєстрував за собою право власності на предмет іпотеки, суд дійшов висновку *про наявність підстав для задоволення позову про припинення договору поруки, який позивач уклав з банком, як додаткове забезпечення зобов'язань за кредитним договором*[8, 9];

- свою позицію щодо юридично значимих повідомлень Верховний Суд висловив у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 червня 2019 року у справі № 344/3627/16-ц (провадження № 61-21032св18) «загальноприйнятим у світовій практиці є застосування щодо юридичнозначимих повідомлень принципу «доставки (одержання)» повідомлень, якщо сторони прямо не передбачили застосування принципу «відправлення». Зокрема: (а) у підпункті 3 пункту I-1:109 Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права вказано, що повідомлення вступає в силу у момент досягнення адресата, якщо з нього не слідує більш пізній момент вступу у силу; (б) згідно з пунктами 2, 3 Принципів європейського контрактного права з урахуванням положень пунктів (4) та (5), будь-які повідомлення набирають чинності з моменту, коли вони отримані адресатом. Повідомлення вважається одержаним адресатом, коли його вручено йому за місцем його діяльності або за поштовою адресою, або, якщо він не має місця діяльності або поштової адреси, за місцем його постійного проживання; (в) відповідно до пункту 4 статті 1 Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг від 28 травня 1988 року письмове повідомлення може бути не підписане, але в ньому обов'язково повинна зазначатись особа, яка його зробила або від

імені якої воно зроблене. «Письмове повідомлення» включає телеграми, телекеси і будь-які інші види телекомунікаційних повідомлень, які можна відтворити у формі документа, але не обмежується ними. Письмове повідомлення вважається наданим, коли воно отримане адресатом. Підхід стосовно застосування принципу «доставки (одержання)» юридично-значимих повідомлень висловлений і в українській судовій практиці[10]. У постанові Верховного Суду України від 13 квітня 2016 року у справі 6-2988цс15 вказано, що «розглядаючи питання про дотримання під час проведення торгів положень пункту 3.11 Тимчасового положення, суди мають установити, чи було письмово повідомлено, зокрема, боржника про дату, час, місце проведення прилюдних торгів та про стартову ціну, за якою майно пропонується до продажу. При цьому *під письмовим повідомленням слід розуміти не тільки направлення відповідних відомостей зазначеним особам у письмовому вигляді, а й отримання цими особами необхідних відомостей. Отже, загальний зміст поняття «повідомлення» передбачає не тільки направлення відомостей, з якими особою слід ознайомити, а й отримання цією особою зазначених відомостей*»[11]. Засвідчена працівником кур'єрської служби відмова боржника від отримання письмової вимоги іпотекодавця є доказом належного повідомлення боржника (постанова ВП ВС від 4 липня 2018 року у справі № 522/2732/16-ц (провадження № 14- 240цс18)) [12].

Аналізуючи проведені законодавцем зміни, ми можемо зробити **висновок** про те, що він

- обмежив права іпотекодержателя на користь іпотекодавця, регламентувавши і деталізуючи порядок повідомлення іпотекодержателя про намір звернути стягнення на предмет іпотеки,

- захистив права іпотекодержателя, визначивши, що звернення стягнення на предмет іпотеки або застави шляхом визнання за кредитором права власності на нього, кредитор не втрачає права вимоги до боржника щодо одержання задоволення порушеного основного зобов'язання за рахунок іншого виду забезпечення,

- хоча ст. 120 Земельного Кодексу України і ст. 377 Цивільного кодексу України і закріплювали перехід права користування на земельну ділянку у разі переходу права власності на нерухоме майно, яке на ній розташоване, законодавець ще раз закріпив права іпотекодержателя на користування земельною ділянкою у разі набуття право власності на предмет іпотеки згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя або застереження про задоволення вимог іпотекодержателя, включеного до іпотечного договору, та закріпив право останнього на проведення державної реєстрації відповідних речових прав на його користь.

Висновки: Однією з особливостей ст. 37 Закону України «Про нотаріат» є її застосування щодо договорів, укладених до зміни редакції вище вказаних статей.

Література

1. Конституція України : затверджено Законом України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (Із змін., внесеними згідно із Законом України від 1 лютого 2011-№ 2952- VI (2952-17) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.; 2011. – № 10. – Ст. 68.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

3. Закон України від 05.06. 2003 року № 898-IV «Про іпотеку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text>

4. Сидоренко М. В. Виникнення права на захист цивільних прав, свобод та інтересів / М. В. Сидоренко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / гол. ред. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія» : Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. – Вип. 44. – 392 с. – С. 326-336

5. Буханевич А. Д. Основні напрями реалізації безпеки іпотеки в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінан-

си і кредит» / Алла Дмитрівна Буханевич. – Київ, 2011. – 21 с.

6. Нижний С.В. До питання про правову природу застави. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 2. С. 104–107.

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі-№ 760/14438/15-ц (провадження № 14-38цс18 - Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73438185>

8. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 17 березня 2020 року у справі-№ 916/3146/17 (провадження № 12-15гс20) - Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88376227>

9. Постанова від 13 лютого 2019 року у справі № 759/6703/16-ц Касаційний цивільний суд ускладі Верховного Суду- Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80487304>

10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 червня 2019 року у справі № 344/3627/16-ц (провадження № 61-21032св18)- Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82541266>

11. Постанова Верховного Суду України від 13 квітня 2016 року у справі 6-2988цс15- Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57312212>

12. Постанова ВП ВС від 4 липня 2018 року у справі № 522/2732/16-ц (провадження № 14- 240цс18- Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75287179>

The legislator gives the creditor a choice of ways to protect his rights. One of them, which looks the fastest, most financially attractive and effective - a mortgage clause or agreement on the satisfaction of mortgagee requirements. Moreover, even at the stage of concluding a mortgage agreement, the parties anticipate appropriate conditions. In case of necessity to recover the property that was transferred to secure the obligations, the mortgagee faces certain points that partially neutralizes the positive intention of the legislator, laid down by him in the relevant legislation. The study of the peculiarities of the application of Article 37 of the Law "On Mortgage" as a way to protect the rights and legitimate interests of the mortgagee does not lose its relevance.

The article considers the legal regulation of the implementation of the agreement on the satisfaction of the rights of the mortgagee and the mortgage clause, as a non-jurisdictional form of protection of the rights and legitimate interests of the mortgagee. The author defines the legal guarantees, features and preconditions for the ownership rights of the mortgage to transfer to the mortgagee on the basis of agreement on the satisfaction of mortgage requirements or a mortgage agreement which contains warning on satisfaction of the mortgage requirements, and is a document confirming the transfer of ownership of the mortgage to the mortgagee and is the basis for entering the relevant information into the State Register of Real Property Rights.

Were analyzed changes to the Art. 37 of the Law of Ukraine "On Mortgage", which had been introduced by the legislator in order to detail and regulate the procedure for the ownership of the mortgage transfer to the mortgagee.

As of today, most of the current mortgage agreements do not comply with the current version of the Law of Ukraine "On Mortgage", as they were concluded under previous versions of the above rules. The parties to these agreements do not always have common will and opportunity to set out these agreements in a new version, thus generating litigation accordingly.

The article pays considerable attention to the latest judicial practice of the Supreme Court of Ukraine on the consideration of claims filed in case of disputes arising from mortgage relationships.

Analyzing the changes made by the legislator, the author concludes that at present the legislator

- limited the rights of the mortgagee in favor of the mortgagor, regulating and detailing the procedure for notifying the mortgagee about the intention to recover the mortgage,

- protected the rights of the mortgagee, determining that when applying for recovery of the subject of the mortgage or pledge by recognizing the creditor's ownership on it, the creditor does not lose his right to claim requirement to the debtor for obtaining satisfaction of the violated principal obligation through another type of security,

- the legislator once again consolidated the rights of the mortgagee to use the land in case of acquisition of ownership on the subject of the mortgage under the agreement on satisfaction of the mortgagee's claims or warning on satisfaction of the mortgagee's claims included in the mortgage agreement, and consolidated the latter's right for state registration of real property on mortgagee's benefit.

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В КОНТЕКСТІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 2016 РОКУ ТА ВНЕСЕНИХ ЗМІН ДО ОСНОВНОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ

ЧЕРНЕГА Андрій Петрович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права Факультету права та міжнародних відносин Київського університету імені Бориса Грінченка

[Orcid.org/0000-0001-5016-6998](https://orcid.org/0000-0001-5016-6998)

ОБЛОВАЦЬКА Наталія Олександрівна - старший викладач кафедри публічного та приватного права Факультету права та міжнародних відносин Київського університету імені Бориса Грінченка

[Orcid.org/0000-0002-7405-279x](https://orcid.org/0000-0002-7405-279x)

УДК 340.5+341+341.9+342+342.7

DOI 10.32782/NP.2020.4.18

Стаття посвячена конституційним гарантіям на правову допомогу в контексті змін, внесених в Основний закон України, котрі відбулись в рамках проводимої судово-правової реформи 2016 року. Проаналізовані положення конституційних змін в сфері правосуддя, в течение останніх чотирьох років, охопивших не тільки питання судоустрою та судопроизводства, але й реформування смежних правових інститутів – прокуратури, адвокатури, юридическої допомоги та виконання судових рішень, котрі являються неотъемлемими складовими юстиції. Доказано, що відповідні зміни в Основній Закон в сфері надання правової допомоги являються поспешними, необґрунтованими та не відповідними основним принципам права, прежде всего верховенству права та окремим статтям Конституції України (статті 22, 59, 64), в котрій сказано – кождий має право на правову допомогу та свободний вибор захисника.

Ключевые слова: правовая помощь, профессиональная юридическая помощь, институт адвокатуры, судебная реформа, монополия адвокатов.

Постановка проблеми

2 червня 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України

(щодо правосуддя)», яким реорганізовано Вищу раду юстиції у Вищу раду правосуддя (кінцевим строком для обрання її членів установлено 30 квітня 2019 р.). Остання наділяється значними повноваженнями, зокрема правом призначення Служби судової охорони та Державної судової адміністрації, правом притягнення суддів та прокурорів до дисциплінарної відповідальності; Президент, парламент та з'їзд суддів України позбавляються права звільнення суддів Конституційного Суду України — суддя може бути звільнений тільки за рішенням не менше 2/3 складу Конституційного Суду; Закон підвищує мінімальний вік для заняття посади судді з 25 до 30 років і при цьому докорінно змінює порядок обрання та звільнення суддів, вводить систему конкурсного відбору для призначення суддів тощо [1, ст. 532]. У рамках судової реформи Закон України «Про судоустрій і статус суддів» викладено у новій редакції від 02.06.2016 р. Так, ліквідовуються вищі спеціалізовані суди і оновлюється структура Верховного Суду України, зокрема створюються нові Вищі антикорупційний та патентний (з питань інтелектуальної власності) суди [2, ст. 545].

Положення конституційних змін у сфері правосуддя охоплюють не лише питання судоустрою та судочинства, але й реформування суміжних правових ін-

ститутів – прокуратури, адвокатури, безоплатної правової допомоги та виконання судових рішень, які є невід’ємними складовими юстиції.

У Конституції та Законі України «Про прокуратуру» закріплюється, що прокуратура втрачає загальну функцію нагляду і займається тільки підтриманням публічного обвинувачення в суді, представництвом інтересів громадян/держави в суді, процесуальним керівництвом досудовим розслідуванням та наглядом за виконанням судових рішень у кримінальних справах [3, ст. 12].

Стан дослідження проблеми

Робота носить своєчасний та комплексний характер, оскільки розкриває правову можливість громадян, передбачену Конституцією України щодо реалізації права на правову допомогу і вибір захисника через призму останніх конституційних змін, які торкнулися майже всіх галузей права. З огляду на це, наука юриспруденції має дефіцит праць з цієї проблематики і висвітлює відповідні питання епізодично або в рамках розгляду інших проблем. Як правило, праці присвячені інституту безоплатної правової допомоги, реалізації права на правову допомогу у кримінальному судочинстві, окремим аспектам адвокатської діяльності тощо. Проте, слід відмітити роботи Шрамко Ю.Т., Личко В.С. та Джуської А.В., які протягом 2013-2018 років дослідили це питання на рівні дисертаційних досліджень, а саме: законодавче врегулювання конституційного права на правову допомогу в Україні; поняття та види правової допомоги в Україні; конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні.

Метою і завданням дослідження є з’ясування реалізації конституційного права громадян України на правову допомогу та доступ до справедливого суду через призму конституційних змін у частині правосуддя; визначення ступеня монополії адвокатури в національному законодавстві України; порівняння національного та міжнародного законодавства щодо

реалізації права громадян на правову допомогу та ступеня участі у ній інституту адвокатури.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до конституційних змін в Україні представляти та захищати громадян у суді зможуть тільки адвокати. Ця норма почала діяти з 1 січня 2020 р. Іншими словами, йдеться про так звану «монополію адвокатів у суді». Хоча для державних органів та органів місцевого самоврядування, корпоративних юристів та законних представників зроблено виняток. Проте ці зміни ведуть саме до монополії адвокатів, адже жоден інший юрист не зможе здійснювати судовий захист прав і свобод фізичних та юридичних осіб.

Нагадаємо, що перший крок у цьому напрямі було здійснено в рамках кримінального судочинства. За новим Кримінальним процесуальним кодексом України (2012 р.), тільки адвокат може бути захисником підозрюваного чи обвинуваченого, представником потерпілого, цивільного позивача чи відповідача. Тоді як раніше таку функцію міг здійснювати фахівець у галузі права. До того ж відповідно до ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012 р.) за адвокатами давно уже закріплене право представництва і захисту інтересів фізичних та юридичних осіб у судах під час здійснення конституційного, адміністративного, цивільного, господарського, кримінального судочинства та розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Законом № 1401-VIII від 2 червня 2016 р. на найвищому рівні унормовано виключну роль адвокатури у наданні правової допомоги, а саме: ст. 59 Конституції України прийнята в новій редакції — термін «правова допомога» замінений «професійною правничою допомогою», скасована частина друга. «Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав». Відповідно до нововведеної ст. 1312 носіями про-

фесійної правничої допомоги є винятково адвокати. Так, «для надання професійної правничої допомоги в Українідіє адвокатура. Тільки адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення».

Це означає, що до прийняття відповідних змін до Конституції України, представляти та захищати інтереси громадян та юридичних осіб у адміністративних, цивільних, господарських справах та справах про адміністративні правопорушення мали право фізичні особи чи організації (громадські) за довіреністю. Із вступом у юридичну силу окремих положень Основного Закону громадяни чи будь-які організації та юридичні особи, за неможливості захищати себе у суді, будуть змушені звертатися за правовою допомогою до адвокатів.

Звісно, Конституційні норми є основоположними, вони не можуть врегулювати абсолютно всі відносини, які виникають, і саме тому на їх виконання та задля деталізації положень приймаються закони [4]. Але незрозумілою є потреба встановлення монополії адвокатури саме на конституційному рівні. Оскільки в Україні діяв і був прийнятий новий профільний Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яким чітко визначені види адвокатської діяльності, в тому числі і право судового захисту у всіх судових справах та інстанціях. Такою ж є практика європейських держав щодо цього питання, де рівень процесуальних законів вважається достатнім для встановлення повної або часткової монополії адвокатури (Франція, Бельгія, Португалія, Німеччина, Нідерланди, Литва).

У світі «монополія адвокатів» на представництво інтересів в судах існує досить давно, як правило, в країнах «сталих демократій» Європи та світу. Саме виникнення адвокатури як професії історично було зумовлене необхідністю виокремлення певної частини юристів, кваліфікація яких вважалася достатньою для здійснення професійного захисту особи в суді. Якщо ж говорити про Україну, це — новація для вітчизняного права, як і для права країн

пострадянського простору. Пікантності додає те, що «монополія» є конституційною, чого немає в інших країнах, навіть найрозвиненіших [5].

Положення Основного Закону — норми прямої дії, які від дня набуття чинності зроблять неконституційними низку положень інших законів, що стосуються надання правової допомоги. Тому існують неабиякі ризики, запобігти яким слід на рівні вдосконалення спеціального законодавства у сфері правових послуг.

Незважаючи на те що зміни до Конституції прийняті і частина нововведень уже діє, дискусії та обговорення в частині правосуддя та запровадження монополії адвокатів тривають. Представники державних органів та адвокатська спільнота однозначно виступають за такі зміни і вбачають у них тільки плюси. Зокрема, Олексій Філатов, заступник глави Адміністрації Президента України, член Ради з питань судової реформи при Президентові України, член Конституційної комісії, зауважує: «Наша мета — це точно не реформа заради реформи. Правосуддя — це не тільки суд. А що стосується професії адвоката — ми прагнути мемо до діяльності за єдиними високими стандартами. А отже, суть має зводитись до основних пунктів: забезпечення максимальної якості надання послуг правниками, високі етичні стандарти та забезпечення прав та гарантій адвокатів» [6]. «А підсилення прав адвоката — по суті підсилення прав клієнта. І не слід забувати, що разом з гарантіями, правами, новими видами адвокатської діяльності ми матимемо значно більше обов'язків та відповідальності», — окрема позиція адвокатів. На думку голови Ради Київської області Петра Бойка, «монополія адвокатів у суді — це не створення якоїсь привілейованої “касти”, а перш за все підвищення рівня судового захисту» [7].

Отже, виключне право на представництво у судах та доступ до професії має належати лише адвокатам, оскільки саме вони наділені професійними правами та обов'язками, володіють належною підготовкою (мають спеціальну та достатню кваліфікацію), які гарантують якісні пра-

вові послуги та високий рівень судового захисту, що стимулюються не тільки високими гонорарами, а й можливістю притягнення їх до дисциплінарної відповідальності. До того ж усунення з правової арени «неякісних гравців» полегшить суддям роботу, адже їм легше вести процес з юридично обізнаною особою – такої позиції дотримуються прихильники монополізації правових послуг.

Абсолютно протилежних поглядів стосовно монополії адвокатури на рівні Основного Закону дотримуються окремі адвокати, корпоративні юристи, правозахисники різних організацій та наукова спільнота. На їхню думку, у внесених змінах є істотні недоліки.

По-перше, у світі не існує жодних прецедентів встановлення на рівні Основного Закону держави монополії недержавної самоврядної організації на надання послуг суспільству. Україна може стати першою країною у світі, яка закріплює протекціонізм на конституційному рівні. На сьогодні українська адвокатура знаходиться на такому рівні розвитку, який не дає змоги гарантувати надання якісних правових послуг. Українська адвокатура ще не досягла рівня розвитку на кшталт “bar association”, як у США, та високого авторитету у суспільстві, як у Великій Британії, Франції, Німеччині чи Бельгії. Адвокатам ніхто не забороняє своєю працею доводити якість своєї роботи та брати участь у будь-яких судових процесах, тому всі пропозиції щодо наділення цього інституту монополіями повноваженнями на участь у судових процесах мають визначатись тим, чи слугуватиме це захисту прав людини.

По-друге, прийняті зміни до Основного Закону перетворюють на обов'язок громадянина те, що досі було для нього однією із можливостей (правом), і звужують коло цих можливостей, а значить, звужують обсяг права на отримання правової допомоги. Зміни є необґрунтованим обмеженням права людини на вибір захисника. Це неминуче призведе до подорожчання послуг адвокатів, які в умовах відсутності

у клієнта іншої альтернативи отримають монополію на ринку.

По-третє, монополія адвокатури може сприяти негативному впливу на стан самої адвокатури та призвести до стагнації розвитку правової системи. Адвокатура може легко стати інструментом впливу держави на юридичну спільноту, позбавляючи можливості адвокатів, які захищають правозахисників, журналістів, представників опозиції, права брати участь у судових процесах.

По-четверте, встановлення монополії адвокатури у сфері юридичної допомоги становить загрозу для доступу до правосуддя соціально вразливих та незахищених верств населення, на яких поширюється система безоплатної правової допомоги. Подорожчання послуг, у випадку відсутності необхідних коштів у бюджеті, призведе до зменшення в разі безоплатної правової допомоги.

По-п'яте, прийняті зміни до Конституції України в частині встановлення абсолютного (виключного) права адвокатури на представництво в суді знаходять своє логічне продовження у Законах України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про судоустрій і статус суддів», Кримінальному процесуальному кодексі України, але ніяким чином не узгоджуються із положеннями цивільного, господарського, адміністративного процесуального законодавства, а також Кодексу про адміністративні правопорушення. Так, відповідно до окремих положень процесуальних кодексів України, окрім КПК України, право на надання правової допомоги у суді надається також представникам та фахівцям з права.

Висновки

На нашу думку, відповідні зміни до Основного Закону у сфері надання правової допомоги є поспішними, необґрунтованими і такими, що не відповідають основним принципам права, передусім верховенству права та окремим статтям Конституції України (ст. 22, 59, 64) — кожен має право на правову допомогу та вільний вибір захисника. Конституційні

права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [8, ст. 2598]. Таким чином, зміна положень про вільний вибір захисника чи представника відносно закріплених прав і свобод людини і громадянина є обмеженням або скасуванням їх, а саме: рішень Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 р. про право вільного вибору захисника та № 23-рп/2009 від 30 вересня 2009 р. про право кожного на правову допомогу [9, ст. 2045, ст. 32]; міжнародно-правових договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) та ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), що наголошують на вільному доступі до правової допомоги та виборі на свій розсуд захисника [10], основних принципів, що стосуються ролі юристів (1990 р.) і передбачають право кожної людини звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту й обстоювання своїх прав [11]; практики Європейського суду з прав людини (24 листопада 2011 р. ЄСПЛ оприлюднив рішення у справі «Загородній проти України» [12, ст. 1330], яким встановив, що недопуск у кримінальному процесі як захисника підсудного «фахівця в галузі права», який не має адвокатського свідоцтва, є порушенням права на справедливий суд Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та несумісний із принципом верховенства права).

Література

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02 червня 2016 року. № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

3. Про прокуратуру України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2-3. Ст. 12.

4. Олександров Д. Монополія адвокатури: що на нас чекає? Юридична газета. 2016. 30 травня. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/monopoliya-advokaturi-shcho-na-nas-chekae.html>

5. Шепель Т. Адвокатська монополія: закон як дишло. Новий час. 2016. 10 червня. URL: <http://nv.ua/ukr/opinion/shepel/advokatska-monopolija-zakon-jak-dishlo-145187.html>

6. Монополія адвокатури: варто чи ні її запроваджувати. Українське право. URL: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/monopol-ya-advokaturi-var-to-chi-n-zaprovadzhuvat/>

7. Адвокатська монополія підвищить рівень судового захисту. Закон і Бізнес. URL: http://zib.com.ua/ua/print/88732-advokatska_monopolija_pidvischit_riven_sudovogo_zahistu.html

8. Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України. 2010. № 72/1. Ст. 2598.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 року. № 13-рп/2000. Офіційний вісник України. 2000. № 47. Ст. 2045; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року. № 23-рп/2009. Вісник Конституційного Суду України. 2009. № 6. С. 32.

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Ради Європи від 04 листопада 1950 року. Ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17 липня

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено конституційним гарантіям на правову допомогу у контексті змін до Основного закону України, що відбулися в рамках проведеної судово-правової реформи 2016 року. Проаналізовані положення конституційних змін у сфері правосуддя, протягом останніх чотирьох років, що охопили не лише питання судоустрою та судочинства, але й реформування суміжних правових інститутів – прокуратури, адвокатури, безоплатної правової допомоги та виконання судових рішень, які є невід’ємними складовими юстиції. Доведено, що відповідні зміни до Основного Закону у сфері надання правової допомоги є поспішними, необґрунтованими і такими, що не відповідають основним принципам права, передусім верховенству права та окремим статтям Конституції України (ст.ст. 22, 59, 64) — кожен має право на правову допомогу та вільний вибір захисника.

Ключові слова: правова допомога, професійна правнича допомога, інститут адвокатури, судова реформа, монополія адвокатів.

1997 року. Голос України. 10.01.2001. № 3; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН від 16 грудня 1966 року. Ратифікований Указом Президії ВР УРСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043

11. Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті Конгресом ООН від 07 вересня 1990 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_313

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Загородній проти України» від 24 листопада 2011 року. Офіційний вісник України. 2012. № 35. Ст. 1330.

SUMMARY

The article is devoted to the constitutional guarantees for legal aid in the context of amendments to the Basic Law of Ukraine, which took place in the framework of the judicial and legal reform of 2016. The provisions of the constitutional changes in the field of justice over the last four years have been analyzed, covering not only the judiciary and the judiciary, but also the reform of related legal institutions - the prosecutor's office, the bar, free legal aid and enforcement of judgments. It is proved that the relevant amendments to the Basic Law in the field of legal aid are hasty, unfounded and do not comply with the basic principles of law, especially the rule of law and certain articles of the Constitution of Ukraine (Articles 22, 59, 64) - everyone has the right for legal assistance and free choice of defense counsel.

There is no precedent in the world for establishing at the level of the Basic Law of the state a monopoly of a non-governmental self-governing organization to provide services to society. The analysis and generalization of the international legislation regulating the activity of the bar gave the author the opportunity to draw the following conclusions: Ukraine may become the first country in the world to consolidate protectionism at the constitutional level; today the Ukrainian legal profession is at a level of development that does not guarantee the provision of quality legal services; the Ukrainian bar has not yet reached the level of development such as "bar association", as in the United States, and high authority in society, as in Great Britain, France, Germany or Belgium; No one forbids lawyers to prove the quality of their work and to take part in any legal proceedings, so any proposal to give this institution a monopoly on litigation should be determined by whether it serves to protect human rights.

Key words: legal aid, professional legal aid, institute of advocacy, judicial reform, monopoly of lawyers.

ОСТАТОЧНІСТЬ РІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ У РЕКОДИФІКОВАНОМУ ГПК УКРАЇНИ

ВОЛЕВСЬКИЙ Лев Володимирович - аспірант кафедри господарського права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ORCID orcid.org/0000-0002-1172-3744

УДК 346.91

DOI 10.32782/NP.2020.4.19

В статье анализируется проблема окончательности решения суда хозяйственной юрисдикции с позиции необходимости соблюдения правила запрета пересмотра акта правосудия, приобретшего указанную особенность. Поддерживается точка зрения относительно необходимости внедрения на законодательном уровне признаков окончательности решения суда. Основываясь на анализе материалов практики делается вывод о нецелесообразности распространения случаев восстановления сроков на обжалование решений, вступивших в законную силу. Вместе с тем, исследуются отдельные аспекты действия хозяйственного процессуального законодательства во времени с учетом предмета данной статьи. Также обращается внимание на отличие и не идентичность понятий законной силы и окончательности судебного решения. Признается справедливой практика ЕСПЧ относительно критики практики национальных судов относительно восстановления сроков обжалования актов правосудия после истечения длительного времени с момента их вынесения при осведомленности заинтересованных лиц о содержании судебных решений.

Ключевые слова: хозяйственное процессуальное законодательство; участники хозяйственного процесса; окончательность судебного решения; восстановление срока на обжалование решения; действие процессуального закона во времени.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями полягає в існуванні доволі розповсюдженої проблеми відносно конкуренції норм процесуального законодавства щодо забезпечення, з одного боку, реалізації конституційного права на оскарження судових рішень. З іншого, у необхідності вирішення питання поновлення строків на оскарження актів правосуддя за умови пропуску строку суб'єктом зазначеного права з поважних, на його думку, причин. У зв'язку з цим відомі випадки зловживання правом оскарження зазначених актів, які полягають у реалізації його особами після спливу тривалого часу з моменту набрання судовим рішенням властивостей законної сили та ознак остаточності. Як наслідок, під час доволі складно застосовувати норми господарського процесуального законодавства у часі при визначенні можливості подальшого руху справи у суді контролюючої інстанції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, що започаткували вирішення цієї проблеми, на які спирається автор, свідчить про необхідність приділення уваги окремим особливостям застосування господарського процесуального законодавства при реалізації права на оскарження судового рішення. Ці питання ретельно досліджувались у роботах О.О.Борисової,

К.В.Гусарова, В.В.Комарова [1-3] та інших дослідників.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми, яким присвячена стаття, полягають у відсутності законодавчого закріплення умов протидії намаганням зловживання процесуальними правами в частині оскарження судових рішень, котрі набрали законної сили.

Постановкою завдання є розробка на теоретичному рівні концепції протидії спробам подолання законної сили та остаточності судового рішення поза межами встановлених господарським процесуальним законодавством строків оскарження актів правосуддя.

Викладення основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих результатів ґрунтується на використанні методів наукового пізнання. За загальним правилом, рішення суду набирає законної сили після спливу строку на апеляційне оскарження, або, при такому оскарженні, з дня прийняття постанови судом апеляційної інстанції. Слід зазначити, що, на відміну від національного законодавства, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод оперує терміном «остаточність» судового рішення та не містить такої властивості, як законна сила. Вітчизняне господарське процесуальне законодавство, навпаки, не містить нормативного закріплення змісту остаточності, оперуючи терміном законної сили судового рішення. У юридичній літературі на співвідношення зазначених властивостей звертає увагу в одній із своїх робіт К.В.Гусаров [4]. Застосування правил ГПК України після його рекодифікації може бути ускладненим необхідністю застосування господарського процесуального законодавства у дорекодифікаційній редакції. Мова іде, зокрема, про справи щодо інстанційного оскарження актів правосуддя, можливість оскарження яких по-різному визначаються господарським процесуальним законодавством у попередній редакції ГПК України та чинній.

Поряд із зазначеним, практичний сенс має відповідь на наступне питання. У разі подання апеляційної скарги особою, яка не була повідомлена про розгляд справи після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, чи вирішується питання його поновлення відповідно до статті 256 ГПК України. При цьому особа отримала копію рішення, а з апеляційною скаргою звернулась лише із спливом багатьох місяців. В цьому випадку чи суд зобов'язаний відкрити апеляційне провадження безумовно?

Дослідження вказаної ситуації впливає на можливість подолання ознак остаточності судового рішення. Поширення випадків поновлення строків на апеляційне оскарження в аналогічних ситуаціях напевно чи можна визнавати справедливими, оскільки порушує положення правової визначеності акту правосуддя.

Конституційне закріплення права апеляційного оскарження конкретизується у нормах господарського процесуального права. Частина 2 ст. 256 ГПК України передбачає можливість поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження для учасника справи, якому повне рішення або ухвала суду не було вручено у день його (її) проголошення або складання: 1) на рішення суду - якщо апеляційна скарга подана протягом двадцяти днів з дня вручення йому повного рішення суду; 2) на ухвали суду - якщо апеляційна скарга подана протягом десяти днів з дня вручення йому відповідної ухвали суду. Строк на апеляційне оскарження може бути поновлений у випадках пропуску з інших поважних причин, крім випадків, зазначених у ч.2 ст. 261 ГПК України. Аналіз зазначених нормативних приписів свідчить про віднесення законодавцем до поважних причин випадки, визначені у ч.ч. 2 та 3 ст. 256 ГПК України. Слід визнати, що вирішення подібних випадків мають певну долю складності.

Застосування ч.2 ст.261 ГПК України, вважаю, не повинно пов'язуватись із можливою оцінкою судом апеляційної інстанції поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження заінтересова-

ною особою. У той же час уявляється, що застосування п.1 ч.2 вказаної норми має пов'язуватись із визначенням початку перебігу строку на апеляційне оскарження. Реалізація особою права апеляційного оскарження може бути здійснено в такому випадку впродовж 20 днів з дня вручення їй повного рішення суду.

За матеріалами однієї із справ, що розглядається Верховним Судом зазначається, що рішення ухвалено судом першої інстанції за відсутності заявника скарги 14 березня 2018 р. 23 липня 2018 р. представник заявника звернувся до суду із клопотанням про ознайомлення з матеріалами справи, а 13 серпня 2018 р. представник подав до суду заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами із додаванням копії повного тексту рішення від 14 березня 2018 р. Апеляційна скарга на вказане рішення була подана 14 травня 2020 р., тобто з пропуском строку на апеляційне оскарження. У клопотанні про поновлення строку на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції представник відповідача зазначив, що про це рішення йому стало відомо випадково.

Таким чином, під час отримання повного тексту рішення суду до реалізації права апеляційного оскарження сплинуло більше одного року. З огляду на цю обставину вважаю неможливим початок руху справи в суді апеляційної інстанції, враховуючи положення п.1 ч.2 ст. 261 ГПК України. Цей висновок пояснюється наступним.

Право на апеляційне оскарження – диспозитивне право особи, як і звернення такої особи до суду першої інстанції за умови, якщо вона суб'єктивно вважає своє право порушеним. Сюди можна також віднести і звернення особи із заявою про перегляд справи за нововиявленими обставинами. Проте реалізація диспозитивного права, зокрема на звернення до апеляційного суду, пов'язується господарським процесуальним законодавством із дотриманням певних умов. Передусім це здійснення такого права відповідно до встановлених строків апеляційного оскарження. Вважаю, що правила перебігу строку для осіб, визначених у п.1 ч.2 ст.261 ГПК

України, визначаються п.1 ч.2 ст. 256 вказаного нормативного акту.

Не реалізація суб'єктом господарського процесуального права права апеляційного оскарження у 20-денний термін з дня вручення йому повного тексту судового рішення свідчить про його відмову від права на апеляційне оскарження судового рішення. Особа вважала за можливе реалізацію іншого диспозитивного права – подачу заяви про перегляд справи за нововиявленими обставинами. Апеляційне оскарження, як і інші форми перегляду судового рішення, не слід розглядати як завуальовані способи затягування набрання актом правосуддя законної сили та властивостей остаточності. Тому звернення апелянта із скаргою у строк, що перевищує річний термін від дати отримання нею повного тексту судового рішення, викликає необхідність відмови у відкритті апеляційного оскарження у разі, якщо апеляційна скарга подана після спливу одного року з дня отримання повного тексту судового рішення (п.1 ч.2 ст.256 та п.1 ч.2 ст.261 ГПК України).

Вищевказані висновки кореспондуються і з позиціями Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Так, у п.п. 40 та 41 рішення по справі «Пономарьов проти України» зазначається, що у випадку поновлення строку на ординарне апеляційне оскарження зі спливом значного періоду часу та на підставах, що не вважаються переконливими, таке рішення може порушити принцип юридичної визначеності. Разом з тим ЄСПЛ визнає, що вирішення питання про поновлення строку на оскарження перебуває в межах дискреційних повноважень національних судів, однак такі повноваження не є необмеженими. Від судів вимагається вказувати підстави. Однією із таких підстав може бути, наприклад, неповідомлення сторін органами влади про прийняте у їх справі рішення. Однак навіть у такому випадку можливість поновлення не буде необмеженою, оскільки сторони в розумні інтервали часу мають вживати заходів для ознайомлення із станом відомого їм судового провадження.

У п. 47 рішення у справі «Устименко проти України» суд постановив, що рішення відносно поновлення терміну оскарження може порушити принцип правової визначеності та свобода розсуду судів при вирішенні питання про поновлення не є обмеженою. У кожному випадку суди повинні встановлювати, чи виправдовують причини поновлення строку на оскарження втручання у принцип остаточності судового рішення. У рішенні по справі «Кузнецов та інші проти Росії» від 13 серпня 2018 р. ЄСПЛ підкреслив в якості умови відступу від принципу *res judicata* поновлення строків на оскарження. Тому особи, котрі оскаржують рішення за межами строків, наданих законом, повинні діяти з достатнім поспіхом. При цьому зазначається, що подача особами скарги після спливу 4 місяців з дня визнання неприйнятними їх апеляційних скарг свідчить про їх дії без належної старанності. У такому випадку задоволення їх клопотання про поновлення строку на оскарження означало б глумління над принципом правової визначеності.

Висновки дослідження та перспективи подальших розробок у цьому напрямку зводяться до наступного. На підставі викладеного вважаю, що з урахуванням описаних обставин господарської справи у разі подання апеляційної скарги особою, яка не була повідомлена про розгляд справи після спливу одного року з дня складання повного тексту рішення та отримання нею вказаного процесуального документу, суд не зобов'язаний відкрити апеляційне провадження безумовно. Уявляється, що в такому випадку доцільно застосовувати інститут відмови у відкритті апеляційного провадження на тій підставі, що апеляційна скарга подана після спливу одного року з дня складання повного тексту судового рішення. При цьому апелянт не реалізував власне диспозитивне право на оскарження судового рішення в апеляційному порядку протягом одного року з дня отримання повного тексту судового рішення.

Література

1. Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ: моногр. / З. Х. Баймолдина и др., под ред. Е. А. Борисовой. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфра-М, 2012, 768 с.

2. Гусаров К.В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному процесі: дис. док-ра юрид. наук. 12.00. 03.–цивільне право і цивільний процес; сімейне право. – Х.: Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. – 431 с.

3. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.: Х.: Право, 2016, 848 с.

4. Гусаров К.В. Вплив конституційної скарги на остаточність судового рішення та вичерпання національних засобів юридичного захисту у цивільному процесі // Вісник Національної академії правових наук України, 2017, №1 (88). – С. 120-130.

5. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Пономарьов проти України» // Ел. ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text

6. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Устименко проти України» // Ел. ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b27#Text

7. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Кузнецов проти Росії» // Ел. ресурс: <https://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/kuznecov-i-drugie-protiv-rossii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>

Volevskiy Lev.

FINALITY OF DECISION OF AN ECONOMIC COURT IN THE RECODIFIED EPC OF UKRAINE

In the article there is being analyzed a problem of finality of court decision of economic jurisdiction from the point of view a necessity of compliance with the rule prohibiting the review of the act of justice, which has acquired this property. The point of view on the necessity of introduction at the legislative level of signs of finality of the court decision is supported. Based on the analysis of materials of court practice, it is concluded that it is inexpedient to extend the cases of renewal of terms for appeals

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується проблема остаточності рішення суду господарської юрисдикції з позиції необхідності дотримання правила заборони перегляду акту правосуддя, що набрав означеної властивості. Підтримується точка зору стосовно необхідності запровадження на законодавчому рівні ознак остаточності рішення суду. На підставі аналізу матеріалів судової практики робиться висновок про недоцільність розповсюдження випадків поновлення строків на оскарження відносно рішень, котрі тривалий час є такими, що набрали законної сили. Разом з цим, досліджується аспект дії господарського процесуального законодавства в часі, враховуючи предмет даної статті. Також звертається увага на відмінність та неоднаковість понять законної сили та остаточності судового рішення. Визнається справедливою практика ЄСПЛ щодо критики практики національних судів з приводу поновлення строків на оскарження відносно актів правосуддя після спливу тривалого часу з моменту їх ухвалення при наявності обізнаності заінтересованих осіб про зміст судових рішень.

Ключові слова: господарське процесуальне законодавство; учасники господарського процесу; остаточність судового рішення; поновлення строку на оскарження рішення; дія процесуального законодавства в часі.

against decisions that have long been in force. At the same time, certain aspects of the economic procedural legislation in time are studied, taking into account the subject of this article. Attention is also drawn to the difference and non-uniformity of the concepts of legal force and finality of the court decision. The rightful practice of ECHR is recognized on criticizing practice of national courts on the renewal of terms for appeals against acts of justice after passing long time since their adoption, in the presence of awareness of interested people about the content of the court decisions.

Key words: economic procedural legislation; participants of economic process; finality of court decision; renewal of the term for appealing the decision of the procedural legislation in time.

ЗАХИСТ ПРАВ МАЛОЛІТНІХ І НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

**ПЛЯК Назар Іванович - аспірант кафедри цивільного права і процесу,
Національна академія внутрішніх справ, Україна, м. Київ**

ORCID ID: 0000-0001-6859-2434

УДК 347.641

DOI 10.32782/NP.2020.4.20

В статті аналізується состояние науочної проблеми относительно зашиты прав малолетних и несовершеннолетних лиц при рассмотрении гражданских дел судами. При использовании методов научного познания объясняется необходимость постоянного поиска законодательных путей к усовершенствованию процедур зашиты указанных субъектов. Вместе с тем, описывается на теоретическом уровне содержание гражданской процессуальной правосубъектности таких лиц с обоснованием ее специфичности и уникальности в гражданском процессуальном праве. Упоминание ряда нормативно-правовых актов, предметом которых является материально- и процессуально-правовое регулирование соответствующих правоотношений, свидетельствует о значимости тематики исследования при соблюдении Украиной принятых для исполнения международно-правовых обязательств. Указывается на постоянное усовершенствование законодательно-предусмотренных процедур и оснований зашиты прав детей, в том числе в связи с противодействием домашнему насилию, привлечением в качестве свидетелей, признания факта их рождения на временно-оккупированной территории.

Ключевые слова: защита прав в гражданском судопроизводстве; малолетние и несовершеннолетние лица; гражданская процессуальная правосубъектность; рассмотрение дел судами; правоспособность; дееспособность; противодействие домашнему насилию.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями полягає у постійному вдосконаленні правового статусу тих чи інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Не є винятком і намагання законодавця вдосконалити захист прав малолітніх та неповнолітніх осіб при розгляді цивільних справ. Враховуючи правовий статус дитини як особи до досягнення нею повноліття (ч.1 ст.6 СК України), увага до її прав, свобод та інтересів зосереджується не лише в нормах національного права, а й у міжнародно-правових актах. Зокрема, за даними Міністерства Юстиції України, мова іде про Конвенцію ООН про права дитини. Цей нормативний акт є основним документом, що визначає правові стандарти у сфері захисту прав дитини. Конвенція ратифікована Україною 27 лютого 1991 р. і набула чинності 27 вересня 1991 р.

Важливе значення має також ратифікація низки міжнародних договорів у сфері сімейного права, які розроблені в рамках Ради Європи та Гаазької конференції з міжнародного приватного права. Ці документи дозволяють вирішувати практичні питання, котрі стосуються здійснення прав дітей, а також регулюють відносини батьків і дітей як матеріальні, так і особисті. Деякі з таких договорів були підписані Україною ще у 2002 – 2003 роках.

Поряд із вказаним, у 2006 році було ратифіковано: Конвенцію про цивільно-

правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р.; Європейську конвенцію про здійснення прав дітей 1996 р.; Конвенцію про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р.; Конвенцію про контакт з дітьми 2003 р.; Конвенцію про стягнення аліментів за кордоном 1956 р. та Конвенцію про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання 1973 р. У 2008 році ратифіковано Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 р. У січні 2009 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом 1975 р. [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, що започаткували вирішення цієї проблеми, на які спирається автор, дозволяє приділити увагу специфіці захисту прав, свобод та інтересів дітей в порядку цивільного судочинства з огляду на обсяг їх цивільної процесуальної правосуб'єктності. Ці питання стали предметом наукових досліджень С.С. Бичкової, К.В. Гусарова, В.В. Комарова, Г.В. Чурпіти [2-5] та інших дослідників. У закордонній правничій літературі, поряд з цим, обговорюються не менш важливі питання, пов'язані із судовим захистом прав неповнолітніх, що стали жертвами торгівлі людьми [6], із особливостями реалізації неповнолітніми прав на азартні ігри [7], та інші проблеми реалізації їх правосуб'єктності.

Не вирішені частини загальної проблеми, яким присвячується стаття, полягають у необхідності дослідження змісту та порядку реалізації цивільної процесуальної правосуб'єктності малолітніх та неповнолітніх осіб.

Постановкою завдання цієї наукової роботи є викладення наукової проблеми захисту прав малолітніх і неповнолітніх осіб при розгляді цивільних справ судами.

Викладення основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів ґрунтується на використанні при провадженні дослідження методів наукового пізнання. Відносно дослідження предмету роботи важливим є і те, що ст. 51 Конституції України передбачає обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Також на державу покладається утримання і виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. З боку держави гарантується заохочення і підтримання благодійницької діяльності щодо дітей (ч.3 ст.52 Конституції України). При порушенні вказаних гарантій їх захист забезпечується застосуванням багатьох механізмів. У їх межах мова іде, зокрема, і про можливість участі дітей (малолітніх і неповнолітніх осіб) при розгляді справ, передусім, судами цивільної юрисдикції, відносно захисту їх цивільних (у широкому розумінні) прав, свобод та охоронюваних законом інтересів.

«Поділ» дітей як суб'єктів цивільних та цивільних процесуальних правовідносин на малолітніх та неповнолітніх пояснюється змістом їх правосуб'єктності, визначеним ст. ст. 31 та 32 ЦК України. Перша із вказаних норм до малолітньої особи відносить фізичних осіб, які не досягли чотирнадцяти років. Законодавець надав їм обсяг дієздатності, що називається частковою. Її зміст зводиться до можливості малолітніх осіб: 1) самостійно вчинювати дрібні побутові правочини, та 2) здійснювати особисті немайнові права на результати їх інтелектуальної і творчої діяльності, що охороняються законом. До особливостей цивільної дієздатності вказаних осіб слід віднести і ту обставину, що малолітня особа не несе відповідальність за шкоду, завдану нею.

Фізичні особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років мають, згідно із ст. 32 ЦК України, неповну цивільну дієздатність. Остання включає в себе, крім часткової дієздатності, також права щодо: 1) самостійного розпорядження своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; 2) самостійного здійснення права на результати творчої, інтелектуальної діяльності

ті, що охороняються законом; 3) набуття статусу учасника (засновника) юридичних осіб у випадках, якщо це не заборонено ані законом, ані установчими документами юридичної особи; 4) самостійного укладання договору банківського вкладу (рахунку) та розпорядження ним за умови внесення цією особою на своє ім'я (грошових коштів на рахунок). До особливості цивільної дієздатності відноситься і та обставина, що неповнолітня особа вправі вчиняти інші правочини за наявності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальників. На вчинення неповнолітньою особою правочину відносно транспортних засобів чи нерухомого майна має бути письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників, посвідченій у нотаріальній формі, поряд із дозволом органу опіки та піклування. Така письмова нотаріально-посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників, разом із дозволом органу опіки та піклування, обов'язкова і при розпорядженні неповнолітньою особою грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами до фінансової установи на ім'я неповнолітнього. У той же час, за заявою батьків (усиновлювачів) цієї особи, її піклувальника, органу опіки та піклування суд, за наявності достатніх підстав, може обмежити надання неповнолітній особі право самостійного розпорядження власним заробітком, стипендією чи іншими доходами, або позбавити її такого права. У разі відсутності обставин, що були підставою для ухвалення рішення про обмеження (позбавлення) зазначеного права, суд скасовує власне рішення. Разом з визначенням, ст. 33 ЦК України визначає особливості цивільної відповідальності неповнолітньої особи, а ст. 35 вказаного Кодексу – випадки надання повної цивільної дієздатності неповнолітній фізичній особі.

На відміну від такої регламентації структури дієздатності у цивільному матеріальному праві малолітніх та неповнолітніх осіб, сутність цивільної правоздатності має більш просту побудову. Частина 1 ст. 25 ЦК України визначає цивільну правоздатність як здатність усіх фізичних осіб мати цивільні права та обов'язки. Вона виникає

у момент народження дитини та припиняється в момент її смерті. Усіх фізичних осіб об'єднує рівність у здатності мати цивільні права та обов'язки.

Суттєву відмінність має правове регулювання цивільної процесуальної правоздатності. На відміну від правоздатності у цивільному матеріальному праві, здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки мають фізичні і юридичні особи, проте не всі суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин. Стаття 46 ЦПК України закріплює таку властивість для сторін, третіх осіб, заявників та заінтересованих осіб. На відміну від цього, цивільна процесуальна дієздатність розуміється як здатність юридичних та повнолітніх фізичних осіб особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (ст. 47 ЦПК України). Цей нормативний акт не передбачає розгалужені (на відміну від ЦК України) різновиди дієздатності малолітніх та неповнолітніх осіб. Частини 2 та 3 вказаної норми не передбачають особливості змісту цивільної процесуальної дієздатності малолітніх осіб. Проте ч.1 ст. 59 ЦПК України передбачає захист прав, свобод та інтересів малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років їхніми батьками, усиновлювачами, опікунами чи іншими особами, визначеними законом.

Неповнолітні ж особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто реалізовувати цивільні процесуальні права та здійснювати свої обов'язки в суді по справах, які виникають з відносин, у яких вони особисто брали участь. Суд може залучити до участі у такій справі законного представника неповнолітньої особи. В іншому випадку (ч.3 ст.47 ЦПК України) фізична особа, яка не досягла повноліття, набуває цивільної процесуальної правоздатності з моменту реєстрації шлюбу. Повна цивільна процесуальна дієздатність може надаватись неповнолітній особі в судовому порядку за правилами, встановленими ЦПК України.

Таке ретельне описування структури дитячої право- та дієздатності пояснюється необхідністю висвітлення наукового інтересу до дослідження особливостей захис-

ту прав малолітніх та неповнолітніх осіб у порядку цивільного судочинства. З практичної точки зору інтерес до висвітлення вказаних питань можна пояснити даними судової статистики. За спостереженнями автора, оприлюдненими ним в одній з наукових публікацій, кількість рішень судів цивільної юрисдикції щодо захисту прав малолітніх та неповнолітніх осіб становить декілька десятків тисяч у період з 2017 по грудень 2020 років [8]. У зв'язку з цим практичний сенс має з'ясування доцільності запровадження спеціалізації суддів щодо захисту в порядку цивільного судочинства прав, свобод та інтересів вказаних вище осіб. Не претендуючи на остаточність вирішення цього питання уявляється, в якості одного з аргументів на користь даної позиції можна навести запровадження на нормативному Міжвідомчій координаційній раді з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Проте у п.3 Положення про вказану раду мова іде про забезпечення інтересів неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, стали жертвами або свідками злочинів, а також про підготовку пропозицій щодо запровадження ефективного правосуддя стосовно неповнолітніх, котрі вчинили правопорушення, з урахуванням їх вікових, соціально-психологічних, психологічних й інших особливостей [9]. Вважаю, що з урахуванням вказаних вище особливостей неповнолітніх доцільно розширити підготовку нормативних актів і щодо правового закріплення особливостей розгляду судами цивільної юрисдикції справ, у яких зазначені особи набули процесуально-правового статусу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин з урахуванням правосуб'єктності сторони, заявника, третьої особи тощо.

Актуальність цих питань потребує більш ретельної уваги і у зв'язку із правовими наслідками збройної агресії Російської Федерації проти України, оскільки факт народження малолітньої дитини на тимчасово окупованій території нашої держави підлягає встановленню із дотриманням спеціальної процедури, передбаченій ст. 317 ЦПК України. Разом з тим, не можна не відмітити інтерес законодавця та його на-

магання до вдосконалення запобігання домашньому насильству. Вітчизняний ЦПК України при його рекодифікації у 2017 р. був доповнений і відповідною главою окремого провадження, яка регламентує процедуру розгляду судом справ про видачу і продовження обмежувального припису, яка нерідко стосується прав, свобод та інтересів дітей. У процесуальній літературі відмічаються наступні особливості розгляду таких справ. Передусім це суттєво звужені строки їх розгляду. Відповідно до ч.2 ст. 350-5 ЦПК України, справа про видачу обмежувального припису повинна розглядатись судом не пізніше 72 годин від надходження заяви про видачу обмежувального припису до суду. Наступна особливість полягає в тому, що процесуальна форма розгляду цих цивільних справ закріплена не лише у нормах ЦПК України, а і Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Звертає на себе увагу і введення до суб'єктного кола цивільних процесуальних правовідносин такої особи, як кривдник, а також відсутність обов'язку додавання до заяви про видачу обмежувального припису доказів вчинення домашнього насильства. Пункт 3 ч. 350-4 ЦПК України дозволяє вказувати у заяві обставини, які свідчать про необхідність видачі обмежувального припису судом та докази, котрі їх підтверджують (за наявності). Потребують уваги і інші особливості цих справ окремого провадження, що викладені у роботі, яка цитується [10].

Редакція оновленого ЦПК України передбачає, крім зазначеного, можливе врегулювання судом правовідносин, пов'язаних із виконанням правоздатною особою функцій законного представника малолітніх та неповнолітніх фізичних осіб (ст. 63 ЦПК України).

Разом з цим, захист цивільних прав та інтересів дітей під час розгляду справ судами не обмежується лише вищезазначеними питаннями. Малолітні та неповнолітні особи набувають цивільну процесуальну правосуб'єктність не лише як учасники справи (за виключенням малолітніх), а і як, наприклад, свідки. Зміст ст. 232 ЦПК України дозволяє виокремити наступні

особливості порядку допиту в суді малолітніх і неповнолітніх свідків: 1) допит малолітніх (за розсудом суду і неповнолітніх) свідків відбувається в присутності батьків або інших законних представників за умови, якщо вони не заінтересовані у справі; 2) свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, не попереджається судом про юридичну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, та не приводиться до присяги; 3) при необхідності, на час допиту неповнолітніх свідків, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалений учасник справи із наступним повідомленням йому про показання і з наданням можливості ставити свідкові питання; 4) видалення свідка, який не досяг шістнадцятирічного віку, із зали судового засідання після закінчення його допиту, за винятком визнання судом необхідності його присутності в залі судового засідання.

Висновок із зазначеного полягає в тому, що викладення вищенаведеного матеріалу зумовлює необхідність дослідження реалізації цивільної процесуальної правосуб'єктності малолітніх і неповнолітніх осіб під час розгляду цивільної справи судом. Не претендуючи на остаточність власних міркувань, автор вважає за доцільне запровадження подальших наукових дискусій щодо проблематики захисту прав малолітніх та неповнолітніх осіб у цивільному судочинстві.

Література

1. Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права // Ел. ресурс: https://minjust.gov.ua/m/str_19188
2. Бичкова, С.С. Правове регулювання патронату над дітьми в Україні: прогалини та колізії // Вісник Національної академії правових наук України. – 2020. - №1, Т.2. – С.131-146.
3. Гусаров, К. В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / К. В. Гусаров; Національна

юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 19 с.

4. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія /-В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.: Х.: Право, 2016, 848 с.

5. Чурпіта, Г.В. Деякі аспекти судового захисту сімейних прав та інтересів // Вісник Національної академії правових наук України. – 2020. - №1, Т.2. – С. 71-83.

6. Jardí, M.S. The protection of the family life of displaced persons, asylum applicants, refugees, and stateless persons in European law [La protección de la vida familiar de las personas desplazadas, de las demandantes de asilo, de las refugiadas y de las apátridas en el derecho europeo] (2016) *Revista de Derecho Politico*, (95), pp. 190-227.

7. Nelson Rose, I. Underage gambling and the law® (2003) *Futures at Stake: Youth, Gambling, and Society*, pp. 126-189.

8. Піляк, Н.І. Цивільна процесуальна правосуб'єктність малолітніх і неповнолітніх осіб як учасників цивільної справи. Теорія і практика правознавства, [S.I.], v. 2, n. 18, p. 7, Dec. 2020. ISSN 2225-6555. Доступно за адресою: <<http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/218964>>. Дата доступу: 24 Dec. 2020 doi:<http://dx.doi.org/10.21564/2225-6555.2020.18.218964>.

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 357 «Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх» // Ел. ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF#n9>

10. Гусаров, К.В. Особливості розгляду судами справ про видачу обмежувального припису // Юридична Україна, 2020. - №1, С. 65-67.

Piliak Nazar

THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF MINORS AND JUVENILES IN CIVIL PROCEEDINGS AS A SCIENTIFIC PROBLEM

In the article it is being analyzed the state of the scientific problem regarding the protection of the minors' rights in civil cases by courts. Using the methods of scientific knowl-

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується стан наукової проблеми відносно захисту прав малолітніх і неповнолітніх осіб при розгляді цивільних справ судами. При використанні методів наукового пізнання пояснюється необхідність постійного пошуку законодавчих шляхів до вдосконалення процедур захисту вказаних суб'єктів. Поряд з цим, описується на теоретичному рівні зміст цивільної процесуальної правосуб'єктності вищевказаних осіб із обґрунтуванням її специфічності та унікальності у цивільному процесуальному праві. Зазначення низки міжнародно-правових актів, предметом яких є матеріально- та процесуально-правове регулювання вказаних правовідносин, свідчить про значущість тематики дослідження при дотриманні Україною прийнятих на себе міжнародно-правових зобов'язань. Вказується про постійне вдосконалення на законодавчому рівні процедур та підстав захисту прав дітей, зокрема у зв'язку із протидією домашньому насильству, залучення в якості свідків, визнання факту їх народження на тимчасово-окупованій території.

Ключові слова: захист прав у цивільному судочинстві; малолітні і неповнолітні особи; цивільна процесуальна правосуб'єктність; розгляд справ судами; правоздатність; дієздатність; протидія домашньому насильству.

edge is explained as the necessity for constant search for legislative ways to improve the procedures for the protection of these entities. The content of the civil procedural legal personality of the above-mentioned persons is described on a theoretical level with the substantiation of its specificity and uniqueness in civil procedural law. The indication of a number of international legal acts, the subject of which is the substantive and procedural legal regulation of these legal relations, testifies to the importance of the research topic in compliance with Ukraine's international legal obligations. It indicates the constant improvement at the legislative level of procedures and basis for the protection of children's rights, in particular in connection with the fight against domestic violence, the involvement as witnesses, recognition of the fact of their birth in the temporarily occupied territory.

Key words: protection of rights in civil proceedings; minors and juveniles; civil procedural legal personality; consideration of cases by courts; capacity; legal capacity; combating domestic violence.

ПІДСТАВИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВочИНУ

КОТУХА Олександр - професор кафедри господарського права та процесу, декан юридичного факультету Львівського торговельно-економічного університету

ЧАБАН Олена - доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського торговельно-економічного університету

ЛОЗИНСЬКА Тетяна - студентка освітнього ступеня “магістр” другого року навчання юридичного факультету Львівського торговельно-економічного факультету

УДК 347.133.2

DOI 10.32782/NP.2020.4.21

У статті аналізуються підстави недійсності правочину. Вказуються, що загальні підстави недійсності правочину визначені ч. 1 ст. 215 Цивільного кодексу України. Ця норма є відсылною, тому необхідно застосовувати положення ст. 203 Цивільного кодексу України.

Характеризуються загальні вимоги чинності правочину, при недотриманні яких сторонами правочину чи однією стороною, вони є підставами недійсності правочину.

У статті визначені поняття “зміст правочину”, “інтереси держави і суспільства”, “моральні засади суспільства”. Однією з підстав недійсності правочину є недодержання вимоги про відповідність змісту правочину Цивільному кодексу України, іншим законам, інтересам держави і суспільства, моральним засадам суспільства.

Окреслений необхідний обсяг дієздатності фізичної особи для вчинення нею дійсного правочину. Визначені види дієздатності фізичної особи, вказано, які правочини може вчиняти фізична особа при наявності певного виду дієздатності.

Проаналізовані поняття “внутрішня воля” та “вільне волевиявлення”. Невідповідність волевиявлення учасника правочину його внутрішній волі є підставою недійсності правочину.

Недодержання вимоги закону щодо письмової форми правочину, встановленої законом, є підставою недійсності правочину тільки у випадку, коли це прямо передбачено

законом. Таких випадків у законі є декілька, це, в основному, вказується щодо договорів.

Однією з підстав недійсності правочину є вчинення удаваного або фіктивного правочинів. Пояснюється правильне застосування норм щодо удаваного та фіктивного правочинів. Загальним правилом є те, що правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

Останньою загальною підставою недійсності правочину є порушення батьками (усиновлювачами) прав та інтересів їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей при вчиненні правочинів. Законом передбачена вимога одержання дозволу органу опіки та піклування при укладенні договорів батьками (усиновлювачами), коли це стосується інтересів дитини.

Вказано, що, крім загальних підстав недійсності правочину, законом передбачені спеціальні підстави недійсності правочину. Зокрема, такі випадки передбачені Цивільним кодексом щодо договору страхування та Сімейним кодексом України щодо договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно. Підстави недійсності правочину не можуть бути змінені або доповнені за домовленістю сторін, вони визначаються тільки законом.

Ключові слова: оспорюваний правочин, нікчемний правочин, моральні засади суспільства, форма правочину, вільне волевиявлення, обсяг цивільної дієздатності.

Постановка проблеми

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [1] (далі – ЦК України) та Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року (у редакції Закону від 3 жовтня 2017 року) [2] прийняті Верховною Радою України для захисту прав та законних інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та держави у сфері приватноправових відносин. Визнання правочину недійсним – це захист порушених прав та законних інтересів, що займає значну частину судової практики в Україні. Можливість захищати свої права шляхом визнання правочину недійсним є судовим способом захисту цивільних прав та інтересів (п. 2 ч. 2 ст. 16 ЦК України). У ЦК України немає єдиного розуміння недійсного правочину, тому необхідне детальне вивчення насамперед підстав недійсності правочину.

Аналіз останніх досліджень

Тема недійсності правочинів досліджувалась такими науковцями, як І.М. Ткаченко, В.П. Шахметовою, Г.Ф. Шершеневичем, Я.М. Романюком, І.В. Давидовою, І.В. Руцаком, О.В. Перовою та іншими. Найбільш дискусійним залишається питання підстав недійсності правочину, які можуть бути передбачені тільки законом. При правозастосуванні цих норм спостерігається їх неоднакове тлумачення, що призводить до позбавлення права на захист порушеного цивільного права.

Мета статті – провести характеристику підстав недійсності правочину та класифікувати їх.

Виклад основного матеріалу

Загальні положення про правочини містяться у главі 16 ЦК України, до якої входять ст. 202-236. У ч. 1 ст. 215 ЦК України зазначається, що підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені ч. 1-3, 5, 6 ст. 203 цього Кодексу. Загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину, передбачені у ст. 203 ЦК України. Якщо одна чи обидві сторони, що вчиняють правочин, не дотримались однієї чи декількох вимог, вка-

заних у цій статті, у момент вчинення правочину, то він визнається недійсним.

Недійсні правочини поділяються на два види: нікчемні та оспорювані. Нікчемні – це ті, умови яких прямо суперечать законодавству. Нікчемні правочини не вимагають доведення їх нікчемності в суді, на відміну від оспорюваних. Проте у випадках, встановлених ЦК України, нікчемний правочин може бути визнаний дійсним за рішенням суду (за абз. 2 ч. 2 ст. 215 ЦК України).

До нікчемних правочинів законодавець відносить правочини: а) вчинені з порушенням вимоги про їх нотаріальне посвідчення; б) вчинені особою, яка не мала необхідного обсягу цивільної дієздатності для вчинення такого виду правочину; в) що порушують публічний порядок; г) вчинені всупереч внутрішній волі особи.

Як зазначає І. М. Ткаченко, нікчемний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Так, у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути іншій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а разі неможливості такого повернення, зокрема, якщо одержане полягає в користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість отриманого за цінами, що існують на момент відшкодування. Причому, якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину контрагенту або третій особі завдані збитки або моральна шкода, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Встановлені законом правові наслідки недійсності нікчемного правочину не можуть змінюватися за домовленістю сторін [3, с. 374].

У цивільному законодавстві існує презумпція правомірності правочину, мається на увазі те, що вчинений правочин є дійсним, якщо його умови прямо не суперечать законам України, або якщо недійсність правочину не визнана в судовому порядку. Разом з тим суб'єкти цивільних правовідносин повинні дотримуватись того, аби умови правочину не порушували права та інтереси жодного з його учасників чи не суперечили публічному порядку.

Згідно з ч. 1 ст. 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу,

іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Зміст правочину – це його умови, які визначені стороною або погоджені сторонами. Щодо зазначення у ч. 1 ст. 203 ЦК України про непорушення інтересів держави і суспільства, ведеться мова про правочини, що порушують публічний порядок. Поняття “інтереси держави і суспільства” згадано у ЦК України з метою захистити публічні інтереси громадян України. Публічний порядок правочин може порушувати і тоді, якщо він спрямований на порушення конституційних прав людини, на пошкодження майна держави, незаконне відчуження приватної власності громадян України, власності територіальних громад тощо.

Щодо згадки в ч. 1 ст. 203 ЦК України про те, що зміст правочину не може суперечити моральним засадам суспільства, потрібно зауважити, що в ЦК України немає визначення поняття “моральні засади”, а тому поняття “порушення моральних засад суспільства” може тлумачитися неодноково. Під моральними засадами суспільства можна розуміти норми моралі, етики, не встановлені цивільно-правовими приписами. Морально-етичні норми не суперечать цивільно-правовим приписам, більше того, вони з часом можуть трансформуватися в цивільно-правові норми. До цивільно-правових положень, у яких втілені моральні засади суспільства, можна віднести Закон України “Про захист суспільної моралі” від 20 листопада 2003 року [4]. До моральних засад належить принцип добросовісності, який означає, що суб’єкти правовідносин повинні сумлінно виконувати свої обов’язки та мати повагу до прав своїх контрагентів. Також до моральних засад включаємо принцип справедливості як ревалентність дій осіб традиціям, культурі, менталітету суспільства. Саме слово “справедливість” включає мораль та чесність. Принцип справедливості є однією із основних засад не лише у цивільному праві, але й у інших галузях права. Від цього принципу походять і деякі інші, наприклад, принцип рівності як конституційна вимога існування суспільства в правовій державі, якою є Україна. Принцип

розумності означає, що при вчиненні правочину необхідно враховувати інтереси всіх учасників цих правовідносин, у тому числі й інтереси держави.

Відповідно до ч. 2 ст. 203 ЦК України особа, яка вступає в правовідносини, повинна мати необхідний обсяг дієздатності для вчинення того чи іншого правочину. Під цивільною дієздатністю розуміємо здатність особи набувати цивільних прав та обов’язків і здійснювати їх, а також відповідати за невиконання покладених на особу обов’язків чи порушення прав інших учасників правочину.

Цивільна дієздатність фізичних осіб у більшій мірі залежить від психічної зрілості особи, а саме від можливості розуміти та усвідомлювати свої дії, їх значення, можливі наслідки та керувати цими діями. Є чотири види дієздатності фізичних осіб:

- 1) повна цивільна дієздатність виникає, коли особі виповниться 18 років, тобто з моменту досягнення повноліття. Хоча є випадки, коли повна цивільна дієздатність настає і до досягнення вісімнадцятирічного віку, це можливо у тому випадку, коли особа вступила в шлюб на законних підставах, також у тому випадку, коли фізична особа працює за трудовим договором, або має на меті займатися підприємницькою діяльністю. І ще одним виключенням буде життєва ситуація, коли особа 14 років стане матір’ю чи батьком до досягнення свого повноліття;
- 2) неповна цивільна дієздатність виникає з 14 років і триває до 18 років. Маючи неповну дієздатність особа не може вчиняти будь-які правочини, але має право самостійно розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, наукової та творчої діяльності. Також якщо особа працює за трудовим договором, то вправі розпоряджатись своїм заробітком;
- 3) часткову цивільну дієздатність мають фізичні особи до 14 років (малолітні особи). Ці фізичні особи можуть вчиняти дрібні побутові правочини та мають право здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;
- 4) обмежена дієздатність визнається за рішенням суду щодо фізичних осіб, що мають тяжкі психічні розлади, через які вони не можуть повністю усвідом-

лювати свої дії та керувати ними. Суд може винести рішення про обмеження цивільної дієздатності, якщо особа має залежність від наркотичних речовин, алкоголю, азартних ігор і внаслідок цього приносить шкоду собі чи рідним, завдаючи їм скрутного становища у матеріальному та фінансовому плані.

Вимоги норми, що міститься у ч. 2 ст. 203 ЦК України є необхідними для вчинення правочинів, адже особа, яка не має повної цивільної дієздатності або має обмежену дієздатність, чи недієздатна, не може вчиняти ті ж правочини, які вчиняє особа із повною цивільною дієздатністю.

У ч. 3 ст. 203 ЦК України вказано, що необхідною вимогою дійсності правочину є особисте волевиявлення учасника, яке відповідає його внутрішній волі та бажанням. Так, за позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі (ч. 2 ст. 1257 ЦК України). Воля особи – це бажання вступити в певні правові відносини та взяти на себе відповідні обов'язки. При вчиненні правочинів волевиявлення сторін повинно бути взаємним та спрямованим на досягнення певної правової мети. Звичайно, що бажання та ціль у правочині в кожній стороні буде різна, спрямована на досягнення особистої мети, але в той же час, ці зустрічні бажання сторін будуть слугувати досягненню однієї правової мети. Волевиявлення кожної із сторін повинно бути донесено до всіх учасників правочину одним із способів волевиявлення. Є декілька способів волевиявлення, серед яких – усне, письмове, волевиявлення виражене певною дією або мовчанням. Зазвичай зовнішнє волевиявлення сторони виражають усно або письмово. Необхідно зазначити, що сторони цивільних правовідносин є вільними у виборі того, у який правочин вступати, а в який ні, вільні у виборі сторони чи сторін, із якими вони мають намір вчинити правочин, а також вільні у визначенні умов договору, який укладають, звичайно ж, відповідно до законодавства України.

Вільне волевиявлення означає, що жодного суб'єкта цивільних правовідносин ніхто не може змушувати вчиняти той чи

інший правочин та виконувати обов'язки або набути прав, які суперечать внутрішній волі такої особи. У разі примушення особи до укладення договору він буде вважатись недійсним. Зовнішнє волевиявлення може бути здійснено як самостійно, так і за допомогою представника, наприклад, щодо осіб, які не мають повної цивільної дієздатності. Проаналізуємо ухвалу Добровеличківського районного суду Кіровоградської області у справі № 387/554/18 від 22 серпня 2018 року. У цій справі розглядалось питання про визнання недійсною додаткової угоди оренди земельної ділянки. Позивач надав в оренду певну ділянку землі ТОВ “Згода” терміном на 10 років, після закінчення цього строку орендодавець, він же позивач у справі, не бажав продовжувати договір оренди, тому що мав намір сам використовувати земельну ділянку у власних цілях. Проте після закінчення строку оренди орендар не звільнив орендовану земельну ділянку, посилаючись на наявність додаткової угоди про продовження терміну оренди до цього договору. У свою чергу, орендодавець наполягає на тому, що жодної додаткової угоди він не підписував та не мав такого наміру, а тому він просив суд визнати цю додаткову угоду недійсною відповідно до ст. 203 ЦК України. Його позов було задоволено та цей правочин у формі додаткової угоди про продовження терміну договору оренди земельної ділянки визнано недійсним відповідно до цивільного законодавства, адже в цьому правочині не було згоди, внутрішнього бажання та зовнішнього волевиявлення однієї із сторін правочину (орендодавця), а також ця угода не була погоджена та підписана сторонами [5].

На думку В. М. Пастернак, у кожному суспільстві воля сторін договору не є абсолютно вільною. Вона завжди залежить від загальних умов життя (соціальна складова) і конкретних потреб самих сторін [6, с. 39].

У ч. 4 ст. 203 ЦК України зазначено, що правочин має вчинятися у формі, встановленій законом. Форма правочину – це спосіб, яким суб'єкти цивільних правовідносин можуть виразити свою волю та зафіксувати її, тим самим підтвердивши свій намір вчинити правочин та набути відповідних прав і

обов'язків. Згідно з ч. 1 ст. 205 ЦК України учасники правочину можуть самі обирати, в якій саме формі їм його вчиняти, але лише у тому випадку, якщо законом не передбачена конкретна форма правочину. Законодавцем прописано дві форми, у яких може бути виражена воля суб'єктів цивільних правовідносин: усна та письмова (електронна). Усна форма правочину застосовується тоді, коли правочин виконується в момент його вчинення, окрім правочинів, які повинні бути посвідчені нотаріусом.

Письмова форма правочину є більш уживаною. У ст. 208 ЦК України вказані правочинів, які належить вчиняти у письмовій формі, зокрема це такі: 1) правочини, сторонами яких є юридичні особи; 2) правочини між фізичними та юридичними особами, але лише у випадку, коли такий правочин не може бути вчинений в усній формі; 3) правочини між фізичними особами, сума яких перевищує в двадцять та більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян; 4) інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

Правочин вважається вчиненим у письмовій формі тоді, коли його умови викладено на матеріальному носії інформації, тобто на паперових (електронних) документах, у телеграмах чи листах, якими обмінялися сторони. Важливою умовою додержання вимоги щодо письмової форми правочину є наявність підпису кожної із сторін вчинюваного правочину та печатки (за наявності). У випадку недотримання встановленої законодавством України форми вчинення правочину, він буде недійсним, якщо це прямо передбачено законом (ч. 1 ст. 218 ЦК України). Наприклад, у ч. 1 ст. 981 ЦК України передбачено, що договір страхування укладається у письмовій формі. Далі ч. 2 ст. 981 ЦК України звучить так: “У разі недодержання письмової форми договору страхування такий договір є нікчемним”.

У п. 12 постанови Верховного Суду України “Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними” № 9 від 6 листопада 2019 року [7] вказано, що порушення вимог закону щодо укладення правочину в письмовій формі є підставою для визнання його недійсним

лише в разі, коли це прямо передбачено законом, зокрема статтями 547, 719, 981, 1055, 1059, 1107, 1118 ЦК України тощо. Не може доводитися свідченням свідків не лише заперечення факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин, а й факт його вчинення, а також виконання зобов'язань, що виникли з правочину. Випадки, коли свідчення свідків допускаються як засіб доказування факту вчинення правочину, у ЦК України визначені прямо (ч. 2-ст. 937, ч. 3 ст. 949 ЦК України).

Відповідно до ч. 5 ст. 203 ЦК України правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним. Тобто правочин, що не буде насправді спрямований на такі наслідки, вважатиметься недійсним. Такий результат матиме фіктивний або удаваний правочини. Удаваний правочин – це такий, де сторони вчиняють його з метою приховати інший правочин, що вже був вчинений. Наприклад, одна сторона видає довіреність на керування автомобілем замість того, щоб укласти договір купівлі-продажу, хоча мета сторін відповідала саме купівлі-продажу цього автомобіля. Тобто коли вчиняється удаваний правочин, то є наявний вже інший правочин, а удаваний вчиняється з метою приховати інші правовідносини.

Щодо фіктивних правочинів можна сказати, що це ті правочини, що вчиняються без мети набути прав та взяти на себе обов'язки, які обумовлені правочином. Прикладом може слугувати договір дарування дружиною автомобіля, коли насправді вчиняється цей правочин з метою вилучити автомобіль із спільної сумісної власності подружжя. Сторони фіктивного договору укладають його, знаючи завчасно, що він не буде виконуватися. В абз. 1 п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними” вказано, що для того, щоб визнати правочин фіктивним, необхідно встановити умисел усіх сторін правочину.

Згідно з ч. 6 ст. 203 ЦК України, якщо батьки (усиновлювачі) вчинили правочин, який суперечить інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей, або

ж порушує їх права, наслідком такого правочину буде його недійсність (ч. 1 ст. 215 ЦК України). Укладений батьками (усиновлювачами) договір, який матиме наслідком позбавлення дітей майна, відчуження житла, чи зобов'язання від імені дитини порукою без згоди на це органів опіки та піклування вважатиметься недійсним (ч. 3 ст. 17 Закону України "Про охорону дитинства" від 26 квітня 2001 року [8]).

У ч. 1 ст. 12 Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей" від 21 грудня 2010 року [9] передбачено, що держава охороняє і захищає права та інтереси дітей під час вчинення правочинів щодо нерухомого майна. Для вчинення будь-яких правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти, необхідний попередній дозвіл органів опіки та піклування. Правочини, вчинені батьками (усиновлювачами) щодо малолітніх, неповнолітніх дітей, які порушують їх права, є оспорюваними, тобто їх недійсність повинна бути доведена в судовому порядку шляхом заперечення дійсності такого правочину однієї із сторін чи іншої заінтересованої особи.

Крім охарактеризованих вище загальних підстав недійсності правочину, у законі визначені спеціальні підстави недійсності правочину. Наприклад, в абз. 2 ч. 1 ст. 998 ЦК України передбачено, що договір страхування також визнається судом недійсним, якщо: 1) його укладено після настання страхового випадку; 2) об'єктом договору страхування є майно, яке підлягає конфіскації. Згідно з ч. 6 ст. 190 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року [10] договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно визнається судом недійсним за вимогою відчужувача нерухомого майна у разі виключення його імені як батька з актового запису про народження дитини.

Висновки

Підстави недійсності правочину визначають законом. Вони не можуть бути погоджені за домовленістю сторін. Аналіз цивіль-

ного законодавства показує, що є загальні та спеціальні підстави недійсності правочину. Загальні підстави недійсності правочину визначені ч. 1 ст. 215 ЦК України. Спеціальні підстави недійсності правочину передбачені нормами закону, що регулюють окремі види правочину.

Література

1. Цивільний кодекс України: Кодекс, Закон України від 16 січня 2003 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс, Закон України від 18 березня 2004 року (в редакції Закону від 3 жовтня 2017 року) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
3. Ткаченко І.М. Нікчемний та оспорюваний правочин: правова різниця між поняттями. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия "Юридические науки". 2008. № 2. Т.21(60). С. 372-377.
4. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text>
5. Ухвала Добровеличківського районного суду Кіровоградської області у справі № 387/554/18 від 22 серпня 2018 року URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75732651>
6. Пастернак В. М. Волевиявлення сторін як необхідна умова свободи договору / В. М. Пастернак // Митна справа. 2015.- № 5(2). С. 38-43.
7. Постанова Верховного Суду України "Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними" № 9 від 6 листопада 2019 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text>
8. Закону України "Про охорону дитинства" від 26 квітня 2001 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
9. Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей" від 21 грудня 2010 року URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2823-17#Text>

10. Сімейний кодекс України: Кодекс, Закон України від 10 січня 2002 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

FOUNDATIONS FOR INVALIDITY OF THE TRANSACTION

The article analyzes the grounds for the invalidity of the transaction. It is indicated that the general grounds for the invalidity of the transaction are defined in Part 1 of Art. 215 of the Civil Code of Ukraine. This rule is valid, so it is necessary to apply the provisions of Art. 203 of the Civil Code of Ukraine.

The general requirements of the validity of the transaction are characterized, in case of non-compliance by which the parties to the transaction or one party, they are the grounds for invalidity of the transaction.

The article defines the concepts of “content of the transaction”, “interests of the state and society”, “moral principles of society”. One of the grounds for the invalidity of the transaction is non-compliance with the requirement of compliance with the content of the transaction to the Civil Code of Ukraine, other laws, the interests of the state and society, the moral principles of society.

The necessary amount of legal capacity of an individual to commit a valid transaction is outlined. The types of legal capacity of a natural person are determined, it is indicated which transactions a natural person can perform in the presence of a certain type of legal capacity.

The concepts of “inner will” and “free will” are analyzed. The inconsistency of the will of the party to the transaction with his internal

will is the basis for the invalidity of the transaction.

Failure to comply with the requirements of the law regarding the written form of the transaction, established by law, is the basis for the invalidity of the transaction only if it is expressly provided by law. There are several such cases in the law, this is mainly specified in relation to contracts.

One of the grounds for the invalidity of the transaction is the commission of a sham or fictitious transaction. The correct application of the rules on fictitious and fictitious transactions is explained. The general rule is that the transaction should be aimed at the actual occurrence of the legal consequences caused by it.

The last general ground for the invalidity of a transaction is the violation by parents (adoptive parents) of the rights and interests of their minors, minors or incapacitated children when committing transactions. The law requires the permission of the guardianship authority when concluding contracts by parents (adoptive parents), when it concerns the interests of the child.

It is indicated that in addition to the general grounds for the invalidity of the transaction, the law provides special grounds for the invalidity of the transaction. In particular, such cases are provided by the Civil Code on the insurance contract and the Family Code of Ukraine on the contract on termination of the right to child support in connection with the transfer of ownership of real estate. The grounds for the invalidity of the transaction may not be changed or supplemented by agreement of the parties, they are determined only by law.

Key words: disputed transaction, insignificant transaction, moral principles of society, form of transaction, free expression of will, volume of civil capacity.

МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ООН

ЗАВІРУХА Юрій Олександрович - магістрант, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна

УДК : 327.01:341.123:341.232.

DOI 10.32782/NP.2020.4.22

Несмотря на появление целого ряда содержательных профессиональных разработок, посвященных исследованию вопроса миротворчества Организации Объединенных Наций, до сих пор наблюдается нехватка научных трудов, связанных со всесторонним анализом нового миротворческого процесса.

Целью статьи является освещение миротворческих операций ООН на современном этапе и характеристике их правовой основы.

В статье рассматривается история миротворческой деятельности Организации Объединенных Наций, современность и перспективы, а также общий юридический анализ миротворческой деятельности ООН после окончания «Холодной войны» путем проведения превентивной дипломатии и миротворчества, операций по поддержанию мира, применение санкций и принудительных действий для обеспечения международного мира и безопасности.

Ключевые слова. Организация Объединенных Наций; миротворческая деятельность ООН; миротворческие миссии ООН; миротворческий процесс; международно-правовой статус.

Вступ

Кардинальні зміни, що відбулися в останні роки на світовій арені, суттєво позначилися на характері геополітичних обставин, а отже, відчутно вплинули на зниження загрози виникнення великомасштабних війн. Перехід від біполярного до багатополлярного світу і зникнення ідео-

логічного протистояння по лінії Схід-Захід зробили життя планети безпечнішим, зате відродилися конфлікти в окремих регіонах світу.

Провідна роль у врегулюванні регіональних конфліктів належить Організації Об'єднаних Націй. Ця міжнародна організація володіє найбільшими матеріально-технічними ресурсами та має виключне право надавати мандат на розгортання миротворчих операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми миротворчості Організації Об'єднаних Націй є об'єктом активного дослідження. На сьогодні історія миротворчої діяльності ООН залишається в колі актуальних питань. Її специфіка пов'язана, насамперед, із початковим етапом створення узагальнюючих праць та монографічних досліджень.

Лише в першій половині 1990-х рр., разом із збільшенням операцій з підтримки миру, зросла кількість досліджень миротворчої діяльності ООН. Із середини 1990-х рр. з'являється ряд вітчизняних та зарубіжних досліджень із чіткою періодизацією миротворчості ООН та системним викладом міжнародних миротворчих операцій. Із праць загального характеру найбільш визначним внеском у вітчизняну історіографію стали комплексні узагальнення проблем міжнародних відносин загалом, та миротворчої діяльності зокрема,

здійснені у праці В. Бруза «Роль ООН у врегулюванні міжнародних конфліктів у боротьбі проти тероризму». У цьому підручнику, на основі широкого кола новітніх джерел, насамперед, офіційних документів і публікацій ООН, матеріалів Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї, здійснений глибокий аналіз стратегії і тактики миротворчої діяльності ООН на сучасному етапі.

Питанням забезпечення прав людини, формуванню і діяльності міжнародних організацій, праву міжнародних договорів присвячене видання І. Лукашука «Международное право. Особенная часть». У ньому комплексно проаналізовано юридичну природу міжнародного права та права мирного вирішення міжнародних спорів.

Свою наукову позицію щодо шляхів укріплення центральної ролі ООН у попередженні та мирному врегулюванні регіональних конфліктів і інших викликів ХХІ ст., подає В. Федоров у праці «Организация Объединенных Наций, другие международные организации и их роль в ХХІ веке».

Значна робота щодо осмислення методів врегулювання внутрішніх і міждержавних конфліктів здійснена Г. Хоменком. Ним викладено авторський підхід до складної і комплексної проблеми миротворчості. Автор розглядає миротворчість як цілеспрямовану діяльність по встановленню і підтриманню миру невійськовими засобами. У роботі використані європейські та американські концептуальні підходи, що пов'язані з мирними методами врегулювання внутрішніх і міждержавних конфліктів.

Широку панораму міжнародно-правових засобів вирішення міжнародних спорів подає у своїй книзі Н. Чепурнова. Головні сюжетні лінії в праці – право міжнародних організацій та юридична природа спеціалізованих установ ООН.

Другу групу видань із даної теми становлять періодичні матеріали. Зважаючи на те, що існує значна кількість думок та пропозицій, насамперед важливого значення набувають опубліковані статті, доповіді з прес-конференцій тощо.

Певну інформацію з досліджуваної проблеми містить фаховий журнал із політичних та історичних наук «Політичний менеджмент». Автори статей даного журналу розглядають міжнародні миротворчі операції як політичний інструмент врегулювання воєнно-політичних конфліктів. Сучасні проблеми миротворчої діяльності ООН охарактеризовані в статті В. Заємського, яка поміщена в науковому, культурно-просвітницькому журналі «Поліс».

Важливою складовою джерельної бази стали висновки та роздуми визначних науковців, студентів та викладачів університетів, розміщені у друкованих виданнях навчальних закладів, наприклад «Вісник Львівського університету», у якому розглянуто основні механізми встановлення і підтримання миру, що застосовуються у діяльності Організації Об'єднаних Націй. Аналізується процедура та ефективність їх застосування за умов міжнародних конфліктів та кризових ситуацій. Це, зокрема, публікації О. Гогоши та М. Мацяха.

Формулювання цілей статті

Висвітлення миротворчих операцій ООН на сучасному етапі та характеристики їх правової основи.

Для реалізації зазначеної мети поставлені такі завдання: визначити теоретико-методологічні основи дослідження; з'ясувати особливості міжнародно-правового статусу миротворчих місій ООН; охарактеризувати миротворчі місії ООН на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проблема цього дослідження має актуальний характер у сучасних умовах, про що свідчить систематичне вивчення досліджуваних питань. Для сучасного стану науки характерним є перехід до глобального розгляду проблем даної тематики.

До правової бази ООН для проведення міжнародних миротворчих операцій належить низка правових документів:

1) Статут ООН, що регулює правові питання проведення миротворчих операцій;

2) Мандат конкретної миротворчої операції;

3) універсальні міжнародно-правові акти, що регламентують захист прав людини як у мирний, так і у воєнний час;

4) інші міжнародно-правові документи, а саме: Угода про статус дій (місії) (SOMA); Угода про статус збройних сил (SOFA); Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 р.; Конвенція ООН щодо безпеки персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналу 1994 р.; меморандуми про взаєморозуміння між урядами країн-контрибуторів та ООН щодо надання ресурсів до миротворчої місії ООН; бюлетень Генерального секретаря ООН «Щодо застосування міжнародного гуманітарного права для Сил ООН із підтримки миру» 1999 р., технічні угоди між міністерствами оборони країн-контрибуторів та міжнародними організаціями.

Правовий захист персоналу ООН, який залучається до операцій із підтримання миру, передбачений такими нормативно-правовими актами:

1) Конвенція ООН щодо безпеки персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналу 1994 р.;

2) Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 р.;

3) Право збройних конфліктів (для операцій із примушення до миру, за главою VII Статуту ООН).

З моменту свого виникнення до кінця холодної війни Організація Об'єднаних Націй була монополістом у питаннях миротворчості у всьому світі. Сьогодні міжнародні миротворчі операції знаходяться в стадії активного розвитку і є відносно новим явищем у світовій спільноті.

До початку 1990-х років міжнародні миротворчі операції ООН мали досить традиційні мандати з контролю за припиненням вогню і не мали прямих зобов'язань зі встановлення миру. Стратегія «включення» миротворчих контингентів в мирний процес була досить простою і складалася з наступних етапів: збройний конфлікт, припинення вогню, спостереження ООН за припиненням вогню і розгортання для цієї мети військових частин або спостере-

гачів при продовженні політичного розрахункові заходи. Однак традиційні миротворчі операції не мали стратегії «виходу» (з різних причин), що перетворювало їх в довгостроковий механізм, який не виправданий ні з політичної, ні з економічної точки зору. У результаті такі операції тривали 10-20 років і більше.

Тому правове обґрунтування цих операцій перебуває на стадії еволюції. Можна виділити декілька періодів створення найважливіших нормативно-правових документів ООН, що стосуються миротворчої діяльності, виданих за весь період функціонування Організації. В основу періодизації покладено принцип фіксації в нормативно-правових документах ООН якісно нових моментів, що сприяли прогресивному розвитку миротворчої діяльності ООН.

Перший етап (1945 – 1965 рр.) характеризується прийняттям Статуту ООН в 1945 р., який заклав нормативно-правову основу миротворчої діяльності і визначив фундаментальні принципи, на базі яких здійснюється взаємодія між суб'єктами міжнародного права.

Початок другого етапу (1965 – 1974 рр.) було покладено резолюцією Генеральної Асамблеї 2006 (XIX) «Про заснування спеціального комітету з операцій з підтримання миру» від 18 лютого 1965 р., у назві якої було вперше вжито термін «операції з підтримання миру». Крім того, дана резолюція засновувала так званий «Комітет 34» (за кількістю країн, що ввійшли), відповідальний за операції з підтримки миру.

На третьому етапі (1965 – 1974 рр.) великий внесок у миротворчу концепцію ООН внесла резолюція Генеральної Асамблеї 2625 (XXV) «Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН» від 24 жовтня 1970 р., у якій була підкреслена прихильність основоположним принципам міжнародного права, закладеним до Статуту ООН.

Четвертий етап (1974 – 1995 рр.) став дуже насиченим у сенсі прийняття досить великої кількості документів, що відносяться до сфери підтримки міжнародного

миру і безпеки, першим із яких стала резолюція 3314 Генеральної Асамблеї ООН про визначення агресії, прийнята 14 грудня 1974 р. Саме цей період став найбільш значущим з точки зору нормативно-правового оформлення положень, що стосуються сфери миротворчої діяльності.

П'ятий етап (1995 – до сьогодні) характеризується прийняттям документів, які, на відміну від більшості документів четвертого етапу, носили декларативний характер, а не конкретизували поняття та визначення миротворчої діяльності ООН.

Принциповою міжнародно-правовою основою всієї миротворчої діяльності ООН є Статут ООН. Він був прийнятий на конференції в Сан-Франциско 26 червня 1945 р. і набув чинності 24 жовтня 1945 р. Цей день із 1947 р. відзначається як День Об'єднаних Націй. Установчий документ ООН (Статут ООН) є універсальним міжнародним договором і закріплює основи сучасного міжнародного правопорядку. Його глави VI (Мирне вирішення спорів), VII (Дії щодо загрози миру, порушень миру й актів агресії), VIII (Регіональні угоди), насамперед ст. 40, відповідно з якою вперше в 1948 р. були направлені військові спостерігачі ООН («блакитні берети») на Близький Схід і був створений Орган ООН зі спостереження за умовами перемир'я в Палестині. З плином часу концепція миротворчості розвивалася і наповнювалася новим змістом.

У 1956 р. ця концепція була доповнена створенням операцій ООН з підтримання миру із застосуванням збройних сил («блакитних касок») країн-членів і були створені Перші Надзвичайні збройні сили ООН (UNEF-I) на Близькому Сході.

Проте існує проблема, яка полягає у тому, що у документах ООН немає чіткого правового визначення операцій з підтримання миру. Такі операції не передбачені ні Статутом ООН, ні будь-яким іншим міжнародним юридичним актом. Саме їх проведення регулюється резолюціями Ради Безпеки ООН. Окрім цього, національне законодавство країн-членів ООН та навіть членів РБ ООН також несе в собі певні протиріччя щодо участі їх військових кон-

тингентів у миротворчих операціях, які проводяться за рішенням РБ ООН.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальшого розвитку

Таким чином, миротворчість на сучасному етапі набуває нових ознак і напрямів, особливо у контексті діяльності Організації Об'єднаних Націй, до якої звернена увага всього світового співтовариства. Тенденції розвитку її миротворчої діяльності викликають доволі суперечливу оцінку. З одного боку, в нових умовах з'являється більше можливостей зупинити та розв'язати конфлікти на всіх стадіях їхнього розвитку, значно розширюється набір інструментів для цього. Однак деякі моменти викликають і тривогу:

- відсутність детально розробленої міжнародно-правової бази;

- неможливість знайти консенсус щодо базових принципів миротворчої діяльності;

- нормативно-правові прогалини у взаєминах ООН та регіональних організацій.

Незважаючи на сучасні проблеми, піддавати сумніву корисність операцій ООН з підтримання миру за належних умов немає жодних підстав.

Література

1. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами. URL: <http://www.un.org/ru/ga/documents/gares>.

2. Конвенція про безпеку персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу від 9 грудня 1994 р. URL: http://www.un.org/ru/documents/instruments/docs_ru.asp.

3. Конвенція про привілеї і імунітети спеціалізованих установ ООН від 21 листопада 1947 р. URL: http://www.un.org/ru/documents/instruments/docs_ru.asp.

4. Резолюція Генеральної Асамблеї 2625 (XXV) «Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН» від 24 жовтня 1970 р. URL: <http://www.un.org/ru/ga/documents/gares>.

АНОТАЦІЯ

Незважаючи на появу цілої низки змістовних фахових розробок, присвячених дослідженню питання миротворчості Організації Об'єднаних Націй, і досі спостерігається брак наукових праць, пов'язаних із всебічним аналізом новітнього миротворчого процесу.

Метою статті є висвітлення миротворчих операцій ООН на сучасному етапі та характеристики їх правової основи.

У статті розглядається історія миротворчої діяльності Організації Об'єднаних Націй, сучасність та перспективи, а також загальний юридичний аналіз миротворчої діяльності ООН після закінчення «холодної війни» шляхом проведення превентивної дипломатії і миротворчості, операцій по підтриманню миру, застосування санкцій і примусових дій для забезпечення міжнародного миру і безпеки.

Ключові слова. Організація Об'єднаних Націй; миротворча діяльність ООН; миротворчі місії ООН; миротворчий процес; міжнародно-правовий статус.

5. Резолюція Генеральної Асамблеї 2006 (XIX) «Про заснування спеціального комітету з операцій з підтримання миру» від 18 лютого 1965 р. URL: <http://www.un.org/ga/documents/gares>.

6. Резолюція Генеральної Ассамблеї ООН 377 (V) от 03.11.1950 года «Единство в пользу мира». *Официальный сайт ООН*. URL: <http://www.un.org/ga/documents/> (дата обращения 25.02.2018).

7. Статут Організації Об'єднаних Націй 1948 року. Київ : Представництво ООН в Україні, 2008. 67 с.

8. Балабанов К. Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: збірник матеріалів Першої Інтернет-конференції. Маріуполь: МДУ, 2011. 185 с.

9. Бані-Насер Фаді Миротворчі операції ООН: теорія і практика. *Проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 10-11. С. 24-36.

10. Білоцький С. Міжнародно-правове регулювання співробітництва регіональних організацій колективної безпеки з ООН: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2008. 18 с.

11. Білоцький С. Міжнародно-правові питання статусу, захисту та відповідальності миротворчого персоналу. *Європейські перспективи*. 2011. №1. С. 188-193.

12. Болгов О. Роль ООН в обеспечении международной безопасности после окончания «холодной войны»: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. К., 1999. 161 с.

13. Бруз В. Роль ООН у врегулюванні міжнародних конфліктів у боротьбі проти тероризму. К.: ВПК «Експрес-поліграф», 2010. 224 с.

14. Военный персонал. *ООН*. URL: <https://peacekeeping.un.org/ru/military>.

15. Голопатюк Л. С., Іващенко А. М., Розумний О. Д. Аналіз змін стратегії миротворчої діяльності Організації Об'єднаних Націй. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2016. № 3. С. 48-53.

Zavirukha Yurii

**UNITED NATIONS PEACEKEEPING
ACTIVITY**

Despite the emergence of a number of meaningful professional developments devoted to the study of the United Nations peacekeeping issue, there is still a lack of scientific work related to a comprehensive analysis of the latest peacekeeping process.

The purpose of the article is to cover the UN peacekeeping operations at the present stage and to characterize their legal basis.

The article examines the history of United Nations peacekeeping, present and future, as well as a general legal analysis of the UN peacekeeping activities after the end of the Cold War through preventive diplomacy and peacekeeping, peacekeeping operations, sanctions and coercion to ensure international peace and security.

Key words. *United Nations; UN peacekeeping activities; UN peacekeeping missions; peace process; international legal status.*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

ХРИСТИНЧЕНКО Надія Петрівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і процесу, економічної безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету

УДК 349.42

DOI 10.32782/NP.2020.4.23

Стаття присвячена розробленню концептуального підходу до розуміння правової природи екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва. У дослідженні наголошується на важливості цього питання, з огляду на те, що сучасне сільське господарство може бути досить небезпечним для навколишнього природного середовища. На теперішній час сільськогосподарське виробництво не може розвиватись без широкого застосування пестицидів та агрохімікатів. Ця ситуація вимагає від держави забезпечити належний контроль за веденням сільськогосподарського виробництва та досягти балансу інтересів виробників та суспільства. Дотримання вимог екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва є найважливішою умовою збереження родючості ґрунтів і забезпечення якості продовольства, що споживається населенням.

Відзначаються недоліки, якими характеризуються нормативно-правові акти, що регламентують питання екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва. Розгляд найбільш значущих нормативно-правових актів показує, що в них відсутні конкретні цілі щодо екологізації виробництва продовольства та оцінки агроекологічних ризиків. Крім того, відсутній акцент на екологічну ефективність; недостатніми є заходи, направлені на посилення контролю за інформаційною складовою продуктового виробництва.

Робиться висновок, що сфера екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва характеризується досить об'ємним нормативно-правовим забезпеченням. Стверджується,

що найближчим часом кількість нормативно-правових актів, що регулюють питання екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва, буде збільшуватися. Цей момент обумовлюється, по-перше, потребою чіткого правового регулювання відносин в галузі екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва з метою збереження життя і здоров'я населення, поліпшення якісного стану навколишнього природного середовища; по-друге, необхідністю додаткового нормативно-правового регулювання відносин, що виникає у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями нашої держави та підписанням, у рамках цього процесу, Угоди про асоціацію із Європейським Союзом.

Ключові слова: екологічна безпека, сільськогосподарське виробництво, захист довкілля, нормативно-правове забезпечення.

Постановка проблеми

На теперішній час Україна є аграрною державою, ключову роль в економіці якої відіграє сільське господарство. Не в останню чергу ця ситуація пов'язана із природними та кліматичними умовами, а також історичними обставинами, які дозволили сформувати потужне сільськогосподарське виробництво. Понад 70 % всієї території нашої держави займають землі сільськогосподарського призначення, переважна більшість із яких – рілля.

Сучасне сільське господарство може бути досить небезпечним для навколишнього природного середовища. Зокрема, оскільки у сучасних реаліях воно не може розвиватись без широкого застосування пестицидів та аг-

рохімікатів. Зазначена ситуація вимагає від держави забезпечити належний контроль за веденням сільськогосподарського виробництва та досягти балансу інтересів виробників та суспільства. Дотримання вимог екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва є найважливішою умовою збереження родючості ґрунтів і забезпечення якості продовольства, що споживається населенням. Ця вимога знайшла своє відображення в чинному законодавстві, зокрема, згідно зі статтею 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Природокористування має стати пріоритетним соціальним завданням держави, оскільки сприятливе навколишнє природне середовище служить базисом здоров'я, праці, відпочинку та життя кожної окремо взятої людини.

У цей час, незважаючи на зусилля держави та суспільства щодо забезпечення необхідних вимог екологічної безпеки в сільськогосподарському виробництві, стан сільськогосподарських угідь, застосовувані технології виробництва і, як наслідок, якість продовольства і сільськогосподарської сировини знаходяться в зоні ризику. Науковцями неодноразово наголошувалось, що у вітчизняному землеробстві склався негативний баланс поживних речовин. Щорічний винос поживних речовин з ґрунту з урожаєм сільськогосподарських культур значно перевищує їх повернення з внесеними мінеральними, органічними добривами і рослинними рештками. Серед небезпечних негативних процесів, що впливають на земельні ресурси, відзначаються ерозія ґрунтів, їх заболочування, засолення, опустелювання, підтоплення, дефляція ґрунтів, заростання сільськогосподарських угідь чагарником та інші негативні процеси, що ведуть до втрати родючості сільськогосподарських земель та їх виведення з господарського обороту.

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, деградація земель та опустелювання призводять до втрат біорізноманіття, погіршення стану або зникнення водних об'єктів, загострення проблем водозабезпечення населення і галузей економіки та, як наслідок, погіршення умов життя людей. Найбільш масштабними деградаційними процесами є водна та вітрова ерозія ґрунтів (близько 57 % території країни),

підтоплення земель (приблизно 12 %), підкислення (майже 18 %), засолення та осолонцювання ґрунтів (більш як 6 %) [1].

Дослідженню окремих положень екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва були присвячені праці таких учених, як В. Андрейцев, З. Беяєва, А. Берлач, В. Гайворонський, В. Гуревський, А. Гетьман, В. Єрмоленко, В. Жушман, Р. Кірін, Н. Кравець, В. Курило, С. Марченко, Н. Тітова, В. Семчик, М. Козирь, Ю. Легеза, І. Ломакіна, О. Шкуратов, В. Янчук, А. Ярошенко та інші. Проте, з огляду на актуальність проблематики на теперішній період часу та останні законодавчі зміни, це питання потребує додаткового дослідження.

Метою цієї статті є розроблення концептуального підходу до розуміння правової природи екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу

На державному рівні екологічна орієнтованість виробництва дозволить забезпечити підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, шляхом поліпшення стану навколишнього природного середовища, підвищення якості та збільшення тривалості життя населення. Як правило, від екологічно орієнтованого виробництва на окремому підприємстві або галузі досить складно досягти негайного результату, у той же час, у масштабі району чи області такі переваги більш очевидні, навіть якщо вони не завжди відразу знаходять чітку економічну оцінку.

Основним принципом екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва полягає у необхідності дотримання її вимог на всіх стадіях виробництва сільськогосподарської продукції. Відповідно, основні цілі держави при провадженні сільськогосподарської політики полягають, зокрема, у забезпеченні якості українських продовольчих товарів, збереженні та відтворенні використовуваних для потреб сільськогосподарського виробництва природних ресурсів.

Розвиток сільськогосподарського виробництва перманентно перебуває у фокусі зору вітчизняного законодавця. Так, заслуговує на увагу проєкт закону про розвиток сільського господарства та сільських територій у 2017 -

2022 рр. (інтегральне село), який спрямований на вдосконалення нормативно-правового регулювання досліджуваних правовідносин. У пояснювальній записці до цього проєкту закону зазначено, що, зважаючи на надзвичайно високий потенціал сільського господарства в Україні, унікальне поєднання природно-кліматичних умов та геостратегічного положення, наявність чорноземів, традицій в сфері землеробства, тваринництва, рослинництва, розвиток сільського господарства та сільських територій повинен стати одним з головних пріоритетів держави [2].

На нашу думку, на додаток до природних причин, ключовою причиною, що призводять до погіршення родючості земель, є відсутність у власників землі стимулів до раціонального використання земель. Крім того, це положення посилюється тією обставиною, що ведення сільського господарства здійснюється в умовах малоефективного державного і громадського контролю за якістю сільськогосподарських земель.

Концептуально-програмна і законодавча основа у сфері забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва досить вагома і різноманітна. Визначенні «екологічна безпека» закріплено в законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII. Так, згідно зі статтею 50 вищезазначеного закону, екологічна безпека є таким станом навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів [3].

У сучасному українському законодавстві підкреслено взаємозв'язок екологічної безпеки та інших видів відносин у сфері безпеки держави і суспільства. У цьому аспекті, перш за все, слід вказати на норму частини 4 статті 3 закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII. Так, державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [4].

Основним пріоритетом екологічної безпеки має стати забезпечення населення екологічно безпечними продуктами харчування, що включатиме в себе здійснення належного контролю за ввезенням, виробництвом і обігом продуктів харчування та їх компонентів. Також одним з основних напрямків державної політики в галузі екології та належного природокористування має стати впровадження систем облаштування сільськогосподарських земель і ведення сільського господарства, адаптованих до природних ландшафтів, розвиток екологічно чистих сільськогосподарських технологій, збереження і відновлення природної родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення.

Н. В. Кравець пропонує під екологічною безпекою у сфері сільськогосподарського виробництва розуміти такий стан захищеності життєвих інтересів людини і держави, навколишнього середовища в процесі аграрного виробництва, за якого забезпечуються збереження навколишнього середовища і його компонентів у безпечному для життя і здоров'я стані та виробництво якісної, екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження. При цьому екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва є невід'ємною складовою національної екологічної безпеки держави і співвідноситься з нею як часткове із загальним [5].

Наразі, серед завдань, що постають перед українським урядом, чільне місце відведено створенню ефективної системи державного регулювання та управління в галузі охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки, розвиток ринку екологічних товарів.

Тому, як зазначають науковці, існує необхідність у постійному вдосконаленні роботи органів державної влади шляхом системного моніторингу й аналізу їх роботи з метою виявлення випадків, коли певні функції є зайвими, спричиняють надмірну зарегульованість, що погіршує стан відповідного сектора економіки або ж, навпаки, недостатню врегульованість того чи іншого аспекту, а також щодо усунення суперечностей у питанні розподілу повноважень між різними суб'єктами регулювання [6].

У свою чергу, під суб'єктом, у широкому сенсі, розуміється: носій діяльності, що пізнає

світ навколо себе та впливає на нього; людина або група осіб, культура, суспільство чи людство загалом, на відміну від того, що вивчається або змінюється внаслідок дій [7]. Як слушно зазначає О. І. Шкуратов, до основних суб'єктів організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки відносяться: державні органи влади, органи місцевого самоврядування та сільськогосподарські товаровиробники [8].

Заслугує на увагу думка І. Ломакіної, що ефективність державно-правового регулювання сільського господарства можна визначити як результативну характеристику його дії, яка свідчить про здатність вирішувати відповідні соціально-правові проблеми. Ефективність державно-правового регулювання сільського господарства забезпечується такими факторами, як:

- ефективність законодавчого забезпечення;
- ефективність виконавчо-розпорядчої діяльності, що забезпечує конкретизацію норм закону на підзаконному рівні;
- ефективність діяльності щодо застосування положень закону спеціальними суб'єктами [9].

У цей період часу, в Україні фактично відсутня сучасна дієва екологічна політика, яка враховувала б нинішні реалії, спиралася на актуальний закордонний досвід і розглядала екологічний фактор як один з пріоритетів розвитку сільського господарства. Одна й головних проблем у цій сфері полягає в тому, що більшість українських підприємств, які займаються сільськогосподарським виробництвом досі не змінили свого ставлення до екології як до витратного компоненту. Вітчизняні підприємства все ще далекі від розуміння тих конкурентних переваг, які можуть бути отримані в результаті приєднання до цього нового і перспективного напрямку розвитку економіки.

В Україні прийнято цілу низку нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва. До таких відносять закони, технічні регламенти, постанови Кабінету Міністрів України, відомчі правові акти. Варто виділити найбільш значущі закони, що входять у цю систему, зокрема закон України «Про пестициди і агрохімікати» від 02.03.1995 № 86/95-ВР. Як зазначено в преамбулі, закон регулює правові відносини,

пов'язані з державною реєстрацією, виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, торгівлею та безпечним для здоров'я людини і навколишнього природного середовища застосуванням пестицидів і агрохімікатів, визначає права і обов'язки підприємств, установ, організацій та громадян, а також повноваження органів виконавчої влади і посадових осіб у цій сфері [10].

Суттєве значення має закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-IV. Цим законом визначено основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення [11].

Варто відзначити певні недоліки, якими характеризуються нормативно-правові акти, що регламентують питання екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва. Так, розгляд найбільш значущих нормативно-правових актів показує, що в них відсутні конкретні цілі щодо екологізації виробництва продовольства та оцінки агроекологічних ризиків. Крім того, відсутній акцент на екологічну ефективність; недостатніми видаються заходи направлені на посилення контролю за інформаційною складовою продуктового виробництва. У прийнятих технічних регламентах на сільськогосподарське виробництво відсутні цільові показники з екологічної безпеки.

Висновки

Проаналізувавши нормативно-правові акти та наукову юридичну літературу, варто констатувати, що сфера екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва характеризується досить об'ємним нормативно-правовим забезпеченням. Також, дослідивши сучасний стан та перспективи розвитку зазначеного питання можемо стверджувати, що найближчим часом кількість нормативно-правових актів, що регулюють питання екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва, буде збільшуватися. Цей момент обумовлюється, по-перше, потребою чіткого правового регулювання відносин у галузі екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва з метою

збереження життя і здоров'я населення, поліпшення якісного стану навколишнього природного середовища; по-друге, необхідністю додаткового нормативно-правового регулювання відносин, що виникає у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями нашої держави та підписанням, у рамках цього процесу, Угоди про асоціацію із Європейським Союзом. На нашу думку, чинні правові норми, що містяться у нормативних актах, доцільно об'єднати в комплексний правовий інститут екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва, з метою поліпшення подальших наукових досліджень та правозастосовної практики.

Література

1. До Всесвітнього дня боротьби з деградацією та опустелюванням. URL: <http://kharkivska.land.gov.ua/do-vsesvitnoho-dnia-borotby-z-dehradatsiieu-ta-opusteliuvanniam> (дата звернення: 04.01.2020).
2. Проект Закону про розвиток сільського господарства та сільських територій в 2017–2022 рр. (інтегральне село). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59640 (дата звернення: 04.01.2020).
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991-№ 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
4. Про Національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 5.
5. Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.06 - земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Харків, 2015. 19 с.
6. Ярошенко А. С. Світовий досвід та перспективи напрямки реформування адміністративно-правового регулювання в галузі насінництва та розсадництва в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 5. С. 100–103.
7. Костенко О. М. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічних закупівель в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 3. С. 98–105.
8. Шкуратов О. І. Методологічні основи формування системи екологічної безпеки в аграрному секторі економіки. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 1. С. 153–158.
9. Ломакіна І Ю. Державно-правове регулювання сільського господарства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 138–140.
10. Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 02.03.1995 № 86/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91.

SUMMARY

The article is devoted to the development of a conceptual approach to understanding the legal nature of environmental safety of agricultural production. The study notes the importance of this issue, given that modern agriculture can be quite dangerous for the environment. Currently, agricultural production cannot develop without the widespread use of pesticides and agrochemicals. This situation requires the state to ensure proper control over the conduct of agricultural production and achieve a balance of interests of producers and society. Compliance with the requirements of environmental safety of agricultural production is the most important condition for maintaining soil fertility and ensuring the quality of food consumed by the population.

The article notes the shortcomings that characterize the regulatory legal acts regulating the environmental safety of agricultural production. Consideration of the most significant regulatory legal acts shows that they do not have specific goals for greening food production and assessing agroecological risks. In addition, there is no emphasis on environmental efficiency; measures aimed at strengthening control over the information component of food production are insufficient.

It is concluded that the sphere of environmental safety of agricultural production is characterized by a fairly extensive regulatory support. It is claimed that in the near future the number of regulatory legal acts regulating the environmental safety of agricultural production will increase. This point is determined, firstly, by the need for clear legal regulation of relations in the field of environmental safety of agricultural production in order to preserve the life and health of the population, improve the quality of the environment; secondly, the need for additional regulatory regulation of relations arising in connection with the European integration aspirations of our state and the signing of the association agreement with the European Union as part of this process.

Keywords: environmental safety, agricultural production, environmental protection, regulatory support.

11. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

30 січня 2021 року у місті Дрогобичі Західна регіональна асоціація клубів ЮНЕСКО, редакція Науково-практичного журналу «ПРАВО.UA» проводитимуть міжнародну науково-практичну інтернет-конференцію «Тенденції розвитку юридичних наук в умовах регіональних та глобальних викликів».

Метою цієї конференції є обговорення широкого кола актуальних правових проблем, у тому числі перспективи розвитку вітчизняної юридичної науки в умовах сучасних регіональних та глобальних викликів.

До участі в науковому заході **запрошуються** вчені, викладачі, аспіранти, докторанти, студенти, співробітники судових і правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування як України? так і інших країн.

Організаційний комітет:

Валерій Кузнєцов, головний редактор Спеціалізованого видавництва «ЮНЕСКО-СОЦІО», Марта Околович, відповідальний секретар, кандидат юридичних наук.

Для участі в конференції необхідно **не пізніше 15 січня 2021 року** надіслати на електронну адресу оргкомітету **unesco-socio@ukr.net** :

- заявку;
- відредаговані тези доповіді;
- відскановану квитанцію про сплату внеску учасника конференції, для покриття витрат, пов'язаних із організацією конференції та публікацією тез доповіді.

З метою отримання більш детальної інформації, будь ласка, завантажте інформаційний буклет, що міститься на сайті організатора конференції.

Збірник матеріалів конференції буде оприлюднено на офіційних сайтах організаторів у форматі PDF упродовж місяця від дня проведення конференції.

За додатковою інформацією звертайтеся:

Спеціалізоване видавництво «ЮНЕСКО-СОЦІО»

вул. Шевченка, 22, каб.56, м. Дрогобич, Львівська обл., Україна, 82100

Офіційні веб-сайти: <https://unesco-socio.in.ua/>,

<http://pravo.unesco-socio.in.ua/>,

E-mail: unesco-socio@ukr.net

Телефон: **+38 (097) 736 43 19**

**МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ «ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ЮРИДИЧНИХ НАУК В УМОВАХ РЕГІОНАЛЬНИХ ТА
ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ»
м. Дрогобич, Україна - 30 січня 2021 року**

■ СЕКЦІЇ КОНФЕРЕНЦІЇ:

1. Історія та теорія права і держави
2. Конституційне та муніципальне право
3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право
4. Господарське право та господарський процес
5. Трудове право та право соціального забезпечення
6. Аграрне та екологічне право. Земельне право
7. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право
8. Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право
9. Кримінальний процес та криміналістика
10. Право Європейського Союзу. Міжнародне право та порівняльне правознавство
11. Службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку

■ ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ:

Для участі у конференції необхідно до 28 січня 2021 р. (включно):

1) надіслати на електронну скриньку оргкомітету unesco-socio@ukr.net :

- заявку;
- відредаговані тези доповіді;
- відскановану (сфотографовану) квитанцію про сплату внеску учасника конференції, для покриття витрат, пов'язаних із організацією конференції та публікацією тез доповіді (назва файлу має бути підписана українською мовою відповідно до прізвища та ініціалів учасника конференції та має містити у другій частині слово «квитанція» (наприклад, Бааджи Н.А._квитанція);

■ ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ВНЕСОК:

Організаційний внесок за участь у конференції складає 150 грн., який слід перераховувати за наступними банківськими реквізитами:

Банк отримувача: АТ КБ «ПриватБанк»

Отримувач: Кузнецов Валерій Федорович

Рахунок отримувача: 5168 7427 3084 1891

Призначення платежу: Оплата внеску за публікацію тез доповіді ПІБ (автора).

■ ЗРАЗОК ЗАЯВКИ

Заявка на участь у міжнародній науково-практичній конференції
«Тенденції розвитку юридичних наук в умовах регіональних та глобальних викликів»

1. Прізвище, ім'я, по батькові учасника українською мовою
2. Науковий ступінь, вчене звання (у разі наявності), посада, кафедра, повна назва установи, де навчається або працює учасник, місто, країна
3. Контактний телефон
4. E-mail

■ ВИМОГИ ДО ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ:

• Обсяг – від 2 до 5 стор. формату А-4 у текстовому редакторі Microsoft Word for Windows 6.0, 7.0, 97, 2000, 2003, 2007; шрифт – Times New Roman, розмір – 14; міжрядковий інтервал – 1,5; абз. відступ – 1,25 см; поля – 2 см.

• Послідовність розміщення матеріалів у тезах доповіді: напрямок конференції відповідно до тематики тез доповіді (наприклад, Секція 7. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право), прізвище та ініціали автора (ів) (шрифт – напівжирний); науковий ступінь, вчене звання (у разі наявності), посада, місце роботи (навчання); місто, в якому знаходиться учбовий заклад, країна; назва тез (великі літери, шрифт – напівжирний); текст.

• Назва файлу має бути підписана українською мовою відповідно до прізвища та ініціалів учасника конференції (наприклад, Бааджи Н.А. _тези)

• Використана література (без повторів) оформлюється в кінці тексту під назвою «Література:». У тексті виноски позначаються квадратними дужками із вказівкою в них порядкового номера джерела за списком та через кому – номери сторінки (сторінок), наприклад: [1, с.49].

• Бібліографічний опис списку використаних джерел оформлюється з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

■ ЗРАЗОК ТЕЗ ДОПОВІДІ

7. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право

Бааджи Н.А.

Викладач кафедри мовної підготовки

Одеський державний університет внутрішніх справ

м. Одеса, Україна

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОРОЗУМІННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСУДУ У РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Право є настільки унікальним, складним і суспільно необхідним феноменом, що протягом усього часу його існування науковий інтерес до нього не тільки не зникає, а й зростає. Питання праворозуміння завжди залишається актуальним, оскільки людина на кожному з витків свого індивідуального та суспільного розвитку відкриває у праві нові якості, нові аспекти співвідношення його з іншими явищами та сферами життєдіяльності соціуму. Праворозуміння – це наукова категорія, що відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, і включає пізнання права, його сприйняття (оцінку) і ставлення до нього як до цілісного соціального явища [1, с.49].

Література:

1. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права / Ю. Оборотов // Право України. – 2010. – № 4. – С. 49-55.

Голова організаційного комітету Валерій Кузнєцов

Офіційні веб-сайти: <https://unesco-socio.in.ua/>, <http://pravo.unesco-socio.in.ua/>,

E-mail: unesco-socio@ukr.net

Телефон: +38 (097) 736 43 19

СТАТУС БІЖЕНЦЯ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

БОРТНИК Надія Петрівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Національного університету «Львівська політехніка»,

МАЛЕЦЬ Марта Романівна - асистент кафедри адміністративного та інформаційного права Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 342.934

DOI 10.32782/NP.2020.4.25

В статті проводиться аналіз правових основ Європейського Союзу, касаючоїся во-просов предоставления убежища и статуса беженца. Замечено, что беженцы – это люди, которые были вынуждены, в силу различных причин расторгнуть все связи со своей этнической родиной. Они не могут больше рассчитывать на помощь своих правительств в контексте получения необходимого правовой защиты; именно этот аспект отличает беженцев от других категорий мигрантов, в каком бы сложном положении последние не находились, а также от других людей, которые нуждаются в гуманитарной помощи. В связи с тем, что беженцы не имеют непосредственного доступа к правовой и социальной защите, международное сообщество вынуждено осуществлять особые мероприятия с целью облегчения их исключительного положения.

Отмечено тот факт, что мировому сообществу давно понятно, что существует очевидная взаимосвязь между проблемой беженцев и вопросами прав человека. Нарушение прав человека выступают не только одной из главных причин массового ухода, но и исключают возможность добровольной репатриации до тех пор, пока они не прекратятся. Нарушение прав национальных меньшинств и межэтнические конфликты все чаще становятся причинами и массового выхода, и перемещения населения внутри страны.

Указано, что «право Европейского Союза» направлено на максимальное содействие решению проблемы беженцев и предоставления убежища тем, кто в нем нуждается.

Ключевые слова: правовая система, структура права, первичное право, вторичное право, система убежища, статус беженцев, третья безопасная страна.

Постановка проблеми

Ще декілька десятків років тому в західноєвропейських країнах шукали притулку не більше тридцяти тисяч іноземців щорічно. Проте з часом у результаті численних громадянських та локальних конфліктів кількість біженців почала швидко зростати. Не бачений раніше економічний розвиток та здешевлення транспорту зробили Західну Європу доступною для мешканців найвіддаленіших місць земної кулі.

Аналіз досліджень проблеми

Варто зауважити, що різноаспектні питання щодо біженців досліджуються фахівцями багатьох спеціальностей: географами, істориками, етнографами, соціологами, юристами, статистиками тощо. На дослідження правового регулювання статусу біженців справили істотний вплив наукові розробки таких західних дослідників, як Г. Гудвін-Гілл, Л. Холборн, Т. Хаммар, російських учених Ж. Зайончковської, В. Потапова, А. Ястребової, а також вітчизняних авторів О. Кузьменко, Е. Лібанової, О. Малиновської, С. Пирожкова, О. Піскуна, І. Прибиткової, Ю. Римаренка, М. Сірант, С. Чеховича, М. Шульги та інших. Залежно від мети та характеру наукового аналізу в межах кожної галузі знань сформувалися специфічні підходи щодо ана-

лізу питань, тією чи іншою мірою пов'язаних із проблемами біженців, зокрема визначення характеру правової системи країн Європейського Союзу щодо надання статусу біженців.

Метою статті є аналіз правової системи Європейського Союзу, що складається з первинного та вторинного права, між якими існує ієрархічна залежність. Показ того, що право Євросоюзу має пріоритет стосовно внутрішнього права держав-учасниць, а деякі його норми мають пряму дію у внутрішніх правових актах цих держав.

Виклад основного матеріалу

Насамперед, варто зауважити, що повоноцінна інтеграція багаточисленних потоків шукачів притулку у нові суспільства неможлива без належного правового підґрунтя. Таким підґрунтям виступає право Європейського Союзу. Проте, варто одразу наголосити на тому, що ані у доктрині права європейських інтеграційних організацій, ані у документальних джерелах не існує однозначного визначення поняття «право Європейського Союзу». Не менш складним залишається питання щодо його системи. Однак, враховуючи те, що поняття «право Європейського Союзу» є визначальним у доктрині і використовується у судовій практиці, можна стверджувати, що вже існує більш-менш однозначне розуміння як самого терміна «право Європейського Союзу», так і його змісту.

На нашу думку, право Європейського Союзу можна визначити як сукупність правових норм, які регулюють процеси європейської інтеграції, здійснюваної в межах Європейського Союзу.

Якщо ж аналізувати структуру права Євросоюзу, то загалом важко говорити про якусь ієрархію його норм, однак можна стверджувати, що певна підпорядкованість між нормами права Європейського Союзу все ж існує. Зокрема, це проявляється у тому, що право Європейського Союзу поділяється на первинне та вторинне.

Первинне право – це норми міжнародних угод, які становлять правову основу для функціонування всіх структур, що формують Євросоюз.

Вторинне право – більш складна підсистема норм, до якої відносять норми, що закріплені в актах органів європейських інтеграційних організацій, а також у міжнародних угодах, які уклали між собою європейські співтовариства та інші суб'єкти міжнародного права. Вторинне право не повинно суперечити первинному, яке є основою правопорядку Європейського Союзу [1, с.138].

Хоча система права Європейського Союзу постійно розвивається, але вже тепер можна виділити такі її окремі складові, як галузі та інститути.

До галузей права Євросоюзу належать: сукупність правових норм, які визначають правове становище Європейського Союзу; норми з регулювання внутрішнього ринку; норми у галузі сільського господарства; торговельне та комерційне право; право конкуренції; право охорони навколишнього середовища; трудове право; митне право; міграційне право; право щодо державних замовлень; право зовнішніх зносин тощо.

Що ж стосується інститутів права Євросоюзу, то можна говорити про два їх види. По-перше, це інститути, що є загальними для всієї системи права Євросоюзу. До них належать визнання, правонаступництво, відповідальність. По-друге, крім того, у кожній із галузей права Євросоюзу формуються свої інститути, зокрема такі, як свобода пересування товарів, вільного руху людей, свобода економічної діяльності тощо.

На наше переконання, вдосконалення права Євросоюзу було викликано цілком прикладними проблемами, адже якщо у 1984 році у країнах регіону було подано 100 тис. клопотань щодо надання статусу біженця, то вже у 1989 році ця цифра зросла до 320 тис. клопотань [2, с.52]. Згідно з даними Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, кількість біженців, які станом на 2001 рік проживали у західноєвропейських країнах, перевищувала 2 млн. осіб. Усього впродовж 90-х років минулого століття ці країни прийняли близько 5 млн. вимушених мігрантів [3].

Усе це дозволяє говорити про певну кризу європейської системи притулку. Окрім багаторазового збільшення кількості осіб, які клопоталися щодо надання статусу біженця,

серед її ознак були: різке зменшення відсотку визнання заявників біженцями; значне збільшення терміну розгляду клопотань, який інколи тривав роками; суттєве зростання витрат на процедуру визначення статусу і, як наслідок цього, зниження рівня та якості допомоги [4].

Уряди та громадськість більшості країн Європейського Союзу все частіше вбачали у біженцях реальну загрозу внутрішній стабільності. А право притулку сприймалося ними не як одне із основоположних прав людини, позбавленої захисту у себе на батьківщині, а як один із варіантів вирішення гострих життєвих проблем для небажаних іноземців, який необхідно якомога надійніше перекрити. Внаслідок цього зусилля у сфері регулювання імміграційних процесів як на національному, так і на регіональних рівнях, тобто у рамках Європейського Союзу, зосереджувалися переважно на посиленні контролю над в'їздом та боротьбі з нелегальною імміграцією.

Країни, які свого часу ініціювали Конвенцію ООН 1951 р. про біженців, безперечно, не ставили під сумнів основоположні норми міжнародного права. Проте обмеження на шляху набуття статусу біженця встановлювалися ними на всіх етапах розгляду клопотань шукачів притулку. Відповідні зміни було внесено у законодавство майже всіх західноєвропейських країн. У багатьох випадках вони були підтверджені або, навпаки, ініційовані спільними рішеннями Європейського Союзу, що приймалися у формі рекомендацій і не мали обов'язкової сили, однак суттєво впливали на розвиток національних законодавств у цій сфері.

Наприклад, практично у всіх країнах Європейського Союзу введено прискорену процедуру розгляду, очевидно, необґрунтованих клопотань щодо надання статусу біженця, які не заслуговували будь-якого детального розгляду. З цього приводу наприкінці 1992 року міністри у справах міграції Європейського Союзу прийняли спеціальну резолюцію, у якій було чітко сформульовано визначення, очевидно, необґрунтованих клопотань, а також інших категорій справ, які можна розглядати за прискореною процедурою [5]. До них належали клопотання, в яких не було

посилань на факти переслідувань за змістом Конвенції 1951 р. і вказані такі мотиви прибуття, як пошук роботи чи кращих умов життя. Окрім того, необґрунтованими вважались клопотання, які ґрунтувалися на очевидній неправдивій інформації: заявник видавав себе за іншу людину, використовував фальшиві документи, але наполягав на тому, що вони дійсні, навмисне знищив або викинув документи, подав неправдиві відомості, подав декілька клопотань в одній або різних країнах одночасно тощо.

Разом із наведеною вище резолюцією було прийнято ще дві, в яких запропоновано спільний підхід щодо визначення концепції «третьої безпечної країни» або «безпечної країни походження». У них йшлося про застосування прискорених процедур у тих випадках, коли, перш ніж клопотатися про статус біженця, особа перебувала в іншій безпечній державі, де могла просити притулку, або країна її походження є безпечною, тобто серйозної загрози переслідувань там немає.

У деяких західноєвропейських країнах, наприклад у Німеччині, Фінляндії, Швейцарії, рішеннями виконавчих органів або законодавчої влади затверджуються списки безпечних країн. Критерії їхнього визначення досить різні, проте здебільшого безпечними вважаються країни Європейського Союзу, а також ті, що приєдналися до Конвенції 1951 р. і виконують узяті на себе зобов'язання [5].

Щодо визначення так званої третьої безпечної країни або країни першого притулку, що повинна нести відповідальність за розгляд клопотання щодо надання статусу біженця, також існують певні національні відмінності. Так, у Швейцарії, Бельгії, Данії, Норвегії, хоча це поняття і застосовують, проте вважають доцільним те, що людина, яка має родинні чи інші зв'язки з відповідною країною, клопочеться про притулок саме в ній, а не в тій країні, яку вона проїжджала транзитом. Правило третьої безпечної країни, зокрема, не застосовується також у випадку простого транзиту шукача притулку через територію іншої держави. Наприклад, особу, яка перебувала у транзитній зоні аеропорту не вважають такою, що перебувала на території іншої держави. Законодавство деяких країн встановлює термін, у рамках яко-

го перебування вважається транзитним, до прикладу, у Швейцарії цей термін становить до 20 днів, а у Бельгії – до 3-х місяців.

На відміну від зазначених резолюцій, які носять рекомендаційний характер, Дублінська конвенція 1990 року [6], що набула чинності в 1997 році, є обов'язковою. Підписавши її, країни Європейського Союзу погодилися з тим, що розгляд прохань шукачів притулку повинна брати на себе та країна, яка дозволила їм в'їзд на свою територію, тобто оформила візу, або ж перша країна в'їзду у випадку нелегального проникнення на територію Європейського Союзу. Ця Конвенція регулює, таким чином, питання щодо визначення країни, відповідальної за розгляд клопотань, а також має на меті забезпечити більш справедливий розподіл витрат, яких потребує ця процедура.

На наш погляд, необхідність Дублінської конвенції пояснюється тим, що, оскільки умови надання статусу біженця і соціальні гарантії біженців у різних країнах неоднакові, шукачі притулку намагалися звертатися за статусом саме там, де такі умови були найвигіднішими. До того ж, певні особи, звертаючись за статусом біженця по черзі у різних країнах Європейського Союзу, зловживали захистом і продовжували користуватися допомогою на час розгляду клопотання в одній країні, навіть якщо вже отримали відмову в іншій, або навіть у кількох країнах водночас. Тому автоматична передача клопотання для розгляду у першу безпечну країну, куди прибув шукач притулку, є цілком виправданою. Проблема однак полягає у тому, що законодавство більшості європейських країн не вимагає попередньо заручитися згодою цієї країни для прийняття цієї людини і допуску її до процедури визначення статусу біженця. Окрім цього, не виключено, що депортація може набути ланцюгового характеру аж до країни, з якої шукач притулку прибув і де йому загрожує небезпека, що суперечить основному міжнародно-правовому принципу захисту біженців – невислання.

Загалом, протягом 90-х років ХХ ст. політика країн Європейського Союзу у сфері притулку була досить суперечливою. Бажання обмежити наплив біженців співісну-

вало з необхідністю збереження та розвитку основоположних для західних демократій принципів. До того ж, влада повинна була рахуватися і з громадськістю, неурядовими організаціями, які активно захищали права людини, у тому числі шукачів притулку. Тому поряд із обмежувальними заходами систематично розроблялися механізми гарантій, які повинні були забезпечити прозорість, об'єктивність і справедливість чинних процедур надання статусу біженця.

Так, одним з основних положень Резолюції Ради Європейського Союзу «Про мінімальні гарантії процедур надання притулку» [7] є забезпечення можливостей оскарження та перегляду негативного рішення щодо надання статусу біженця. При цьому подання апеляції повинно призупиняти виконання рішення про депортацію. Треба зазначити, однак, що ця вимога може не поширюватися на клопотання, які розглядаються за прискороною процедурою.

Узагальненню та розвиткові позитивної практики у сфері захисту біженців слугує ще один важливий документ Європейського Союзу – так звана Спільна позиція щодо узгодженого застосування терміну «біженець», яка була вироблена в 1996 році [8]. Цей документ ґрунтується на тлумаченні терміну «біженець», якого дотримується УВКБ ООН. Надзвичайно важливо, що західноєвропейські країни погодилися із необхідністю міжнародного захисту осіб, яким у випадку повернення на етнічну батьківщину загрожує небезпека через обставини, не враховані у Конвенції 1951 року. Іншими словами, відповідно до національних процедур притулок у країнах Західної Європи може бути надано значно ширшій категорії осіб, ніж це передбачено Конвенцією.

У Спільній позиції зазначено, що переслідування третіми сторонами, тобто недержавними силами, також може розглядатися як факт, що підпадає під дію цієї Конвенції. Окрім того, переслідування як підстава для набуття статусу біженця може мати місце внаслідок громадянської війни або інших внутрішніх чи міжнародних воєнних конфліктів. Особи, які відмовляються від військової служби, та дезертири також можуть вимагати захисту, якщо виконання ними вій-

ського обов'язку могло призвести до участі у діях проти людства та людяності.

До того ж, у документі розглядається такий важливий момент процедури, як оцінка доказів переслідувань, що є мотивом прохання щодо надання статусу біженця. Йдеться, зокрема про те, що визнання особи біженцем не залежить від надання формальних доказів. Немає потреби у пошуках детальних підтверджень фактів переслідувань, якщо вони достовірні і відповідають ситуації у країні походження.

Необхідно зауважити, що побоювання, пов'язані з наростанням потоків біженців у Західній Європі, та намагання урядів більшості західноєвропейських країн обмежити прибуття біженців на свою територію великою мірою пояснюють, чому сфера міграції та притулку тривалий час залишалася поза межами європейських інтеграційних процесів. Лише після набуття чинності у листопаді 1993 року Маастрихтської угоди відповідні питання було віднесено до юрисдикції Європейського Союзу. Однак, на практиці основні інституції Європейського Союзу мали дуже обмежені повноваження у цій сфері. Рішення приймалися, як правило, у формі необов'язкових рекомендацій і лише за умови повної одностайності.

Амстердамська угода, яка набула чинності 1 травня 1999 року, містить положення, яке дозволяє Європейському Союзу приймати обов'язкове для усіх країн-учасниць законодавство щодо надання притулку. Так, було встановлено п'ятирічний термін, протягом якого питання віз, притулку та імміграції мали бути перенесені з так званої третьої основи Євросоюзу, тобто сфери юстиції та внутрішніх справ до першої основи, яка раніше стосувалася лише економічних питань, і де ширші повноваження мають не уряди окремих держав, представлені у структурі керівництва Європейського Союзу Радою міністрів, а Єврокомісія, Європарламент та Європейський Суд, що більшою мірою презентують спільні інтереси. Після закінчення перехідного періоду передбачалось, що рішення стосовно візової політики будуть прийматися вже не одногосно, як раніше, а кваліфікованою більшістю голосів. Аналогічну процедуру було встановлено і для питань

надання притулку та імміграції. Країни-учасниці втратили право вносити на розгляд Європейської Ради законопроекти, що торкаються сфери притулку. Це стало виключним повноваженням Європейської комісії [9].

У жовтні 1999 року на саміті у Тампере (Фінляндія) голови держав Європейського Союзу виробили політичне підґрунтя реалізації Амстердамської угоди, зокрема у сфері імміграції та надання притулку. Висновки зустрічі у Тампере, хоча і закликали до посилення боротьби з нелегальною імміграцією, містили запевнення у цілковитому виконанні Конвенції ООН 1951 р., а також заклики до країн-учасниць беззастережно поважати право на притулок та принцип невислання як передумову реалізації цього права. Це, зокрема, передбачає уникнення звуженого тлумачення норм Конвенції, коли у наданні статусу біженців відмовляють жертвам переслідувань зі сторони недержавних сил, а також збалансоване співвідношення між заходами прикордонного контролю і допуском шукачів притулку, яким необхідний захист, на територію Європейського Союзу.

Зміст цього документа дав змогу провідним організаціям у сфері захисту прав біженців таким, як Європейська рада біженців та вигнанців (ECRE), а також УВКБ ООН оцінити його позитивно, відзначивши, що якщо попередні заяви Європейського Союзу здебільшого концентрували увагу на обмежувальних та контрольних заходах, то у Тампере наголос було зроблено на питаннях надання захисту [10].

На саміті у Тампере були вироблені короткотермінові та довготермінові цілі у сфері формування спільної політики країн Європейського Союзу щодо надання статусу біженців. На найближчу перспективу передбачалося вироблення єдиних уніфікованих підходів, яких окремі країни повинні дотримуватися під час надання статусу біженця відповідно до національного законодавства.

У Тампере також було вирішено запропонувати Європейській Раді погодити спільний режим тимчасового захисту у випадках раптового масового напливу біженців унаслідок військових дій чи природних катаклізмів, а також утворити спільний фонд допомоги біженцям як засіб більш рівномірного розпо-

ділу витрат у випадку прийняття тією чи іншою країною Європейського Союзу великих груп людей.

Значну увагу було приділено забезпеченню різностороннього підходу до проблем імміграції, який передбачає, окрім іншого, врахування ситуації з правами людини, політичних і економічних умов у країнах походження іммігрантів та транзитних країнах. Так, протидіяти нелегальній імміграції, передусім торгівлі людьми, передбачалося у тісній співпраці з країнами походження та транзиту. Підкреслювалося, на нашу думку цілком справедливо, що таку співпрацю необхідно розвивати також у справі повернення на етнічну батьківщину тих шукачів притулку, яким у силу різних причин було відмовлено у наданні статусу біженця на Заході, насамперед шляхом укладання міждержавних угод [11, с.58].

Підґрунтям спільної, збалансованої політики Європейського Союзу щодо проблем біженців є також Дублінська конвенція та Шенгенські домовленості, укладені країнами ЄС ще до підписання Амстердамської угоди. Застосування Дублінської конвенції, яка визначає країну, відповідальну за розгляд клопотання шукача притулку, спричинило багато критичних зауважень. Так, представники правозахисних організацій вважають, що вона суттєво звузила наявні можливості набуття статусу біженця в країнах Західної Європи. Адже оскільки спільних міждержавних критеріїв надання статусу біженця поки що не існує, переїзди шукачів притулку з однієї країни до іншої відображають реальні відмінності у шансах стати визнаним біженцем. Окрім того, цю Конвенцію критикували також відповідні національні виконавчі органи. Покладаючись на рішення Конвенції передати шукачів притулку до інших країн, вони часто не могли надати вагомих доказів їхнього прибуття саме з цієї країни. Пошуки таких доказів інколи перетворювалися на довготривалий і надзвичайно дорогий процес.

Висновки

Реалізація законодавства країн Європейського Союзу щодо надання статусу біженців дає підстави сподіватися, що це сприяти-

ме удосконаленню процедур і підвищенню відповідних стандартів. Адже деклароване об'єднаною Європою створення зони свободи, безпеки і справедливості стосується не тільки власних громадян, а й усіх іноземців, які з різних причин опинилися на цій території. Навіть коли окремі держави намагаються обмежити надання допомоги біженцям, зробити це в умовах поглиблення інтеграції буде набагато важче. Окрім цього, останні документи Європейського Союзу передбачають і такий інструмент протидії цим намаганням, як Європейський Суд, а також надають вагомні аргументи стосовно захисту прав біженців.

Література

1. Опришко В.Ф., Омельченко А.В., Фастовець А.С. Право Європейського Союзу. Заг. частина: Підручник. К., 2002. С. 138.
2. Salt J. Current trends in international Migration in Europe. *Council of Europe*. Strasburg, 1998. P. 52.
3. Refugees and Other of Concern to UNHCR: 1998 Statistical Overview. UNHCR. Geneva, 1998.
4. Report on Asylum Procedures: Overview of Policies and Practices in IGC Participating States. Geneva, 1997. P. 21, 172, 199, 308.
5. Обзор проблем защиты беженцев в Западной Европе: тенденции в области законодательства и позиция УВКБ ООН. УВКБ ООН, Региональное европейское бюро. Европейская серия. 1995. Т. 1, чис. 3. С. 5–22.
6. Конвенция, определяющая государство, ответственное за рассмотрение заявлений о предоставлении убежища, поданных в одном из государств-членов Европейского Сообщества (Дублинская конвенция). *Сборник международных правовых актов, регулирующих вопросы миграции*. М.: МОМ, 1994. С. 137.
7. Резолюция Совета Европейского Союза от 20 июня 1995 года о минимальных гарантиях процедуры предоставления убежища. *Сборник международно-правовых документов и национальных законодательных актов по вопросам беженцев*. Минск: Тесей, 2000. С. 171–179.
8. Совместная позиция от 4 марта 1996 года, определенная Советом на основании

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться аналіз правового підґрунтя Європейського Союзу, що стосується питань надання притулку та статусу біженця. Зауважено, що біженці – це люди, які були змушені в силу різних причин розірвати всі зв'язки зі своєю етнічною батьківщиною. Вони не можуть більше розраховувати на допомогу своїх урядів у контексті отримання необхідного правового захисту; саме цей аспект відрізняє біженців від інших категорій мігрантів, у якому б складному становищі останні не знаходилися, а також від інших людей, які потребують гуманітарної допомоги. У зв'язку з тим, що біженці не мають безпосереднього доступу до правового та соціального захисту, який уряди, що нормально функціонують повинні надавати своїм громадянам, міжнародне співтовариство змушене здійснювати особливі заходи з метою полегшення їх виняткового становища.

Наголошено на тому факті, що світовому співтовариству давно зрозуміло, що існує очевидний взаємозв'язок між проблемою біженців і питаннями прав людини. Порушення прав людини виступають не тільки однією з головних причин масового виходу, але й виключають можливість добровільної репатріації до тих пір, поки вони не припиняться. Порушення прав національних меншин і міжетнічні конфлікти все частіше стають причинами і масового виходу, і переміщення населення всередині країни.

Вказано, що «право Європейського Союзу» спрямоване на максимальне сприяння вирішення проблеми біженців та надання притулку тим, хто його потребує.

Ключові слова: правова система, структура права, первинне право, вторинне право, система притулку, статус біженців, третя безпечна країна.

статті К.3 Договору об Європейском Союзе по согласованному применению определения термина «беженец» в статье I Женевской конвенции от 28 июля 1951 года относительно статуса беженца. Сборник международно-правовых документов и национальных

SUMMARY

The article analyzes the legal basis of the European Union regarding asylum and refugee status. It is noted that refugees are people who have been forced to sever all ties with their ethnic homeland for various reasons. They can no longer count on the help of their governments in the context of obtaining the necessary legal protection; it is this aspect that distinguishes refugees from other categories of migrants, no matter how difficult they may be, as well as from other people in need of humanitarian assistance. Due to the fact that refugees do not have direct access to the legal and social protection that well-functioning governments must provide to their citizens, the international community is forced to take special measures to alleviate their plight.

It is emphasized that the world community has long understood that there is a clear link between the refugee problem and human rights issues. Violations of human rights are not only one of the main reasons for mass exodus, but also exclude the possibility of voluntary repatriation until they stop. Violations of the rights of national minorities and interethnic conflicts are increasingly becoming the causes of both mass exodus and displacement within the country.

It is stated that the «law of the European Union» is aimed at maximally helping to solve the refugee problem and provide asylum to those who need it.

Key words: legal system, structure of law, primary law, secondary law, asylum system, refugee status, safe third country.

законодательных актов по вопросам беженцев. Минск: Тесей, 2000. С. 180–191.

9. Analysis of the Treaty of Amsterdam in so far as it relates to asylum policy by the European Council on Refugees and Exiles (ECRE). URL: [www.:ecre.org](http://www.ecre.org).

10. Baneke P. The right of asylum seekers in the new EU Area of Freedom, Justice and Security. URL: [www.:ecre.org](http://www.ecre.org).

11. Edminster S. The High Road or the Low Road: The Way Forward to Asylum Harmonization in the European Union. *World Refugee Survey 2000*. Washington, 2001. P. 58.

ЗНАЧЕННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПІДГОТОВЦІ СПЕЦІАЛІСТА

ПІЦЬ Леся Степанівна - викладач англійської мови Дрогобицького фахового коледжу нафти і газу

ГАЛЬОВИЧ Галина Богданівна - викладач англійської мови Дрогобицького фахового коледжу нафти і газу

КУЗІВ Ірина-Марія Іванівна - студентка 3-го курсу Дрогобицького фахового коледжу нафти і газу, студентка 1-го курсу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ВАСЬКІВ Марія Богданівна - студентка 3-го курсу Дрогобицького фахового коледжу нафти і газу

DOI 10.32782/NP.2020.4.26

Зміни в суспільному та економічному житті визначили такі вимоги до фахівця, де іншомовна компетентність випускника як ніколи затребувана не тільки особистістю, але і державою. Володіння іноземною мовою допоможе йому швидше адаптуватися в сучасному професійному світі і більш успішно здійснювати свої професійні функції; здобувати більшу компетентність у майбутній професійній діяльності; сформувати методичну і психологічну готовність до зміни виду і характеру своєї професійної діяльності. Знання іноземної мови дозволяє також підвищити загальну компетентність майбутнього фахівця, що є потужним резервом прискорення економічного, соціального і культурного розвитку як окремих сфер діяльності, так і всієї держави.

У континентальній Європі компетенція - термін, який позначає те ж, що і кваліфікація. При цьому формулювання компетенцій здійснюється роботодавцем або Міністерством праці спільно з роботодавцями та входить у професійний стандарт. Тому з повним правом можна стверджувати, що іншомовна компетентність - економічна категорія.

Ключові слова: компетентність, кваліфікація, іноземна мова, навчання, процес, формування, освіта, професійний світ, фахівець.

Зміни в суспільному та економічному житті визначили такі вимоги до фахівця, де іншомовна компетентність випускника як ніколи затребувана не тільки особистістю, але і державою. Володіння іноземною мо-

вою допоможе йому швидше адаптуватися в сучасному професійному світі і більш успішно здійснювати свої професійні функції; здобувати більшу компетентність у майбутній професійній діяльності; сформувати методичну і психологічну готовність до зміни виду і характеру своєї професійної діяльності. Знання іноземної мови дозволяє також підвищити загальну компетентність майбутнього фахівця, що є потужним резервом прискорення економічного, соціального і культурного розвитку як окремих сфер діяльності, так і всієї держави. Тому з повним правом можна стверджувати, що іншомовна компетентність - економічна категорія.

У концепції формування іншомовної компетентності знаходять відображення такі прогресивні ідеї вдосконалення сучасної системи освіти, як ідея безперервної освіти та ідея випереджувальної освіти. Головний сенс ідеї безперервної освіти - постійний розвиток і вдосконалення кожної людини протягом усього життя, «освіта протягом усього життя». Формування іншомовної компетентності в контексті безперервної освіти можна розглядати з двох боків. По-перше, це послідовність освітньої діяльності, навчальних програм, планів, змісту навчання при переході з одного етапу навчання іноземної мови на інший (середня школа – фаховий коледж - ВНЗ). По-друге, це постійна безперервна самоосвіта особистості, рішення кожної людини просуватися за рівнями володіння іноземною

мовою, можливість досягти високого рівня іншомовної компетентності і змінити профіль освіти або професійну діяльність, виходячи зі своїх особистих потреб та можливостей і вимог ринку праці.

Випереджувальна освіта цілеспрямовано готує студентів до життя і професійної діяльності в інформаційно насиченому середовищі, що вимагає від фахівців більш широкої і разом з тим гнучкої освітньої бази, що підлягає безперервному розвитку, готовності до адаптації в мінливих умовах виробничого середовища. Іноземна мова є універсальним засобом розширення можливостей професійного розвитку і соціалізації особистості [8].

Концепція компетенції охоплює не тільки здібності, необхідні для здійснення професійної діяльності, але також поведінку, вміння аналізувати факти, ухвалювати рішення, передавати інформацію та інші вміння, необхідні для професійної діяльності.

Людина, що володіє професійною компетенцією, володіє знаннями, вміннями і здібностями, необхідними для роботи з будь-якої спеціальності, здатна проявити автономність і гнучкість при вирішенні професійних проблем і вміє співпрацювати з колегами в професійному оточенні.

Сучасне виробниче середовище вимагає не тільки професійних знань. Хоча знання і лежать в основі компетенції, людина повинна вміти використовувати ці знання в ряді різних ситуацій, вирішувати складні проблеми, спілкуватися з іншими і постійно дізнаватися щось нове. Компетенція - це інтегроване поєднання знань, здібностей і установок, що дозволяють людині виконувати трудову діяльність у сучасному виробничому середовищі. Професійно грамотний фахівець володіє спеціальними предметними знаннями (фактами, уявленнями, поняттями), вміннями і навичками, а компетентний може ефективно використовувати їх для вирішення тих чи інших проблем. Завдання розвитку компетентності - засосування наявних знань, умінь і навичок у «практиці» життя. Будь-яка професія складається з комплексу функцій і завдань, що вимагають певного набору компетенцій,

які, будучи інтегрованими в одне ціле, дозволяють адекватно здійснювати діяльність у рамках цієї професії. Структура сучасного ринку праці висуває попит на нові компетенції.

У континентальній Європі компетенція - термін, який позначає те ж, що і кваліфікація. Так, на думку західних експертів, професійний стандарт - це те, що людина вміє робити, а компетенція - це міра того, як людина діє в рамках цього стандарту. При цьому формулювання компетенцій здійснюється роботодавцем або Міністерством праці спільно з роботодавцями та входить у професійний стандарт. Професійний стандарт підрозділяється на професійні характеристики, які формуються компетенціями. Компетенції схильні до дуже швидкої зміни, у зв'язку з чим компетенції не можуть бути сформульовані на тривалу перспективу. У стандарт рекомендується включати компетенції, які можуть залишатися актуальними протягом хоча б 5 років.

Компетенція знаходиться в центрі моделі стандарту системи профосвіти і навчання у Великобританії. Компетенція (або модель компетенції) - це соціальний конструкт (угода або домовленість), що відображає потреби сфери зайнятості (що потрібно вміти робити, щоб отримати роботу). У рамках британської традиції модель компетенції використовується для розробки стандартів, які є кінцевими результатами бажаних досягнень. Компетенція є основою для розробки стандартів. Для формування стандарту необхідно знати вимоги роботодавця до професійної компетенції працівника, яка потім повинна бути «перекладена» на мову освіти [14].

Сучасному спеціалісту будь-якого рівня для того, щоб бути конкурентоспроможним на ринку праці, вже недостатньо володіти тільки спеціальними професійними знаннями і навичками. Ринкова економіка вимагає, щоб кожен працівник володів ще й базовими (ключовими) компетенціями (цілісною системою універсальних знань, умінь і навичок, а також досвідом самостійної діяльності та особистої відповідальності студента). Кожному викладачеві слід не тільки вирішувати завдання формування

системи знань, умінь і навичок з конкретного предмета, а й ключових компетенцій, виходячи з можливостей змісту навчального матеріалу, форм, методів і засобів педагогічного впливу. Дослідники вважають, що майбутній фахівець повинен володіти такими базовими або ключовими компетенціями:

- здатність до системного мислення;
- здатність до самостійних дій в умовах невизначеності;
- готовність проявити відповідальність за виконувану роботу;
- здатність самостійно і ефективно вирішувати проблеми в галузі професійної діяльності;
- готовність до позитивного взаємодії і співпраці з колегами;
- готовність до постійного професійного зростання, придбання нових знань;
- стійке прагнення до самовдосконалення (самопізнання, самоконтролю, саморегуляції і саморозвитку); прагнення до творчої самореалізації;
- готовність вести здоровий спосіб життя.

Базові компетенції є складовою сучасного фахівця, і тому вони повинні бути невід'ємним компонентом вимог в освітніх стандартах усіх рівнів професійної освіти. Філософський підхід до формування фахівця закладений в основі базових компетенцій сприяє поверненню освіти від штучної, обмеженої інформуванням діяльності до розвиваючої діяльності, яка передбачається змістом і методологією кожної окремої дисципліни.

Велика увага при формуванні компетенцій фахівця приділяється категорії моральності: «Всі правила освіти і життя Платона та його вчителя Сократа засновані на єдиному «здвоєному» критерії (принципі) компетентності: професійності та моральності. Як день і ніч, готовність і неготовність до життя в середовищі собі подібних, складові частини цього критерія-принципу не можуть існувати окремо» [9].

Стратегія сучасного розвитку і модернізації професійної освіти орієнтується на збереження фундаментальності освіти і одночасне посилення її практичної, діяльнісної спрямованості на основі формування

комплексу компетенцій, які стануть у подальшому засобом розвитку студентів. Тобто можна сказати, що модернізація освіти буде здійснюватися з позицій компетентнісно діяльнісного підходу, сутність якого полягає в тому, що оновлений зміст освіти буде основою формування компетентності (або комплексу компетенцій) студентів, а процес освоєння відібраного змісту носитиме діяльнісний характер. Компетентно-діяльнісний підхід до навчання іноземних мов зможе реалізувати концептуальну ідею модернізації процесу навчання: забезпечити оволодіння комунікативною діяльністю через формування комплексу компетенцій при орієнтації на можливості, здібності, потреби і розвиток пізнавальної активності і творчості студентів. Тобто можна сказати, що модернізація освіти буде здійснюватися з позицій компетентнісно діяльнісного підходу, сутність якого полягає в тому, що оновлений зміст освіти буде основою формування компетентності (або комплексу компетенцій) студентів, а процес освоєння відібраного змісту носитиме діяльнісний характер. Важливими показниками сформованості іншомовної компетентності випускника є потреба в активному застосуванні наявних знань для вирішення практичних завдань, відчуття необхідності цих знань у майбутній професійній діяльності, здатність виконати таку роботу, яка мала б суспільно корисне значення.

Лінгво-дидактичний, педагогічний, психологічний та інші наукові напрямки акцентують увагу на необхідності формування у студентів соціальної компетентності. Зміст освіти має створювати студентам умови для соціалізації як під час навчання у закладі освіти, так і після нього - в професійній діяльності.

Соціалізація - це забезпечення засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду, що свідчить про його нормальне, безболісне входження в життя суспільства. Соціалізація відбувається в процесі спільної діяльності і спілкування в певному культурному середовищі. Її продуктами виступають особистісні смисли, що визначають відносини індивіда до світу, соціальна позиція, самосвідомість, ціннісно-смислове

ядро світогляду і інші компоненти індивідуальної свідомості, зміст яких вказує на те, що особистість бере з соціального досвіду, і як її психіка ці придбання якісно переробляє, яке надає їм значення. Щоб соціалізація відбувалася без значних втрат для особистості, освіта повинна закласти в неї механізми адаптації, життєтворчості, рефлексії виживання, збереження індивідуальності [1].

Це поняття слід розглядати і аналізувати інтегровано, так як цей вид компетенції проявляється у всіх життєвих сферах і від ступеня його сформованості залежить здатність людини орієнтуватися в різних соціальних ситуаціях. Інтегрованість соціальної компетенції на заняттях проявляється в міждисциплінарності знань, здібностей і тісному взаємозв'язку з іншими видами компетенцій: комунікативної, професійної, інтелектуальної та міжкультурної.

Процес вивчення іноземної мови унікальний тим, що має яскраво виражений соціальний контекст як у змістовному, так і в дидактичному плані. Здатність до спілкування, яке зачіпає сферу соціальних відносин між людьми, природним чином має вихід на особистісні якості студентів, які дозволяють їм успішно взаємодіяти один з одним, з людьми, що їх оточують.

За своєю суттю, мова - соціальний феномен, людська діяльність, що виявляється в різних соціальних ситуаціях. Сформованість соціальної компетенції - це і показник професіоналізму. Сьогодні затребувані товариські, активні фахівці, здатні нестандартно мислити, орієнтуватися в мінливих умовах. Розвиток соціальної компетенції удосконалює професійні якості майбутнього фахівця.

Основне призначення іноземної мови як дисципліни полягає в оволодінні студентами умінням спілкуватися іноземною мовою. Мова йде в цьому випадку про формування комунікативної компетенції, тобто здатності і готовності здійснювати як безпосереднє спілкування (говоріння, розуміння на слух), так і опосередковане спілкування (читання з розумінням іншомовних текстів, письмо). Комунікативна компетенція - це володіння навичками вільного спілкуван-

ня, здатність встановлення горизонтальних і вертикальних контактів, адаптація до певних соціально-психологічних обставин, вміння зрозуміти людину, мотиви її поведінки, інтереси. Іноземна мова, як ніяка інша дисципліна, сприяє формуванню комунікативної компетенції, розвиваючи здатність побудови особистого та ділового спілкування з людьми, оволодіння різними техніками спілкування в залежності від виду діяльності (професійна, розважальна, управлінська і т.д.).

В умовах ринкової економіки комунікативність стає професійно важливою якістю. Це і товариськість всередині колективу фірми, установи, де працює фахівець, і спілкування його з клієнтами, з представниками інших фірм, зокрема з конкурентами і представниками іноземних фірм, що стає особливо актуальним в умовах входження України в світовий економічний простір, коли практично кожній людині, кожному фахівцю стає необхідним володіння іноземною мовою, хоча б однією - англійською [10]. При формуванні комунікативної компетенції у фахівців необхідно виховувати комунікативно-активну особистість, здатну забезпечити адекватне міжкультурне спілкування, діалог культур.

У структурі комунікативної компетенції виділяють лінгвістичний, прагматичний та соціокультурний компоненти. При цьому в лінгвістичний компонент входять лінгвістичні знання, навички та вміння мовленнєвої діяльності (говоріння, читання, письмо, аудіювання). Прагматичний компонент включає знання, навички та вміння організації акту комунікації (діалог, дискусія), його мовне та екстралінгвістичне оформлення. Соціокультурний компонент ґрунтується на вмінні спілкуватися з представниками різних соціальних верств, у нього входять правила етикету, відносини між різними поколіннями, між чоловіком і жінкою, культурні традиції.

У свою чергу, здатність до спілкування іноземною мовою передбачає розвиток у студентів певного комплексу властивостей і особистісних якостей, що сприяють оволодінню іноземною мовою як засобом ознайомлення з іншою національною куль-

турую і засобом спілкування з носіями іншої культури. У процесі розвитку у студентів здатності до спілкування з'являється можливість вийти за вузькі рамки мовних аспектів навчання у сферу особистісних відносин студентів, до змісту навчання, до дійсності, що їх оточує, до культури країни досліджуваної мови і т.д. Це, у свою чергу, сприяє розвитку особистісних якостей студента, його інтелекту і пізнавальних можливостей.

Поряд з рішенням практичного завдання - навчання спілкуванню - і реалізації освітніх завдань - підвищення рівня загальної і професійної культури, культури мислення, спілкування і мови - іноземна мова несе в собі значний виховний потенціал, що полягає, зокрема, в готовності сприяти в налагодженні міжкультурних зв'язків, ставитися з повагою до духовних цінностей інших культур.

Знайомство з оригінальною літературою за фахом розвиває вміння розуміти інші національні культури, формуючи міжкультурну компетентію студентів. «Різноманіття форм соціокультурного досвіду людства вимагає відповіді на питання про природу їх сутнісної єдності і можливості досягнення міжкультурного взаєморозуміння в процесі практичної взаємодії і духовних контактів ... Проблема усвідомлення, обґрунтування необхідності міжкультурної співпраці та досягнення міжкультурного консенсусу поставала особливо гостро на сучасному етапі» [11]. У зв'язку з цим важко перебільшити роль іноземної мови у формуванні нового типу особистості, для якої характерне розуміння культурних відмінностей і прагнення до міжкультурного консенсусу. У процесі навчання іноземних мов можливе коригування прагнень студентів засобом виховання в них толерантного ставлення до інших народів, інших культурних реалій завдяки освоєнню знань про країну досліджуваної мови, мовних норм спілкування іноземною мовою, а також правил немовної поведінки, характерної для того чи іншого національного співтовариства, що забезпечить реальне міжкультурне спілкування.

Знання про країну досліджуваної мови, про повсякденне життя людей цієї країни,

знання мовного етикету і вміння володіти ним, знання про досягнення народу вивчається в різних сферах суспільного життя і у сфері досліджуваної професії, знання звичаїв і традицій національної культури - усе це сприяє формуванню краєзнавчої компетентії. Прогресивний розвиток міжнародних контактів та зв'язків у політиці, економіці, культурі та інших областях обумовлює послідовну орієнтацію сучасної методики навчання іноземним мовам на реальні умови комунікації. Прагнення до комунікативної компетентії, як до кінцевого результату навчання, передбачає не тільки володіння відповідною іншомовною технікою, але і засвоєння колосальної немовної інформації, необхідної для адекватного навчання та взаєморозуміння. Таким чином, загально визнаним став висновок про необхідність глибокого знання специфіки країни, що вивчається і країнознавчого підходу як одного з головних принципів навчання іноземним мовам.

Вивчення іноземної мови - інтелектуальна праця, спрямована на оволодіння знаннями про систему нерідної мови і на отримання нової інформації через іншомовні засоби і способи її вираження, тому мова йде і про розвиток інтелектуальної компетентії в процесі вивчення іноземної мови.

Обов'язковим компонентом змісту навчання іноземної мови в сучасній моделі мовної освіти є навчальна компетентія студентів. Процес оволодіння професійно орієнтованим курсом іноземної мови передбачає формування здатності до самостійного, автономного освоєння мови і культури, яка забезпечує умови для її більш вільного творчого використання як освітнього медіума. Навчальна компетентія означає здатність студента безпосередньо керувати своєю навчальною діяльністю і стосовно іноземної мови може бути охарактеризована наступними вміннями та навичками:

- визначення та постановка адекватного навчального завдання в тій чи іншій навчальній ситуації;

- співвідношення навчального завдання зі своїми конкретними потребами у сфері вивчення іноземної мови;

Дискусії, обговорення, актуально

- вибір необхідних навчальних матеріалів і прийомів навчальної діяльності для вирішення навчального завдання;

- самоконтроль у процесі вирішення навчального завдання;

- самостійна оцінка рівня володіння іноземною мовою.

Формування навчальної компетенції у сфері іноземних мов – це послідовний процес, обумовлений ходом розвитку і становлення особистості, тому її можна розглядати як показник ступеня компетентності людини, що вивчає іноземну мову.

Державний освітній стандарт професійної освіти ставить такі вимоги до мінімуму змісту з дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)»: «Основи спілкування іноземною мовою: фонетика, лексика, фразеологія, граматики; основи ділової мови за фахом; професійна лексика; фразеологічні звороти і терміни; техніка перекладу (зі словником) професійно орієнтованих текстів, професійне спілкування» [4].

Як бачимо, специфіку дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» визначає професійна спрямованість. Читаючи професійно спрямовану літературу і витягуючи з неї нову для себе інформацію, студенти розширюють тим самим свою професійну компетенцію. Навчальна дисципліна «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» містить у собі величезний потенціал знань, здатний розширити професійний кругозір майбутнього фахівця і внести значний вклад в його формування.

Компетенції, що формуються, мають ряд характерних ознак:

- багатофункціональність (можуть реалізовуватися в повсякденному житті для вирішення різних проблем і професійних завдань, виконання соціальних ролей і т.ін.);

- багатовимірність (можуть бути охарактеризовані з позиції розвитку розумових здібностей і з позиції розвитку різних умінь, включаючи інтелектуальні);

- багаторівневість (для різних ступенів навчання можуть бути визначені різні рівні розвитку компетенцій);

- розширення засобів реалізації (можуть бути реалізовані студентами автономно, інтеграційно або соціально орієнтовано).

Оволодіння студентами комплексом компетенцій носить діяльнісний характер, тобто методичні прийоми і засоби навчання, а також організаційні форми навчального процесу спрямовані на формування у студентів здібностей здійснювати різного виду діяльності, а з іншого боку, в процесі здійснення діяльності студенти повинні освоювати нові компетенції.

Таким чином, формування іншомовної компетентності студентів навчального закладу відбувається в процесі формування таких складових її компетенцій, як лінгвістична, комунікативна, міжкультурна, соціальна, країнознавча, інтелектуальна, навчальна, професійна, а важливими показниками сформованості іншомовної компетентності є готовність і здатність випускника застосувати сформовані компетенції на практиці.

Література

1. Алиев Ю.Б. и др. Содержание образования как отражение потребностей современной образовательной сферы. Теоретические исследования в 2001 году: Материалы научно-практической конференции/Под ред. В.А.Мясникова. - Сост.А.В.Овчинников. - ИТОП РАО, 2002. - 354 с.
2. Вартанова И.И. До проблеми мотивації навчальної діяльності// Вісник МГУ. Психологія. - 2000. - №4. - С. 33-41.
3. Гальскова Н.Д. Теорія викладання англійської мови. Лінгводидактика та методика. - М.: ИЦ «Академія», 2004. - 336 с.
4. Гурвич П.Б. Теория и практика эксперимента в методике преподавания иностранных языков (спецкурс). - Владимир: Из-во ВГПИ. -1980. - 104с.
5. Зязюн І.А. Мотивація і мотиви людської поведінки// Початкова школа. - 1999. - №6. - С.3-6.
6. Подмазін С. Психологія особистісно-орієнтованого навчання // Сучасні шкільні технології Ч 1 / Упоряд. І. Рожнятовська, В. Зоц - К.: Ред. загальнопед. газ., 2004 - С.50-63.
7. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. - К.: Вища школа, 1984.

8. Новиков П.Н., Зуев В.М. Опережающее профессиональное образование: Научно-практическое пособие. - М.: РГАТиЗ, 2000. – 260

9. Пищулин Н.П. Философия образования: законы, доктрины, принципы. -- М. - 2001.

10. Скакун В.А. Методическое пособие для преподавателей специальных и общетехнических предметов профессиональных учебных заведений. Издательский центр Академии профессионального образования. М., 2001.-184 с. 11.

11. Сухова Н.А. Формирование культурно-страноведческой компетенции на основе аутентичных материалов в процессе обучения устной речи студентов педагогического вуза: Дисс.канд.пед.наук. - Санкт-Петербург. -2002. - 244 с.

12. Щербакова Н.И. О целях обучения иностранному языку в профессиональном образовательном учреждении / Сборник научных докладов и тезисов международной конференции «Проблемы технического и профессионального образования в начале XXI века». – М.- 2002. – С. 198

13. Шукина Г.И. Мотивация учения -- М.: Научное образование, 1980.

14. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения // Педагогика. - 1995. - №2. - С.31-41.

SUMMARY

Changes in social and economic life have determined such requirements for a specialist, where the foreign language competence of the graduate is more in demand than ever not only by the individual but also the state. Knowledge of a foreign language will help to adapt quicker to today's professional world and perform professional functions much more successfully; to gain more competence in future professional activity; to form methodical and psychological readiness for changing the type and nature of professional activity. Knowledge of a foreign language also allows you to increase general competence of future specialist, which is a powerful reserve for accelerating economic, social and cultural development, of both individual areas of activity and the state as a whole.

In continental Europe, competence is a term that means the same as qualification. In this case, the formulation of competencies is carried out by the employer or the Ministry of Labor together with employers and is included in the professional standard. Therefore, it can be rightly argued that the foreign language competence is an economic category.

Key words: competence, qualification, foreign language, learning, process, formation, education, professional world, specialist

ОСОБЛИВОСТІ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ЯК СТРУКТУРНОГО ЕЛЕМЕНТА ДОКАЗУВАННЯ ОБСТАВИН, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ.96-3 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

ПАНЬКО Мар'яна Євгенівна - аспірант кафедри кримінального права та процесу Львівського торговельно-економічного університету

DOI 10.32782/NP.2020.4.27

Здійснено аналіз регламентації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у законодавстві України, досліджено погляди науковців щодо доцільності запровадження таких заходів. Вивчається проблема природи таких заходів. Акцентується увага на тому, що заходи щодо юридичних осіб є особливим видом юридичної відповідальності. У статті також вивчаються особливості збирання доказів як структурного елемента доказування для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Розглянуто концептуальні проблеми доказування за чинним КПК України та зроблено відповідні узагальнення, спрямовані на вдосконалення його засобів у кримінальному провадженні. На підставі аналізу чинного законодавства, наукових джерел відповідної спрямованості здійснено дослідження нормативного змісту збирання доказів та форм його реалізації. Проведено аналіз витребування речей чи документів, тимчасового доступу до речей чи документів та обшуку. Проаналізована практика застосування відповідних норм кримінального процесуального законодавства України. Встановлено, що збирання доказів – це складання певних доказових фактів у єдине ціле, отримання різноманітної доказової інформації з різних джерел та від різних осіб, а також відбір такої інформації. За результатами дослідження приписів чинного законодавства, наукових позицій теоретиків права та судової практики виділяються окремі дискусійні аспекти та проблемні моменти у

контексті застосування заходів кримінально-правового характеру.

Ключові слова: доказування, збирання доказів, юридична особа, заходи кримінально-правового характеру, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми

На підставі Закону України від 23 червня 2013 року № 314-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», до КПК України (п.7 ч.1 ст. 91) та Загальної частини КК України (статті 96-1 - 96-10 Розділу XIV-1) були внесені зміни, в частині введення інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Відповідні нововведення опинилися під пильним науковим прицілом та отримали як підтримку, так і гостру критику.

Прихильники впровадження інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як аргумент наводять те, що їх складна організаційна структура, значна кількість осіб, залучених у сферу цієї діяльності, а також певна децентралізація управління сприяє збільшенню кількості фактів учинення протиправних дій з їх боку, що зумовило потребу у запровадженні прямих каральних санкцій безпосередньо до юридичних осіб з метою посилити контроль за негативними наслід-

ками господарської діяльності. Окрім того, розмір збитків, які завдаються злочинною діяльністю підприємств, установ чи організацій не можливо переоцінити, оскільки вони, у більшості випадків, носять катастрофічний характер [1, с.124].

Натомість, критики вказують на те, що ідея посилення відповідальності юридичних осіб за вчинені правопорушення повинна втілюватись у межах цивільного, податкового, фінансового, трудового та інших (відмінних від кримінального) галузей права із застосуванням до юридичних осіб санкцій майнового та організаційного характеру. Існуюча ж модель заходів кримінально-правового характеру не може претендувати на ефективність, оскільки санкції переважно фінансового характеру будуть просто перекладатись на «плечі» працівників та їх родин, меншою мірою – на ділових партнерів і споживачів (шляхом підвищення вартості товарів і послуг через застосовані санкції) і, таким чином, реальний фінансовий тягар покладатиметься не на юридичні особи [2, с.105, 113].

Однак, не вступаючи у полеміку «pro» чи «contra», слід зазначити, що узагальнення практики правозастосовних органів свідчить про те, що вони стикаються з певними труднощами щодо доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Очевидно, що такий стан речей зумовлений недоліками в конструюванні кримінально-правових та кримінально-процесуальних норм, та, власне, полярністю позицій науковців. Окрім того, даний інститут є ще відносно новим, дієве застосування якого можливе лише з часом та потребує удосконалення положень закону з урахуванням практики його застосування, а також сумлінності самого правозастосувача, його правової культури та незаангажованості.

Аналіз останніх досліджень

Поняття збирання доказів у кримінальному провадженні розглядалися у працях Н.Р. Бобечка, В.К.Волошиної, М.О. Гетманцева, І.Ю. Кайла, В. Г. Лукашевич, Р.В.Малюги, Т.М. Мирош-

ниченка, О. С. Осетрової, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, С.М. Сівочка, Л.Т.Ульянкової, А.В. Шевчишина та інших. Водночас, питання збирання доказів як структурного елемента доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру не розглядалися жодним науковцем. Такий стан речей власне зумовлений тим, що інститут заходів кримінально-правового характеру є ще відносно новим, дієве застосування якого можливе лише з часом та потребує удосконалення положень закону з урахуванням практики його застосування, а також сумлінності самого правозастосувача, його правової культури та незаангажованості.

Постановка завдання

Метою даної статті є дослідження особливостей збирання доказів як структурного елемента доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Виклад основного матеріалу

Доказування є фундаментальною науковою і правовою категорією кримінального процесу, яка визначає його основний зміст, функціонування усіх його інститутів та впливає на організацію і діяльність правозастосовних органів, які здійснюють кримінальне провадження, а також усіх інституцій, які забезпечують здійснення цього провадження. Воно полягає у складному та багатогранному відображенні правозастосовної діяльності, яка спрямована на встановлення об'єктивної істини у справі та являє собою поєднання практичних дій і мислення, фізичної і розумової діяльності учасників кримінального провадження [3, с.117]. Доказування є ефективним процесуальним засобом встановлення істини та прийняття об'єктивно мотивованих рішень у кримінальному провадженні. Воно має юридично значущий зміст та об'єктивно виражену зовнішню форму, яка залежить від сукупності елементів, сторін, властивостей і зв'язків процесу доказування.

У КПК України чітко визначені структурні елементи доказування (ч. 2 ст. 91), якими є збирання, перевірка та оцінка доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. У теорії кримінального процесуального права не існує єдності думок щодо змісту поняття «збирання доказів», доцільності його застосування та форм. З цього приводу можна виділити, принаймні, три позиції. Так, представники першої

трактують поняття «збирання доказів» як виявлення, фіксацію та їх дослідження [4, с.61; 5, с. 33]. В цьому випадку навряд чи правильно розглядати поняття «дослідження» як форму збирання доказів, оскільки така діяльність притаманна для здійснення перевірки доказів. Окрім того, науковцями «упущено» поняття фіксації доказів, оскільки фактичні дані повинні бути належним чином закріплені за допомогою процесуальних засобів, тобто мати певну законодавчо регламентовану форму, що дозволить їх подальше використання для прийняття процесуальних рішень.

В свою чергу, представники другої позиції взагалі пропонують відмовитись від використання терміну «збирання доказів», замінивши його на юридичну конструкцію «отримання доказів». Свою позицію мотивують тим, що збирання фактичних даних ще не означає можливість її використання у кримінальному провадженні, адже не виключені випадки, коли затрачені зусилля на здобуття доказової інформації є марними, оскільки така інформація не вказує на можливість її використання як доказу у кримінальному провадженні. Окрім того вказується, що розуміння під початковим етапом доказування «збирання доказів» на практиці призводить до того, що окремі працівники правоохоронних органів помилково вважають, що отримані ними в ході оперативно-розшукового документування певні об'єкти речового походження чи документи, а інколи й вербальна інформація вже є доказом у кримінальному провадженні[6, с. 67].

Слід зазначити, що у тлумачному словнику української мови поняття «отримувати» є недоконаним видом дієслова, що

означає брати, приймати те, що надсилається, надається, вручається і т. ін.; здобувати, діставати що-небудь певними зусиллями, якимись діями і т. ін.[7, с.625]. Тобто значення слова «отримати» зводиться до можливості здобуття доказової інформації за допомогою певних зусиль чи дій, що зовсім не відображає істинного призначення такої дії у процесі доказування. Окрім того, видається, що «отримання доказів» є більш вужчим поняттям, ніж «збирання доказів». Це також впливає з аналізу КПК України, де отримання речей, документів, відомостей (ст.93) є лише частиною процесу збирання доказів.

Нарешті, представники третьої позиції доводять доцільність застосування поняття «формування доказів» [8, с. 212], яке тлумачиться як надання чому-небудь певної форми, завершеності, визначеності, складання цілого з частин, виникнення, створення, породження чого-небудь [9, с.283]. Однак із цією позицією теж не можна погодитись, оскільки формування доказів, скоріш за все, охоплює весь процес збирання, перевірки фактичних даних до моменту визнання їх доказами у кримінальному провадженні. Як бачимо кожна із заведених позицій має принципові розбіжності щодо використання самого поняття «збирання доказів» та окремих його форм. Водночас, видається, що законодавець цілком виправдано до одного із структурних елементів доказування відносить збирання доказів. Поняття «збирати» означає складати що-небудь до купи, в одне місце; поступово приєднувати, складати що-небудь одне до одного, частину до частини; нагромаджувати; брати що-небудь з різних місць, від різних осіб і т. ін.; відбирати потрібні предмети з-поміж інших[10, с. 434]. Тобто збирання доказів відображає ті дії, які спрямовані на досягнення результату доказування, а саме – складання певних доказових фактів у єдине ціле, отримання різноманітної доказової інформації з різних джерел та від різних осіб, а також відбір такої інформації.

Першочерговою формою збирання доказів є їх виявлення, яке полягає в їх пошуку, у зверненні уваги на ті чи інші сліди, обставини, фактичні дані, які можуть мати

значення для кримінального провадження. Виявлення доказів, як правило, відбувається під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій [9, с.281]. Так, під час доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, в першу чергу, необхідно зібрати докази, які вказують на вчинення одного з кримінальних правопорушень, перелік яких передбачений ст.96-3 КК України. На первинному етапі збирання доказів органу досудового розслідування достовірно не відомо якою буде кінцева кваліфікація суспільно-небезпечного діяння суб'єкта кримінального правопорушення, а відповідно складно встановити чи є можливість для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Так, наприклад, якщо особа вчинила кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України (ст.113), виявленню підлягають факти, які підтверджують, що в його діяннях мало місце посягання на внутрішню (економічну, екологічну, воєнну тощо) безпеку України. При розслідуванні цього кримінального правопорушення, необхідно провести огляд місця події з метою виявлення осередку вибуху, підпалу тощо, знарядь та засобів, які використовувались для вчинення злочину. Необхідно також встановити наявність на місці події камер відеоспостереження на спорудах та будівлях, осіб, яким відомі обставини вчинення диверсії, координати базових станцій операторів мобільного зв'язку (для встановлення абонентів мобільного зв'язку, які знаходились на місці події). Окрім того, слід здійснити тимчасовий доступ до інформації, яка перебуває в операторів мобільного зв'язку про вхідні та вихідні з'єднання у період вчинення кримінального правопорушення на місці події. В подальшому необхідно встановити осіб, які здійснювали телефонні дзвінки, визначити між ними групи абонентів, які були взаємопов'язані між собою та перевірити їх причетність до вчинення кримінального правопорушення.

Тобто на цьому етапі робота органу досудового розслідування спрямована на ви-

явлення доказів, які підтверджують факт вчинення кримінального правопорушення конкретними особами. Таким чином доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру є можливим лише після встановлення осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, оскільки в такому випадку можна прослідкувати зв'язок між суб'єктом та юридичною особою від імені чи в інтересах якої було вчинено кримінальне правопорушення. Такий зв'язок виявляється у ході проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, вжиття заходів забезпечення кримінального провадження. Зокрема, у ході допиту службових осіб юридичної особи можна з'ясувати, яке відношення підозрюваний має до юридичної особи, чи є він її уповноваженою особою тощо. Під час обшуку за місцем проживання підозрюваного можна здобути докази його злочинної діяльності, здійсненої від імені та в інтересах юридичної особи (наприклад, квитанції про переказ коштів, печатки, офіційні бланки, статутні документи, друкарські верстати тощо). У ході зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, аудіо-, відеоконтролю особи, спостереження за особою, моніторингу банківських рахунків (у випадку підслідності детективів НАБУ) можна здобути докази приховування слідів вчинення кримінального правопорушення від імені чи в інтересах юридичної особи.

Другою формою збирання доказів у кримінальних провадженнях є їх фіксація. Процесуальне закріплення виявлених і одержаних фактичних даних є абсолютно необхідним актом будь-якої процесуальної дії із збирання доказів, без якого з пізнаних фактичних даних неможливо сформулювати доказ. Тому отримана суб'єктом доказування доказова інформація у вигляді матеріальних або ідеальних відображень може бути використана в процесуальному доказуванні лише після надання їй встановленої законом форми [11, с.25]. Отже доказ має містити не лише якісну компоненту – бути наповненим певним юридичним змістом, а й мати зовнішнє вираження – певну

законодавчо регламентовану форму, що дозволить його подальше використання для прийняття процесуальних рішень.

Процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися у протоколі; на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; у журналі судового засідання (ст. 103 КПК України). Фіксація обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру здійснюється одночасно з фіксацією факту вчинення кримінального правопорушення. Так, у кримінальних провадженнях про корупційні злочини (ч.1,2 ст. 368-3, ч.1, 2 ст. 368-4, ст. 369 і 369-2 КК України) орган досудового розслідування, проводячи комплекс слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, здійснює фіксацію факту надання (одержання) неправомірної вигоди та водночас фіксує підстави для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Зокрема, під час проведення аудіо-, відеоконтролю особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, контролю за вчиненням кримінального правопорушення, у протоколах та на носіях інформації можуть бути зафіксовані докази вчинення корупційного злочину від імені та в інтересах юридичної особи, а саме: у розмовах вигододавця та вигодоодержувача зафіксовано, що неправомірна вигода надавалася з метою прийняття службовою особою рішення на користь юридичної особи. Так, наприклад, уповноважена особа юридичної особи звернулася до судді з пропозицією надання останньому неправомірної вигоди з метою задоволення своїх позовних вимог. В подальшому під час проведення контролю за вчиненням злочину та аудіо-, відеоконтролю особи, здійснюється фіксація факту передачі та вилучення предмета неправомірної вигоди. Таким чином фіксується одна із умов застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (вчинення одного з кримінальних правопорушень, перелік яких передбачений ст.96-3 КК України).

Висновки

Таким чином збирання (виявлення та фіксація) доказів для встановлення обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру включає сукупність дій, які спрямовані на досягнення результату доказування, а саме – складання певних доказових фактів у єдине ціле, отримання різноманітної доказової інформації з різних джерел та від різних осіб, а також відбір такої інформації.

Література

1. Сагайдак Є.С. До питання про встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні / Є.С. Сагайдак // Університетські кримінально-правові та кримінологічні читання. зб. тез доп. І Всеукр. курсант.-студент. наук.-практ. конф. (16 черв. 2017 р., м. Харків) / МОН України; Кримінол. асоц. України. – Харків, 2017 – С.123-127
2. Дудоров О.О. Кримінальна відповідальність американських корпорацій за економічні злочини: від витоків до сьогодення / О.О. Дудоров, Д.В. Каменський // Право і громадянське суспільство. - №2 – 2015 р. – С.103-145
3. Мотлях О.І. Криміналістичне доказування у кримінальному провадженні: теоретико-процесуальний аспект / О.І. Мотлях, С.В. Вороніна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012 р. – Вип. 20, ч.1, т. 4. – С.117-120
4. Михайловская И.Б. Настольная книга судьи по доказыванию в уголовном процессе/ И.Б. Михайловская – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 192 с.
5. Карнеева Л.М. Доказательства и доказывание в уголовном процессе. Учебное пособие / Л.М.Карнеева. – М.: Юрид. лит. 1994. – 193 с.
6. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування / М.А. Погорецький // Вісник кримінального судочинства. – 2015 р. - №3 – С.63-79
7. Словник української мови: в 11 томах. — Том 5, 1974. — Стор. 625. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/oderzhuvaty>

8. Шумило М. Є. Докази досудового і судового провадження в КПК України: співвідношення та їх функціональне призначення / М. Є.Шумило // Право України. – 2013. - № 11. – С. 206-215.

9. Малюга Р.В. Доказування в кримінальному процесі: проблеми визначення структурних елементів / Р.В. Малюга // // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. - 2013. - Вип. 11. - С. 280-283. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_11_71

10. Словник української мови: в 11 томах. – Том 3, 1972. – Стор. 434. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zbyraty>

11. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : науково-практичний посібник / В.Г. Гончаренко; Академія адвокатури України. – К.: Прецедент, 2014. – 42 с.

SUMMARY

The work analyzes implementation of criminal law measures against legal entities in the Ukrainian legislation, as well as the condition of the legislation pertaining to this issue. The problem concerning nature of such measures have been studied. It has been focused on the fact that the measures against legal entities are special kind of legal liability other then criminal liability. Articolul examineaza particularitațile verificării și colecting evidenceon the application of criminal law for legal entities. Also the article deals with the conceptual problems of proof under the existing Code of Criminal Procedure and the corresponding generalizations made aimed at improving his means in criminal proceedings. It is carried out the research of the normative content collectingof evidence and the forms of its realization based on the analysis of current legislation, scientific sources according to the direction. A comparative analysis of demanding things or documents, temporary access to things or documents and searching. Analyzed the practice of the relevant rules of criminal procedure legislation of Ukraine. It is established that the gathering of evidence is the compilation of certain evidentiary facts into a single whole, obtaining various evidence from various sources and from different persons, and also the selection of such information. Based on the research results of current legislation, scientific positions of theorists of law and legal practice it highlights some controversial aspects and problem areas, especially in the context of the application of measures concerning criminal law.

Keywords: criminal procedural law, collecting evidence, legal entity, criminal law measures, investigation (searching) actions, secret investigation (searching) actions.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ СЕПАРАТИЗМУ

СТИРАНКА Михайло Богданович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
DOI 10.32782/NP.2020.4.28

Надається характеристика доктринальних підходів до категорії "сепаратизм" у контексті захисту територіальної цілісності та протидії сепаратизму в Україні. Стверджується, що на сучасному етапі розвитку держави бракує адекватного механізму протидії сепаратизму.

Проаналізовано теоретичні та нормативні аспекти поняття сепаратизму, визначені підстави виникнення цього явища, надано класифікацію видів сепаратизму за визначеними критеріями, а також видів та форм сепаратистських рухів як діяльності, спрямованої на реалізацію сепаратизму. Сепаратизм та його прояви можуть бути класифіковані за різними критеріями, що дають змогу виділити їх види та форми. Правильна кваліфікація сепаратистського руху необхідна як для оцінки обґрунтованості вимог, що він пред'являє, так і вироблення стратегії для ефективного вирішення конфлікту.

Ключові слова: сепаратизм, територіальна цілісність, кримінально-правова охорона, національна безпека, протидія, кримінально-правова відповідальність, злочин.

Постановка проблеми

Анексія АРК, самопроголошення так званих ЛНР та ДНР, численні напади на Маріуполь та інші аналогічні події в Україні, які мають місце з кінця 2013 року по сьогодні, диктують нагальність наукового осмислення поняття сепаратизму. У ЗМІ ці події називають по-різному: від спроби реалізації права нації на самовизначення, націоналізму до

сепаратизму, тероризму. Вочевидь, що таке різноголосося щодо оцінки (щоправда, неофіційної) пов'язані не лише із приналежністю тих чи інших осіб до відповідної сторони конфлікту, а також із відсутністю єдиного правового підходу.

Сепаратистські процеси підривають основи громадянського миру в державі, знижують її міжнародний престиж, ставлять під сумнів легітимність центральної влади, призводять до кризи загальнодержавної політики та, створюючи загрозу державному суверенітету, підривають територіальну цілісність держави, оскільки безпосередньо пов'язані з питанням зміни її кордонів та утворенням нових держав. Окрім того, прояви сепаратизму сприяють росту злочинності в державі, зокрема екстремізму, тероризму, а також порушують політичні та соціально-економічні права громадян. У КК України термін «сепаратизм» чи інші похідні від нього поняття не застосовуються. Водночас посилення на нього міститься у назві ЗУ «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму» від 19 червня 2014 року № 1533-VII, на підставі якого КК України було доповнено ст.110-2. Відповідні зміни породили численні дискусії щодо того, які суспільно небезпечні дії охоплюються поняттям «сепаратизм». За таких умов цілком очевидно, що пошук шляхів протидії сепаратизму кримінально-правовими засобами потребує визначення його обсягу, який визначається шляхом його поділу на види.

Аналіз останніх досліджень

Наукові розвідки в частині з'ясування поняття сепаратизму, його форм, причин та умов виникнення розпочаті у рамках галузей конституційного права, політології, соціології тощо. Зокрема, мова йде про праці таких вітчизняних науковців, як О. А. Агарков, К. М. Вітман, В. А. Горенкин, Н. В. Горло, В. В. Дівак, І.О.Кресіна, А.А.Коваленко, І. Й. Магновський, В. С. Наконечний, В. В. Рахмайлов, О. О. Резнікова, Л.С. Сталенна, О.О. Цебенко, В. Я. Явір та інших. Цінність робіт цих авторів зумовлена тим, що в них аналізується сепаратизм в аспекті його типологічних характеристик, здійснюється аналіз ефективності застосування окремих методів і способів його протидії, осмислюються його філософські, конфліктологічні та політичні основи. Водночас доводиться констатувати, що зміст поняття сепаратизму у науковій літературі вивчений фрагментарно, оскільки типологія сепаратизму є різноплановою, а відтак і різняться його ознаки.

Постановка завдання

Метою даної статті є визначення кримінально-правових ознак сепаратизму.

Виклад основного матеріалу

Насамперед слід зазначити, що спільними кримінально-правовими ознаками є ті, які характерні для будь-якого складу злочину про сепаратизм. Їх, зокрема, доцільно розглянути за усталеним у кримінальному праві алгоритмом аналізу ознак складу злочину.

Насамперед зауважимо, що сепаратизм посягає на територіальну цілісність і недоторканність (у разі відділення від держави окремих територій), а також територіальний устрій (у разі автономії окремих територіальних суб'єктів) держави, які є окремими елементами територіального суверенітету. Відтак «цілісність» трактується як стан внутрішньої єдності об'єкта, його відносна незалежність від навколишнього середовища, а «недоторканний» розглядається як такий, що охороняється від посягань з боку будь-якого або такого, якого не можна знищувати через важливість [1, с. 758, с. 1587]. У теорії

кримінального права нема одностайності з приводу співвідношення понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність». Одні автори фактично ототожнюють ці поняття, визначаючи територіальну недоторканність через поняття цілісність [2, с. 205; 3, с. 27], натомість інші їх таки вирізняють. Зокрема, за результатами анкетування, 67 % опитаних вважають, що ці поняття є тотожними, 21 % переконані у протилежному, ще 12 % респондентів не змогли визначитися.

О. О. Гречко вважає, що цілісність означає внутрішню єдність, а недоторканність передбачає гарантованість від зовнішніх зазіхань [4, с. 13]. Схожий погляд має М. І. Рубашенко, який зауважує, що цілісність характеризує стан території України з позиції його просторових параметрів (єдність та неподільність), а недоторканність – стан того самого об'єкта з позиції зовнішніх умов, у яких виявляється справжня соціальна цінність цього об'єкта. Відтак учений пише, що посягання на цілісність території України є завжди посяганням на її недоторканність, однак не кожне посягання на недоторканність заподіює шкоду цілісності [5, с. 224–225]. Погоджуючись із таким твердженням, зазначимо: попри те, що поняття «територіальна цілісність» та «недоторканність» взаємообумовлюють одне одного, втім не може йтися про їхню тотожність. Скажімо, у разі збільшення території України шляхом незаконного заволодіння частиною території іншої держави, територіальній цілісності шкоди дійсно не заподіюється, бо територія України не зменшилась. А от недоторканність її порушена.

Наступною ознакою сепаратизму як родового кримінально-правового поняття є те, що він охоплює суспільно небезпечні посягання, які мають вияв у відповідних діях. Такий висновок випливає з аналізу особливостей конструкцій складів злочинів про сепаратизм, які фактично засвідчують неможливість вчинення аналізованих посягань у формі бездіяльності. Незалежно від способу посягання на територіальну цілісність та недоторканність, а також територіальний устрій держави (насильницький чи ненасильницький) такі злочинні діяння вчи-

няються лише в активній формі (наприклад, участь у бойових діях, юридична фіксація зміни фізичних параметрів території).

Як ознаку сепаратизму належить вважати й те, що така злочинна діяльність здійснюється всупереч встановленому національними та міжнародними актами порядку. Її небезпека криється у тому, що сепаратизм негативно позначається на функціонуванні держави, порушуючи принципи її геополітичної безпеки. Прояви сепаратизму дестабілізують ситуацію в державі, стають причиною збройних конфліктів та, врешті, призводять до загибелі людей. Показово, що за результатами анкетування 92 % опитуваних стикалися з проявами сепаратизму.

Не випадково одним із пріоритетних завдань ООН є боротьба з цим злочинним явищем. Утім політолог В. Майданюк стверджує, що сепаратизм є насамперед національно обґрунтованою боротьбою за незалежність, у якій за волю бореться народ, що є відмінним від титульного етносу метрополії. На його думку, не так давно справжніми сепаратистами були й українці, від козаків гетьмана Івана Мазепи до воїнів Української Народної Республіки та Української повстанської армії, які прагнули відокремити Україну від московської централізованої імперії [6]. Проте таку позицію не можна схвалити, оскільки, найімовірніше, йдеться не про сепаратизм, а про право народів на самовизначення, яке позиціонується як один із принципів міжнародного права. Зокрема, у Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р., зазначено, що всі народи мають право вільно визначати свій політичний статус і здійснювати економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава повинна поважати це право. Формами здійснення народом права на самовизначення є створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення іншого політичного статусу, вільно визначеного народом.

Цьому принципу протистоїть принцип територіальної цілісності та непорушності

кордонів для унеможливлення зовнішньої підтримки сепаратизму. Зокрема, у ст. 6 Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14 грудня 1960 р. визначено, що будь-яка спроба, спрямована на те, щоб частково або повністю зруйнувати національну єдність і територіальну цілісність держави, несумісна з цілями і принципами Статуту ООН. Схожі положення передбачені також у Статуті ООН і Статуті Міжнародного суду від 26 червня 1945 р., Меморандумі про підтримку миру та стабільності в Співдружності Незалежних Держав від 10 лютого 1995 р., Меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаному 5 грудня 1994 р. тощо.

З цього приводу у науковій літературі вказується, що міжнародне співтовариство, визначаючи право народів і націй на самовизначення, досі не може дати однозначної відповіді, як саме це право має кореспондувати з правом на територіальну цілісність держав, за якою загальновізнаною процедурою воно має реалізовуватися. Це відтак слугує міжнародно-правовою основою для сепаратистських рухів та вигідне їм, позаяк завдяки неоднозначній реакції світової спільноти на їхню діяльність вони можуть розраховувати на досягнення своїх політичних цілей [7, с. 244, с. 246]. Така позиція не позбавлена раціональності, оскільки «взаємопроникнення» зазначених принципів часто ускладнює відмежування проявів сепаратизму від права народів на самовизначення. Скажімо, за результатами анкетування, на запитання: «Чи тотожні, на Ваш погляд, поняття «сепаратизм» та «право на самовизначення народів?» 6,5 % респондентів дали позитивну відповідь, 83,5% переконані у протилежному, ще 10 % не змогли визначитись.

Тим часом ці поняття не можна ототожнювати. Сепаратизм виражає специфічні інтереси вузької групи населення (не є масовим рухом), метою якого є розділення території держави, руйнування її політичної, економічної, культурно-національної єдності, і аж ніяк не створення умов для благополуччя народу. Водночас відбувається не-

хтування інтересами інших націй та розвивається національна неприязнь. Тобто так звана «сепаратистська діяльність» не передбачена і не може регламентуватися нормами ні національного, ні міжнародного права. Крім того, ідеї сепаратизму належать зовсім не народові, а насаджуються ззовні. Про це, зокрема, свідчать соціологічні дослідження 2014 р., відповідно до яких абсолютна більшість населення нашої держави сприймає Україну як свою Батьківщину, унітарну та неподільну [8].

Що стосується самовизначення народів, то воно не повинно здійснюватись із сепаратистських позицій на шкоду територіальній цілісності і єдності суверенних держав. С. В. Сьомін слушно зауважує, що рішення щодо відокремлення має прийматися винятково на референдумі в умовах миру і демократії, які забезпечуються легітимною владою. Самовизначення повинно відбуватися виключно за умов абсолютного рівноправ'я всіх громадян, пріоритету прав людини без переваг для корінних (титових) етносів, без будь-якої дискримінації населення іншого етносу [9, с. 148]. Тобто воно не може здійснюватись так би мовити у довільній формі, оскільки реалізація цього принципу можлива у разі дотримання чітких правових умов (процедури виходу зі складу держави) лише на конституційних засадах. А отже, можна зробити висновок, що право на самовизначення, на відміну від суспільно небезпечного сепаратизму, має бути зреалізоване відповідно до національного і міжнародного законодавства.

Наступною ознакою сепаратизму як родового кримінально-правового поняття є те, що такі злочинні дії вчиняються тільки з прямим умислом. Про це власне вказує аналіз об'єктивної сторони розглядуваних складів злочинів, законодавчий спосіб опису суспільно небезпечних діянь яких однозначно засвідчує можливість учинення таких посягань із умисною формою вини у виді прямого умислу. Це продемонстрували і результати анкетування, згідно з якими більшість опитаних вважає, що прояви сепаратизму вчиняються лише з прямим умислом (93, 5 %). З огляду на це, визначення змісту вини аналізованих складів злочинів здійснювати-

memo через розкриття змісту інтелектуального та вольового критеріїв.

Останньою ознакою сепаратизму є спрямованість умислу на відокремлення від держави або утворення автономії у складі держави. Такий висновок ґрунтується безпосередньо на етимології поняття «сепаратизм», яке розглядається як рух, спрямований на відокремлення від частини держави задля створення нового державного утворення або набуття автономії [10, с. 284]. На цьому також акцентовано у Законі України «Про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію)» від 22 липня 2014 № 4300.

Висновки

Отже, сепаратизм як родове кримінально-правове поняття охоплює умисні суспільно небезпечні посягання на територіальну цілісність, недоторканність або територіальний устрій держави, які мають вияв у діях, учинених всупереч порядку, встановленому національними та міжнародними актами, та спрямованих на відокремлення від території певної держави або утворення автономії у складі держави.

Література

1. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.). / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
2. Тацій В. Я. Особо опасные государственные преступления (Глава I. Раздел I Особенной части). *Уголовный кодекс Украинской ССР*. Научно-практический комментарий / авт. коммент. Н. Ф. Антонов и др. Киев : Политиздат Украины, 1987.- С. 204–222.
3. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива : курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
4. Гречко О. О. Принцип єдності та цілісності державної території як гарантія унітарного характеру Української держави. *Право і Безпека*. 2014. № 4 (55). С. 12–15.
5. Рубашенко М. А. Співвідношення понять «територіальна цілісність» та «тери-

торіальна недоторканність» у кримінальному праві України (ст.110 КК). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 26. С. 223–226.

6. Майданюк В. Чому «сепаратисти» вигідніші за колабораціоністів? *Вголос*. URL: https://vgholos.com.ua/articles/chomu-separatysty-vygidnishi-za-kolaboratsionistiv_201937.html?print

7. Литвиненко О. К. Поняття та класифікація сепаратистських рухів Гілея : *науковий вісник* : збірник наукових праць. Вип. 108. С. 243–247.

8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму) від 6 травня 2014 р. / народні депутати України: І. С. Луценко, А. А. Кожем'якін. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50842

9. Сьомін С. В. Сепаратизм як загроза національній безпеці України. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3 (32). С. 143–149.

10. Велика сучасна енциклопедія : в 10 т. Т. 9. / уклад. А. С. Івченко. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. 351 с.

SUMMARY

It is given characteristic of doctrinal approaches to the category of separatism in the context of protecting the territorial integrity and countering separatism in Ukraine. Conclusions are drawn that on the modern stage of state development there is no adequate mechanism of separatism countering in Ukraine.

The article analyzes the theoretical and normative aspects of the concept of separatism and the reasons for generation of this phenomenon, presents a classification of the types of separatism in accordance with specific criteria as well as the types and forms of separatist movements that could be defined as some activities aimed at implementing separatism. Separatism and its manifestations can be classified according to various criteria that allow us to identify their types and forms. The proper qualification of a separatist movement is required in order to assess the validity of separatists' claims and to develop some strategies for the effective resolution of a conflict.

Key words: separatism, territorial integrity, legal protection, national security, countering, criminal and legal liability, crime.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСТАНОВЛЕННЯ СУДДЕЮ (СУДДЯМИ) ЗАВІДОМО НЕПРАВОСУДНОГО ВИРОКУ, РІШЕННЯ, УХВАЛИ АБО ПОСТАНОВИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

НОС Степан Петрович - заступник голови Восьмого апеляційного адміністративного суду

УДК 343.82

DOI 10.32782/NP.2020.4.29

У статті здійснено історико-правовий аналіз становлення кримінальної відповідальності за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Доведено, що на момент прийняття КК України 2001 р., вже тривалий час існував законодавчий досвід криміналізації суспільно-небезпечних діянь, спрямованих на постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Також законодавцем уже було чітко диференційовано відповідальність залежно від виду судочинства і встановлено кримінальну відповідальність судді як у випадках покращення становища засудженого, так і випадках погіршення його становища.

Ключові слова: суддя, кримінальний кодекс, відповідальність, вирок, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми

Вдосконалення кримінально-правового регулювання того чи іншого питання, в тому числі і питання про кримінальну відповідальність суддів за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови у великій мірі залежить і від дослідження та засвоєння історичного досвіду, знання тих правотворчих процесів, які мали місце в Україні раніше. Тому очевидним є те, що вивчення і розуміння сучасного стану законодавства щодо будь-якого питання не можливе без ґрунтового осмислення історії його розвитку. Нехтування історичним

досвідом може призвести до однобокості при конструюванні пропозицій по вдосконаленню норм чинного законодавства, до повторення старих помилок.

Стан дослідження проблеми

Проблемами кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти правосуддя приділяли свою увагу доволі багато вітчизняних науковців, зокрема: Є. Дідик, О. Котович, Н. Квасневська, В. Музиченко, Л. Палюх та інші. Однак, не зважаючи на велику кількість наукових праць, питання вивчення вітчизняного історичного досвіду криміналізації діянь, пов'язаних з постановленням суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, і надалі є надзвичайно актуальними та мало вивченими.

Метою статті є виявлення позитивної практики і з'ясування доцільності запозичення історико-правового досвіду у вітчизняне законодавство.

Виклад основного матеріалу

На всіх етапах свого розвитку суспільство прагнуло створити справедливе правосуддя. Очевидно, що вагому роль у цьому процесі відіграє кримінально-правова охорона останнього. Наукові розвідки дають підстави вважати, що в історії кримінального права вона здійснюється шляхом встановлення відповідальності за суспільно не-

безпечні діяння, що вчиняються особами, які здійснюють правосуддя (так би мовити, посягання «зсередини»), та шляхом встановлення відповідальності за кримінальні правопорушення, що вчиняються іншими особами, які не мають влади у цій сфері (так би мовити, посягання «ззовні»)[1, с. 32].

С. Дідик виділяє три етапи становлення та розвитку законодавства, що регламентує кримінально-правову охорону правосуддя від незаконних діянь судді (суддів) в Україні: перший (XVI – початок XIX ст.) – етап зародження кримінально-правової охорони правосуддя від незаконних діянь судді (суддів); другий (початок XIX – початок XX ст.) – етап становлення кримінально-правової охорони правосуддя від незаконних діянь судді (суддів); третій (початок XX ст. – до цього часу) – сучасний етап кримінально-правової охорони правосуддя від незаконних діянь судді (суддів)[1, с. 45].

У Руській Правді кримінальна відповідальність суддів не була передбачена, хоча О. Котович стверджує, що у Руській Правді існувала вказівка на недопустимість порушення судової процедури особами, які її реалізують[3, с. 7]. Все ж варто констатувати, що окремо було передбачено кримінальну відповідальність лише за посягання на життя і здоров'я тих осіб, які здійснювали правосуддя (ст. 22 Короткої редакції Руської Правди)[3, с. 153].

Руська Правда діяла до моменту прийняття Литовського статуту 1529 р. У Литовських статутах кримінальна відповідальність за протиправні посягання на правосуддя, які вчиняються самими ж суддями не була передбачена, разом з тим просто декларувалася заборона вирішувати судові справи несправедливо чи за хабар. У всіх трьох редакціях Литовських статутів 1529, 1566 та 1588 рр. зберігалася кримінальна відповідальність за неправомірні дії особи щодо судді (артикул 3 розділу 11 Литовського Статуту 1529 року).

С. Дідик вказує, що на західноукраїнських землях (Галицька, Львівська, Перемишльська, Саноцько-Холмська, Подільська, Белзька), які були приєднані до Польщі, з 1433 р. було поширено польське земське право і серед збірників польського

права виділяють Вислоцький статут 1347 р., Вартський статут 1420–1423 рр., Збірник польських законів 1782 року. Ці правові пам'ятки також, як і Литовський статут, не передбачали відповідальності суддів за хабарництво, але встановлюють заборону вирішувати судові справи несправедливо чи за хабар[4, с. 288].

Згодом на території України поширилися норми так званого козацького права. Про кримінальну відповідальність за суспільно-небезпечні діяння проти правосуддя в літературі згадок немає.

Наступним етапом було поширення на території України законодавства Російської імперії.

Судебник 1497 р., на думку М. Владімирського-Буданова, сформулював ряд загальних засад здійснення правосуддя, які, в тому числі, були своєрідною протидією постановленню суддями завідомо неправосудного вироку[5]. Так, у ст. 1 Судебника заборонялося суддям брати «посули» (які розглядалися не зовсім як хабар, а як винагорода за сумлінність у вирішенні справи). Разом з тим кримінальної відповідальності судді за постановлення неправосудного вироку не було[6, с. 152].

Вперше про кримінальну відповідальності за винесення суддею неправосудного рішення можна мову після прийняття Судебника 1550 р. Хоча його основою був Судебник 1497 р., окрім загальних засад здійснення правосуддя він встановлював кримінальну відповідальність за постановлення завідомо неправосудного рішення. Цікавим є те, що у Судебнику чітко відрізняли поняття судової помилки та умисного злочину тих осіб, які здійснювали правосуддя. Так, у ст. 2 не лише було встановлено необхідність перегляду неправильного судового рішення, а й спеціально обумовлювався випадок, коли неправильне рішення винесене суддями безхитрісно, тобто внаслідок добросовісної омани, помилки або недосвідченості судді. В цьому випадку помилкове рішення анулювалося, а сторони отримували право на перегляд справи. Судді до відповідальності за постановлення такого рішення не притягалися, оскільки в їх діях не було складу злочину. А от статтею

З було введено кримінальну відповідальність за таємний «посул», тобто хабар, суддям та дякам.

Варто зазначити, що історики розходять у твердженнях про те чи діяли реально на території України Судебники 1497, 1550 рр. Однак, всі визнають той факт, що вони стали основою Соборного уложення 1649 р., яке діяло на території Правобережної України. В Уложенні було передбачено главу Х «Про суд», яка містила злочини проти правосуддя, в тому числі відповідальність за постановлення неправосудного рішення. В Уложенні чітко розмежовувалися судова помилка при прийнятті рішення суддею та умисне постановлення неправосудного рішення. У ст. 10 Уложення передбачалася відповідальність за винесення неправосудного рішення через помилку[7, с. 102]. У ст. 5 Уложення було встановлено кримінальну відповідальність за умисне винесення завідомо неправосудного рішення в результаті одержання хабара[7, с. 100].

З середини XVIII ст. на українських землях діяв Звід законів, за якими судиться малоросійський народ. У ньому передбачалася відповідальність суддів перед Богом за їх протиправні вчинки при відправленні правосуддя (артикул 1 глави 25)[8, с. 208].

У період Гетьманщини в Інструкції гетьмана Апостола 1730 р. встановлювалася відповідальність суддів за постановлення неправосудного рішення. Інструкція Колегії чужоземних справ 1732 року зобов'язувала Семена Нарішкіна, міністра при гетьмані, наглядати за «судьями генеральними великоросійськими», щоб вони судили по правді, без зволікання, не брали хабарів і були прикладом для суддів українського походження[8, с. 156].

У 1846 р. в дію вступило Уложення про покарання кримінальні і виправні. В Уложенні виділяється система злочинів проти правосуддя. Нормами Уложення відносно щодо охорони правосуддя охоронялися як від втручань інших осіб, так і від зловживань самих суддів. Умисне винесення неправосудного вироку, незаконне звільнення від покарання або призначення необґрунтовано м'якого покарання тощо об'єднані у главу «Про неправосуддя». Так,

у главі V Уложення 1866 р. було передбачено відповідальність суддів за постановлення неправосудного вироку чи рішення (5 статей). Ст. 366 встановлювала відповідальність за неправосуддя, яке полягало у явному порушенні законів суддею при винесенні судового рішення; ст. 367 – винесення остаточного судового вироку, яким з явним порушенням законів піддано підсудного покаранню вищому порівняно з тим, яке за таку вину визначено законом; ст. 368 – звільнення остаточним судовим вироком винного від покарання зовсім або призначення йому покарання нижче того роду, який за його вину визначено в законах; ст. 369 - відповідальність судді за засудження обвинуваченого чи обвинувачених до покарання, хоча й того ж роду, однак вище чи нижче того ступеня і міри, які є належними за їхню вину у відповідності з точним змістом законів; ст. 370 - відповідальність за винесення несправедливого рішення у цивільній чи кримінальній справі через помилку судді чи неправильне тлумачення законів або непорозуміння[9, с. 274].

Норми про кримінальну відповідальність суддів були дуже деталізованими. Це видно із самих назв статей, які ми навели.

Однак, навряд чи можна погодитися із твердженням деяких науковців про те, що уперше відповідальність суддів за неправосудні рішення встановлюється у правових пам'ятках XIX століття, зокрема, в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р.[10, с. 7].

Так, не варто забувати про законодавство, яке діяло на частині українських земель, які були у складі Австро-угорської імперії. Так, на цих землях діяв Угорський кримінальний кодекс 1879 р., норми якого застосовувалися на Закарпатті[8, с. 93]. У § 468 розділу XLII «Злочини і проступки по службі і зловживання званням адвоката» встановлювалося покарання судді і присяжного засідателя до п'яти років ув'язнення у цухтгаузі за вимагання чи отримання хабара, щоб вчинити діяння, яке впливає з його службових повноважень. § 469 цього ж розділу встановлює покарання судді від п'яти до десяти років ув'язнення у цухтгаузі за незаконне вирішення кримінальних

чи цивільних справ з корисливих мотивів. Ув'язненням до трьох років карались судді за порушення кримінального слідства стосовно особи, невинуватість якої була йому відома (§ 476). Судді за вчинення перелічених злочинів, окрім ув'язнення у дукхтгаузі, позбавлялися займаної посади і звання[11, с. 200].

Наступним джерелом права, яке діяло на території України був Устав про покарання, що застосовуються мировими суддями, 1864 р. Однак, на відміну Уложення про покарання кримінальні і виправні, в Уставі було передбачено кримінальну відповідальність лише за різноманітні втручання у здійснення правосуддя, перешкоджання здійсненню правосуддя[12, с. 297].

У Кримінальному уложенні 1903 р. питанням кримінальної відповідальності суддів приділено більшу увагу. У Кримінальному уложенні 1903 р. у главі VII «Про протидію правосуддю» об'єднано злочини, які вчинюються особами, що не є представниками правосуддя, але зобов'язані сприяти його здійсненню[13, с. 278]. Так, нарівні з суддями несуть кримінальну відповідальність присяжні засідателі. У главі XXXVII «Про службові злочини» і главі VII «Про протидію правосуддю» передбачено норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за винесення завідомо неправосудного рішення, отримання хабара присяжним засідателем, розголошення присяжним засідателем таємниці нарадчої кімнати, відмову присяжного засідателя від виконання обов'язків.

У перших кримінальних кодексах УРСР законодавець не виділяє злочини проти правосуддя в окрему главу, склад винесення суддями неправосудного вироку поміщує у главу «Про посадові злочини». Глава II Особливої частини КК УСРР 1922 р. «Посадові (службові) злочини» передбачала кримінальну відповідальність за постановлення суддями з корисливих чи інших особистих мотивів неправосудного вироку[14, с. 575].

КК УРСР 1927 р. практично не відрізнявся від попереднього кодексу. Кримінальна відповідальність за винесення неправосудного вироку передбачалася у

розділі III Особливої частини «Службові злочини». Однак кримінальна відповідальність була встановлена не лише за винесення неправосудного вироку, а й за ухвалення корисливих або інших особистих мотивів неправосудного рішення та інших постанов.

У КК 1960 р. вперше злочини проти правосуддя виокремлюються у самостійну главу. У ст. 176 КК 1960 р. передбачалася відповідальність за винесення суддями з корисливих мотивів або іншої особистої заінтересованості завідомо незаконного вироку, рішення, ухвали або постанови. Н. Кваснівська вважає, що у КК УРСР 1960 р. у главі VIII родовий об'єкт посягань проти правосуддя чітко виділено вперше[10, с. 7]. Якщо вести мову лише про КК УРСР, то з таким твердженням можна погодитися. Однак, якщо згадати про попередній історичний аналіз, то очевидно, злочини проти правосуддя вже виділялися законодавцем у окремі структурні частини джерел кримінального права.

В. Мульченко справедливо стверджує, що при упорядкуванні глави VIII КК 1960 р. взята до уваги специфіка суб'єктів вчинення злочинів[15, с. 47]. Так, у главі «Злочини проти правосуддя» на перше місце поставлені діяння, пов'язані з неналежним здійсненням правосуддя його представниками: притягнення невинного до кримінальної відповідальності; винесення неправосудного вироку, незаконний арешт; примушування до дачі показань; а на друге – діяння, не пов'язані з виконанням винним посадових обов'язків по здійсненню правосуддя: завідомо неправдивий донос, завідомо неправдиві показання, відмова від дачі показань свідком або відмова експерта від дачі висновку, невиконання судового рішення, втеча з місця позбавлення волі або з-під варти тощо.

КК України 2001 р. кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя передбачена у окремому розділі XVIII Особливої частини. Так, ст. 375 КК України встановлено відповідальність суддів за постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

О. Котович справедливо вказує, що

окремі законодавчі підходи історично-правової спадщини становлення норм про кримінально-правову охорону права на справедливий суд шляхом криміналізації діянь, вчинених особами, які виконували функції представників влади у сфері правосуддя, можуть бути використані для корегування та удосконалення чинних правових норм.

Висновки

Підсумовуючи, можна констатувати, що на момент прийняття КК України 2001 р., вже тривалий час існував законодавчий досвід криміналізації суспільно-небезпечних діянь, спрямованих на постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Також законодавцем уже було чітко диференційовано відповідальність залежно від виду судочинства і встановлено кримінальну відповідальність судді як у випадках покращення становища засудженого, так і випадках погіршення його становища.

Література

1. Дідик С. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.Є. Дідик ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. К., 2009. 218 с.
2. Котович О. Охорона права на справедливий суд в Україні (кримінально-правовий та кримінологічний аналіз): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.Л.Котович; Київський міжнародний університет. К., 2013. 19 с.
3. История государства и права СССР / [под ред. К.А. Сафроненко]. М. : Госюриздат, 1967. 651 с.
4. Дідик С. Становлення та розвиток законодавства щодо протидії хабарництву суддів в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С.285-289.
5. Історичний аспект кримінально-правової протидії постановленню судьями завідомо неправосудного вироку. Академія прокуратури України : збірник праць, 2009. 400 с. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-book-185.html>
6. Российское законодательство X-XX

веков: в 9 т. / [под. общ. ред. О.И. Чистякова]. М.: Юридическая литература, 1985. Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. 520 с.

7. Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. / [под. общ. ред. О.И. Чистякова]. М.: Юридическая литература, 1985. Т. 3: Акты земских соборов. 512 с.

8. Історія українського права: навч. посіб. / [за ред. О.О. Шевченка]. К. : Олан, 2001. 214 с.

9. Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. М. : Юридическая литература, 1988. Т. 6. 509 с.

10. Кваснєвська Н. Відповідальність за постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально – правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н.Д.Кваснєвська; Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України. К., 2009. 20 с.

11. Хрестоматія з історії держави і права України. / За ред. В.Д. Гончаренка. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. Т.1. 471 с.

12. Таганцев Н. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями. Изд. 1885 г. СПб. ; б.в., 1904. 571 с.

13. Уголовное уложение от 22 марта 1903 года / Изд. Н.С. Таганцев. СПб. : б.в., 1904. 1125 с.

14. Уголовный кодекс УССР // Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. Х. : Типографія Вукопспілки, 1922. 880 с.

15. Музиченко В. Розвиток законодавства України, що забезпечує охорону правосуддя. *Право України*. 2003. № 1. С. 47-51.

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR JUDGMENT (JUDGES) KNOWN INJUDICIAL JUDGMENT, DECISION, DECISION OR RULES: HISTORY

The article provides a historical and legal analysis of the formation of criminal liability for the decision of a judge (judges) knowingly unjust sentence, decision, ruling or resolution.

It is proved that at all stages of its devel-

opment society sought to create fair justice. It is obvious that the criminal law protection of the latter plays an important role in this process. Scientific intelligence suggests that in the history of criminal law it is carried out by establishing responsibility for socially dangerous acts committed by persons who administer justice (so to speak, encroachments “from within”) and by establishing responsibility for criminal offenses committed by others. persons who do not have power in this area (so to speak, encroachment “from outside”).

There are three stages of formation and development of legislation governing the criminal law protection of justice from illegal actions of judges (judges) in Ukraine: the first (XVI - early XIX centuries.) - The stage of emergence of criminal law protection of justice from illegal actions of judges (judges); the second (beginning of the XIX - beginning of

the XX century) - the stage of formation of criminal-legal protection of justice from illegal actions of the judge (judges); the third (beginning of the XX century - till now) - a modern stage of criminal legal protection of justice from illegal actions of the judge (judges).

It has been proved that at the time of the adoption of the Criminal Code of Ukraine in 2001, there had long been legislative experience in criminalizing socially dangerous acts aimed at a judge (judges) deliberately unjust sentence, decision, ruling or resolution. Also, the legislator has already clearly differentiated the responsibility depending on the type of proceedings and established criminal liability of the judge both in cases of improvement of the convict’s situation and in cases of deterioration of his situation.

Key words: judge, criminal code, responsibility, sentence, criminal offense.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЛІСОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ОХОРОНИ ЛІСІВ

РОМАНЕНКО Роман Романович - головний судовий експерт відділу комп'ютерно технічних досліджень, лабораторії комп'ютерно технічних досліджень Державного науково дослідного експертно криміналістичного центру МВС України

УДК 343.985:343.773
DOI 10.32782/NP.2020.4.30

Стаття присвячена дослідженню історії становлення лісової галузі України та аналізу чинного законодавства України щодо охорони лісів. У статті описано витоки відповідальності за порушення лісового законодавства. Названо та здійснено аналіз характеристики системи екологічного законодавства, зокрема про охорону лісів. Проаналізовано статті адміністративного та кримінального кодексів України, якими передбачається відповідальність за порушення лісового законодавства, а також охарактеризовано Укази Президента та постанови Кабінету міністрів України з питань охорони лісів.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, екологічне законодавство, кримінальна відповідальність, ліс, незаконна порубка лісу, охорона лісів.

Постановка проблеми

Ліс є типом природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище.

Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші

функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави [1].

Низька міра добробуту населення, погана екологічна культура населення, висока ступінь безробіття, неналежний контроль за охороною лісу, а також постійний попит на лісодеревину, перетворюють українські ліси на об'єкт злочинних посягань.

Стан дослідження проблеми

Даною проблематикою займалися такі вчені, як В. І. Бабенко, С.Б. Гавриш, С.А. Голуб, О.В. Головін, М.О. Духно, В.М. Завгородня, Б.В. Кіндюк, С.О. Книженко, Н.Р. Кобецька, Н.О. Лопашенко, А.А. Матвієць, В.К. Матвійчук, П.В. Мельник, А.В. Мендик, В.Л. Мунтян, В.О. Навроцький, О.В. Одерій, В.М. Присяжний, Б.Г. Розовський, О.В. Скворцова, В.Я. Тацій, І.О. Харь, Ю.С. Шемшученко, О.М. Шумило та інші вчені.

Здійснивши аналіз наукової літератури, законодавства України щодо питань незаконного обігу лісу можна стверджувати, що в теперішній час до цієї проблематики приділено недостатньо уваги. Багато важливих питань розглянуто фрагментами, а законодавство у вказаній сфері потребує вдосконалення з урахуванням сучасних реалій.

Метою статті є дослідження витоків відповідальності за порушення лісового законодавства, історію становлення лісової галузі України, а також аналіз чинного законодавства України щодо охорони лісів.

Виклад основного матеріалу

Розвиток інституту відповідальності за порушення лісового законодавства важко розглядати без від інституту права власності на ліси. Оскільки, на власника, покладено обов'язок охорони такого ресурсу як ліс. Але в давні часи люди використовували ліси, не думаючи, кому вони належать. Ліс був нічий, тому ним користувався той, хто його потребував. Лісової власності не було, відбувалось необмежене нічим непередбачене користування лісом [2, с.87].

Законодавчо закріплені правила користування лісами, а саме перші закони, появилися на Русі у «Руській Правді» більше восьмисот років тому. У вказаному законі передбачалась відповідальність за пошкодження частини лісу, яка відведена для бджільництва [3, с. 15].

Важливо вказати, що вперше право власності на лісові промисли та встановлення відповідальності за її порушення було закріплено у «Руській Правді» Ярослава Мудрого[4, с. 12].

У XIII ст. на заході України проглядається організований порядок ведення лісового господарства. Завдячуючи Данилу Галицькому (1215-1264), на території теперішніх Уманської та Біловезької пушч вперше у світовій практиці був створений заповідник.

В час, коли Україна була позбавлена власної державності, а її законодавство створювалось на принципах австрійського, вітчизняного, німецького, литовського та російського, підхід до охорони природи відбувався в рамках європейського правотворчого процесу, а саме – через охорону всіх форм власності. Таким правотворчим документом можна вважати поширений в Україні XVIII ст. «Права, за якими судиться малоросійський народ» (кодекс законів). В ньому передбачалось, зокрема, відповідальність за навмисне і ненавмисне пошко-

дження лісу. Зміни, які мали місце в кримінальному законодавстві у 1845, 1885 й 1903 роках, загалом не змінили негативну тенденцію споживацького ставлення до лісу.

В положеннях статей кримінальних кодексів 1922 й 1960 років вбачається зростання етично-морального спонукання захисту природи, а саме підвищення моральних вимог до використання всього лісового потенціалу [5, с. 3].

У час (XIX ст.), коли територія України була розділена, а економіка підпорядковувалась інтересам інших держав, тут сформувались промислові галузі лісового комплексу.

Ліси, які знаходились на Західній Україні були поділені на державні, приватні та общинні. Ліси на цій території характеризувались високою продуктивністю, а щорічний приріст деревини був дуже високим. Але через погано розвинену мережу шляхів сполучання, здійснювати рівномірну експлуатацію лісів було неможливо. Тому доставляли деревину, зазвичай, водними шляхами.

У другій половині XIX ст. на території теперішньої Буковини та Галичини відбулося будівництво залізниць, тому експорт лісоматеріалів з цих територій значно зріс [6, с. 39].

Високими темпами розвивається деревообробна промисловість у кінці XIX ст. на території Галичини та Буковини, також тут спостерігається швидкий розвиток транспорту, міст та промисловості. На території Галичини, у 1877 році, функціонувало 556 лісопильних заводів.

Поряд із розвитком лісопиляння, відбулася надмірна експлуатація лісів, що призвело до скорочення лісової території. До прикладу, за останні 25 років XIX ст. площа лісів у Галичині скоротилася на 90 тис. га.

Деревообробна та лісова промисловість у післявоєнні роки майже не розвивалась. Це відбулось через застарілу техніку та технологію оброблення деревосировини та неконкурентно-спроможність на світовому ринку.

Щодо організованого ведення лісового господарства на території Східної Украї-

ни, то вбачається, що охорона лісів тут сягає ще Київської русі, а саме X-XI ст.

Важливо зауважити, що розвиток галузей лісового господарства Східної України тісно переплетена з історією Російської імперії. До XII ст. у Східній Україні була велика кількість лісів. Велику шкоду лісам України завдало будівництво заводів по виготовленню поташу. Для його отримання було необхідно близько 3 млрд. м³ цінної деревини. Знищення лісів, в той час, призвело до суттєвого зменшення лісу на території Східної України [6, с. 47].

У 1918 році відбулася націоналізація лісів, після чого організація лісового господарства базувалась на загальнодержавну власність основних масивів лісу, з одного боку, та на принципи ринкової економіки з іншого [7].

На початку 1930 року лісове господарство було об'єднане з лісовою промисловістю. В той час, рубали ліс відповідно до потреб споживачів деревини. Лісників, які намагалися активно захищати стратегічні державні інтереси, було репресовано.

У наступні 30 років основним завданням лісового господарства було забезпечення деревиною народного господарства. Індустріалізація, колективізація, війна, відновлення зруйнованого господарства – все це потребувало деревини, і ліс знову рубали за потребою.

У період Другої світової війни і в післявоєнні роки спеціалізованого державного органу управління лісами і лісовим господарством не було. Такі функції виконували управління у складі органів керівництва промисловістю або сільським господарством. При цьому підпорядкованість лісового господарства і структура управління змінювалися кожні 2-3 роки. Це негативно вплинуло на стан лісів, що проявилось у різкому зменшенні придатних до експлуатації лісів у рівнинних регіонах України. Потреба України в лісових ресурсах задовольнялася за рахунок ввезення деревини в основному з Росії та Білорусі.

У 1966 році уряд, зрозумівши, що лісові запаси країни зменшуються і потребують відновлення, створює Міністерство лісового господарства України, Основним за-

вданням Міністерства було розведення та відновлення лісів на непридатних для сільського господарства землях, забезпечення науково обґрунтованого лісокористування [2, с. 89].

Сьогодні діяльність Державного агентства лісових ресурсів України спрямована на збереження лісів, нарощування їх ресурсного потенціалу, посилення державної лісової служби, недопущення розвитку процесів споживацького ставлення до лісів. На балансі лісогосподарських підприємств залишається значна кількість об'єктів соціальної сфери. Лісові підприємства, розташовані, як правило, у невеликих селах та селищах, є основними роботодавцями у місцях, де людям важко знайти іншу роботу [8].

Щодо характеристики системи екологічного законодавства, зокрема про охорону лісів, то перш за все потрібно вказати, що найважливішу роль відіграє Конституція України. Так, відповідно до ст. 13 Конституції України земля та інші природні ресурси є об'єктами права власності Українського народу. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону [9].

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає соціальні, правові та економічні засади організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Державній охороні і регулюванню використання на території України, відповідно до ст. 5 цього Закону, підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси [10].

У відповідності до розділу I. «Існуючі проблеми та сучасний стан довкілля в Україні» Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»

встановлено, що основними причинами виникнення проблем у лісовій сфері є недосконалість системи управління та розвитку лісового господарства, відсутність правових та економічних механізмів, стимулювання запровадження природозберігаючих технологій, недосконалість податкової бази, а також нечіткість визначення правового статусу щодо управління землями під полезахисними лісовими смугами. Також зазначається, що на даний час спостерігається катастрофічне зменшення площі територій природних лісів, яке відбувається внаслідок розорювання земель, вирубування лісів з подальшою зміною цільового призначення земель, осушення або обводнення територій, промислового, житлового та дачного будівництва тощо [11].

Лісові відносини, як зазначається, у Лісовому кодексі України – це суспільні відносини, які стосуються володіння, користування та розпорядження лісами і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення та сталого використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства. На нашу думку, варто звернути увагу на ст. 105 Кодексу, де зазначено, що порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність. Відповідальність за порушення лісового законодавства несуть особи, винні зокрема у: 1) незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників; 2) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або недбалого поводження з вогнем; 3) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами; 4) засміченні лісів побутовими і промисловими відходами; 5) порушенні строків лісовідновлення; 6) знищенні або пошкодженні лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях; 7) порушенні правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісу та ін.[1].

Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення, зокрема за незаконне

використання земель державного лісового фонду (ст. 63 КУпАП), порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці (ст. 64 Кодексу), незаконну порубку, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка (ст. 65 Кодексу) та інші правопорушення, передбачені ст.ст. 65-1, 66-77 КУпАП [12].

Кримінальна відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу передбачена ст. 246 Кримінального кодексу України. Важливо зазначити, що істотною шкодою, що заподіяна у зв'язку із незаконною порубкою дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезенням, зберіганням, збутом незаконно зрубаних дерев або чагарників вважається така шкода, яка у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів [13].

Нормативно-правовими актами в системі лісового законодавства, які б ми хотіли розглянути наступними, є укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України з питань охорони лісів.

Указ Президента України від 5 січня 2004 року № 1/2004 «Про заходи щодо посилення державного контролю у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів» зорієнтований на підвищення ефективності державного управління та контролю у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів, забезпечення створення умов для подальшого розвитку лісового господарства [14].

Указ Президента України від 9 липня 2019 року № 511/2019 «Про деякі заходи щодо збереження лісів та раціонального використання лісових ресурсів» більш спрямований на протидію незаконним рубкам і нелегальному обігу деревини [15].

У Постанові Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724 «Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів», зазначається, що вказані

Правила передбачають принципові вимоги до здійснення лісгосподарських заходів, спрямованих на підвищення стійкості та продуктивності деревостанів, збереження біорізноманіття лісів, їх оздоровлення і посилення захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших функцій шляхом проведення рубок формування і оздоровлення лісів [16].

Постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 761 «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» затверджено Порядок спеціального використання лісових ресурсів, який визначає умови і механізм спеціального використання лісових ресурсів, а саме заготівлі деревини під час проведення рубок головного користування, другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та використання корисних властивостей лісів [17].

Складовою лісового законодавства є також і інші численні акти Кабінету Міністрів України, а саме: Санітарні правила в лісах України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 555 від 27 липня 1995 р.; Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних земельних ділянок, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 733 від 16 травня 2007 р.; Правил відтворення лісів, затверджені постановою Кабінету Міністрів України №303 від 01 березня 2007 р., Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 848 від 20 червня 2007 р., Положення про Державне агентство лісових ресурсів України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 521 від 8 жовтня 2014 р. тощо.

Висновки

Дослідивши історію становлення лісової галузі України та проаналізувавши чинне законодавство щодо охорони лісів вважаємо, що для якісного функціонування вказаного законодавства, необхідний його комплексний огляд в розрізі вимог сьогодення. Також є потреба вдосконалення управління та контролю за сферою захисту лісів.

Література

1. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 № 3852-ХІІ (зі змінами та доповненнями). URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL.: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Марець Б. Історія становлення лесного хозяйства и правовых мер охраны леса. *Международный научно-практический правовой журнал «Закон и жизнь» («Legeasi Vita»)*. Republica Moldova. Nr. 6/3 (270) 2014. С. 87-91.
4. Зиновьева О. А. Юридическая ответственность за нарушение лесного законодательства: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.06. Москва, 2001. 266 с. URL.: www.dslib.net/zem-pravo/juridicheskaja-otvetstvennost-za-narushenie-lesnogo-zakonodatelstva.html.
5. Абанина Е. Н. Правовая охрана лесов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06: Саратов, 2004. 176 с. URL.: <https://www.dissercat.com/content/pravovaya-okhrana-lesov-rossiiskoi-federatsii>.
6. Сасов О.В. Кримінально-правова охорона лісу: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид наук., спец.12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ. 2002. 210 с.
7. Генсірук І. Історія лісництва в Україні. Львів: Світ. 1990. 330 с.
8. З історії лісового господарства України. – Державне агентство з лісових ресурсів України URL.: http://dkg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=36143&cat_id=32867.
9. Державне агентство лісових ресурсів України <http://dkg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/index>.
10. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 26 червня 1991 р. № 1268-ХІІ. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
11. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8074-Х (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

14. Про заходи щодо посилення державного контролю у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів: Указ Президента України від 5 січня 2004 р. № 1/2004. URL.: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1/2004>.

15. Про деякі заходи щодо збереження лісів та раціонального використання лісових ресурсів: Указ Президента України від 9 липня 2019 року № 511/2019: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/511/2019#Text>.

16. Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2007-%D0%BF#Text>.

17. Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 761. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the history of the forest industry of Ukraine and the analysis of the current legislation of Ukraine on forest protection. The article describes the origins of liability for violations of forest legislation. The first legally established rules for the use of forests (Ruska Pravda, Rights under which the Little Russian People are being tried, the Code of Laws, the criminal legislation of 1845, 1885, and 1903, and the criminal codes of 1922 and 1960) were studied. The state of development of forestry branches in the Western, Eastern and Central parts of Ukraine, when Ukraine is under the rule of other countries is analyzed. The main tasks of the State Agency of Forest Resources of Ukraine to preserve forests, strengthen the state forest service, increase resource potential, prevent the development of consumer attitudes to forests are outlined. The analysis of the characteristics of the system of ecological legislation, in particular on forest protection, is named and carried out. Emphasis is placed on the analysis of articles of the administrative and criminal codes of Ukraine, which provide for liability for violations of forest legislation. Presidential Decrees and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on forest protection are also described. Particular attention is paid to the analysis of the Law of Ukraine «On Basic Principles (Strategy) of State Environmental Policy of Ukraine until 2030», the Forest Code of Ukraine, the Decree of the President of Ukraine of January 5, 2004 № 1/2004 «On measures to strengthen state control in the field of protection, protection, use and reproduction of forests», Decree of the President of Ukraine of July 9, 2019 № 511/2019» On some measures for forest conservation and rational use of forest resources», Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 12, 2007 № 724» On approval Rules for Improving the Quality of Forests», Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 23, 2007 № 761» On Settlement of Issues Concerning Special Use of Forest Resources». A list of acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which are also part of forest legislation, is provided.

Key words: administrative responsibility, ecological legislation, criminal responsibility, forest, illegal logging, forest protection.

ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ ЗАСОБАМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

КОМАРНИЦЬКА Ірина Іванівна - доцент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» к.ю.н.

<https://orcid.org/0000-0003-4314-877X>

УДК 342.92: 342.7

DOI 10.32782/NP.2020.4.31

Стаття посвячена аналізу категорії правонарушень в фінансово-правовій сфері, определению их специфики, основных особенностей противодействия таким деликтам средствами административного права в Украине. Особое внимание посвящено анализу подходов к пониманию содержания финансово-экономической сферы и детализации деликтов, возникающих в ней. Определена специфика противодействия правонарушениям в финансовой сфере как разновидности экономических правонарушений в Украине и реализации административно-правовых средств противодействия этим деликтам. Комплексно отражено имеющуюся в Украине систему инструментов административно-правового правозащитного воздействия.

Ключевые слова: правонарушение, финансово-экономическая сфера, средства административного права, противодействие, административная ответственность, финансово-правовые отношения.

Вступ

Вчинення правопорушень у фінансово-економічній сфері зумовлює не лише особливу небезпеку для управлінських процесів, що забезпечують функціонування економіки держави, але й несе загрозу фінансово-економічним правам та законним інтересам громадян, підприємств, установ, організацій, національній безпеці держави загалом.

Адміністративно-правові засоби протидії деліктам у цій сфері є важливими інструмен-

тами профілактичного, примусового, стимулюючого та іншого характеру, що здатні як запобігти формуванню негативних наслідків фінансово-економічного характеру, так і припинити такі делікти та покарати винних за їх вчинення.

Важливість фінансово-економічної сфери і правопорушень, що з нею пов'язані, для життєдіяльності нашого суспільства засвідчує потребу теоретичного осмислення за протидії правопорушенням у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права.

Постановка проблеми

Фінансово-економічну сферу слід розглядати як складний економіко-правовий феномен, який уособлює різноманітні галузі життєдіяльності суспільства, є специфічним напрямом людської діяльності задля розвитку інтересів членів соціальної спільноти з приводу економічних процесів та фінансових ресурсів, є ареалом мобілізації і розміщення фінансових ресурсів, організаційно-економічних, виробничих відносин, відносин власності, функціонування усього господарського механізму держави, розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту.

Саме держава реалізує обов'язок створення системи ефективних адміністративно-правових засобів протидії деліктам у цій сфері, формує специфічний правовий режим функціонування суб'єктів фінансово-економічних правовідносин, забезпечення захисту їхніх фінансово-економічних прав.

Важливим завданнями української держави в аспекті оновлення адміністративного законодавства є удосконалення системи протидії правопорушенням у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права.

Стан дослідження проблеми

Загальним питанням пізнання змісту фінансово-економічної сфери держави присвячені праці Д. Ванькович, Р. Міхель, В. Окейна. Водночас протидії деліктам у цій сфері засобами різних галузей права присвятили наукові роботи С. Кравчук, Т. Скакун і інші. Натомість питань визначення змісту правопорушень у фінансово-правовій сфері, їх специфіки, основних особливостей протидії таким деліктам засобами адміністративного права в Україні стосуються праці доволі обмеженого кола науковців. Серед таких О. Заяць, Д. Кобелько, Ю. Назар, І. Проць, І. Петрик. Однак відсутність ґрунтовних, комплексних наукових праць щодо протидії деліктам у фінансово-економічній сфері, недослідженість окремих аспектів цієї проблеми спонукає продовжити дослідження у цій сфері.

Метою статті є дослідження протидії правопорушенням у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній сформовано ряд нових висновків щодо особливостей фінансово-економічної сфери та різновидів адміністративних деліктів, що в ній вчиняються. Дістало подальший розвиток обґрунтування специфіки фінансових правопорушень, протидія яким здійснюється засобами адміністративного права.

Виклад основного матеріалу

Тандем фінансової та економічної сфер життєдіяльності українського суспільства не випадковий.

Законодавець у Постанові Верховної ради України «Про основні засади і напрями становлення економіки України в кризовий період» від 15 червня 1994 р. № 61/94-ВР визнав економічні засади розвитку

суспільства основою для функціонування нашої держави як незалежної та суверенної загалом. При цьому стратегія соціально-економічних перетворень з огляду на потребу поглиблення прогресивного розвитку суспільства в аспекті домінування людиноцентристських начал визначає своєю метою в економічній частині – формування високо-розвинутої фінансової інфраструктури [1].

Тлумачні словники визначають економіку як систему відносин виробничого та невиробничого характеру, що забезпечують економічний базис визначеного суспільного ладу [2, с. 79]. При цьому пріоритетне місце серед економічних відносин займають відносини щодо виробництва, розподілу, обміну, споживання товарів чи послуг. Можливість розподілу, обміну, споживання неодмінно пов'язана з кількісним виміром економічних явищ та грошовою формою [3, с. 36].

Економічна система держави є складною системою, в якій фінансам відведено провідне місце. Саме останні забезпечують гарантування належного формування та використання фондів фінансових ресурсів, задоволення інтересів суспільства та окремих громадян. Вони виступають сукупністю грошових відносин, в ході яких виникають і використовуються фонди грошових коштів, метою яких є відшкодування витрат, що пов'язані із процесом виробництва та реалізації державою її функцій [4, с. 291].

Як слушно стверджують вітчизняні науковці, фінанси в будь-яких типах економічних систем формуються тоді, коли реалізується процес формування і використання фондів грошових засобів, тобто фінансових ресурсів [5].

Більшість вітчизняних науковців визнають економічну безпеку держави чи певної юридичної особи як широку категорію, неодмінним елементом якої є фінансова безпека, з огляду на те, що в умовах переходу до ринкової економіки актуалізувалися економічні інтереси щодо удосконалення бюджетної, грошово-кредитної, податкової системи [6, с. 33].

Однак сфера економіки не вичерпується винятково сферою фінансів. Це набагато ширше коло відносин, зав'язків, інституцій та інститутів.

Економічну систему складає упорядкована сукупність зв'язків між суб'єктами економіки. Вона охоплює різні інститути та інституції, правила, закони позиції, устої поведінки [7, с. 20-23].

Як слушно зазначає Р. Міхель, вона є сукупністю економічних компонентів та елементів національного господарства, які базуються на національних цінностях, визначаються соціальним становищем та іншими чинниками [8, с. 17].

Надзвичайно важливим є вплив держави на економічну систему задля забезпечення свободи і добробуту суспільства. В. Окейн деталізував регулюючі засади такого впливу. Серед них цей автор виокремлював створення перешкод для спотворення ринкових процесів, формування незалежної від держави системи ринкового ціноутворення, гарантування доступності та відкритості ринку, захисту приватної власності, свободи господарських договорів, перешкоджання монополізму, тощо [9, с. 335-378].

Незважаючи на визнання пріоритету формування в державі вільної ринкової економіки, вченими всіляко заперечувалася доцільність позбавлення сфери економіки державного впливу. Ними стверджувалося про потребу помірною державного втручання як певного синтезу вільного та соціально обов'язкового суспільного устрою [10, с. 234].

Вітчизняними та іноземними економістами стверджується про доцільність застосування цілої системи засобів державного впливу на економічні процеси. Серед таких монетарні та фіскальні інструменти, засобів політики зростання, серед яких інновації та інвестиції, тощо [11, с. 36-39; 8, с. 47].

Проте низка важливих засобів впливу держави на економічну систему, економічні процеси перебуває в площині адміністративно-правового регулювання. Вони служать інструментами забезпечення збалансованих економічних процесів в державі та можливості реалізації державою економічних засобів впливу на економічні процеси, про які вже було згадано.

Вони є запорукою протидії адміністративним деліктам, що стосуються організаційно-економічних, виробничих відносини,

відносини власності, функціонування усього господарського механізму держави.

Особливо важливими сферами економічних відносин, в яких вчиняються адміністративні делікти є сфери промисловості, будівництва та використання паливно-енергетичних ресурсів (глава 8 КУпАП), торгівлі, громадського харчування, сфера послуг (глава 12 КУпАП), власності (глава 6 КУпАП), сільського господарства (Глава 9 КУпАП), тощо. Саме ці сфери визначені законодавцем як такі, що здатні завдати найбільшої шкоди економічним відносинам в державі та закладені у зміст КУпАП задля формування дієвих засобів протидії таким деліктам.

Як правило такі делікти вчиняються з корисливою метою.

Суб'єктами вчинення адміністративних деліктів в економічній сфері, визначених в КУпАП, є громадяни та в окремих випадках – посадові особи.

Деліктна діяльність громадян у сфері економіки може стосуватися порушення нормативних вимог щодо будівництва, визначених законом стандартів і правил в ході його здійснення (ст. 96 КУпАП), планування і забудови територій (ст. 96-1 КУпАП), нерационального використання паливно-енергетичних ресурсів (ст. 101-1 КУпАП), вимог щодо комерційного обліку води (ст. 103-3 КУпАП), пошкодження насаджень суб'єктів господарювання, що функціонують в сфері сільського господарства (104 КУпАП), вчинення експортно-імпорتنних операцій без проходження фітосанітарного контролю (ст. 106 КУпАП), торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами (ст. 156 КУпАП), провадження господарської діяльності (ст. 164 КУпАП), недобросовісної конкуренції (ст. 164-3 КУпАП), здійснення заборонених видів господарської діяльності (ст. 164-16 КУпАП), зловживання монополістичним становищем на ринку (ст. 166-1 КУпАП), ліцензування господарської діяльності (ст. 166-12 КУпАП), тощо.

Як правило, делікти посадових осіб пов'язані з неналежним виконанням посадових обов'язків у сфері будівництва, промисловості (наприклад щодо експлуатації паливо- та енерговикористовуючого устат-

кування (ст. 102 КУпАп)), санітарних та карантинних вимог у сфері сільського господарства, дискримінації підприємців органами влади і управління (ст. 166-3 КУпАп), тощо.

Вченими відзначається, що деліктна діяльність у сфері економіки завдає реальної майнової шкоди державі чи окремими суб'єктам господарювання, зумовлена, як правило, бажанням правопорушника отримати певну майнову вигоду, тісно пов'язана з реалізацією компетенції та повноважень технічно-облікового, фінансово-облікового та контрольно-управлінського характеру, вони, як правило, відзначаються триваючим перебігом вчинення, високим ступенем латентності, спрямовані на заподіяння шкоди економіці та порядку управління в економічній сфері, пов'язані з тіньовою економікою та корупційними діяннями [12; 13].

Основною групою адміністративних правопорушень у сфері економіки є ті, що стосуються фінансово-правових відносин. Основним напрямом застосування засобів адміністративного права у фінансово-правовій сфері є правоохоронний, пов'язаний з цілеспрямованим впливом на посадових осіб та окремих громадян задля попередження, припинення таких проступків та застосування адміністративного покарання за їх вчинення.

Сучасна система адміністративно-правових засобів протидії правопорушенням у фінансовій сфері в Україні спрямована на захист фінансових прав громадян, юридичних осіб та інтересів держави широкого кола деліктів, які створюють загрозу фінансовій стабільності, безпеки держави, гарантованості фінансових прав фізичних та юридичних осіб.

Система цих засобів стосується регулювання мобілізації (формування), розподілу (перерозподілу), використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, зокрема адміністративних правопорушень, деталізованих у КУпАп (статті 163-1, 163-2, 163-3, 163-4, 164-1, 164-2, 164-12 КУпАп)), та фінансових правопорушень, склад яких визначено в змісті Бюджетного кодексу України, Податкового кодексу України, закону України «Про застосуван-

ня реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1995 № 265/95-ВР та інших нормативно-правових актів фінансового характеру і адміністративних проступків у фінансовій сфері, деталізованих в КУПАП.

Законодавець закріплює можливість здійснювати перевірку грошових та бухгалтерських документів, звітів, кошторисів, що містять дані про надходження і витрачання коштів, проводити перевірки фактичної наявності цінностей, вимагати надання результатів інвентаризацій основних фондів, обліку товарно-матеріальних цінностей, результатів розрахунків, реалізовувати огляд речей, контролю якості формування показників бюджетів місцевого самоврядування, інформації про потреби закупівлі, інформація про технічні і якісні характеристики предмета закупівлі, його вартість при наданні адміністративних послуг, відвідування підприємств, установ і організацій, призупиняти видаткові операції, тощо. Спрямовані такі дії на припинення протиправної діяльності та встановлення осіб, які порушують порядок здійснення фінансових операцій.

Висновки

Зважаючи на сказане, посилення протидії правопорушенням у фінансово-економічній сфері потребує перегляду сучасної системи засобів адміністративно-правового впливу на цю сферу задля усунення чинників, що зумовлюють деліктну поведінку особи, подолання недосконалої нормативно-правової основи цієї протидії, корупційних проявів у фінансово-економічній сфері, розширення контрольних повноважень органів публічного управління, удосконалення кадрової роботи, методичного, фінансового, технічного забезпечення діяльності суб'єктів профілактики таких деліктів, обміну інформацією між органами публічного управління у цій сфері. Особливої уваги заслуговує перегляд засобів протидії деліктам фінансово-правового характеру як вагомої складової деліктної поведінки у сфері економіки загалом.

Література

1. Про основні засади і напрями становлення економіки України в кризовий період: Постанова Верховної ради України від 15 червня 1994 р. № 61/94-ВР. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/F006100>.

2. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ: Кондор, 2006. 356 с.

Ванькович Д. В. Теоретико-методологічні засади та механізм реалізації фінансової політики в Україні: дис. ... доктора економ. наук: 08.00.08. Львів, 2015. 425 с. URL: <https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/disVankovych.pdf>.

Пилипенко І. І., Бондарук Т. Г., Момотюк Л. Є., Ігнатова І. С. Фінанси [навчальний посібник-практикум]: К.: ДП «Інформаналіт. агенство», 2013. 307 с.

Василик О. Д. *Теорія Фінансів*: підручник. Київ: НІОС, 2000. 416 с. URL: <https://library.if.ua/book/35/2318.html>.

Єрмошенко М. М., Горячева К.С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : наук. моногр. Київ, 2010. 232 с.

Грінченко А. Ю. Особливості формування економічної безпеки в трансформаційній економіці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. № 28/2017 С. 20-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2017_32_6.

Міхель Р. В. Вплив соціально-ринкової економіки Німеччини на формування економічної системи ЄС : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02. Львів, 2014. 205 с.

Walter Eucken Grundsätze der Wirtschaftspolitik. Tübingen, 2004. 398 p.

Ковальчук В., Сарай М. Економічна думка в минулому і сьогодні: навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2000. 361 с.

Boettmann A., Fasbender K. Social Market Economy - Experiences in the Federal Republic of Germany and Considerations on its Transferability to Developing Countries, Hamburg 1990. 185 p.

Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні. URL: <http://westudents.com.ua/knigi/116-ekonomchna-zlochinnst-v-ukrain-kravchuk-sy.html>.

Скакун Т. О. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз

їх вчинення. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6195>.

Комарницька І.І.

**COUNTERACTION TO OFFENSES
IN THE FINANCIAL AND ECONOMIC
SPHERE BY MEANS OF ADMINISTRATIVE
LAW**

The article is devoted to the analysis of the category of offenses in the financial and legal sphere, the definition of their specifics, the main features of counteracting such torts by means of administrative law in Ukraine.

The purpose of the article is to study the fight against crime in the financial and economic sphere by means of administrative law.

The methodological basis was general and special methods of scientific knowledge, including empirical, systemic, formal and other.

The scientific novelty of the article is that it formed a number of new conclusions about the features of the financial and economic sphere and the types of administrative torts committed in it. The substantiation of the specifics of financial offenses, which are counteracted by means of administrative law, was further developed.

Particular attention is paid to the analysis of approaches to understanding the content of the financial and economic sphere and detailing the torts that may arise in it. The specifics of counteraction to offenses in the financial sphere as a kind of economic offenses in Ukraine and the implementation of administrative and legal means of counteracting these torts are determined. The existing system of instruments of administrative and legal human rights influence in Ukraine is comprehensively reflected.

It has been found that the economic system of the state is a complex system in which finance is given a leading place. It is the latter that ensure the proper formation and use of funds of financial resources, the satisfaction of the interests of society and individual citizens.

A number of important means of influencing the state on the economic system, economic processes is in the plane of administrative and legal regulation. They serve as tools to ensure balanced economic processes in the state and the possibility of state implementation of eco-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу категорії правопорушень у фінансово-правовій сфері, визначенню їх специфіки, основних особливостей протидії таким деліктам засобами адміністративного права в Україні. Особлива увага присвячена аналізу підходів до розуміння змісту фінансово-економічної сфери та деталізації деліктів, що можуть у ній виникати. Визначено специфіку протидії правопорушенням у фінансовій сфері як різновиду економічних правопорушень в Україні та реалізації адміністративно-правових засобів протидії цим деліктам. Комплексно відображено наявну в Україні систему інструментів адміністративно-правового правозахисного впливу.

Ключові слова: правопорушення, фінансово-економічна сфера, засоби адміністративного права, протидія, адміністративна відповідальність, фінансово-правові відносини.

conomic means of influencing economic processes.

Particularly important areas of economic relations in which administrative offenses are committed are industry, construction and use of fuel and energy resources, trade, catering, services, property, agriculture, and so on.

It is established that strengthening the counteraction to offenses in the financial and economic sphere requires overcoming the imperfection of the legal framework of this counteraction, expanding the control powers of public administration bodies, improving personnel work, methodological, financial, technical support of such delinquency entities, information exchange between bodies. public administration in this area.

Key words: offenses, financial and economic sphere, means of administrative law, counteraction, administrative liability, financial and legal relations.

АДМІНІСТРАТИЧНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ (АРМА) В СИСТЕМІ БОРОТЬБИ ІЗ ЗЛОЧИННІСТЮ

КРАМАР Руслана - кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Львівського університету бізнесу та права

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5086-9845>

УДК 343.296

DOI 10.32782/NP.2020.4.32

У статті проаналізовані загальні аспекти та специфічні особливості інституційного забезпечення функціонування механізмів виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів на міжнародному та національному рівнях на прикладі центрального органу виконавчої влади у цій галузі – АРМА. Зазначено, що Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів належить не тільки розбудувати цей орган, а й на основі вивчення та зарубіжного досвіду, дотримання норм і стандартів міжнародної діяльності у відповідні сфері, реалізувати відповідну державну політику, що передбачено спеціальним Законом. Завдання АРМА полягає в тому, щоб, використовуючи міжнародний досвід і налагоджуючи співпрацю з міжнародними організаціями, зробити його в межах закону настільки унікальним за своєю ефективністю, щоб ні в кого не виникало питань щодо доцільності його існування.

Ключові слова: Національне агентство, інституційне забезпечення, корупція, активи, одержані від корупційних та інших злочинів.

Постановка проблеми

Корупція залишається одним з негативних соціальних явищ, що турбує українське суспільство і державу. Упродовж відносно недавнього часу Україна здійснила перші вагомі кроки до масштабних антикоруп-

ційних реформ, спрямованих на створення нової інституційної системи запобігання, виявлення та покарання за корупцію, що надало системного характеру зусиллям органів державної влади у боротьбі з корупцією та призвело до покращення відповідних показників. Серед них вагомим рішенням стало створення у 2015 році Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (скорочено – Агентство з розшуку/повернення активів, АРМА).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти проблематики інституційного забезпечення функціонування механізмів виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, зокрема, діяльність АРМА, досліджували вчені Г. Буюджи, О. Бусол, Л. Гарбовський, М. Ліхачов, О. Резнікова, Г. Терещук та інші.

Мета статті – проаналізувати загальні аспекти інституційного забезпечення функціонування механізмів виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів на прикладі організаційно-функціональних особливостей діяльності Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА).

Виклад основного матеріалу дослідження

Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, уповноваженим на формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, які можуть бути арештовані у кримінальному провадженні, а також управління активами, які арештовані у кримінальному провадженні. Створення в Україні такого органу влади, відповідно до Закону України від 10 листопада 2015 року № 772-VIII [1], було одним з основних критеріїв виконання Україною Плану дій з лібералізації візового режиму з країнами Європейського Союзу, обов'язкових для України рекомендацій Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та інших міжнародних зобов'язань. АРМА створено за аналогом установ з повернення та управління активами, які успішно функціонують у державах-членах ЄС відповідно до рішення Ради Європейського Союзу № 2007/845/JHA від 06 грудня 2007 року та інших актів права ЄС [2, с. 315].

Нацгентство є ключовим елементом в антикорупційній системі держави та не має аналогів в системі органів державної влади. Разом з Національним антикорупційним бюро України (НАБУ), Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою (САП) та Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК) Нацгентство з повернення активів – одне з новостворених відомств, покликаних боротися з корупцією в державі. Воно є важливою складовою реформ у країні. Для того, щоб стати незалежним та ефективним відомством, Нацгентство потребує підтримки як від влади, так і від населення.

АРМА напряму підпорядковується Кабінетові міністрів України. Головним завданням відомства є виявлення (діяльність із встановлення факту існування) та розшук (діяльність із визначення місцезнаходження) активів – майна, на яке може бути

накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави [3].

АРМА уповноважене сприяти здійсненню кримінального провадження шляхом: 1) здійснення заходів з виявлення та розшуку активів за зверненням слідчого, детектива, органів досудового розслідування, прокуратури та судів з метою арешту та конфіскації таких активів чи їх стягнення в дохід держави внаслідок визнання необґрунтованими активів; 2) забезпечення міжнародного співробітництва з відповідними органами іноземних держав (на рівні, що передує міжнародній правовій допомозі), міжнародними організаціями до компетенції яких належать питання щодо виявлення, розшуку активів, а також направлення до них відповідних запитів щодо виявлення та розшуку активів; 3) звернення до суду з позовом щодо визнання незаконними нормативно-правових актів, індивідуальних рішень, правочинів, виданих \ вчинених з порушенням визначених чинним законодавством вимог та обмежень; 4) участі у забезпеченні представництва прав та інтересів України у закордонних юрисдикційних органах у справах, пов'язаних з поверненням в Україну активів, одержаних від корупційних та інших злочинів [1].

Ефективна робота Нацгентства забезпечить повернення до державного бюджету вкрадених коштів. Звичайно, перед ним стоїть неймовірно складне завдання, оскільки, по-перше, це абсолютно нова для України діяльність, і по-друге, успіх Нацгентства тісно переплітається з прогресом у реформуванні правоохоронних органів.

На підставі рішення суду, АРМА здійснює управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, з метою збереження чи збільшення їх економічної вартості шляхом: 1) передачі активів в управління на підставі договору управління; 2) розпорядження – реалізації відповідних активів з подальшим розміщенням готівкових коштів на рахунках у державних банках до закінчення кримінального провадження [4].

АРМА забезпечує формування та реалізацію державної політики в сфері виявлення, розшуку та управління активами шляхом: 1) підготовки пропозицій щодо формування та реалізації державної політики (розроблення проектів нормативно-правових актів, підзаконних актів, нормативно-правових актів АРМА); 2) укладання міжвідомчих міжнародних угод про співробітництво з органами іноземних держав, до компетенції яких належать питання щодо виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів; 3) надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги слідчим, детективам, прокурорам та суддям з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком, проведенням оцінки та управління активами; 4) формування та ведення Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, який повинен містити дані про активи, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, судові рішення про арешт та/або скасування арешту, номер кримінального провадження у Єдиному реєстрі досудових розслідувань та іншу відповідну інформацію [5].

Відповідно до частини першої статті 170 КПК України, слідчий, прокурор повинні вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема шляхом витребування необхідної інформації в АРМА, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб [6].

Згідно з частиною першою статті 9 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» однією з основних функцій АРМА є здійснення заходів з виявлення та розшуку активів за зверненням слідчого, детектива, прокурора, суду (слідчого судді), надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги слідчим, детективам, прокурорам та суддям з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком активів [1].

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 10 Закону АРМА витребує від державних органів інформацію, необхідну для виконання звернень правоохоронних органів.

З урахуванням повноважень, які визначено пунктом 2 частини першої статті 10 Закону, АРМА має повний доступ до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи. Кількість підключень та доступів до реєстрів, банків даних, інформаційних ресурсів постійно збільшується [6].

З метою ефективного виконання визначених Законом завдань АРМА проведено роботу, направлену на отримання доступу до значної кількості реєстрів та інформаційних банків даних, розпорядниками та/або володільцями яких є державні органи та органи місцевого самоврядування, а уповноважені особи АРМА мають право витребувати в цих органів документи, які сприяють процесу виявлення та розшуку активів [7, с. 145].

Статтею 10 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» АРМА наділена повноваженнями щодо отримання доступу до всіх реєстрів та інформаційних банків даних, розпорядниками та/або володільцями яких є державні органи та органи місцевого самоврядування, а уповноважені особи АРМА мають право витребувати в цих органів документи, які можуть сприяти процесу виявлення та розшуку активів [1].

На сьогодні на підставі укладених меморандумів та угод, прийнятих спільних рішень АРМА має доступ до 44 реєстрів та інформаційних баз даних.

АРМА на постійній основі проводить роботу з пошуку та аналізу нових банків даних, що можуть бути використані для виявлення та розшуку активів. У результаті взаємодії з Національним банком України запроваджено та успішно реалізується механізм отримання АРМА інформації щодо наявності, стану банківських рахунків, операцій за рахунками юридичної або фізичної

особи, фізичної особи-суб'єкта підприємницької діяльності. У ході реалізації АРМА повноважень, визначених пунктом 10 частини першої статті 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність», налагоджено взаємодію з 68 комерційними банками. Крім того, АРМА налагоджено співпрацю щодо отримання відповідної інформації з уповноваженими особами Фонду гарантування вкладів та банками, які знаходяться у ліквідації. Співробітниками Управління виявлення та розшуку активів проводиться постійний аналіз якості надання інформації банківськими установами. Середній час відповіді від банку становить 5 робочих днів та постійно зменшується [6].

За результатами отриманої інформації від банківських установ Управління виявлення та розшуку активів проводить аналіз руху коштів по рахунках юридичних та фізичних осіб щодо наявності фінансових операцій, що можуть свідчити про маскування або приховування активів, одержаних від корупційних чи інших злочинів. Зокрема проводиться аналітична робота щодо виокремлення платника та отримувача коштів, а також відслідковування напряму подальшого руху відповідних сум з урахуванням залишків на рахунках та часу проведення операції [8, с. 60]. Відомості стосовно призначення платежу часто містять цікаву інформацію про контрагента та використовуються з метою виявлення та розшуку активів. Після проведеного аналізу інформація щодо наявних рахунків та залишків грошових коштів на них, а також про подальший напрям руху коштів, надається органам, що здійснюють досудове розслідування. Як наслідок, Управлінням виявлення та розшуку активів лише за 2019 рік виявлено грошових коштів на загальну суму 876,78 млн гривень, 16,59 млн доларів, 7,7 млн євро [6].

За допомогою використання макросів у Microsoft Excel удосконалено роботу з великими масивами даних із банківських виписок. Застосування побудови робочих таблиць та запитів на фільтрування інформації Microsoft Access дозволяє співробітникам відшукати конкретні грошові кошти у великій кількості фінансових операцій.

Відомості щодо грошових коштів на банківських рахунках є важливими для правоохоронних органів у контексті накладення арешту у кримінальному провадженні. З метою скорочення термінів виявлення грошових коштів на банківських рахунках заплановано запровадити практику надсилення масових запитів на банківські установи щодо наявності та стану рахунків [9].

Агентством спільно з Генеральною прокуратурою України, Службою безпеки України, Міністерством внутрішніх справ України, Національним антикорупційним бюро України та Міністерством фінансів України затверджено Порядок взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів (спільний наказ від 20.10.2017 № 115/197-О/297/586/869/857, зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 02.11.2017 за № 1342/31210).

Наагентство не зможе бути успішним без успішної роботи НАБУ. Зокрема й тому, що розслідування Національного антикорупційного бюро стосуватимуться тих же самих осіб, активи яких Наагентство відстежуватиме. НАБУ вже надає підтримку Наагентству: відомство ділиться досвідом, отриманим протягом останніх двох років з моменту запуску [6].

На першому етапі підтримка діяльності Наагентства з боку міжнародної спільноти стало вирішальною. Відомство налагодило контакти з подібними агенціями в ЄС, і Консультативна місія ЄС максимально сприятиме цьому.

Загалом розшук та повернення активів – досить нова складова правоохоронних систем в країнах Європейського Союзу. Наразі такі агенції швидко розвиваються, а їх діяльність вимагає високого рівня компетентності, досвіду та значною мірою залежить від координації на державному і міжнародному рівнях. Одним із пріоритетів Наагентства має бути вивчення досвіду повернення активів від аналогічних відомств ЄС. Створення Наагентства з повернення активів та інших антикорупційних органів є доцільним кроком, але корупція надто гли-

боко вкорінилася в українському суспільстві, тож реформи необхідно пришвидшувати [9].

АРМА не є правоохоронним органом, тому розшук майна у розумінні закону про Нацагентство – це розшук за джерелами інформації та базами даних: відкритих, закритих, публічних, державних, муніципальних. До агентства від правоохоронних органів надходять запити на здійснення розшуку та виявлення майна як в межах, так і поза межами України.

Агентство уповноважене управляти будь-яким майном, арештованим у кримінальному провадженні, вартість якого перевищує 200 мінімальних заробітних плат. Ідеться про нерухомість, корпоративні права, цінні папери, цілісні майнові комплекси, предмети мистецтва. Загалом важливий не стільки вид майна, а його вартість. Класичний приклад – електроніка. Будь який електронний прилад станом на сьогодні коштує X, але через п'ять років коштуватиме одну десяту від X. Тому електроніку доцільно продати, а кошти депонувати з нарахуванням відсотків до закінчення кримінального провадження. Якщо це комплексні об'єкти, то ними більш доцільно управляти, а не продавати. У разі, якщо справа закінчується на користь колишнього власника, він одержує всю суму, наприклад, від продажу його майна і всі нараховані за депозитом відсотки. У гривнях це 13,5 відсотка річних [6].

Гранична чисельність співробітників АРМА становить 130 осіб – приблизно стільки ж, скільки у подібних установах в інших країнах світу. Тому переважну більшість допоміжних функцій нашої установи виконують контрагенти. Від 2017 року (реального часу початку роботи АРМА) проведено добір цих контрагентів. Підписано контракт з «Ощадбанком України», в якому були відкриті рахунки агентства у гривнях, доларах і євро. Укладено угоду з оцінювачем, який здійснює оцінку заарештованого майна. Також підписано угоду з реалізатором майна, який здійснює продаж арештованого майна. Це державне підприємство, яке реалізовує майно на електронних торгах.

Закон, який регулює діяльність агентства, допускає різні опції реалізації, електронні торги – лише одна з них. Наприклад, в ЄС аналогічні установи більше співпрацюють з аукціонними домами, оскільки ті вміють правильно позиціонувати товар, робити експозицію такими чином, щоб підвищити стартову ціну. У майбутньому планується залучати іноземних організаторів торгів. Агенцією вироблено унікальну систему добору управителів майном, якої ніхто серед державних органів не практикує. Конкурс на потенційних управителів певними сегментами майна відкритий безстроково [8, с. 61].

Лише за 4 місяці 2021 року до АРМА надійшло 1041 звернення стосовно здійснення заходів з виявлення та розшуку активів від Національної поліції України, органів прокуратури, Державної фіскальної служби України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, іноземних юрисдикцій та/або міжнародних інституцій, органів військової прокуратури, Національного антикорупційного бюро України. Крім того, на виконання вимог Закону України «Про запобігання корупції» АРМА у порядку та строки, визначені законом, було опрацьовано 173 запити від Національного агентства з питань запобігання корупції [6]. У результаті опрацювання вказаних звернень виявлено та розшукано такі види активів: частки у статутних капіталах; цінні папери; фінансові зобов'язання; об'єкти нерухомості (житлової та нежитлової); земельні ділянки; одиниці іншого майна (товарів); сільськогосподарська техніка з комплектуючими; майнові права інтелектуальної власності; одиниці с/г продукції; одиниці морського/річкового транспорту; одиниці нематеріальних активів; одиниці автомобільного транспорту; одиниці авіаційного / повітряного транспорту.

Відповідно до положень Плану стратегічного розвитку АРМА на 2020-2022 роки, затвердженого наказом АРМА від 31.03.2020 р. № 180, серед численних перспективних завдань розвитку цієї структури виділимо наступні: автоматизація та інформатизація при виявленні та розшуку активів; вдосконалення обміну інформації

єю з мережею INTERPOL та EUROPOL; вдосконалення методики виявлення та розшуку криптовалюних активів; узагальнення і впровадження міжнародного досвіду провідних закордонних правоохоронних органів у сфері виявлення та розшуку витворів мистецтва та культурних цінностей; посилення взаємодії із навчальними центрами та вищими навчальними закладами (проведення спільних науково-практичних заходів); розширення кола суб'єктів правоохоронної взаємодії; впровадження новітніх методів фінансового аналізу; розширення доступу до фінансово-господарських даних компаній світу; підключення до нових реєстрів та баз даних [10].

Отже, створення Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА) стало новим словом в антикорупційній політиці України.

У відповідності із суспільним запитом, вимогами міжнародного права та завданнями чинного законодавства України за час свого функціонування АРМА проведено роботу, направлену на отримання доступу до значної кількості реєстрів та інформаційних банків даних, розпорядниками та/або володільцями яких є державні органи та органи місцевого самоврядування, а уповноважені особи АРМА мають право вилучувати в цих органів документи, які можуть сприяти процесу виявлення та розшуку активів.

Агентство надалі вдосконалює свою діяльність у сфері виявлення та розшуку активів, зокрема, повністю автоматизується процес отримання інформації від банківських установ, здійснюються заходи для отримання нових джерел інформації. Законом України від 31.10.2019 №263-IX стосовно запровадження нового інституту цивільної конфіскації АРМА наділено повноваженнями формувати та реалізовувати державну політику у сфері визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Література

1. Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від **10 листопада 2015 року № 772-VIII**. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 1. Ст.2.

2. Шиян Д.В. Аналіз міжнародних стандартів з протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 2013. Випуск 1 (48). С. 314-320.

3. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом від 6 грудня 2019 року № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 25. ст.171.

4. Бусол О. *Виявлення, розшук та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: міжнародно-правові аспекти і досвід для України*. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. 2020. URL: http://nbu-viavp.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2374:viyavlennya-rozshuk-ta-upravlinnya-aktivami-oderzhanimi-vid-koruptsiynikh-ta-inshikh-zlochyniv&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 08.02.2020).

5. Нацагентство з повернення активів – невеличка, але важлива частина антикорупційної головоломки. Березень 02, 2017. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/arma-is-small-but-significant-piece-of-ukraine-s-anti-corruption-jigsaw/>

6. Агентство з розшуку та менеджменту активів (АРМА). URL: <https://arma.gov.ua/mission> (дата звернення: 09.02.2020).

7. Буяджи Г. Історія формування та передумови виникнення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 143-147.

8. Терещук Г.А. Вимір транспарентності через міжвідомчу взаємодію (на прикладі Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів) *Правова позиція*. 2019. 1(22). С. 59-63.

9. Глава Агентства з розшуку активів: Входимо у міжнародні мережі як у закриті клуби. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%B7-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%88%D1%83%D0%BA%D1%83-%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%B2-%D0%B2%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%BE-%D1%83-%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96-%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D1%96-%D1%8F%D0%BA-%D1%83-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%96-%D0%BA%D0%BB%D1%83%D0%B1%D0%B8/a-41672153> (дата звернення: 13.02.2020).

10. Повернення активів та управління конфіскованими: Кабмін затвердив план заходів. 09.10.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3115142-povernenna-aktiviv-ta-upravlinna-konfiskovanimi-kabmin-zatverdiv-plan-zahodiv.html> (дата звернення: 26.10.2020).

References

1. *Zakon Ukrainy «Pro Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan vyavleniia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv»* vid 10 lystopada 2015 roku № 772-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2016. № 1, 2 [in Ukrainian].
2. Shyian, D.V. (2013). Analiz mizhnarodnykh standartiv z protyidii vidmyvanniu hroshei ta finansuvanniu teroryzmu. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*. Vypusk 1 (48), 314-320 [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protyidii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhananykh zlochynnym shliakhom* vid 6 hrudnia 2019 roku № 361-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2020, № 25, 171 [in Ukrainian].
4. Busol, O. (2020). *Vyavleniia, rozshuk ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv: mizhnarodno-pravovi aspekty i dosvid dlia Ukrainy*. Tsentri doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_

content&view=article&id=2374:vyavleniia-roszhuk-ta-upravlinnia-aktivami-oderzhanymi-vid-koruptsiinykh-ta-inshykh-zlochyniv&catid=8&Itemid=350 [in Ukrainian].

5. *Natsahentstvo z povernennia aktyviv – nevelychka, ale vazhlyva chastyna antykoruptsiinoi holovolomky*. Berezen 02, 2017. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/arma-is-small-but-significant-piece-of-ukraine-s-anti-corruption-jigsaw/> [in Ukrainian].

6. *Ahentstvo z rozshuku ta menedzhmentu aktyviv (ARMA)*. URL: <https://arma.gov.ua/mis-sion> [in Ukrainian].

7. Buiadzhy, H. (2018). Istoriia formuvannia ta peredumovy vynyknennia Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan vyavleniia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 3, 143-147 [in Ukrainian].

8. Tereshchuk, H.A. (2019). Vymir transparentnosti cherez mizhvidomchu vzaiemodiiu (na prykladi Natsionalnoho ahentstva z pytan vyavleniia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv) *Pravova pozytsiia*, 1(22), 59-63 [in Ukrainian].

9. Hlava Ahentstva z rozshuku aktyviv: Vkhodymo u mizhnarodni merezhi yak u zakryti kluby. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%B7-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%88%D1%83%D0%BA%D1%83-%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%B2-%D0%B2%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%BE-%D1%83-%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96-%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D1%96-%D1%8F%D0%BA-%D1%83-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%96-%D0%BA%D0%BB%D1%83%D0%B1%D0%B8/a-41672153> [in Ukrainian].

10. Povernennia aktyviv ta upravlinnia konfiskovanymy: Kabmin zatverdyv plan zakhodiv. 09.10.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3115142-povernenna-aktiviv->

ta-upravlinna-konfiskovanimi-kabmin-zat-verdiv-plan-zahodiv.html [in Ukrainian].

Kramar R.

**ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS
AND ROLE OF THE NATIONAL AGENCY
ON DETECTION, TRACING AND ASSET
DERIVED FROM CORRUPTION AND
OTHER CRIMES (ARMA) IN THE SYSTEM
FIGHTING CRIME**

The article analyzes the general aspects and specific features of institutional support for the functioning of mechanisms for detection, search and management of assets derived from corruption and other crimes at the international and national levels on the example of the central executive body in this area - ARMA. It is noted that the National Agency of Ukraine for Detection, Investigation and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes should not only build this body, but also on the basis of study and foreign experience, compliance with norms and standards of international activity in relevant fields.

policy provided by a special law. ARMA's task is to use international experience and establish cooperation with international organizations to make it so unique in its effectiveness within the law that no one has questions about the expediency of its existence.

The establishment of the National Agency for the Detection, Investigation and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes (ARMA) has become a new word in Ukraine's anti-corruption policy.

In accordance with the public demand, the requirements of international law and the objectives of current legislation of Ukraine during its operation ARMA carried out work aimed at gaining access to a large number of registers and information data banks, managed and / or owned by state and local governments, and ARMA authorized persons have the right to request from these bodies documents that can facilitate the process of identifying and searching for assets.

Keywords: *National Agency, institutional support, corruption, assets obtained from corruption and other crimes.*

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

ДМИТРЕНКО Олена Дмитрівна - аспірант Сумського державного університету

УДК: 342.95 (477)

DOI 10.32782/NP.2020.4.33

Визначаються особливості нормативно-правового регулювання взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні. Аналізується національне антикорупційне законодавство. Встановлено особливості взаємодії антикорупційних інститутів, а також визначено систему взаємозв'язку між ними. Зокрема, зосереджено увагу на нормативно-правовому регулюванні взаємодії Національного антикорупційного бюро, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Вищого антикорупційного суду, а також Національних агентств з питань запобігання корупції. Особливе увагу акцентовано на взаємозв'язках громадськості та суб'єктів протидії корупції.

Встановлено, що взаємодія антикорупційних інституцій, являє собою комплекс об'єктивно обумовленої практичної діяльності, що пов'язана із спільною координацією та реалізацією останніми своїх повноважень у сфері протидії корупції та оздоровлення національного правового механізму від корупційних проявів. Зазначається, що на сьогодні всі суб'єкти протидії корупції перебувають у відповідних зв'язках взаємодії, що носять диференційований характер, але реалізуються у межах єдиної сфери, - протидії корупції в Україні.

Проаналізована взаємодія антикорупційних суб'єктів надала можливість встановити, що законодавець, закріплюючи повноваження останніх, передбачив чітку координацію їхньої діяльності у процесуальній, інформаційній та методологічній

формах. Особливість нормативно-встановлених взаємозв'язків взаємодії антикорупційних інституцій та громадськості надала можливість встановити пріоритетні сфери удосконалення останньої, та необхідності підвищення відповідного рівня взаємодії, що обумовлено необхідністю реалізації ЗМІ власних інструментів впливу, без зловживання маніпуляційними практиками.

Ключові слова: корупція, нормативно-правове регулювання, суб'єкти протидії корупції, взаємодія.

Актуальність

Обрання Україною євроінтеграційного курсу, обумовило необхідність осучаснення національного, державного, суспільного та правового механізмів. Це було опосередковано необхідністю входження України до європейського правового та політичного просторів. Відтак, формування плеяди диференційованих антикорупційних інституцій було логічним етапом відповідних трансформацій. При цьому очевидним є те, що виникнення у межах державницького механізму нових інституцій обумовило розроблення відповідних правових приписів щодо забезпечення нормативно-правового регулювання останніх. Відтак, на сьогодні діяльність кожної антикорупційної інституції базується на основі окремого спеціального закону. З урахуванням того, що всі із останніх перебувають у тісній взаємодії між собою, на особливу увагу заслуговує дослідження особливостей нормативно-правового регулювання

взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні. Відтак, обрана нами тематика видається вкрай актуальною, з урахуванням відповідних антикорупційних тенденцій та політики реалізації протидії корупції в Україні загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Встановимо, що обрана нами тематика, не підпадала під системний аналіз представниками правової доктрини. Відтак, лише окремі напрацювання у відповідній царині мають такі науковці, як: О.М. Бандурка, В.І. Василичук, О.М. Джужа, О.О. Дудоров, Д.Г. Заброда, І.В. Коруля, В.І. Литвиненко, М.І. Мельник, Є.В. Невмержицький, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, С.С. Рогульський, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, О.В. Шевченко та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу нормативно-правового регулювання діяльності антикорупційних інституцій визначити особливості правового забезпечення взаємодії останніх між собою та громадянським суспільством.

Виклад основного матеріалу

Переходячи до викладення обраної проблематики по суті, відзначимо, що на сьогодні протидія корупції в Україні є однією із пріоритетних форм реалізації державної політики. Це зокрема простежується в аспекті формування плеяди антикорупційних інституцій, а також розроблення законодавства у сфері протидії корупції. Відповідно саме нормативно-правове регулювання виступає базовим складником у аспекті оздоровлення національного правового механізму від корупційних проявів. Встановимо, що у межах загальної теорії права вчений А.М. Куліш, правове регулювання визначає як здійснюваний в інтересах суспільства за допомогою норм права вплив на поведінку учасників суспільних відносин з метою встановлення й упорядкування останніх» [1, с. 62]. Схоже за своєю суттю визначення категорії «юридичне регулювання» надає вчений Р.Я. Демків, котрий визначає, що юридичне регулювання - це специфічна діяльність дер-

жави, її органів, посадових осіб і уповноважених на те громадських організацій щодо впорядкування суспільних відносин шляхом встановлення юридичних норм і прийняття в необхідних випадках індивідуальних рішень відповідно до цих норм, вирішення юридично значимих питань, що виникають у межах таких відносин [2, с. 21].

Не концентруючи увагу на визначенні співвідношення понять юридичне, правове та нормативно-правове регулювання, що вочевидь перебуває за межами предмету даного дослідження, ототожнюючи зміст вище зазначених правових категорій у останньому, встановимо, що на наше переконання нормативно-правове регулювання доцільно розглядати як сукупність правових приписів, що санкціоновані державою та спрямовані на регулювання об'єкта правового впливу. В аналізованій нами площині нормативно-правове регулювання взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні – це сукупність правових норм, що визначають правових статус, повноваження, а також безпосередні форми правової взаємодії суб'єктів антикорупційної політики в Україні. Продовжуючи розкриття обраної нами тематики, відзначимо, що на особливу увагу заслуговує також розгляд правового змісту категорії «взаємодія». Відзначимо, що у межах загального філософського вчення термін взаємодія розглядається як категорія, що являє собою діалектичну єдність боротьби і сприяння, тобто її не можна розуміти лише як взаємодоповнення, кооперацію взаємодіючих сторін. Підкреслюється, що специфіка взаємодії в органічному світі, світі живої матерії життя є процесом взаємодії особливим чином організованих тіл [3, с. 160]. Разом із тим встановимо, що у межах права категорія «взаємодія» наділяється особливим правовим змістом. Відтак, відзначимо, що взаємодія антикорупційних інституцій являє собою комплекс об'єктивно обумовленої практичної діяльності, що пов'язана із спільною координацією та реалізацією останніми своїх повноважень у сфері протидії корупції та оздоровлення національного правового механізму від корупційних проявів. Варто відзначити, що залежно від завдань і рівня взаємодії викремлюють такі її види: постійну (протягом

тривалого часу); разову (для виконання окремого завдання); тактичну (для виконання конкретного завдання); оперативну (з метою виконання загальних завдань діяльності оперативних підрозділів); стратегічну (з метою здійснення нагляду за додержанням законів під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та координації спільних зусиль у цьому напрямі діяльності); внутрішню (між співробітниками одного підрозділу); зовнішню (між оперативними підрозділами двох незалежних органів) [4, с. 7]. Встановимо, що всі із вище перерахованих різновидів взаємодії реалізуються також і у межах здійснення реалізації антикорупційними інституціями своїх повноважень. Останні, на практиці доволі тісно взаємодіють, що пов'язано із нормативним закріпленням їх повноважень, а також необхідністю їх реалізації на практиці. Разом із тим, аналіз національного законодавства надає можливість встановити, що суб'єкти протидії корупції в Україні взаємодіють між собою у двох взаємопов'язаних, та водночас відокремлених площинах, а саме у безпосередньо законодавчій, а також у договірній. Відтак, нижче пропонуємо сконцентрувати увагу на останніх.

Говорячи про безпосередню законодавчу площину взаємодії суб'єктів антикорупційної політики, встановимо, що остання зводиться до реалізації відповідними інституціями своїх повноважень у формі та в спосіб, визначений законодавством, у тісній співпраці із іншими суб'єктами антикорупційної політики. Розглядаючи договірну форму взаємодії йде мова про укладення антикорупційними інституціями меморандумів, договорів, інших актів, що покликані забезпечувати встановлення взаємозв'язку між відповідними суб'єктами. У даній площині йде мова про укладення адміністративних договорів, що мають вагомим прикладним значенням в аналізованій нами площині. Розглядаючи адміністративний договір, як одну із нормативно-визначених підстав взаємодії антикорупційних інституцій, встановимо, що останній являє собою інструмент адміністративно-правового (владного) впливу на відповідні суспільні відносини. У межах правової доктрини, повне та комплексне визначення даного інструмента було надане

вченим К. Афанасьєв, котрий розглядаючи відповідне питання, встановив, що адміністративний договір – це добровільна угода двох чи більше суб'єктів адміністративного права, один з яких наділений власними або делегованими повноваженнями у сфері державного управління з приводу вирішення питань виконавчого та розпорядчого характеру, яка укладена у формі правового акту, що встановлює (припиняє, змінює) їх взаємні права, обов'язки та відповідальність [5, с. 11]. З урахуванням того, що суб'єкти протидії корупції у більшості випадків виступають у ролі суб'єктів публічного адміністрування вище зазначене визначення є повним та обґрунтованим. Відзначимо, що на практиці простежуються приклади реалізації договірної взаємодії суб'єктів протидії корупції. Наприклад, лише НАБУ було уклало ряд меморандумів про співпрацю, зокрема із Державною службою фінансового моніторингу України, Державною прикордонною та Державною фіскальною службами України, Національним банком України, з Управлінням державної охорони України, тощо. Продовжуючи далі здійснювати розгляд обраної проблематики, доцільно детально сконцентрувати увагу на особливостях нормативно-правового регулювання взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні. Відтак, нижче наводимо окремі з них:

I. Правове регулювання взаємодії Національного антикорупційного бюро (НАБУ) та Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК)

Для визначення відповідної взаємодії відзначимо, що першопочатково доречним видається звернути увагу на законодавчо визначених повноваженнях останніх. Відтак, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», НАЗК має повноваження, зокрема щодо здійснення контролю та перевірки декларацій суб'єктів декларування, зберігання та оприлюднення таких декларацій, проведення моніторингу способу життя суб'єктів декларування; отримання та розгляд повідомлень, здійснення співпраці з викривачами, участь у забезпеченні їх правового та іншого захисту; забезпечення ведення Єдиного порталу повідомлень викривачів, Єдиного державного реєстру декларацій

осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, тощо [6]. Результати, зокрема перевірки декларацій оформлюються у вигляді процесуальних документів у межах котрих визначається зміст проведеної перевірки, а також зазначається інформація, що має безпосереднє значення для визначення достовірності чи недостовірності задекларованих даних. Окрім того, у межах національного законодавства, встановлюється, що НАЗК зобов'язане повідомляти уповноважених суб'єктів публічного адміністрування про виявленні факти декларування недостовірної інформації або ж про наявність підозр щодо отримання декларантом неправомірної вигоди під час реалізації останнім своїх повноважень на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування. Одним із суб'єктів, котрим інформація може бути переданою від НАЗК є НАБУ. Відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», НАБУ здійснює оперативно-розшукові заходи з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності; вживає заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації; взаємодіє з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків, тощо [7]. Фактично, НАБУ є органом досудового розслідування кримінальних корупційних правопорушень.

Відтак, нормативно-правове регулювання взаємодії НАБУ та НАЗК надає можливість встановити, що між даними інституціями існує у більшій своїй мірі інформаційна взаємодія, що полягає в обміні відомостями про потенційно вчиненні кримінальні корупційні правопорушення, та перевірки останньої шляхом проведення ряду оперативно-розшукових заходів та слідчих дій.

II. Взаємодія Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) та НАБУ

Відзначимо, що САП та НАБУ є двома інституціями, що створені в нашій дер-

жаві для комплексної протидії та боротьби із корупцією. Разом із тим, повноваження останніх є якісно різними. Не повторюючи вище зазначені повноваження НАБУ, сконцентруємо увагу на нормативно закріплених повноваженнях САП. Відтак, відповідно до національного законодавства САП здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень НАБУ; забезпечує здійснення швидкого, повного та неупередженого розслідування НАБУ кримінальних правопорушень та оскарження незаконних судових рішень на стадії досудового розслідування і судового розгляду; здійснює підтримання публічного обвинувачення у справах досудове розслідування котрих здійснювалося НАБУ, тощо [8]. Таким чином, можемо встановити, що у даній площині має місце процесуальна форма взаємодії, що опосередковано реалізація безпосередньої процесуальної форми реалізації даними антикорупційними інституціями своїх повноважень. Відзначимо, що розглядаючи взаємодію НАБУ та САП ми говоримо власне про двосторонню взаємодію, що обумовлено участю безпосередньо двох суб'єктів у межах останньої. Разом із тим, встановимо, що двостороння взаємодія може бути трансформованою у багатосторонню, якщо розглядати дане питання комплексно, з огляду взаємодії НАЗК, НАБУ, та САП.

Відтак, у даній площині буде мати місце взаємодія, що відбувається шляхом здійснення перевірки й оцінки декларацій НАЗК, та у разі встановлення підозр щодо недостовірності відомостей у них, повідомлення про це НАБУ; проведення НАБУ досудового розслідування, та підтримки публічного обвинувачення САП.

III. Взаємодія Державного бюро розслідувань (ДБР) та НАБУ

Відзначимо, що даний різновид взаємодії є одним із найбільш дискусійним та найскладнішим на практиці. Це є обумовлено тим, що ДБР та НАБУ є двома органами досудового розслідування та правоохоронними інституціями, що мають суміжні повноваження. Разом із тим, специфікою ДБР є те, що дана інституція, зосереджена виключно

на правоохоронній діяльності з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, вчинених посадовими особами високого рівня, а також військових злочинів [9, с. 137]. Однак, відповідно до ст. 22 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» ДБР взаємодіє, зокрема, й з НАБУ. Відзначимо, що комплексний аналіз національного законодавства, а також відповідної правозастосовної практики надає можливість встановити, що взаємодія даних інституцій відбувається у процесуальній, інформаційній та методологічній площині. Процесуальна форма взаємодії опосередкована проведенням спільних оперативнорозшукових дій, а також слідчих заходів, що спрямовані на встановлення фактичних обставин справи у кримінальних провадженнях. Інформаційна взаємодія визначається обміном оперативною інформацією між даними інституціями як у межах спільної, так і роздільної реалізації повноважень останніми. Методологічна форма взаємодії полягає у розробленні, встановленні та закріпленні спільних форм, методів та принципів діяльності даних антикорупційних інституцій.

Таким чином, диференційовані форми нормативно-визначеної взаємодії надають можливість ефективно протидіяти корупції та реалізовувати повноваження відповідних інституцій на практиці.

IV. Взаємодія Вищого антикорупційного суду (ВАКС) із САП.

Встановимо, що Вищий антикорупційний суд є постійно діючим вищим спеціалізованим судом у системі судустрою України. Національне законодавство визначає чітко визначену категорію справ, що підсудна даному суду. Відтак, останньому підсудні справи щодо обвинувачення суб'єктів у вчиненні корупційних злочинів, злочинів у сфері службової діяльності, а також деяких злочинів у сфері господарської діяльності. Взаємодія ВАКС та САП відбувається виключно у процесуальній площині, що опосередковано реалізацією процесуальної форми кримінального провадження. Відтак, САП підтримує публічне обвинувачення у суді обґрунтовує перед останнім положення про винуватість суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення, а останній за-

лишаючись незалежним та неупередженим, зберігаючи об'єктивність, здійснює комплексне дослідження обставин справи, аналізуючи аргументи сторони захисту та обвинувачення, ухвалює законне, обґрунтоване, правосудне та справедливе рішення по суті справи. Таким чином, можемо встановити, що в аналізованій нами площині має місце взаємодія двох спеціалізованих інституцій у процесуальній формі, визначеній законодавством.

V. Взаємодія антикорупційних інституцій із громадянським суспільством

Аналізуючи даний різновид взаємодії, перш за все варто встановити, що громадськість являє собою нетипового та водночас важливого суб'єкта протидії корупції в Україні. Остання репрезентована громадськими організаціями, громадськими об'єднаннями, окремими антикорупційними рухами, а також найактивнішими представниками антикорупційної діяльності, тобто фактично окремими громадянами. З аналізу національного законодавства, можемо встановити, що взаємодія громадськості та антикорупційних інституцій відбувається у двох особливих формах, а саме у процесуальній та інформаційній. Розглядаючи процесуальну форму взаємодії відповідних суб'єктів, відзначимо, що зміст останньої зводиться до співпраці громадськості та антикорупційних інституцій у сфері протидії корупції. Прикладом відповідної співпраці може слугувати безпосереднє повідомлення про ознаки корупційної злочинності, що надходять від громадськості суб'єктам протидії корупції. Відтак, перші можуть проводити власні розслідування, збирати та фіксувати інформацію, що може мати безпосереднє значення для притягнення винного суб'єкта до відповідальності у подальшому, та передавати відповідні відомості антикорупційним інституціям. Розглядаючи інформаційні форми взаємодії, відзначимо, що остання відповідно до законодавства, визначається шляхом покладення на суб'єктів протидії корупції обов'язку щодо повідомлення громадськості про свою діяльність та її результати. Відтак, відзначимо, що процесуальна та інформаційна форми взаємодії громадськості та антикорупційних інституцій носять особливий

правовий зміст та у межах практичної діяльності відіграють особливу роль. Разом із тим, відзначимо, що не дивлячись на активний розвиток громадських організацій та відповідних ініціатив у сфері протидії корупції, участь останніх у сфері взаємодії із антикорупційних інституцій потребує якісного підвищення свого рівня. Фахівці виділяють дві загальні перешкоди громадській участі у запобіганні корупції: це спротив державних органів, а також недостатня мотивація самих громадських організацій та громадян [10, с. 17-18]. Разом із тим, встановимо, що підвищення рівня взаємодії громадськості та антикорупційних інституцій є можливим шляхом здійснення ряду цілеспрямованих дій, що будуть направлені на комплексну взаємодію аналізованих нами інституцій. У даному випадку зокрема актуальним видається:

- нормативне закріплення правових принципів взаємодії антикорупційних інституцій та громадськості;
- підвищення рівня правосвідомості та формування у громадян нульової толерантності до корупції;
- запровадження антикорупційної освіти, зокрема у школах;
- проведення соціального рекламування заходів протидії корупції та важливості участі громадян у їхній реалізації, тощо.

У аналізованій нами площині на особливу увагу заслуговує аналіз питання взаємодії антикорупційних інституцій, з таким елементом громадянського суспільства, як ЗМІ. Вчений Є. Невмержицький акцентує увагу на особливій ролі ЗМІ у вирішенні проблеми корупції на основі здобуття ними об'єктивної інформації та реальної можливості її поширення. На думку дослідника, ці два компоненти мають важливе значення не лише в антикорупційній діяльності, а й у широкому політичному аспекті, оскільки володіння повною об'єктивною інформацією та право її поширення – це можливість впливу на владу і корекції її дій [11, с. 26]. Підтримуючи позицію вище зазначеного науковця, встановимо, що роль ЗМІ у межах протидії корупції складно переоцінити, що опосередковано можливістю останніми здійснювати безпосередній вплив на думку громадськості. Разом із тим, відповідний вплив має від-

повідати критеріям розумності, співмірності, та доцільності, що пов'язано із необхідністю протидії маніпуляційним практикам, що доволі часто спостерігаються, особливо у сферах, що носять стратегічне значення для держави та суспільства.

Таким чином, взаємодія суб'єктів протидії корупції, а також антикорупційних інституцій у процесуальній та інформаційних формах потребує свого якісного удосконалення, що однак не суперечить її ефективності в певній мірі на даний час.

Висновки

Таким чином, провівши комплексне дослідження обраної проблематики можемо сформулювати ряд висновків.

1. Формування в Україні ряду антикорупційних інституцій було опосередковано, зокрема розробленням відповідної нормативно-правової бази діяльності останніх, у межах котрої визначалися не лише повноваження суб'єктів протидії корупції, але й особливості практичної взаємодії між ними.

2. Взаємодія антикорупційних інституцій, являє собою комплекс об'єктивно обумовленої практичної діяльності, що пов'язана із спільною координацією та реалізацією останніми своїх повноважень у сфері протидії корупції та оздоровлення національного правового механізму від корупційних проявів. На сьогодні всі суб'єкти протидії корупції перебувають у відповідних зв'язках взаємодії, що носять диференційований характер, але реалізуються у межах єдиної сфери, - протидії корупції в Україні.

3. Проаналізована нами взаємодія НАБУ, САП, ДБР, ВАКС надає можливість встановити, що законодавець, закріплюючи повноваження останніх, передбачив чітку координацію їхньої діяльності у процесуальній, інформаційній та методологічній формах. Особливість нормативно-встановлених взаємозв'язків взаємодії антикорупційних інституцій та громадськості надало можливість нам встановити пріоритетні сфери удосконалення останньої, та необхідності підвищення відповідного рівня взаємодії, що обумовлено необхідністю реалізації ЗМІ власних інструментів впливу, без зловживання маніпуляційними практиками.

Таким чином, проведене нами дослідження надало можливість комплексно розглянути питання особливостей нормативно-правового регулювання взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні, що носить важливе практичне значення в контексті реалізації антикорупційної політики держави загалом.

Література

1. Куліш А.М. Організаційно-правове забезпечення статусу працівників податкової міліції України : дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.07 / А.М. Куліш. Харків, 2003. 177 с.
2. Демків Р.Я. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 19–23.
3. Маликова В. А. Теория и практика профессионального взаимодействия психолога и педагога. Оренбург : Изд-во ОГПУ, 1999. 236 с.
4. Коломиец В. Я. Теоретические аспекты взаимодействия оперативных аппаратов органов внутренних дел / В. Я. Коломиец // Актуальные проблемы взаимодействия оперативных аппаратов органов внутренних дел. – Киев : КВШ МВД СССР, 1988. С. 7–15.
5. Афанасьев К. К. Административный договор как форма государственного управления (теоретико-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Луганськ, 2002. 18 с.
6. Закон України «Про запобігання корупції». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
7. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». Електронний ресурс. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169818?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%8F#n561>
8. Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора, затверджене наказом Генерального прокурора від 05.03.2020 № 125. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text>.

SUMMARY

Peculiarities of normative-legal regulation of interaction between anti-corruption subjects in Ukraine are determined. National anti-corruption legislation is analyzed. The peculiarities of interaction of anti-corruption institutions are established, and also the system of interrelation between them is defined. In particular, attention is focused on the legal regulation of cooperation between the National Anti-Corruption Bureau, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, the High Anti-Corruption Court, and the National Anti-Corruption Agencies. Particular attention is paid to the relationship between the public and anti-corruption actors.

It is established that the interaction of anti-corruption institutions is a set of objectively determined practical activities related to the joint coordination and implementation of the latter's powers in the field of anti-corruption and recovery of the national legal mechanism from corruption. It is noted that today all anti-corruption actors are in the relevant relations of interaction, which are differentiated in nature, but are implemented within a single area - anti-corruption in Ukraine.

The analyzed interaction of anti-corruption subjects made it possible to establish that the legislator, consolidating the powers of the latter, provided for clear coordination of their activities in procedural, informational and methodological forms. The peculiarity of the normatively established relationships between anti-corruption institutions and the public made it possible to establish priority areas for improving the latter, and the need to increase the appropriate level of interaction, due to the need for media to implement their own tools of influence without abuse of manipulative practices.

Key words: corruption, normative-legal regulation, subjects of anti-corruption, interaction.

9. Труба Р.М. Особливості діяльності Державного бюро розслідувань в Україні: адміністративно-правові засади. Часопис Київського університету права. 2018. №2. С.137-140.

10. Коррупция и борьба с ней: роль гражданского общества / под ред. М.Б. Горного. Санкт-Петербург: Норма, 2000. 272 с.

11. Невмержицький Є.В. Корупція як соціально-політичний феномен: автореф. дис. ... д-ра політ. наук:23.00.02. Київ, 2009. 36 с.

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

МЕЛЬНИЧЕНКО Андрій Михайлович - здобувач Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

<https://orcid.org/0000-0001-8579-8549>

УДК: 342.95 (477)

DOI 10.32782/NP.2020.4.34

Аргументовано, що взаємодія між суб'єктами протидії організованих злочинності представляє собою спільну, узгоджену діяльність незалежних одне від одного органів державної влади, спільна робота яких спрямована на реалізацію заходів, метою яких є протидія досліджуваному негативно-соціальному явищу. Підкреслено, що характерними особливостями даної взаємодії є наступні: 1) здійснюється великою кількістю правоохоронних органів у різних напрямках протидії організованих злочинності; 2) реалізується у специфічних формах та за допомогою ряду особливих методів; 3) має єдину мету – протидія корупції, однак при цьому кожен орган виконує власні, властиві тільки для нього завдання; 4) має нормативно-визначене підґрунтя.

Відзначено, що на сьогоднішній день як на законодавчому, так і на доктринальному рівнях відсутня єдина концепція вдосконалення взаємодії між суб'єктами протидії організованих злочинності. Спираючись на проведений аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, доведено, що удосконалення взаємодії між суб'єктами протидії організованих злочинності має здійснюватися у наступних напрямках: нормативно-правовий, кадрове забезпечення, інформаційне забезпечення, матеріально-технічне та фінансове забезпечення.

Доведено, що нормативно-правовий напрямок вдосконалення взаємодії між суб'єктами протидії організованих злочинності передбачає розробку та прийняття

єдиного комплексного підзаконного нормативно-правового акту - «Положення про порядок взаємодії суб'єктів протидії організованих злочинності»

Констатовано, що з метою покращення кадрового забезпечення взаємодії суб'єктів протидії організованих злочинності необхідно: по-перше, покращити систему підготовки кадрів залежно від сфери кримінальної активності сучасної організованої злочинності; по-друге, доцільним є розширення співробітництва між відповідними суб'єктами, зокрема в частині обміну практичним досвідом; по-третє, забезпечити умови для підготовки, професійного вдосконалення, атестування і стимулювання праці працівників правоохоронних органів; по-четверте, створити умови обміну досвідом із зарубіжними державами та міжнародними організаціями у відповідному напрямку.

Ключові слова: взаємодія, протидія, організована злочинність, вдосконалення, законодавство.

Постановка проблеми

Аналіз норм чинного законодавства та практики його реалізації свідчить про те, що взаємодія суб'єктів протидії організованих злочинності характеризується рядом прогалин і недоліків, які потребують вирішення. При цьому вказана проблематика вже потрапляла у поле зору фахівців-адміністративістів, а також законодавця. Зокрема, у «Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю» зазначалось, що

важливим завданням є підвищити рівень взаємодії правоохоронних та інших державних органів з питань боротьби з організованою злочинністю, поліпшити міжвідомче співробітництво контролюючих і правоохоронних органів; удосконалити взаємодію правоохоронних органів України з питань боротьби з організованою злочинністю з правоохоронними органами іноземних держав на підставі відповідних міжнародних договорів [1].

Стан дослідження

Питання взаємодії між суб'єктами протидії організованої злочинності не є новим. Зокрема йому приділяли увагу: М.М. Дивак, Д.В. Журавльов, Ю.О. Корнєв, М.О. Маланчій, М.В. Мельничук, В.С. Нерсисянц, С.С. Палагута, О.М. Ставицький, О.В. Ткаченко, В. І. Фелик та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, у сфері взаємодії між суб'єктами протидії організованої злочинності залишається чимала кількість проблем, які потребують негайного вирішення.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб опрацювати напрямки удосконалення взаємодії між суб'єктами протидії організованої злочинності. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: навести авторське визначення поняття взаємодії між суб'єктами протидії організованої злочинності; розглянути наукові підходи стосовно наявних проблем у відповідній сфері.

Наукова новизна статті полягає у тому, що стаття є однією із перших спроб комплексного опрацювання напрямків вдосконалення взаємодії між суб'єктами протидії організованої злочинності.

Виклад основного матеріалу

Взаємодія між суб'єктами протидії організованої злочинності являє собою спільну, узгоджену діяльність незалежних одне від одного органів державної влади, спільна робота яких спрямована на реалізацію заходів, метою яких є протидія досліджуваному негативному соціальному явищу. Характерними особливостями даної взаємодії є наступні:

1) здійснюється великою кількістю правоохоронних органів у різних напрямках протидії організованої злочинності; 2) реалізується у специфічних формах та за допомогою ряду особливих методів; 3) має єдину мету – протидія корупції, однак при цьому кожен орган виконує власні, властиві тільки для нього завдання; 4) має нормативно-визначене підґрунтя.

Варто відзначити, що на сьогоднішній день як на законодавчому, так і на доктринальному рівнях відсутня єдина концепція вдосконалення взаємодії між суб'єктами протидії організованої злочинності. А відтак, спираючись на проведений аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, вважаємо, що вдосконалення взаємодії між суб'єктами протидії організованої злочинності має здійснюватися у наступних напрямках:

1) **нормативно-правовий.** Вдосконалення взаємодії у вказаному напрямку, перш за все, передбачає здійснення активної нормотворчої діяльності, результатом якого має бути прийняття підзаконного нормативно-правового акту. Так, автор Юридичної енциклопедії - Ю.С. Шемшученко зазначає, що нормативно-правовий акт - це офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави і встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права. Ці акти знаходяться між собою в ієрархії, підпорядкованості, яка і визначає юридичну силу документа [2]. В.С. Нерсисянц доводить, що поняття «нормативно-правові акти» включає широкий комплекс актів правотворчості, виданих органами законодавчої, виконавчої, а часто й судової влади. По суті, підкреслює науковець, дане поняття є синонімом поняття «законодавство» в широкому смислі. Це основне джерело права в країнах романо-германської правової сім'ї. Важливу роль відіграють нормативно-правові акти і в країнах англо-американського права. Таке значення нормативно-правових актів в правовому регулюванні пояснюється рядом суттєвих переваг порівняно з іншими джерелами права. Це, зокрема, загальний характер приписів, які містяться в них, розрахованих на багатократне застосування, можливість охоплення широких сфер суспільного життя,

відносна швидкість процедури їх прийняття, зміни або відміни, висока техніка систематизації і кодифікації. Нормативно-правові акти видаються органами держави лише в певній формі та в межах компетенції правотворчого органу. Звідси юридична сила нормативного акту визначається місцем в системі органів держави того органу, від імені якого він виданий. У свою чергу, в ієрархії нормативно-правових актів відображається структура держави [3, с.272].

Варто відзначити, що в рамках представленої проблематики йдеться саме про підзаконний нормативно-правовий акт. Так, С.С. Алексєєв вказує, що підзаконний нормативний акт – це нормативний юридичний акт компетентного органу, який заснований на законі і закону не суперечить. Вчений орнаментує, що факт існування терміну підзаконний нормативно-правовий обумовлений вимогою верховенства закону. В умовах суворой законності усі юридичні акти (нормативні та індивідуальні) поділяються на дві супідрядні групи – закони і підзаконні акти. Це реальна гарантія високого демократизму всієї системи правових актів, неухильного проведення в ній загальних принципів права [4, с.227-228; 5]. Науковець відмічає, що поняття «підзаконні акти» відображає одну загальну рису їх змісту – те, що вони базуються на законі, а також одну загальну особливість їх юридичної сили – те, що вони закону не суперечать. В іншому акти розглядуваної групи багато в чому розрізняються між собою, мають суттєві особливості як за змістом, так і за юридичною силою. Причому останній з означених критеріїв стосовно підзаконних актів береться в зв'язку з двома ознаками: а) компетенцією правотворчого органу і б) сферою дії акта. За цими ознаками усі підзаконні нормативні акти можуть бути поділені на чотири основні групи: загальні, місцеві, відомчі, локальні (внутрішньо-організаційні) [4, с.227-228; 5].

Тож, нормативно-правовий напрямок вдосконалення взаємодії між суб'єктами протидії організованій злочинності передбачає розробку та прийняття єдиного комплексного підзаконного нормативно-правового акту - «Положення про порядок взаємодії суб'єктів протидії організованій злочинності», адже наразі на законодавчому та підза-

конному рівнях визначаються правові засади взаємодії лише окремих правоохоронних органів в різних напрямках. Тож, у вказаному вище Порядку необхідно визначити: мету, завдання та предмет взаємодії; окреслити коло суб'єктів взаємодії у сфері протидії організованій злочинності з чітким визначенням компетенції та повноважень координаційного центру; слід визначити принципи взаємодії суб'єктів протидії організованій злочинності; встановити порядок спільної реалізації заходів, в залежності від напрямку протидії організованій злочинності; розкрити порядок здійснення парламентського контролю; обов'язковим елементом є окреслення джерел фінансування суспільної діяльності органів державної влади за вказаним напрямком.

2) кадрове забезпечення. Виділення вказаного напрямку покращення взаємодії між суб'єктами протидії організованій злочинності є цілком логічним та зрозумілим, оскільки безспірним є той факт, що саме від професіоналізму та якості виконання кожним працівником своїх посадових обов'язків, напряму залежить ефективність реалізації спільних заходів органів державної влади у досліджуваному контексті. Сутність кадрового забезпечення в державі, зазначає О.В. Ткаченко, полягає в діяльності уповноважених суб'єктів з реалізації кадрової політики держави з метою забезпечення функціонування державного управління соціальними, технічними, біологічними об'єктами, яке здійснюється в умовах ринкової економіки з урахуванням демократичних засад побудови нашої держави з пріоритетним забезпеченням прав, свобод і законних інтересів особи шляхом наповнення організаційних структур системи державного управління відповідними за професією та кваліфікацією кадрами, створення в них мотивації до ефективної праці, організації їх ефективного використання, професійного та соціального розвитку, досягнення раціонального ступеня мобільності персоналу, а також їх соціального захисту [6, с. 27; 7].

Під кадровим забезпеченням органів внутрішніх справ М.М. Дивак розуміє нормативно врегульовану систематичну цілеспрямовану діяльність спеціально уповноважених підрозділів (посадових осіб) щодо процесів про-

фесійної орієнтації, прогнозування і планування кадрових потреб, відбору, навчання, виховання, ротації кадрів, забезпечення дисципліни та законності, а також оцінювання якості службової діяльності працівників органів внутрішніх справ [8, с.8]. Тож, кадрове забезпечення – це, з одного боку, наявність у керівника об'єктів його управлінської діяльності – виконавців, що є необхідним для підготовки до прийняття управлінського рішення та наступного його виконання. З іншого – кадрове забезпечення – це суто суб'єкти управлінської діяльності, які організують, аналізують, контролюють, координують і здійснюють інші дії в ході державно-управлінської діяльності для досягнення певного результату. Кадри є тим суб'єктивним чинником від якого залежить реальне функціонування механізму управлінської діяльності. Адже життєздатність органу виконавчої влади не тільки в матеріальному забезпеченні, а й у спрямуванні вольових дій і переконань учасників процесу державного управління в заданому напрямку. Без високого рівня професіоналізму та належних особистих якостей кадрів не виникає того дієвого елемента, який зумовлює динаміку управлінської діяльності [9, с.68].

Таким чином, кадрове забезпечення представляє собою, перш за все, активну роботу з кадрами. Взагалі, система роботи з кадрами спрямована на формування й організацію кадрового забезпечення (у нашому випадку) виконання службових завдань і раціонального використання персоналу, оскільки тут розв'язується весь комплекс питань, пов'язаних з відбором, розстановкою кадрів, службовим просуванням співробітника, присвоєнням звань, атестаційною оцінкою його професійних і особистих якостей на всіх етапах проходження служби, з правовим регулюванням порядку умов служби, профілактикою порушень дисципліни, визначенням потреб у фахівцях для органів і підрозділів. По-перше, у цьому визначенні вказано на те, що ця робота є системним утворенням, по-друге, має місце органічне поєднання як мети системи кадрового забезпечення (формування й організація), так і функцій, які виконуються в межах цієї діяльності, зокрема і в межах управління взагалі (відбір, розста-

новка, просування співробітника, його атестація) [10; 11].

Отже, проведений вище аналіз дає змогу констатувати, що кадрове забезпечення – це невід'ємна складова функціонування будь-якої системи державних інституцій. І система суб'єктів протидії організований злочинності у даному випадку не становить виключення. Тож, з метою покращення кадрового забезпечення взаємодії суб'єктів протидії організований злочинності вбачається необхідним: по-перше, покращити систему підготовки кадрів в залежності від сфери кримінальної активності сучасної організованої злочинності; по-друге, доцільним є розширення співробітництва між відповідними суб'єктами, зокрема в частині обміну практичним досвідом; по-третє, забезпечити умови для підготовки, професійного вдосконалення, атестації і стимулювання праці працівників правоохоронних органів; по-четверте, створити умови обміну досвідом із зарубіжними державами та міжнародними організаціями у відповідному напрямку.

3) інформаційне забезпечення. Під інформаційним забезпеченням в науковій літературі розуміють діяльність, що організовується в рамках управління, спрямована на проектування, функціонування та вдосконалення інформаційних систем, що забезпечують ефективне вирішення завдань управління [12, с. 21]. До найбільш важливих характеристик досліджуваного поняття, на переконання Ю.О. Корнеєва, необхідно віднести [13, с.21; 14]: 1) інформаційне забезпечення є функціональним комплексом, що забезпечує органічну взаємодію технічних засобів, методів і технологій роботи з інформацією; 2) інформаційне забезпечення – це сукупність інформаційних ресурсів, засобів, методів і технологій, яка сприяє ефективній реалізації процесу управління; 3) інформаційне забезпечення є інструментом, що генерує інформацію, яка складається з важливих даних та не дає відволікатись керівникам на зайву та громіздку інформацію; 4) інформаційне забезпечення – це безперервний процес постійного забезпечення можливості збирання, пошуку, групування, аналізу, зберігання та поширення інформації серед працівників правоохоронних органів; 5) інфор-

маційне забезпечення є інструментом, що забезпечує надходження інформації про стан та параметри функціонування певних об'єктів управління; 6) інформаційне забезпечення – це управлінська технологія, оскільки відображає інформацію щодо стану керованого об'єкта і є основою для прийняття управлінських рішень; 7) інформаційне забезпечення – специфічний вид професійної діяльності, оскільки враховує інформаційні потреби різних суб'єктів; 8) інформаційне забезпечення є складовою системи та процесу управління, виражаючи на міжсуб'єктивному рівні відносини [13, с.21; 14].

Інформаційне забезпечення – це невід'ємна складова функціонування всіх суб'єктів, а особливо коли мова йде про їх співпрацю. Адже здійснення будь-якої спільної діяльності є апріорі не можливим без надання сторонами інформації про стан речей у тій чи іншій сфері. Ключовим напрямком покращення інформаційного забезпечення в контексті представленої проблематики є розробка окремого підзаконного акту, зокрема Порядку обміну інформацією між суб'єктами протидії організованій злочинності, який повинен визначити: по-перше, обов'язки сторін в процесі здійснення ними спільної діяльності, та які стосуються обміну інформації; по-друге, перелік даних, які не можуть бути передані іншому органу влади; по-третє, відповідальність за не надання та/або за не своєчасне надання певної інформації. Окрім того, з метою покращення інформаційного забезпечення суб'єктів взаємодії необхідним є покращення інформаційно-технічних засобів та баз.

4) матеріально-технічне та фінансове забезпечення. Виокремлення вказаного напрямку обумовлюється тим, що здійснення будь-якої діяльності, апріорі, є неможливим без належного матеріального та фінансового підґрунтя. З економічної точки зору матеріально-технічне забезпечення – це сукупність суспільних відносин, урегульованих нормативними актами або договорами по забезпеченню матеріально-технічними ресурсами, необхідними для своєчасного та безперебійного проведення циклу робіт з виробництва, переробки й реалізації продукції, а також для виконання економічних, соціальних та

інших завдань з метою задоволення певних потреб [15, с. 56]. В свою чергу фінансове забезпечення слід визначити як систему джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфер суспільства [16, с.72]. Тож, в контексті покращення матеріально-технічного та фінансового забезпечення взаємодії між суб'єктами протидії організованій злочинності вбачається необхідним: а) розширити джерела фінансування діяльності кожної окремої державної інституції взагалі та їх спільної діяльності у напрямку протидії організованій злочинності, зокрема; б) забезпечити органи держави новітніми інформаційними системами, що дозволить підвищити якість їх діяльності, зокрема у напрямку протидії кіберзлочинам; в) мінімізувати фінансові та людські витрати на реалізацію спільних заходів досліджуваних суб'єктів.

Висновок

Таким чином, покращення взаємодії між суб'єктами протидії організованій злочинності за вказаними напрямками дозволить не тільки вирішити організаційні та управлінські проблеми здійснення спільної діяльності досліджуваних у роботі органів державної влади, а й позитивно вплине на загальний рівень законності та правопорядку в нашій державі.

Література

1. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю / Указ Президента України від 21.10.2011 № 1000/2011
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол) та ін. К. : Укр. енцикл., 1998 / [Електронний ресурс]. Режим доступу: //Ieksika.com.ua/legal.
3. Проблемы общей теории права и государства / Под.общ.ред. В.С.Нерсисянца. М.: НОРМА-ИНФРА. М., 1999. 832с.
4. Алексеев С.С. Общая теория права. Курс в двух томах. т.2. М.: Юрид.лит., 1982. 360с.
5. Журавльов Д. В. Система трудового законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Дмитро Володимирович Журавльов ; Запорізький юридичний ін-т. Х., 2005. 168 с.

6. Ткаченко О. В. Методологічні засади дослідження кадрового забезпечення державного управління освітою в Україні. Вісник Київського Національного університету імені Т. Г. Шевченка. 2014. № 1 (1). С. 88–91

7. Фелик В. І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 479 с.

8. Дивак М. М. Адміністративно-правові засади управління якістю кадрового забезпечення органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2012. 208 с.

9. Мельничук М. В. Адміністративно-правові засади управлінської діяльності керівників органів виконавчої влади : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М. В. Мельничук. К., 2009. 197 с.

10. Європейські принципи державного управління / [пер. з англ. О. Ю. Куленкової]. К. : Вид-во УАДУ, 2000. 52 с.

11. Маланчій М. О. Засади кадрового забезпечення в правоохоронній сфері / М. О. Маланчій, О. М. Ставицький. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Державне управління. 2017. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadsdu_2017_1_14

12. Воскресенский Г.М. Теория и практика информационного обеспечения управления в органах внутренних дел. М., 1985. С. 21

13. Корнєєв Ю.О. Інформаційне забезпечення розвитку підприємницької діяльності / Ю.О. Корнєєв // Вісник НАН України. 2008. № 5. С. 24–31.

14. Палагута, С. С. Особливості інформаційного забезпечення управління підприємств і організацій [Текст] / С. С. Палагута // Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 16. С. 418-421.

15. Корнієнко Г. С. Правове регулювання матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників в умовах реформування АПК: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.06. / Корнієнко Ганна Сергіївна. К., 2003. 190 с.

16. Карпишин Н.І. Фінансове забезпечення охорони здоров'я в реалізації держав-

SUMMARY

It is argued that the interaction between the subjects of combating organized crime is a joint, coordinated activity of independent public authorities, whose joint work is aimed at implementing measures aimed at combating the studied negative social phenomenon. It is emphasized that the characteristic features of this interaction are the following: 1) carried out by a large number of law enforcement agencies in various areas of combating organized crime; 2) is implemented in specific forms and using a number of special methods; 3) has a single goal - to combat corruption, but each body performs its own, unique tasks; 4) has a normatively defined basis.

It is noted that today, both at the legislative and doctrinal levels, there is no single concept of improving the interaction between the subjects of combating organized crime. Based on the analysis of scientific views of scientists and current legislation, it is proved that the improvement of interaction between the subjects of combating organized crime should be carried out in the following areas: legal, staffing, information support, logistics and financial support.

It is proved that the normative-legal direction of improvement of interaction between subjects of counteraction to organized crime provides development and acceptance of the uniform complex by-law normative-legal act - "Regulations on the order of interaction of subjects of counteraction to organized crime"

It is stated that in order to improve the staffing of the interaction of the subjects of combating organized crime it is necessary to: first, improve the training system depending on the area of criminal activity of modern organized crime; secondly, it is expedient to expand cooperation between the relevant actors, in particular in the exchange of practical experience; thirdly, to provide conditions for training, professional development, certification and stimulation of work of law enforcement officers; fourth, to create conditions for the exchange of experience with foreign states and international organizations in the relevant direction.

Key words: interaction, counteraction, organized crime, improvement, legislation.

них функцій на ринку медичних послуг: дис. канд. екон. наук: 08.04.01 / Н. Карпишин .Тернопіль, 2006. 208 с.

МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

КУШНІР Дар'я Михайлівна - приватний підприємець

<https://orcid.org/0000-0002-9403-1064>

УДК: 342.95 (477)

DOI 10.32782/NP.2020.4.35

Відзначено, що правове регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг являє собою здійснюваний за допомогою норм права регулюючий та упорядковувачий вплив на суспільні відносини, які виникають у сфері діяльності вказаних суб'єктів. Саме за його допомогою вбачається можливим формалізувати правову поведінку вказаних Центрів, що в свою чергу дозволяє забезпечити дотримання законних прав, свобод та інтересів осіб-користувачів адміністративних послуг. З огляду на зазначене відзначено, що правове регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг нормативно впливає не лише на діяльність таких центрів та їх організаційно-штатну структуру, а й на життя суспільства в цілому.

Доведено, що розглядати нормативно-правові акти, положення яких регулюють діяльність центрів надання адміністративних послуг найбільш доцільно залежно від їх юридичної сили у такій послідовності: Конституція України, міжнародні договори та угоди, законодавчі, підзаконні нормативно-правові акти. Підкреслено, що законодавчі акти у відповідній сфері варто поділити на дві групи: загальні та додаткові (факультативні).

Узагальнено, що система правового регулювання діяльності Центрів надання адміністративних послуг представлена значною кількістю нормативно-правових актів. При цьому в системі відповідних нормативних джерел провідне місце відводиться нормам

адміністративного права. Зазначене пояснюється тим, що саме норми цієї галузі права: а) визначають адміністративно-правовий статус Центрів надання адміністративних послуг; б) встановлюють права та обов'язки суб'єктів – користувачів послуг; в) окреслюють засади взаємодії органів державної влади та відповідних центрів; г) визначають коло та зміст адміністративних послуг.

Ключові слова: правове регулювання, адміністративні послуги, центри надання адміністративних послуг, адміністративне право.

Постановка проблеми

В сучасних умовах запровадження реформи децентралізації в Україні одним із найактуальніших питань є спрощення доступу громадян нашої держави до адміністративних послуг. Останнє, в свою чергу, створює умови для прозорості та відкритої діяльності держави та її органів, а також для поступового зростання рівня довіри до них населення. Міжнародний досвід показує, що вагомою передумовою для підвищення якості надання адміністративних послуг органами державної виконавчої влади та виконавчими органами місцевого самоврядування, виходячи із потреб суб'єктів звернення, мають стати запровадження процедур та стандартів, що призводять до поліпшення якості надання адміністративної послуги. Одним із важливих кроків у даному напрямку стало

створення Центрів надання адміністративних послуг, у нормативно-правовому регулюванні яких залишається чимала кількість проблемних питань.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання правового регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг у своїх наукових працях розглядали: І.В. Бойко, М.І. Горбач, В.Д. Дзюндзюк, Я.В. Журавель, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Н.М. Мельтюхова, Г.С. Одінцева, О.О. Попова, Я.М. Сандул та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, у науковій літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені з'ясуванню місця норм адміністративного права в системі правового регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати місце норм адміністративного права в системі правового регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг. Задля досягнення вказаної мети необхідно: проаналізувати норми чинного законодавства, яке регулює діяльність даних центрів; встановити місце норм адміністративного права у відповідній системі нормативних джерел.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вона є однією із перших спроб з'ясувати місце норм адміністративного права в системі правового регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що правове регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг представляє собою здійснюваний за допомогою норм права регулюючий та упорядковуючий вплив на суспільні відносини, які виникають у сфері діяльності вказаних суб'єктів. Саме за його допомогою вбачається можливим

формалізувати правову поведінку вказаних Центрів, що в свою чергу дозволяє забезпечити дотримання законних прав, свобод та інтересів осіб-користувачів адміністративних послуг. З огляду на зазначене вище варто відзначити, що правове регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг нормативно впливає не лише на діяльність таких центрів та їх організаційно-штатну структуру, а й на життя суспільства в цілому.

Нормативно-правові основи організації діяльності центрів надання адміністративних послуг являють собою досить розгалужену систему нормативно-правових актів, до якої входять, зокрема, Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти й локальні нормативні акти, що регламентують питання діяльності таких центрів.

Особливе місце в системі нормативно-правових актів, що регламентують питання діяльності центрів надання адміністративних послуг, займає Конституція України [1]. І хоч норми Конституції України прямо не врегульовують діяльність центрів надання адміністративних послуг, втім можна сказати, що норми Основного Закону формулюють засади надання адміністративних послуг в нашій державі, скеровують суб'єктів надання адміністративних послуг у функціонуванні механізму надання адміністративних послуг, встановлюють гарантії їх надання, принципи та критерії для їх отримання фізичними та юридичними особами.

Стаття 1 Конституції [1] проголошує Україну, зокрема, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, що також формує підвалини діяльності центрів надання адміністративних послуг. Відповідно до зазначеної норми Основного Закону діяльність центрів надання адміністративних послуг має забезпечити взаємодію суб'єктів звернення із суб'єктами надання адміністративних послуг на демократичних засадах, із дотриманням соціальних гарантій, а також у відповідності до діючого національного законодавства із дотриманням прав, сво-

бод та інтересів фізичних та юридичних осіб. Право фізичних та юридичних осіб на отримання адміністративних послуг базується на основоположних конституційних принципах та гарантіях забезпечення основних прав, свобод та інтересів людини і громадянина. Розділ II Конституції України [1] містить норми, які встановлюють основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Так, у статті 21 встановлено, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [1]. Заборонені будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24) [1]. Тобто держава гарантує непорушність прав людини у разі звернення її до відповідного центру надання адміністративних послуг, а також встановлює відсутність обмежень для людини і громадянина за такими ознаками у доступі до отримання адміністративних послуг.

Також, доцільно підкреслити, що адміністративні послуги, які повинні забезпечувати основні права фізичних та юридичних осіб, зокрема, щодо вільного розвитку особистості; вільного вибору місця проживання; свободи світогляду та віросповідання; свободи об'єднання у політичні партії та громадські організації; утворення політичних партій; володіння, користування та розпорядження своєю власністю; вільного заняття підприємницькою діяльністю; права на соціальний захист; права на житло тощо, мають базуватись на нормах Основного Закону та регламентуватись згідно з принципом найбільшої цінності прав людини у державі. Статтею 64 Конституції України [1] встановлена заборона обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, крім випадків передбачених Конституцією. Резюмуючи, можна сказати, що надання адміністративних послуг через центри надання таких послуг, має забезпечуватись із дотриманням основних прав, на основі рівності усіх суб'єктів звернення, що встановлено та контролюється державою.

Діяльність центрів надання адміністративних послуг в Україні опосередковано гарантована наступними міжнародно-правовими актами: Загальною декларацією прав людини [2], яка проголошує, що кожна людина повинна мати усі права і свободи, закріплені цією Декларацією, без будь-яких обмежень. Положення цього міжнародного акта декларують обирати собі місце проживання в межах окремої держави; право вступати в шлюб; володіти майном; право на соціальне забезпечення; право створювати професійні спілки тощо [2]; Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) [3], який закріплює, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини [3]; Конвенцією про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [4], метою якої є забезпечення на території кожної держави – учасника Конвенції для кожної особи, незалежно від її громадянства або місця проживання, дотримання її прав й основоположних свобод, зокрема її права на недоторканість приватного життя, у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, що її стосуються. Враховуючи те, що Центри надання адміністративних послуг отримують доступ та обробляють персональні дані суб'єктів звернення положення зазначеної Конвенції [4] набувають особливого значення. Так, відповідно до її положень персональні дані, що піддаються автоматизованій обробці, повинні: а) отримуватися та оброблятися сумлінно і законно; б) зберігатися для визначених і законних цілей та не використовуватися в спосіб, не сумісний із цими цілями; в) бути адекватними, відповідними та не надмірними стосовно цілей, для яких вони зберігаються; г) бути точними та в разі необхідності оновлюватися; д) зберігатись у формі, яка дозволяє ідентифікацію суб'єктів даних не довше, ніж це необхідно для мети, для якої такі дані зберігаються. Конвенція [4]

також визначає, що для захисту персональних даних, що зберігаються у файлах даних для автоматизованої обробки, уживають відповідних заходів безпеки, спрямованих на запобігання випадковому чи несанкціонованому знищенню або випадковій втраті, а також на запобігання несанкціонованим доступу, зміні або поширенню [4]. Центри надання адміністративних послуг в Україні при обробці персональних даних суб'єктів звернення повинні дотримуватися усіх вимог зазначеної Конвенції [4]; Конвенцією про права осіб з інвалідністю [5], враховуючи те, що суб'єктами звернення до центрів надання адміністративних послуг є, зокрема, особи з обмеженими можливостями, Україна, як держава-учасниця Конвенції має забезпечити дотримання прав та інтересів осіб з інвалідністю при зверненні до відповідного центру а також доступність отримання адміністративних послуг.

Правове регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг забезпечується цілою низкою національних нормативно-правових актів, які складають собою систему законодавчих, підзаконних нормативно-правових актів та нормативних актів локального характеру, що так чи інакше регламентують діяльність таких центрів. Всі законодавчі джерела правового регулювання вбачається за можливе поділити на дві групи, до першої з яких ми пропонуємо віднести нормативно-правові акти, що безпосередньо регламентують діяльність центрів надання адміністративних послуг, а до другої – віднести нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері надання адміністративних послуг. Отже, до першої групи ми пропонуємо віднести наступні нормативно-правові акти, серед яких важливо виокремити, зокрема, Закони України: «Про адміністративні послуги» [6]; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі» [7], Постанови Кабінету Міністрів України: «Про

затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг» [8]; «Положення про Єдиний державний вебпорталу електронних послуг» [6]; тощо.

На реалізацію запровадження демократичних принципів урядування та усунення наявних корупційних ризиків у сфері надання адміністративних послуг був покликаний, Закон України «Про адміністративні послуги» [6], який визначає терміни, як-то: «адміністративна послуга», «суб'єкт звернення», «суб'єкт надання адміністративних послуг» тощо, а також визначає правовий статус центру надання адміністративних послуг. Так, відповідно до ст. 12 Закону [6], центр надання адміністративних послуг – це постійно діючий робочий орган або виконавчий орган (структурний підрозділ) органу місцевого самоврядування або місцевої державної адміністрації, що зазначені у частині другій цієї статті, в якому надаються адміністративні послуги згідно з переліком, визначеним відповідно до цього Закону [6].

Закон [6] спрощує взаємодію між фізичними або юридичними особами, які потребують надання відповідних послуг з органами публічної влади, які ці послуги надають. Зокрема, спрощено процедури звернення за послугою. Так, наприклад: фізичним особам (у тому числі фізичним особам - підприємцям) надано можливість звертатись за послугою незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування, крім окремих випадків, установлених законом (ст. 9). Законом [6] встановлена заборона вимагати від суб'єкта звернення документи або інформацію для надання адміністративної послуги, не передбачені законом, а обов'язки щодо збору відповідної інформації, що належить органам влади та підпорядкованим їм організаціям, покладаються на суб'єктів надання адміністративних послуг, тим самим зменшуючи навантаження, що полягає у зборі документів та інформації, що раніше покладалося на суб'єктів звернення. Законом обмежені строки надання адміністративних послуг, які не можуть перевищувати 30 днів з дня звернення за-

явника за отриманням послуги, за виключенням випадків, передбачених законом, та зобов'язано суб'єктів надання адмін-послуг забезпечити організацію надання таких послуг у найкоротший строк та за мінімальної кількості відвідувань суб'єктів звернення [6].

Резюмуючи, можна зазначити, що Закон України «Про адміністративні послуги» закріплює основні поняття у сфері надання адміністративних послуг, встановлює основні принципи державної політики у цій сфері та основні вимоги до регулювання надання адміністративних послуг, передбачає окремий порядок їх надання, встановлює строки, а також справлення плати (адміністративного збору) за отримання адміністративних послуг, а також визначає правовий статус центрів надання адміністративних послуг, а також адміністраторів центрів.

До другої групи нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері надання адміністративних послуг можна віднести наступні, як-то: Закони України: «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про захист персональних даних», «Про Державний земельний кадастр», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»; розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг» тощо.

Висновки

Отже, система правового регулювання діяльності Центрів надання адміністративних послуг представлена значною

кількістю нормативно-правових актів. При цьому в системі відповідних нормативних джерел провідне місце відводиться нормам саме адміністративного права. Зазначене пояснюється тим, що норми цієї галузі права: а) визначають адміністративно-правовий статус Центрів надання адміністративних послуг; б) встановлюють права та обов'язки суб'єктів – користувачів послуг; в) окреслюють засади взаємодії органів державної влади та відповідних центрів; г) визначають коло та зміст адміністративних послуг.

Література

1. Конституція України: Закон № 254к/96-ВР від 28.06.1998. Відомості Верховної Ради України. 1996. 23 липня (№ 30). Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини: Декларація, Міжнародний документ ООН від 10.12.1948. Голос України від 10.12.2008 № 236.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: Пакт; Міжнародний документ ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_042
4. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних: Конвенція, Міжнародний документ Ради Європи від 28.01.1981. Офіційний вісник України від 14.01.2011 № 1/№58, 2010, ст. 1994 / стор. 701, ст. 85, код акта 54293/2011
5. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006. Офіційний вісник України від 19.03.2010 2010 р., № 17, / № 101 (2009, ст. 3496) /, стор. 93, ст. 799, код акта 50027/2010
6. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. Голос України від 06.10.2012 № 188.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі від 03.11.2020 № 943-IX. Голос України від 28.11.2020 № 221.

8. Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2013 № 118. Урядовий кур'єр від 06.03.2018 № 44

9. Положення про Єдиний державний вебпортал електронних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 04 грудня 2019 № 1137. Урядовий кур'єр від 31.12.2019 № 251.

SUMMARY

It is noted that the legal regulation of the centers of administrative services is a regulatory and regulatory impact on public relations, which arise in the field of activities of these entities. It is with his help that it is possible to formalize the legal behavior of these Centers, which in turn allows to ensure compliance with the legal rights, freedoms and interests of users of administrative services. In view of the above, it is noted that the legal regulation of the centers of administrative services normatively affects not only the activities of such centers and their organizational and staffing structure, but also the life of society as a whole.

It is proved that it is most expedient to consider normative legal acts, the provisions of which regulate the activity of administrative service centers depending on their legal force in the following sequence: Constitution of Ukraine, international treaties and agreements, legislative, bylaws. It is emphasized that legislative acts in the relevant field should be divided into two groups: general and additional (optional).

It is generalized that the system of legal regulation of the Centers for the provision of administrative services is represented by a significant number of regulations. Thus in system of the corresponding regulatory sources the leading place is given to norms of administrative law. This is explained by the fact that the rules of this branch of law: a) determine the administrative and legal status of the Centers for the provision of administrative services; b) establish the rights and obligations of entities - users of services; c) outline the principles of interaction between public authorities and relevant centers; d) determine the scope and content of administrative services.

Key words: legal regulation, administrative services, centers of administrative services, administrative law.

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ТА ТИПОВІ СЛІДИ ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ

ФЕДОРЕНКО Ігор Люсикович - адвокат

<https://orcid.org/0000-0002-1512-7835>

УДК 343.98

DOI 10.32782/NP.2020.4.36

У статті підкреслено, що важливо в якості елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу виокремити обстановку вчинення та типові сліди вказаних кримінальних правопорушень. Зазначено, що названі елементи криміналістичної характеристики провокації підкупу перебувають у тісному взаємозв'язку. Проаналізовано наукові підходи до трактування понять і визначення змісту обстановки вчинення кримінального правопорушення та слідів. Акцентовано увагу, що змістовне наповнення обстановки провокації підкупу зумовлене специфікою механізму вчинення вказаного різновиду кримінальних правопорушень. Запропоновано під обстановкою вчинення провокації підкупу розуміти динамічну систему взаємопов'язаних обставин (умов), в яких особа вчиняє діяння для досягнення протиправного задуму. Охарактеризовано обстановку вчинення провокації підкупу. Виокремлено й надано характеристику типовим слідам провокації підкупу.

Ключові слова: провокація підкупу, обстановка вчинення кримінального правопорушення, типові сліди, криміналістична методика, криміналістична характеристика, механізм кримінального правопорушення.

Постановка проблеми

Провокація підкупу полягає у створенні службовою особою умов, які підштовхують, спонукають особу на вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з пропонуванням (прийняттям пропозиції), обіцян-

кою чи наданням (одержанням) неправомірної вигоди. При цьому такі неправомірні дії злочинця зумовлені низкою факторів, які, в свою чергу, визначають особливості способів їх учинення та їх відображення в навколишньому оточенні. У зв'язку з цим важливо в якості елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу виокремити обстановку вчинення та типові сліди вказаних кримінальних правопорушень. Більше того, названі елементи криміналістичної характеристики провокації підкупу перебувають у тісному взаємозв'язку, адже, як зазначає Р.С. Белкін, утворення слідів злочину є певною «тенденцією», яка характеризується ситуативністю, залежністю від конкретної обстановки [1, с. 12]. Наведене окреслює актуальність питання про обставини вчинення та типові сліди провокації підкупу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Поняття, зміст і місце способів учинення кримінальних правопорушень в окремій криміналістичній методиці досліджували в своїх працях такі вчені, як: Т.С. Анненкова, О.О. Астахова, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, М.Є. Дирдін, Т.В. Дубно, В.Ф. Єрмолович, О.Р. Лужецька, М.П. Яблоков та інші. Проте, значна кількість питань залишається дискусійними. Окрім того, відсутні будь-які напрацювання з криміналістичного аналізу провокацій підкупу та формування відповідної криміналістичної

характеристики. Тому в цій статті ставимо перед собою наступне **наукове завдання** – визначити сутність та охарактеризувати обстановку вчинення та типові сліди провокації підкупу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Незважаючи на те, що «обстановка вчинення злочину є об'єктом вивчення, таких наук, як: кримінальне право, кримінологія, кримінально-процесуальне право, криміналістика» [2, с. 50], у наукових джерелах панує різноманіття думок з приводу трактування терміну «обстановка». Зокрема, Т.В. Дубно пропонує серед авторів, які займалися вивченням обстановки, виокремлювати три групи дослідників, які пропонують відмінне розуміння вказаного поняття:

1) представники першої групи пропонують розглядати обстановку у вузькому значенні як середовище, в якому вчиняється протиправне діяння. Разом із тим і тут ведуться дискусії щодо характеру такого середовища. Можна зустріти пропозиції його визначати як фізичне, соціальне (суспільно-політичне) середовище, система (сукупність) взаємодіючих обставин (умов);

2) представники другої групи пропонують розглядати обстановку у широкому значенні, включаючи в неї час, місце й інші умови; загальну історичну та соціально-політичну обстановку; якість і властивість матеріальних об'єктів; метеорологічні умови місця і часу вчинення злочину; характер і порядок діяльності підприємства, установи, організації, які є місцем вчинення злочину; умови і спосіб життя осіб, які мають відношення до місця вчинення злочину; наявність (відсутність) зв'язку між суб'єктом і об'єктом посягання;

3) представниками третьої групи є С.І.Сервецький, П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, на думку яких обстановку слід ототожнювати із зовнішніми обставинами, що характеризуються прилюдністю (публічністю) подій, що відбуваються [3, с. 376–378].

На нашу думку, не потрібно у визначенні поняття обстановки вчинення кримінального правопорушення наводити перелік усіх її складових, адже він варіюється залежно від

багатьох чинників. Одним із таких факторів є специфіка механізму вчинення конкретного виду правопорушення. Відповідно для різних різновидів протиправних діянь може бути різне змістовне наповнення обстановки їх учинення. Тому, визначаючи обстановку вчинення кримінального правопорушення, необхідно зацентрувати увагу тільки на тому, що це система взаємопов'язаних обставин (умов), в яких особа вчиняє діяння для досягнення протиправного задуму. Не дарма, обстановку злочину називають своєрідним полем діяльності злочинця, яке він напередодні обирає або ж опиняється в ньому випадково [4, с. 30]. При цьому основною фактичною властивістю обстановки є здатність впливати на процес вчинення протиправного діяння [5, с. 8–14], а значить і на механізм учинення правопорушення, зокрема провокації підкупу.

Категорія «обстановка» відіграє важливе значення в криміналістиці, оскільки знання характеристики обстановки вчинення кримінального правопорушення, як підкреслює Д. Четвертак, «допомагає встановити спосіб вчинення злочину, його сліди, особу злочинця та інших учасників, умови й причини вчинення злочину обрати ефективні методи розслідування» [6, с. 88]. Тому криміналістична характеристика провокації підкупу без висвітлення закономірностей обстановки їх учинення буде неповною. У зв'язку з цим потрібно детальніше розглянути сутність обстановки з урахуванням криміналістичних підходів до її трактування.

Зокрема, О.М. Васильєв, М.П. Яблоков для визначають обстановку вчинення злочинів через поведінку учасників протиправної події та наявні між ними психологічні зв'язки [7, с. 125]. Проте найбільш розповсюдженим є підхід, відповідно до якого обстановку визначають як систему. Наприклад, В.Ф. Єрмолович указує, що обстановка злочинів є системою умов й обставин, яка обумовлена взаємодією між собою до, під час і після скоєння злочинів об'єктів (предметів), явищ, процесів за часом і місцем, а також суб'єктом злочинів та іншими особами, що впливають на настання злочинного результату й ухилення винного від кримінальної відповідальності та покарання [8, с. 180].

На думку, В.І. Куликова, обстановка – це система, яка обмежена просторово-часовими рамками конкретної події злочину, що включає в себе матеріальні (природні та техногенні) та соціально-психологічні елементи об'єктивно оточуючого злочинця та спеціально обраного, пристосованого ним середовища, в якому відбувається злочинне діяння, впливає на формування всіх його структурних елементів та детермінує характер поведінки співучасників злочину й відповідно обумовлює методiku розслідування злочину [9, с. 45].

На нашу думку, більш лаконічним і у той же час інформативним є трактування обстановки, запропоноване Т.С. Анненковою, згідно з яким вона є системою взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, у просторових межах яких відбувається взаємодія учасників злочину, а також різноманітних інших обставин об'єктивного середовища, що склалися в певний момент розслідування та впливають на формування слідів злочину, розкриття та розслідування злочину [10, с. 5–7]. У наведеній дефініції підкреслено системний характер обстановки, наявність взаємозв'язків між нею й іншими складовими протиправної діяльності, а також практичне значення. Проте, говорячи про обстановку кримінального правопорушення, потрібно виокремлювати умови, характерні для будь-якого моменту скоєння протиправного діяння, але жодним чином не його розслідування. В останньому випадку мова вже йде не про обстановку правопорушення, а про слідчі ситуації розслідування. Це зовсім різні наукові категорії, значення яких є радикально протилежним.

Подібне до зазначеного вище тлумачення обстановки наводять М.Є. Дирдін, О.Р. Лужецька, при цьому доповнюючи його уточненням щодо характеру такої системи. На їх думку, обстановка є складною, динамічною системою взаємопов'язаних та взаємообумовлених будь-яких елементів об'єктивного характеру, які впливають на поведінку до, під час та безпосередньо після настання злочинних наслідків [11, с. 138]. Така деталізація дефініції вдало підкреслює індивідуальний підхід при визначенні змістовного наповнення обстановки для окре-

мих видів (груп) кримінальних правопорушень.

Щоб охарактеризувати обстановку вчинення провокації підкупу, потрібно попередньо з'ясувати її зміст, зокрема з урахуванням особливостей учинення досліджуваних правопорушень. Аналіз наукових джерел указує, що питання про структуру обстановки вчинення кримінальних правопорушень є не менш дискусійним, аніж про її сутність. На це вказують різні, іноді протилежні одне одному, підходи науковців. Наприклад, Г.В. Тімейко пропонує в системі обстановки виокремлювати різні за характером і значенням дії людей; нездоланну силу, фізичний і психічний примус; стихійні сили природи або суспільства; приховані явища; відхилення від нормального розвитку природних, технічних процесів; особливий збіг обставин [12, с. 163]; В.Д. Берназ у структурі обстановки злочину виділяє матеріальне середовище (час, місце, об'єкт, макро- і мікропогодні умови); організаційно-управлінське середовище (виробничо-функціональні об'єкти, правоохоронні елементи); соціально-психологічне середовище (мікроклімат у колективі за місцем роботи, ціннісну орієнтацію, психологічну обстановку за місцем проживання) [13, с. 45]; А.Н. Халіков вважає, що до обстановки варто відносити час, місце, об'єкт злочинного посягання, склад співучасників, характер їх відносин між собою та з іншими особами, які їх оточують, матеріальні елементи навколишнього середовища, зв'язки та залежності, які існують між ними [14, с. 95]; О.В. Сіренко вважає, що обстановка, насамперед, є сукупністю умов місця і часу, речових, природно-кліматичних, виробничо-побутових та інших умов навколишнього середовища, особливостей поведінки непрямих учасників протиправної поведінки, психологічних зв'язків між ними та інших обставин об'єктивної реальності [15, с. 103, 104]; О.О. Маслова до елементів обстановки вчинення злочину з погляду їхньої типовості для більшості форм конкретної обстановки і ступеня кримінально-правової значущості належать людина, матеріальні предмети, природно-кліматичні та деякі інші чинники [16, с. 159]; Є.Ю. Буждиганчук складовими елементами обстановки вчинен-

ня кримінального правопорушення називає місце вчинення, час та умови [17, с. 241].

Кожна з наведених вище позицій має право на існування, проте, на наше переконання, запропоновані складові елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення не можуть бути універсальними. Вони обов'язково повинні уточнюватися в кожному конкретному випадку, при цьому враховуючи кримінально-правову характеристику правопорушення, механізм учинення та конкретної категорії протиправного діяння. Зокрема, умовами, які безпосередньо впливають на дії злочинця під час провокації підкупу та залишені сліди, є сфера та вид діяльності як злочинця, так і особи, яку підбурюють на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди. Саме вказані обставини зумовлюють прийняття злочинцем рішення про вчинення провокації підкупу по відношенню до конкретної особи, а також способи реалізації свого протиправного задуму. За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень було встановлено, що провокації підкупу в переважній більшості скоюються в сферах кримінальної юстиції (67,4%), освіти та науки (15,1%), оподаткування (3,5%), соціального захисту та забезпечення (3,5%), земельних відносин (5,8%), будівництва (4,7%).

З урахуванням того факту, що сліди кримінального правопорушення й обстановка його вчинення не існують порізно [18, с. 121], вказані елементи криміналістичної характеристики висвітлюються у взаємозв'язку. Не є виключенням із правила й криміналістична характеристика провокації підкупу. Проте, щоб виокремити типові сліди досліджуваних правопорушень, слід з'ясувати криміналістичне визначення слідів кримінального правопорушення. Без цього «... неможливо встановити всі обставини злочину» [19, с. 119].

Вивчення типових слідів кримінального правопорушення, в тому числі провокації підкупу, відіграє важливу роль як під час формування відповідної криміналістичної характеристики, так і при розслідуванні конкретних протиправних діянь. Не дар-

ма, загальноприйнято вважати, що «вміння «читати» сліди злочину – одне з головних завдань співробітників правоохоронних органів» [20, с. 178]. Їх знання дозволяє за встановленими закономірностями висунути припущення стосовно невідомих елементів механізму вчинення протиправного діяння. В слідах відображається інформація про способи, знаряддя та засоби вчинення певного діяння. Більше того, як показує практика розслідування кримінальних правопорушень, відправною точкою такої діяльності завжди є збирання, дослідження й оцінка слідів. Від того, наскільки кропіткою буде така діяльність, напряму залежить й успіх розкриття та розслідування в цілому.

Що ж стосується визначення поняття «сліди кримінального правопорушення», то вони, передусім, є відображенням протиправних діянь в оточенні [1, с. 308]. Як стверджує С.І. Мендус, сліди злочину за своєю суттю є продуктами (матеріальними й ідеальними) механізму вчинення злочину, тобто результатом взаємодії суб'єктів злочину між собою та матеріальним середовищем [21, с. 194; 20, с. 178].

Особливості механізму вчинення провокації підкупу дозволяють з'ясувати закономірності відображення інформації про нього в навколишньому середовищі, тим самим даючи можливість виокремити типові сліди, характерні для вказаного різновиду кримінальних правопорушень. Як правильно з цього приводу зазначає М.П. Яблоков, «відображенню в навколишньому середовищі будь-якої злочинної діяльності як результату взаємодії суб'єкта злочину з іншими особами та матеріальними об'єктами на місці події і відповідно виникненню інформації про злочин властиві не тільки загальні закономірності будь-якого процесу відображення, а й певні специфічні закономірності...» [22, с. 56].

Більш інформативним і криміналістично значимим є тлумачення слідів кримінального правопорушення у широкому розумінні. Мова йде про те, що залежно від об'єкту, на якому знайшло своє відображення протиправне діяння, вони можуть бути матеріальними й ідеальними. Зокрема, матеріальними слідами можуть бути сліди злочин-

ця, сліди потерпілого, сліди на злочинцеві, сліди на потерпілому, сліди в матеріальній обстановці як результат взаємодії всіх цих об'єктів [23, с. 74]. Іншими словами, матеріальні сліди є певними змінами, що виникли в навколишньому середовищі у зв'язку з вчиненням злочинцем конкретних діянь на всіх стадіях злочину [24, с. 4].

Грунтуючись на емпіричних даних, встановлено, що для вказаних кримінальних правопорушень характерними матеріальними слідами є: документи (100%), кошти (94,2%), записи на засобах технічної фіксації та носіях інформації (95,3%); комп'ютерна техніка (57%), мобільні телефони та планшети (77,9%), переписка за допомогою програмного забезпечення на комп'ютері, мобільному пристрої (67,4%).

Стосовно ідеальних слідів кримінального правопорушення, в тому числі провокації підкупу, то вказані сліди, інколи, називають слідами пам'яті, оскільки, фактично, вони є відображеннями в пам'яті, свідомості особи у вигляді певних уявних образів. Відповідно відомості про вказані сліди матеріалізуються в кримінальному провадженні у вигляді показань особи, що фіксуються у протоколах відповідних слідчих (розшукових) дій і за допомогою технічних засобів фіксації. Носіями ідеальних слідів виступають, в першу чергу, злочинці, потерпілі та свідки. При цьому з метою отримання доказової інформації про ідеальні сліди провокації підкупу допитуються як свідки колеги службової особи, яка провокує підкуп; близькі особи та знайомі злочинця та потерпілого; очевидці; інші поінформовані про обставини кримінального правопорушення особи.

Висновки

Отже, обстановкою вчинення провокації підкупу є динамічна система взаємопов'язаних обставин (умов), в яких особа вчиняє діяння для досягнення протиправного задуму. Умовами, які безпосередньо впливають на дії злочинця під час провокації підкупу та залишені сліди, є сфера та вид діяльності як злочинця, так і особи, яку підбурюють на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержан-

ня такої вигоди. Вказані обставини зумовлюють прийняття злочинцем рішення про вчинення провокації підкупу по відношенню до конкретної особи, а також способи реалізації свого протиправного задуму. Типові сліди провокації підкупу представлені матеріальними (документи, кошти, записи на засобах технічної фіксації та носіях інформації, комп'ютерна техніка, мобільні телефони та планшети, переписка за допомогою програмного забезпечення на комп'ютері, мобільному пристрої) й ідеальними (уявні образи в пам'яті злочинця, потерпілого, свідків) слідами.

Література

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики: учеб. пособ. для вузов. 3-е изд., дополненное. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
2. Астахова О.О. Поняття обстановки вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони злочину. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 49–67.
3. Дубно Т.В. Взаємозв'язок обстановки та способу вчинення злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. Вип. 3. С. 375–383.
4. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2007. 192 с.
5. Василяди А.Г. Обстановка совершения преступления и ее уголовно-правовое значение: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. М., 1988. 21 с.
6. Четвертак Д. Характеристика обстановки вчинення приховування злочинів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 6. С. 85–88.
7. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 144 с.
8. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск: Амалфея, 2001. 304 с.
9. Куликов В.И. Обстановка совершения хищений государственного и общественно-го имущества как объект специального кри-

миналистического исследования. *Методика и психология расследования хищений государственного и общественного имущества*: сб. научных трудов. Свердловск, 1986. С. 42–48.

10. Анненкова Т.С. Обстановка совершения преступления и криминалистические методы её исследования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2007. 225 с.

11. Дирдін М.Є., Лужецька О.Р. Слідова картина та типова обстановка вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Випуск 3. Том 3. С. 135–139.

12. Тимейко Г.В. Понятие и значение уголовной противоправности действия (бездействия) в укреплении социалистической законности. *Научные труды Кубанского государственного университета*. 1973. Вып. 170. С. 114–173.

13. Берназ В.Д. К вопросу о понятии обстановки совершения краж социалистического имущества на морском транспорте. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1985. Вып. 31. С. 44–47.

14. Халиков А.Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной сфере: характеристика, психология, методика расследования. М.: Волтерс Клувер, 2011. 544 с.

15. Сіренко О.В. Визначення обстановки вчинення злочинів в криміналістиці. *Наука и инновации*. 2012. № 28. С. 103–104.

16. Маслова О.О. Структура обстановки вчинення злочину. *Право і суспільство*. 2017. № 6. Частина 2. С. 158–164.

17. Буждиганчук Є.Ю. Обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики сутенерства, вчиненого організованою групою. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 238–244. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-238-244.

18. Посашков А.А. Следовая картина вмешательств в деятельность судебного эксперта. *Право и политика*. 2018. № 3. С. 121–126.

19. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Формування доказів у кримінальному про-

SUMMARY

The article emphasizes that it is important to single out the circumstances of the commission and typical traces of these criminal offenses as elements of the forensic characteristics of bribery provocation. It is noted that these elements of the forensic characteristics of the provocation of bribery are closely related. Scientific approaches to the interpretation of concepts and determination of the content of the situation of committing a criminal offense and traces are analyzed. It is emphasized that the content of the situation of provocation of bribery is due to the specifics of the mechanism of committing this type of criminal offenses. It is proposed to understand the situation of provocation of bribery as a dynamic system of interrelated circumstances (conditions) in which a person commits an act to achieve an illegal plan. The situation of bribery provocation is described. The characteristic traces of provocation of bribery are singled out and given the characteristic.

Key words: provocation of bribery, situation of committing a criminal offense, typical traces, forensic methodology, forensic characteristics, mechanism of criminal offense.

вадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 118–129.

20. Мендус С.І. Поняття слідів злочину, їх властивості і криміналістичне значення при розслідуванні злочинів. *Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності: матеріали конференції* (м. Київ, 25 листопада 2016 року). К., 2016. С. 178–181.

21. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов та ін. К.: Ін Юре, 2003. 716 с.

22. Криминалістика: учебник / под ред. Н.П. Яблокова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. 752 с.

23. Центров Е.Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / за ред. Н.А. Рябина. М.: Издательство Московского университета, 1987. 160 с.

24. Шевченко Б.И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. 96 с.

СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

КАЛУШКА Віра Миколаївна - здобувач Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

<https://orcid.org/0009-0007-1759721X>
УДК 351: 811: 34. 028: 86 (477)
DOI 10.32782/NP.2020.4.37

В сучасному світі мовна ситуація динамічно змінюється під дією різних чинників, насамперед це: національні рухи, масова міграція населення, утворення нових держав та офіціалізація їх мов, також поширення глобальних мов тощо. Дія зазначених чинників сприяє змінам в мовних ситуаціях деяких країн. Ми сьогодні спостерігаємо перетворення переважно ендоглосних (одномовних) ситуацій у де-факто екzogлосні (тобто дво- та багатомовні), хоч де-юре вони все ж залишаються ендоглосіями. Зокрема, такий стан характерний для мовних ситуацій в Німеччині, в якій проживають великі турецькомовна та курдськомовна громади, у Франції, що має арабськомовну спільноту, в США, де зростає постійно чисельність іспаномовного населення тощо. Проте, мови зазначених спільнот не мають відповідного юридичного статусу у цих країнах, що посилюють вимоги володіння державною мовою шляхом запровадження нормативних актів, зокрема в питанні здобуття громадянства. Регулювання таких мовних процесів в усіх країнах відбувається, насамперед, через мовну політику, яка становить систему заходів, що спрямовані на забезпечення державних інтересів у питаннях мови.

Зростання національної самосвідомості суспільства в наш час, розширення демократичних поглядів відіграють важливу роль в актуалізації мовних проблем як в Україні, так і у всьому світі. Тому значні увагу приділяється науковцями питанню мовного

регулювання, яке реалізується через мовну політику.

Мета статті – проаналізувати особливості реалізації мовної політики в інших державах, виявити переваги та недоліки, з'ясувати позитивний досвід та можливості його застосування в Україні.

Ключові слова: мовна політика; світовий досвід; позитивні та негативні тенденції; реалізація державної мовної політики.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. В умовах становлення та розвитку демократичних засад в Україні, трансформації ціннісних орієнтирів в суспільній свідомості, дослідження механізмів виникнення, розвитку та здійснення мовної політики сьогодні набуває особливої актуальності.

У наш час зростання національної самосвідомості суспільства, розширення демократичних поглядів відіграли істотну роль у актуалізації мовних проблем не тільки в Україні, але і у всьому світі. Тому велике значення приділяється питанню мовного регулювання, що реалізується через мовну політику.

Аналіз дослідження проблеми. Історичні, соціальні, політичні та інші проблеми формування та розвитку нації на ґрунті реалізації мовної політики розглядалися у працях О. Антонюка, П. Кононенка, О. Куця, Л. Масенко, Ю. Огульчанського, О. Пономаріва, О. Тараненка, М. Стріхи та ін. Досвід європейських держав щодо вирішення мов-

них питань вивчали: Б. Ажнюк, М. Лесів, Є. Мацнева, М. Міщенко, М. Штець та ін. Проте, важливим є визначення позитивних та негативних тенденцій у здійсненні державної мовної політики іншими країнами.

Формування цілей. Мета статті – з'ясувати особливості реалізації мовної політики в інших державах, виявити переваги та недоліки, проаналізувати позитивний досвід і можливості застосування його в Україні.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У світовій і вітчизняній науковій літературі сутність поняття «мовна політика» тлумачиться неоднозначно. Адже його зміст охоплює значне коло найважливіших проблем та спроб свідомого управління соціальною та мовною діяльністю. Мовна ситуація у різних куточках світу є важливим чинником розвитку соціальної, культурної, духовної солідарності, етнічної ідентичності, а також ефективним механізмом комунікативного обміну. Водночас вона може також спричинити як мирне співіснування етнічних груп, так і конфронтацію та соціальну напруженість.

Серед зарубіжних вчених питання мовної політики у своїх працях досліджували: У. Маккі, Д. Лейтін, Д. Пул, М. Сігуан, Т. Скутнабб-Кангас, Дж. Фішман, Ю. Хабермас, Ф. Швейцер та інші.

Дефініція мовної політики, насамперед, залежить хто досліджує це питання, адже кожне середовище по-різному визначає та оцінює це явище. В. Пісарек вважає, що «для опису мовної політики хоча б в одному її вимірі та лише в деяких країнах потрібно звернути увагу принаймні на три її аспекти: юридичний, культуромовний та освітній» [1, с. 80-81]. Юридичний аспект, насамперед, стосується державного визначення статусу і захисту мов. Культуромовний спрямований на правильність застосування мови, а освітній – на викладання іноземних мов. Цікаву позицію має Роберт Філліпсон, який розрізняє наступні типи мовної політики, а саме: планування корпусу, планування статусу і планування засвоєння [2, с. 14]. Планування статусу є, як правило, компетенцією державних інституцій та стосується надання мовам

окреслених функцій на основі конституції або інших нормативних актів. Планування корпусу здійснюють вже спеціально створені інституції, завданням яких є визначення правильності використання лексики, орфографії і граматики мови. Планування засвоєння, насамперед, стосується навчання мов. Державні установи впливають на освітньо-навчальний процес, зокрема, через запровадження обов'язкового викладання мови.

У науковій літературі також можна зустріти визначення мовної політики як «системи заходів, спрямованих на створення бажаної мовної ситуації» [3, с. 87].

На підставі трактувань поняття «мовної політики», робимо висновок, що його можна розуміти по-різному: по-перше, як органічну частину національної політики тієї чи іншої держави; по-друге, як сукупність заходів, що вживаються для цілеспрямованого впливу на розвиток мовного регулювання.

Отже, основне завдання мовної політики у демократичній державі полягає у знаходженні балансу загальнодержавних та місцевих інтересів, що вимагає створення її національної моделі. Але зробити це непросто, адже баланс інтересів в мовній політиці практично ніколи не будувався на принципі рівності її компонентів. Пріоритетом поширення та підтримки державної мови є звуження сфери дії регіональних чи міноритарних мов. Слід зазначити, попри спільність констант у мовній політиці багатьох держав світу, як зазначає О. Чередниченко: «До констант мовної політики належать: державна мова (державні мови), регіональні або міноритарні мови, міжнародні мови» [4, с. 98], ми не можемо говорити про існування лише єдиної її моделі. Адже кожна держава по-своєму врегульовує мовне питання. Проте, аналіз досвіду різних країн щодо розв'язання мовного питання є корисним для України, що робить перші кроки у створенні та здійсненні власної мовної політики.

Світовий досвід говорить про те, що досягнення успіху у здійсненні мовної політики можна лише з врахуванням внутрішніх тенденцій мовного розвитку та соціальних факторів, які впливають на функціонування мови. Тому важливе значення має визначення типу мовної політики, а також її етапів.

Говорячи за типологію мовної політики, потрібно виділити її характеристики, серед яких є ретроспективність та перспективність. При ретроспективній політиці заходи застосовуються для підтримки існуючої мовної ситуації, яка часто мотивується необхідністю захисту та збереження спадкоємності в культурі чи відродження національної мови. Перспективна ж мовна політика визначає зміну мовної ситуації, яка, зокрема, може сприяти «висуванню на роль макропосередника мови або форми мови, використання яких обмежувалося межами етнічної або соціальної спільності, і витісненню зі сфери загальнодержавного спілкування використовуваного раніше мовного утворення (наприклад, старописемної літературної мови, мови колоніального управління)» [5, с. 105].

Варто зазначити, що мовна політика, яка характеризується перспективністю, може бути: конструктивною і деструктивною. Конструктивна - спрямована на розширення комунікаційних функцій мов, сфери застосування їх, підвищення соціально-комунікативної їх ролі, також на створення та розвиток літературних мов. Прикладом такої політики є державна мовна політика Швейцарії, в якій статус офіційної надано усім мовам корінного населення. Конструктивною можна вважати мовну політику держави, яка спрямована на вільне та рівноправне функціонування усіх національних мов, а також на розвиток та вдосконалювання двомовності.

Такі тенденції, як вважають вчені, можуть негативно впливати як на територіальну цілісність, так і на соціальну систему держави. Проте, «безумовне дотримання прав людини незалежно від її віднесення до корінних, до національної більшості або національної меншини, до проживаючих на «своєї» етнічній території або поза нею – все це помітно знижує небезпеку не тільки регіонального сепаратизму... але й практично зводить нанівець і міжетнічну напруженість на стадіях відчуження й ворожості» [6, с. 56].

Разом з тим, заходи, які вживані в тій або іншій країні щодо мовних проблем, можуть мати явно деструктивний характер. Прикладів такого роду політики можна навес-

ти багато. Наприклад, в Іспанії у 1939 році каталонська мова, якою в республіканський період навчалися каталонські діти, була вигнана з усіх шкіл, а в Університеті Барселони була скасована кафедра каталонської мови. У Таїланді в 1953 році було заборонено викладати китайською мовою в китайських школах, в яких навчалась друга за чисельністю спільнота цієї країни.

Виходячи з цих прикладів, варто зазначити, що заходи відносно мов, що характеризуються деструктивністю, не можна називати мовним будівництвом.

У науці значна частина авторів виділяють централізовану та нецентралізовану мовну політику. «Централізованою вважається мовна політика, що проводиться державою й передбачає систему загальнообов'язкових заходів. Цим ознакам відповідає мовна політика деяких арабських країн, проваджувана державними органами й університетами. Суть її полягає в поширенні арабської мови в тих сферах, де раніше функціонували англійська й французька мови. Централізований характер мала також мовна політика колишнього СРСР. Нецентралізованою є така мовна політика, що проводиться місцевими органами влади або громадськими організаціями і науковими центрами, а також така, що не має обов'язкової сили за межами певного регіону. Як приклад можна навести діяльність «Товариства з вивчення корейської мови», яке в 1933 році в колоніальній Кореї розробило й здійснило першу орфографічну реформу» [7, с. 208].

Мовна політика Франції визначається «високим ступенем централізації і надає безумовний пріоритет поширенню «мови Республіки», яку розглядають як основний чинник національної ідентичності... Закон про вживання французької мови від 04.08.1994 р., відомий як «закон Тубона», конкретизує закріпленій у другій статті Конституції статус державної мови і постулює її використання в усіх сферах суспільного життя, передовсім в освіті та в управлінні» [8, с. 28].

За етнічною орієнтацією у мовній політиці розрізняють характеристики: інтернаціоналістичність та націоналістичність. Інтернаціоналістичною є мовна політика в багатонаціональному суспільстві, орієнтована

на рівноправність мов усіх народів, що можна спостерігати у Швейцарії. Націоналістичність мовної політики полягає у створенні привілейованого ставлення до мови однієї з етнічних груп. Прикладом тому може служити мовна політика Латвії, де відбувається мовна дискримінація відносно російськомовного населення.

Основним механізмом інтеграції різних мовних спільнот у межах єдиної держави та збереження національної ідентичності є державна мова (мови). Цей інструмент по-різному називається у різних країнах: «укр. державна/офіційна мова, англ. state/official language, фр. langue de la République «мова Республіки» / langue d'Etat / langue officielle, що принципово не впливає на його функції. Державний (офіційний) статус конкретної мови (або мов), як правило, закріплюється в Конституції та в окремому законі, хоча є приклади відсутності законодавства про державну мову (Велика Британія, США). Поза тим функції єдиної державної мови у цих випадках традиційно належать найпоширенішій мові, яка виконує їх за замовчуванням, маючи де-факто офіційний статус, який не піддається сумніву. Саме таку ситуацію зі статусом англійської мови спостерігаємо у Великій Британії і США, де вона є панівною у сферах управління і освіти. У Великій Британії на регіональному рівні існують такі міноритарні мови корінних народів, як шотландська (скотс), гельська та ірландська, які можуть бути предметами вивчення у закладах середньої і вищої освіти, проте загальною мовою викладання більшості навчальних дисциплін є англійська. Аналогічна ситуація має місце в освітній сфері США, де жодна з мов численних етнічних меншин не є першою або головною мовою навчання в тому чи тому навчальному закладі. Цю місію виконує англійська мова. Виняток становить територія Пуерто-Ріко, яка належить США і де проголошено дві офіційні мови – англійську й іспанську через переважання іспанськомовного населення. На цій території практикують двомовну освіту за методикою так званого занурення (language immersion system), коли учні, для яких першою (рідною) мовою є іспанська, з раннього віку, тобто з початкової школи проходять

також підготовку з англійської мови, щоб у підсумку добре опанувати дві офіційні мови» [4, с. 99].

Також у залежності від того, яких класів інтереси виражає мовна політика, вона поділяється на демократичну й антидемократичну. «Мовна політика вважається демократичною, якщо вона проводиться в інтересах широких мас, як, наприклад, у Бельгії, Сінгапурі; антидемократичність проявляється у наданні привілейованого положення мові, якою говорить правляча еліта, як, наприклад, у деяких державах Африки, які оголосили єдиною «національною» мовою мову колишньої метрополії, якою спілкуються, головним чином, панівні класи, інтелігенція й деякі верстви міського населення» [5, с. 105].

Згідно з поставленими цілями мовне регулювання в багатомовних регіонах може мати різні напрями, такі як: культурномовний плюралізм, міжетнічна інтеграція, асиміляція. Аналіз типології мовної політики, дозволяє виділити такі офіційно визнані в різних державах типи статусу мови, під яким розуміється правове регулювання функціонування тієї або іншої мови, що є однією з основних складових проваджуваної державою мовної політики:

1) єдина офіційна мова (сюди відносяться й державні мови), наприклад, португальська у Португалії;

2) спільна (співофіційна) офіційна мова, наприклад, англійська і французька у Канаді, нідерландська, французька і німецька у Бельгії;

3) регіональна (коофіційна) офіційна мова регіону, що має статус офіційної на рівні регіону нарівні з державною мовою, наприклад, гагаузька мова в Молдові в «місцевостях проживання більшості гагаузької національності»;

4) заохочувана мова, яка хоч і не має офіційного статусу, але використовується у державних установах (школах, місцевій адміністрації тощо), наприклад, датська мова у Фленсбургу (Німеччина);

5) терпима мова – не заохочувана й не заборонена владою, тобто її існування визнається, але ігнорується, наприклад, мови іммігрантів у Великобританії;

б) стримувана мова – певною мірою заборонена владою, у кращому випадку позбавлена автономії, у гіршому випадку активно придушується настільки, що носії цієї мови бояться користуватися нею публічно через страх перед репресіями, наприклад, заборона шотландської гаельської мови після повстання 1745 року й нормандсько-французького діалекту під час німецької окупації Нормандських островів у роки Другої світової війни [5, с. 106].

Як бачимо, мовне законодавство держав Європи та Америки в більшості випадків містить закони про державну (офіційну) мову (мов) і закони про мови національних меншин, що не суперечать між собою, регулюючи відповідні мовні відносини як на державному, так і на регіональному рівнях задля гармонізації загальних та специфічних мовних інтересів. Хоч «концепт мовної лояльності, як правило, не вживається в законодавчих актах, у демократичних країнах саме він пронизує регуляторні документи мовної політики. Лояльне ставлення держав до мов і мовних прав етнічних меншин обов'язково передбачає зворотній процес – лояльне ставлення меншин до офіційної мови держави, в якій вони живуть, достатнє володіння й користування нею у найважливіших сферах суспільного життя, зокрема у сферах освіти й державного управління» [9, с. 57].

Варто зазначити, що в зв'язку із тим, що збільшуються міграційні потоки унаслідок глобалізації та утворюються все нові етнічні групи чи спільноти на територіях існуючих суверенних держав, останні вимушені вживати заходів щодо посилення мовних вимог у питанні надання громадянства мігрантам. Екзамен на володіння офіційною державною мовою є обов'язковим елементом багатьох законів про громадянство, це значно підвищує роль мовної підготовки в процесі інтеграції представників національних меншин у відповідних державних утвореннях.

3. ВИСНОВКИ

Отже, мовна політика в країнах Центральної та Східної Європи мало чим відрізняється від аналогічної політики країн Заходу, адже спрямована на першочергову підтримку національних державних мов із

метою забезпечення їх функціонування у всіх сферах суспільного життя. Як винятки, які не вписуються у загальноєвропейський мовний ландшафт, можна назвати мовні ситуації у деяких державах федеративного чи конфедеративного типу, як от Бельгія та Швейцарія, що мають декілька офіційних мов.

Зарубіжний досвід також може бути корисним і для України, яка намагається сьогодні урегулювати міжмовні відносини. Варто зазначити, що зміни відбуваються не тільки в українському суспільстві, але й на законодавчому рівні. Результатом є прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII [10], який регламентував вживання української мови, згідно із Конституцією, у всіх сферах суспільного життя і на всій території України, та передбачив санкції за невиконання його норм. Зазначений Закон відповідає міжнародним стандартам, прийнятим у цивілізованому світі. Водночас варто також було б прийняти закон про мови меншин, порядок їх застосування на регіональному чи місцевому рівні поряд із єдиною офіційною державною мовою, що відповідало б європейській практиці. Також удосконалення потребує закон про громадянство, що має передбачати екзамен чи тест, який визначатиме рівень володіння державною мовою та має бути обов'язковим при здобутті громадянства України. Низка інших чинних законів повинна узгоджуватися із мовним законодавством.

Як показує світовий досвід, тільки визначений курс на утвердження державності та воля до збереження власної національної ідентичності можуть забезпечити ефективне розв'язання мовного питання, що відповідатиме національним інтересам держави та принципам визнаним у цивілізованому світі.

Література

1. Pisarek W. *Polityka językowa w wybranych krajach europejskich. Polska polityka językowa w Unii Europejskiej*. Katowice, 2008. S. 79-105.
2. Philipson R. (2003). *English-only Europe?: Challenging language policy*. London; New York: Routledge, 2003. 125 p.

3. Siguán M. Multilingual Spain. Amsterdam, 1993. P. 87.

4. Чередниченко О. Мовні константи в освітній політиці й законодавстві країн Європи і Америки. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ (Збірник наукових праць)*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 688 с.

5. Мацнєва Є.А. Мовне регулювання у поліетнічному суспільстві. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 2. 100-106.

6. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.

7. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / ред. О. Руда. Київ, 2012. 232 с.

8. Чередниченко О. І. Захист офіційної мови в національній державі: досвід Франції. *Мовознавство*. 2013. № 5. С. 28-36.

9. Fishman J. A. Language Loyalty, Language Planning and Language Revitalization. Clevedon, 2006. 259 p.

10. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

GLOBAL EXPERIENCE OF LANGUAGE POLICY IMPLEMENTATION: POSITIVE AND NEGATIVE TRENDS

In the modern world, the language situation is dynamically changing under the influence of various factors, primarily: national movements, mass population migration, the formation of new states and the officialization of their languages, as well as the spread of global languages, etc. The effect of these factors contributes to changes in the language situations

of some countries. Today, we are witnessing the transformation of predominantly endoglossic (monolingual) situations into de facto exoglossic ones (i.e. bilingual and multilingual), although de jure they still remain endoglossia. In particular, such a situation is characteristic of linguistic situations in Germany, which has large Turkish-speaking and Kurdish-speaking communities, in France, which has an Arabic-speaking community, in the United States, where the number of the Spanish-speaking population is constantly increasing, etc. However, the languages of these communities do not have the appropriate legal status in these countries, which strengthens the requirements for mastery of the state language through the introduction of normative acts, in particular in the matter of obtaining citizenship. The regulation of such language processes in all countries takes place, first of all, through language policy, which constitutes a system of measures aimed at ensuring state interests in language matters.

The growing national self-awareness of society in our time, the expansion of democratic views play an important role in the actualization of language problems both in Ukraine and throughout the world. Therefore, scientists pay considerable attention to the issue of language regulation, which is implemented through language policy. In the conditions of the establishment and development of democratic foundations in Ukraine, the transformation of value orientations in the public consciousness, the study of the mechanisms of the emergence, development and implementation of language policy today acquires special relevance.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of language policy implementation in other countries, identify advantages and disadvantages, find out positive experience and possibilities of its application in Ukraine.

Keywords: language policy; world experience; positive and negative trends; implementation of the state language policy.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

№ 4, 2020

Головний редактор
Джафарова О.В.

Здано до набору 16.11.2020 р.
Підписано до друку 07.12.2020 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 21,16
Тираж 1200. Зам. № 2472

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76